

ISSN 1011 - 727X

**ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI**

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
PRESIDENCY OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: XXXVIII | BAHAR/SPRING: 2022 | SAYI/ISSUE: 105

Bahar ve Güz Dönemlerinde Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in Spring and Autumn

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER
CİLT/VOLUME: XXXVIII BAHAR/SPRING: 2022 SAYI/ISSUE: 105

Sahibi / Owner

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Adına / *On Behalf of the Presidency of Atatürk Research Center*

DOÇ. DR. YÜKSEL ÖZGEN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı - Ankara/TÜRKİYE

Yazı İşleri Müdürü / Journal Administrator

Merve UĞUR

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı - Ankara/TÜRKİYE

Editör / Editor

Orhan İSTANBUL

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı - Ankara/TÜRKİYE

Editör Yardımcıları / Assistants of Editor

Aynur YAVUZ AKENGİN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı - Ankara/TÜRKİYE

Halit Aytuğ TOKUR

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı - Ankara/TÜRKİYE

İngilizce Dil Editörü / English Editing

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Ankara Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE

İngilizce Dil Editör Yrd. / Assistant

Murat SAYGIN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı - Ankara/TÜRKİYE

of English Editing

Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı - Ankara/TÜRKİYE

Yayın Kurulu / Editorial Board

Gamze BERKTİN

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı - Ankara/TÜRKİYE

Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN

Çankırı Karatekin Üniversitesi - Çankırı/TÜRKİYE

Prof. Dr. Arshi KHAN

Aligarh Muslim University - HİNDİSTAN

Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS

Jagiellonian University - POLONYA

Prof. Dr. Halil BAL

İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE

Prof. Dr. Kerim ŞÜKÜROV

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi - Bakü/AZERBAYCAN

Prof. Dr. Mehmet TEMEL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi - Muğla/TÜRKİYE

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Ankara Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE

Prof. Dr. Selma YEL

Gazi Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE

Prof. Dr. Stefano TRINCHESE

Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara - Roma/ITALYA

Prof. Dr. Zehra ASLAN

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi - Rize/TÜRKİYE

Prof. Dr. Yasemin DOĞANER

Hacettepe Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE

HABERLEŞME / INFORMATION

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Ziyabey Caddesi Nu: 19 06520 Balgat / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27

e-mail: dergi@atam.gov.tr • web: <http://www.atam.gov.tr>

<https://atamdergi.gov.tr> & <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aamd>

Baskı Hazırlık: ERDAL BASIM YAYIN DAĞITIM - Tel: 0532 673 95 18

Basıldığı Yer: DİYANET VAKFI MATBAASI

Basım Tarihi: Mayıs 2022 - Ankara

DANIŐMA KURULU / ADVISORY COMMITTEE

Prof. Dr. Arshi KHAN	Aligarh Muslim University - HİNDİSTAN
Prof. Dr. Cesar ROSS	Santiago Üniversitesi - ŞİLİ
Prof. Dr. Çağrı ERHAN	Altınbaş Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Erden KAZHYBEK	KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS	Jagiellonian University - POLONYA
Prof. Dr. Hacı Murad DONOGO	Dağistan - RUSYA FEDERASYONU
Prof. Dr. Halil BAL	İstanbul Üniversitesi - İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Husnija KAMBEROVIĆ	Saraybosna/BOSNA-HERSEK
Prof. Dr. Kerim ŞÜKÜROV	Azerbaycan Millî İlimler Akademisi - Bakü/AZERBAYCAN
Prof. Dr. Mahmut Ali EL-DAVUD	Arap Tarihçiler Birliği Üyesi - IRAK
Prof. Dr. Mehmet TEMEL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi - Muğla/TÜRKİYE
Prof. Dr. Muhammed ARNAUT	World of Islamic Science and Technology University Amman/ÜRDÜN
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ	Hacettepe Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN	Ankara Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Recep ŞKRİYEL	Novi Pazar Devlet Üniversitesi - SIRBİSTAN
Prof. Dr. Selami KILIÇ	Atatürk Üniversitesi - Erzurum/TÜRKİYE
Prof. Dr. Selma YEL	Gazi Üniversitesi - Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE	Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara - Roma/İTALYA
Prof. Dr. Uğur ÜNAL	Devlet Arşivleri Başkanlığı - Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Hasan CİCIOĞLU	Netkent Üniversitesi - Gazimağusa/KKTC
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA	Azerbaycan Millî İlimler Akademisi - Bakü/AZERBAYCAN
Doç. Dr. Liliana Elena Boscan	Bucharest University - ROMANYA
Bedrettin KORO	Tarih Bilimleri Uzmanı - KOSOVA
Janos HOVARİ	Budapeşte / MACARİSTAN

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. Ahmet ŞİMŞEK	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN	Atatürk Üniversitesi Erzurum/TÜRKİYE
Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI	Kırıkkale Üniversitesi Kırıkkale/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet GÜNAY	Gazi Üniversitesi Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Mesut ÇAPA	Ankara Üniversitesi Ankara/TÜRKİYE
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ	Necmettin Erbakan Üniversitesi Konya/TÜRKİYE
Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY	İstanbul Ticaret Üniversitesi İstanbul/TÜRKİYE
Prof. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN	Yıldız Teknik Üniversitesi İstanbul/TÜRKİYE
Doç. Dr. Çağatay BENHÜR	Selçuk Üniversitesi Konya/TÜRKİYE
Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ	Yozgat Bozok Üniversitesi Yozgat/TÜRKİYE
Doç. Dr. İsmail ŞAHİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Ankara/TÜRKİYE
Doç. Dr. Olcay ÖZKAYA	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Hatay/TÜRKİYE
Doç. Dr. Resul BABAOĞLU	Siirt Üniversitesi Siirt/TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Aydın/TÜRKİYE

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- Sadık ÇETİN** Osmanlı Maarifinde Mektep Bakkalları (1891-1922)
School Canteens in the Ottoman Education (1891-1922) 1
- DOI: 10.33419/aamd.1114084
- Murat YOLUN** Birinci Dünya Savaşı'nda Hayırseverlik ve Seferberlik:
Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin 1917 Mekteb-i
Sultânî Sergisi
*Charity and Mobilization in the First World War: 1917
Exhibition of the Ottoman Red Crescent Society in Galatasaray
High School..... 33*
- DOI: 10.33419/aamd.1114092
- Fatma Rezzan ÜNALP** Türk İstiklal Harbinde Batı Cephesi Tayyare Bölükleri
*Western Front Aircraft Squadrons in the Turkish War of
Independence..... 55*
- DOI: 10.33419/aamd.1114099
- Hakan BACANLI** Ölçü İnkılabının Tarihsel Süreci, Ölçüler Kanunu'nun
Kabulü ve Uygulanışı
*The Historical Process of the Revolution of the Unit of
Measurement, Adoption and Implementation of the Law on
Measurement Units..... 101*
- DOI: 10.33419/aamd.1114108
- Hamit PEHLİVANLI** Türkiye Cumhuriyeti ile Hatay Devleti'nin İktisadi İlişkileri
(2 Eylül 1938-29 Haziran 1939)
*The Economic Relationships Between the Republic of Turkey
and Hatay State (2 September 1938-29 June 1939)..... 137*
- DOI: 10.33419/aamd.1114116

Nadir YURTOĞLU İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Beden Eğitimi ve Spor (1939-1945)
Physical Education and Sports in Turkey During World War II (1939-1945)..... 179

DOI: 10.33419/aamd.1114152

Mehmet BALLYEMEZ Kıbrıs Türklerinin İlk Siyasi Gençlik Örgütlenmesi: Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği-1953 (İngiliz Belgeleri Işığında)
The First Political Youth Organization of the Turkish Cypriots: Nicosia Turkish National Youth Association- 1953 (With the English Documents) 225

DOI: 10.33419/aamd.1114163

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri.....251
Atatürk Research Center Journal Publication Principles257

OSMANLI MAARİFİNDE MEKTEP BAKKALLARI (1891-1922)*

SADIK ÇETİN**

ÖZ

Günümüz eğitim öğretim hayatında öğrencilerin sıklıkla uğrak yerlerinden biri okul kantinleridir. Kantinler eğitim öğretim hayatının önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Mektep bakkalları olarak tarif edilen kantinler Osmanlı Maarifinde 19. yüzyılın sonlarından itibaren yer edinmeye başlamıştır. Bu makalenin amacı mektep bakkallarının kiracılarının seçilmesi, bu konuda yapılan düzenlemeler, mektep bakkal gelirlerinin kullanım şekilleri, mektep bakkallarında satılan ve yasaklanan ürünler, yapılan denetimler vb. konulara açıklık getirmektir. Çalışma sonucunda Osmanlı Maarif Nezaretinin talebelerin sağlığı ile yakından ilgili olan mektep bakkalları konusundaki hassasiyeti görülmüştür. Ayrıca mektep bakkallarının işletme hakkının alınması konusunda kiracıların yoğun rekabetlerine şahit olunmuştur. Bununla birlikte süreç içerisinde mektep bakkallarının kiralanma usullerinde değişikliğe gidildiği görülmüştür. Söz konusu değişikliğin yaşanmasında talebeler ve ahalinin şikâyetleri, dönemin ekonomik koşulları ve mektep bakkallarını işletenlerin yanlış uygulamaları etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Maarif, Mektep Bakkalları, Müzayede, Osmanlı Devleti, Teftiş.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep/TÜRKİYE, sdkctn2@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3207-0751

SCHOOL CANTEENS IN THE OTTOMAN EDUCATION (1891-1922)

ABSTRACT

In today's educational life, one of the most frequently visited places by students is school canteens. Canteens are accepted as an important element of education life. Canteens which are described as school grocery stores have started to take their places in the Ottoman education since the end of the 19th century. The purpose of this article is to throw light on the selection of the tenants of the school grocery stores, the regulations made on this subject, the usage of the income of the school grocery, the products sold and banned in the school grocery stores, the inspections etc. and to clarify the issues. As a result of the study, the sensitivity of the Ottoman Ministry of Education about the school grocery stores, which are closely related to the health of the students, was observed. In addition, intense competition of tenants was witnessed for obtaining the operating rights of school grocery stores. However, it was observed that there was a change in the leasing procedures of school grocery stores during the process. The complaints of the students and the people, the economic conditions of the period and the wrong practices of the school grocers were effective in the realization of this change.

Keywords: Auction Sale, Inspection, Maarif, Ottoman State, School Groceries.

GİRİŞ

Osmanlı Maarifi üzerinde yapılan araştırmaların sayısı akademik dünyada ve popöler araştırma alanlarında gün geçtikçe artmaktadır. Bu çalışmaların eğitim tarihimizin kuramsal temelleri, eğitimin niteliği, eğitim müfredatı bağlamında yapılan değerlendirmelerin yanında yerel ve kurumsal eğitim tarihi konularında yoğunlaştığı görölmektedir. Kurumsal çerçevede yapılan çalışmalarda değerlendirmeye alınan bir kurumun tarihçesi, eğitim öğretim heyeti, okutulan dersler, öğrenci mevcudu gibi eğitim öğretim durumunu direkt etkileyecek unsurlar değişik açılardan ele alınmaktadır. Ancak bu tür çalışmalarda eğitim öğretim faaliyetlerinin bütünlüğü içerisinde önemli bir bölüm olan ve Osmanlı maarif hayatında talebelerin gündelik ihtiyaçlarının karşılandığı kantinler yani dönem adlandırmasıyla “mektepe bakkalları” konusunun yeterince ele alınmadığı dikkat çekmektedir. Mektepe bakkallarının ortaya çıkışı, mektepe bakkallarının açılma şekilleri, süreç içinde yapılan düzenlemeler, mektepe bakkallarını işletenlerin talepleri, yaşanan sorunlar, mektepe bakkallarında satılan ürünler ve yasaklı mamuller, merkezi maarif idaresinin talebelerin sağlığı konusundaki yaklaşımları, mektepe bakkallarından elde edilen gelirlerin kullanılma şekilleri hem bir merak konusu hem de maarifin bütüncü bir bölümü olması açısından ilgi çekicidir. Bu alandaki boşluğun doldurulması amacıyla böyle bir çalışma kaleme alınmıştır. Şüphesiz bu konuda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi maarif fonlarında bulunan belgeler çalışmanın esas kaynak grubunu oluşturmaktadır. Bu fonlardan tespit edilen belgelerin değerlendirilmesi ile mektepe bakkalları ile ilgili yukarıda ifade edilen hususlara cevap bulunmaya çalışılmıştır. Çalışma, Osmanlı Maarifinde mektepe bakkalları konusunda tespit edebildiğimiz ilk belgenin tarihlendiği 1891 yılı ile Osmanlı Devleti’nin sona erdiği 1922 yılı arasında kapsamaktadır. Bunun yanında çalışmada mekânsal olarak Osmanlı Devleti’nin başkenti olan İstanbul ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Ancak devletin farklı bölgelerindeki mektepe bakkalları ile ilgili örneklere de yer verilmiştir. Bu suretle taşradaki mektepe bakkalları ile ilgili gelişmeler de konu kapsamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

I. Mektepe Bakkallarının Kiralanması

Osmanlı maarif sisteminin gelişim aşamalarına bakıldığında klasik dönemde sibyan mektepleri ve medreselerin bu alanda göze çarpan ilk

örnekler olduğu görülür. Sultan II. Murad tarafından tesis edilmiş olan Enderun mektebi¹ bürokratik eğitimin en önemli ayağı olmasının yanında bu mektebin gerek amaçları gerekse finansmanı konusunda diğer mekteplerden ayrılan yönleri bulunmaktadır. Nitekim burada eğitilenlerin maaşlarının yanında yiyecek, giyecek ve tüm ihtiyaçları saray tarafından karşılanmıştır².

Osmanlı toplumunda hayır ve yardımlaşma düşüncesi farklı birçok vakfın kurulmasını netice vermiştir. Bu uğurda kurulmuş olan vakıfların eliyle dini nitelikli ve eğitimle ilgili medrese, Dârülhadis ve Dârülkur'ân gibi kurumların masrafları karşılanmıştır³. Nitekim Nazif Öztürk'ün de ifade ettiği üzere daha önceki dönemlerde olduğu gibi 19. yüzyılda da askerî ve teknik okullar dışındaki eğitim faaliyeti yürüten kurum ve kuruluşların çoğunluğu vakıf olarak kurulmuştur⁴. Modernleşme sürecinde yeni mekteplere duyulan ihtiyaçlar rüştiye, iptidai, idadi vb. birçok mektebin açılmasını netice vermiştir. Bu mekteplerde talebelerin gündelik ihtiyaçları mektep içinde kurulacak bir bakkal ile karşılanmak istenmiştir. Bu bakkallar günümüzdeki kantinlerin karşılığıdır. Osmanlı maarifinde mektep bakkallarının ilk olarak ne zaman açıldığı konusunda şimdilik kesin bir tarih söylemek mümkün değildir.

Hususi mektepler konusunda Nuri Güçtekin tarafından İstanbul özelinde yapılan bir çalışmada bu mekteplerdeki bakkalların kuruluşu konusunda kesin bir tarih verilmemekle birlikte bu eğitim kurumlarındaki mektep bakkallarının 1880'lerden sonra kurulmuş olduğu ifade edilmektedir. Bu konuda tespit edilen ilk belgenin ise 1894 yılına ait olduğuna yer verilmiştir⁵. Nitekim bu tarihten önceki kimi belgelerde mektep önlerine gelen satıcıların talebeler için zararlı bir hâle geldiği ifade edilmektedir. Örneğin 7 Nisan 1875 tarihli bir belgede inas rüştiye muallimelerine tebliğ edilmesi istenen emirde yiyecek ve içecek satıcılarının mekteplerin üst katlarına kadar çıkarak talebelere satış

¹ Ülker Akkutay, **Enderûn Mektebi**, Gazi Üniversitesi Yayın No: 38, Ankara 1984, s.25-26.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.297.

³ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2012, XLII. Cilt, s.480.

⁴ Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.41.

⁵ Nuri Güçtekin, **İstanbul'daki Müslim Hususi Mektepleri (1873-1922)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s.92-93.

yaptıklarının haber alındığını ve buna engel olunmasının istendiği görülmektedir⁶. Mekatib-i İbtidaiye merkezlerine gönderilen diğer bir belgede ise sıklıkla bir takım satıcıların mekteplerin kapısına gelerek kestane, fındık, leblebi ve helva vb. yaş ve kuru yemişleri yüksek fiyattan sattıklarının haber alındığı ifade edilmiştir. Bu durumun önlenmesi için mubassır ve bevvalara gerekli ikazın yapılması istenmiştir⁷. Satıcıların mektep kapılarına gelerek veya mekteplerin üst katlarına kadar çıkarak talebelere yiyecek ve içecek satmaları 1875 ve 1885 yıllarında mevcut mekteplerde bir bakkalın olmadığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca bu süreçte kurulacak olan mektep bakkallarının söz konusu mahzurlu durumun ortadan kaldırılmasına yönelik bir girişim olduğunu akla getirmektedir.

Mektep bakkallarını işletecek olan kiracıların seçilmesi, gerek mektepler gerekse maarif idaresi nezdinde önemli bir konu olmuştur. Bu konuda müzayede usulünün benimsendiği görülmektedir. Selanik İdadisinden Selanik Maarif Müdüriyetine gönderilen 1891 yılına ait bir belgede fakir talebelere ödünç olarak verilmekte olan kütüphanedeki ders kitaplarının geri alınması konusunda sorunlar yaşandığı, bunun yerine ortaya çıkarılacak bir gelir ile talebelerin ihtiyaç duyacakları kitapların alınıp fakir talebelere hediye edilebileceği belirtilmiştir. Tabiatıyla bu kitapların alınması için gereken gelirin nereden temin edileceği sorunu ortaya çıkmıştır. Çözüm olarak müzayede ile mektepte bir bakkal açılması gündeme gelmiştir. Mektep içinde bakkal açan şahıs bunun karşılığında mektebe senelik bir ücret verecekti. Böylece kitaplar için gereken kaynak sağlanmış olacaktı. Mektepte açılması düşünülen bakkalın Selanik dışında başka yerlerde de bulunduğu ifade edilmektedir. Hâliyle Osmanlıda mektep bakkallarının 1891 yılı öncesinde de var olduğu anlaşılmaktadır⁸. Bu minvalde devlet okulları ve hususi mekteplerdeki mektep bakkallarının kuruluş sürecinin hemen hemen aynı döneme denk geldiği anlaşılmaktadır.

Selanik İdadisinin bu girişiminden sonra gerekli izin verilmekle birlikte usulüne uygun bir şekilde müzayede yapılarak “ehl-i ırz ve müstakim” bir

⁶ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), MF.İBT.6/44.

⁷ BOA, MF.İBT. 18/76.

⁸ BOA, MF.MKT.134/37.

kişiyeye bakkalın kiralanması ancak elde edilecek gelirin de vilayet maarif bütçesine gelir olarak kaydedilmesi istenmiştir⁹.

Mektep bakkallarının müzayedesi yapılırken her kiracıdan gelecek sene için ne kadar teklifte bulduklarına dair arzuhâller alınıyordu. Vefa İdadisinin mektep bakkalı olan Mehmet Ağa 1907 yılında muhasebeye olan borcunu ödeyemediği için mukavelesi iptal edilmişti. Bu nedenle yeni bir müzayede yapılmış ve teklifler alınmıştır. Vefa İdadisi bakkallığı için birçok teklifin geldiği görülmektedir. Bu tekliflerde ödemenin ne kadar olacağı, peşinen ne kadar ücret verileceği, sağlam kefillerinin olup olmadığı gibi bilgilere yer veriliyordu. Genel bir teamül olarak bir mektebin kiracısı kim ise daha sonraki yıllarda onunla devam ediliyordu. Ancak mektep bakkalı işletenlerin muhasebeye olan borçlarını zamanında ödeyip ödemedikleri veya muhasebeye birikmiş olan borçlarının bulunup bulunmadığı mektep bakkallarının seçilmesinde belirleyici bir unsurdu. Nitekim ifade edildiği gibi Vefa İdadisi bakkalını işleten Mehmet Ağa borcunu ödeyemediği için yeni bir müzayedeye çıkmıştı. Mektep bakkalının yeni kiracısı olmak isteyen İbrahim Ağa, Mehmet Ağa'dan önce mektep bakkalını işleten kiracının altı yüz lira borcu olduğu için kendisinin ortaya çıkamadığını, bu nedenle Abbas isimli hemşerisi vasıtasıyla müzayedeye katıldığını ifade etmektedir. İbrahim Ağa, bu şekilde müzayedeye katılanların amaçlarının bakkalı işletmek değil hazineye zarar vermek olduğunu iddia etmektedir. Senelik yüz lira olmak üzere bir buçuk seneliğini peşin ödemesi ve sağlam bir kefil getirmesi karşılığında mektep bakkalının kendisine verilmesini istemiştir. Belgede dikkat çeken konulardan biri de kiracı olmak isteyenlerin rakiplerinin durumları hakkında teferruatlı bilgi sahibi olmalarıdır. Öyle ki rakiplerinin geçmişleri, borçları ve niyetleri hakkında kendi ellerini güçlendirecek bilgileri tekliflerinde belirtiyorlardı¹⁰.

⁹ BOA, MF.MKT.145/20 lef 2.

¹⁰ BOA, MF.MKT.1077/24 lef 7 "Ma'rûz-ı çâkerleridir; ale'l-umûm mekteplerin bakkaliyeleri usulen mültezimler uhdesinde ibkâ edilmekte olduğu cümle indinde müsellemler olup Vefa Mülkiye-i Şahâne İdadi Mektebi Bakkaliyesi Mehmed Ağa uhdesinde ibkâ edilmiş ise de merkûmun ise şimdiki halde on dört bin kuruş bir meblağ zimmeti olduğu hasebiyle ve bu misüllülerin uhdelinde bundan böyle ibkâ edilmek tecviz görülemeyeceği kaidesine mebnî mekteb-i mezkûre bakkaliyesinin üç sene müddetle senevi doksan liraya uhde-i âcizânemde ibkâsına dair nezâret-i celîlelerine bundan akdem takdim ettiğim istid'â-yı âcizîye daha henüz bir cevap alınamamış mea hâza mültezim Mehmed Ağadan evvel mültezim-i sâbık nam kimesnenin altı yüz lirayı mütecevaz zimmeti olduğu

Mektep bakkallarının birikmiş borçları varsa ve bu ödenmiyorsa ya da kefilinden tahsil edilemiyorsa bu durumun daha sonraki yıllarda aynı kişinin mektep bakkallarını işletmesine engel teşkil ettiğini ifade etmiştik. Bu gibi durumlarda ilgili bakkalarda bulunan eşyalar tutanakla kayıt altına alınmıyordu. Örneğin Fatih Mekteb-i Rüştîyesi bakkalı Şaban Ağa'nın 4895 kuruş 20 para kira/ıcar borcu bulunmaktaydı. Şaban Ağa'nın bakkalda bulunan eşyaları kayıt altına alınmış ve bunların yaklaşık beş lira kıymetinde olduğu belirtilmiştir¹¹.

Müzayede ve ihale usulü esas olarak kabul edilmekle birlikte idadilerde açılacak bakkallara istenen rağbetin her yerde gerçekleşmediği de görülmekteydi. Örneğin Diyarbakır Eyaleti İdadisi için yapılan müzayedeye aylık otuz kuruştan fazla veren çıkmamıştı. Bu miktar istenen seviyen çok altındaydı. Bu durumda mektep bakkalının açılması pek mümkün değildi. Bunun yerine bakkalın *meccanen* yani ücretsiz bir şekilde verilmesi gündeme

hasebiyle suret-i zahirde meydana çıkmadığından Abbas namında diğer bir hemşehrisi meydana çıkarub taleb etmekte ise de bunların fikirleri ise orada icra-yı sanat değil yalnız hazine-i celileyi mutazarrır etmekden ibaret olub ifade-i ma'ruzam tahkik buyruldukda fikr-i fâsîdeleri zahire ihraç olunacağı bî iştibâh bulunduğundan bu defa mekteb-i mezkûre bakkalîyesinin senevîsi yüz lira olmak üzere ve bir buçuk seneliğini i'ta ederek ve iltirûde de mahiyelerini suret-i muntazamada i'ta etmek üzere kefalet-i kaviye i'ta edeceğimden Mekteb-i Mülkiye-i Şahâne-i İdadisi bakkalîyesinin ifade-i ma'rûzam üzere uhde-i âcizanemde ibkâsına dair emr ü ferman buyrulmasını niyaz-ı istirham eylerim ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir."

¹¹ Bu belge mektep bakkallarını çalıştıracakların seçilmesinde önemli bir ölçütü ortaya kaymakla birlikte 1915 yılında bir mektep bakkalında olan eşyaların listesini vermesi açısından da önemlidir. 1915 yılında bir mektep bakkalında olan eşyalar şu şekilde sıralanmıştır: 452 adet çay fincanı, 15 adet tabaklarıyla birlikte çay bardağı, 34 adet şerbet bardağı, 3 adet hoşaf tenceresi, 2 adet semaver (biri büyük), 408 adet rehber (onluk), 22 hutut, 35 adet otuz paralık defter, 13 adet 20 paralık defter, 17 adet 20 paralık beyaz defter, 26 adet yirmilik resim defteri, 46 adet onluk defter, 48 adet onluk defter, 7 adet bir kuruşluk resim defteri, 114 adet rehber-i sıbyan (onluk), 11 adet üç buçuk kuruşluk büyük kıtada resim defteri, 7 adet bir kuruşluk resim defteri, 5 adet 2,5 kuruşluk resim defteri, 13 adet bir kuruşluk Coğrafya defteri, 10 adet 20 paralık resim defteri, 4 adet beş kuruşluk Coğrafya defteri, 6 adet beş kuruşluk Tarih defteri, 6 deste kâğıt, 1 bakır tencere, bir maşrapa, 6 Coğrafya, 68 adet çay kaşığı, 68 adet tabak, 102 adet beyaz tabak, 102 adet yemek kaşığı, 81 adet yemek çatalı, 12 adet kurşun kalem, 15 adet yazı için lastik, 2 adet kalem kutusu, 5 adet fırça, 2 Osmanlıca hat, 1 adet siyah boş şişe (BOA, MF.MKT.1147/6 lef 4). Lağvedilen Fatih Rüştîyesindeki mektep bakkalında bulunan eşyaların yemek malzemeleri ve kırtasiyeden oluştuğu görülüyor. Bakkalda gıda türü şeylerin bulunmamasını mektebin kapalı olmasına bağlamak gerekir. BOA, MF.MKT.1147/6 lef 5.

gelmiştir. Bu durumda bakkal görevini üstlenen kişinin bakkalda satılacak ürünleri talebelere en uygun fiyatla vermesi isteniyordu. Ayrıca bakkalı işleten kişi mektebin her türlü hizmetini de yerine getirecekti¹². İdadi mektebi her ne kadar istenilen fiyatla mektep bakkalını ihale edememiş olsa da bu yolla mektebin işlerini görececek bir hademe ve talebeler için cüzi bir ücretle satışın yapılmasını temin etme gayreti içinde olmuştur. Ancak mektebin bu talebinin tam anlamıyla kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Maarif Nezareti bakkal ihalesinin yapılmasının gerekli bir uygulama olduğunu ifade etmiş, mektep bakkalındaki fiyatların olabildiğince düşük tutulması konusunda gerekli maddelerin belgelere eklenmesini ve idare heyetinin bu konuda hassasiyet göstermesini istemiştir. Bunun yanında her idadide üç hademenin bulunduğu, adı geçen idadide de aynı şekilde üç hademenin bulunması nedeniyle yapılacak müzayede ile bakkalın en uygun şahsa verilmesi istenmiştir¹³.

Mektep bakkallarının hangi şartlarla ve nasıl verileceği konusunda Çanakkale İdadisi bakkalının ihalesi ile ilgili belgelerde ayrıntılı bilgiye rastlanmaktadır. Buna göre bakkaliye ihalesi 29 Kasım 1900 ile 13 Mart 1902 tarihleri arası 15 ay 20 gün için yapılmıştır. İhale maddeleri şunlardan oluşmaktadır¹⁴:

- Resmî tatiller dışında eğitim öğretimin devam ettiği dönemde satış yapılacaktır. Aylık 30 kuruş üzerinden toplam ihale bedeli beş taksit hâlinde Biga Sancağı Maarif İdaresi Sandığına teslim edilecektir.
- Bakkalda yapılan satışlar hiçbir şekilde yüksek fiyattan yapılmayacaktır.
- Bakkalda satılacak eşyalar sıhate uygun olacaktır.
- Bakkalı kiralayacak olanlar terbiyeli kişilerden seçilecektir.
- İhale şartlarına aykırı bir durum tespit edildiğinde ihale iptal edilecektir. İhalenin iptal edilmesi sonrasında yeni bir müzayede yapılacaktır. Yeni müzayedede ilk ihale bedelinden düşük bir bedel

¹² BOA, MF.MKT.188/36.

¹³ BOA, MF.MKT.188/36.

¹⁴ BOA, MF.MKT.546/36 lef 1.

ortaya çıkarsa aradaki fark ihaleyi daha önce alan kişiden tahsil edilecektir.

Biga İdadisi bakkaliyesi müzayede ile satışa çıkarılmış olmasına rağmen eski kiracısı dışında talibi çıkmamıştı. Eski kiracısı Şimon Efendi ücretin yarısından az olan 30 kuruş verebileceğini ve bir kefil bulamayacağını belirtmiştir. Bu durumun merkez tarafından kabul edilmemesi üzerine yeni bir müzayede yapılması gerekmiştir. Maarif İdaresinin *gerekli teşvikâtı* yapması üzerine açılan müzayedede mektep bakkalı aylık 60 kuruşla Çanakkale Musevilerinden Kavaracıoğlu Sıpnay'ın kefil olduğu yine Musevi Şimon'a kiralanmıştır¹⁵. Görüldüğü üzere Maarif Nezareti bakkal gelirlerinin düşmemesi adına daha önceki ihale bedelinin yarısından az olan müzayede bedelini kabul etmemiştir. Her ne kadar bir önceki sene ihale bedeli aylık 64 kuruş olsa da yeni yıl için belirlenen 60 kuruşun uygun olduğu belirtilmiş ve bu suretle bakkalın eski kiracısı olan Musevi Şimon bakkal işletmeye yetkili kılınmıştır.

Mektep bakkallarının kiraya verilmesi konusunda mektep idaresinin kiracıdan hoşnut olması etkili bir faktördü. 24 Şubat 1908 tarihli bir belgede Beşiktaş Rüştüye Mektebi bakkalının ihale süresi bittikten sonra müzayedeye çıkıldığı belirtilmiştir. Müzayedede *en ziyade kira verene* kiralanması gerekmezse de eski kiracı Kazım Ağa'nın kiraya 20 kuruş zam yapması, muhasebeye borcunun olmaması ve mektep idaresinin hoşnut olması nedeniyle bakkalın yeniden Kazım Ağa'ya verildiği ifade edilmiştir¹⁶.

1909 yılına gelindiğinde mektep bakkalları konusunda yeni bir düzenleme gündeme gelmiştir. Bu düzenlemeye göre mektep bakkallarının müzayede yolu ile en yüksek kira verene ihale edilmesinden vazgeçilmiştir. Bunun yerine mektep bakkallarının namus erbabı esnaftan birine uygun fiyatla ihale edilmesi istenmiştir. Her hafta belediyeden alınacak rayiç pusulasına göre yiyecek ve içeceklerin satılması teklif edilmiştir¹⁷. Mektep bakkalları konusunda böyle bir düzenlemenin düşünülmesinde Edirne'den bir vatandaşın, mektep bakkallarının müzayede ile ihaleye verilmesinin büyük bir rekabete yol açtığını, ihaleyi alanların ekseriyetle *namusdan ve ahlakdan bî*

¹⁵ BOA, MF.MKT.546/36 lef 2-3.

¹⁶ BOA, TS.MA.e.1372/74.

¹⁷ BOA, MF.MKT.1118/52.

nasip kişilerden olduğunu haber vermesi etkili olmuştur¹⁸. Kosova Maarif Müdüriyeti, Maarif Nezaretine bu durumu bildirmiştir. Maarif Nezareti yayımladığı tamimde düzenlemeyi ifade etmekle birlikte R.1325 yılı (1909-1910) bütçesi için gerekli düzenlemenin yapılması nedeniyle şimdilik eski usul üzere mektep bakkallarının idare edileceğini ifade etmiştir.

Maarif Nezaretinin Kosova Maarif Müdüriyetinden gönderilen yazıya vermiş olduğu cevabın ardından bir sonraki yıl için bir düzenlemeye gittiği ve mektep bakkalları için yapılan müzayede usulüne son verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Konya Defterdarlığının Maliye Nezaretine göndermiş olduğu 30 Ekim 1910 tarihli yazıda geçen sene Mekatib-i İdadiye Talimatnamesinde yapılan değişiklikle talimatnamenin 124. Maddesine göre mektep bakkalları için müzayedenin yapılmayacağı ve mektep müdürü tarafından esnaf arasından ahlaklı birine ihale edileceği ifade edilmektedir¹⁹.

Her ne kadar böyle bir düzenleme olsa da ilerleyen yıllarda da müzayede şeklinde mektep bakkallarının taliplerine verildiğini gösteren bazı örnekler de bulunmaktadır. Örneğin 1918 yılında Kuleli Mekteb-i İdadi-i Askerî bakkalîyesinin yapılan müzayede sonucu aylık 1500 kuruş bedelle²⁰; 1919 yılında ise Mühendishane-i Berrî-i Hümayun bakkalının aylık 3550 kuruş bedel ile verildiği görülmektedir²¹.

Bu süreçte vakıflara bağlı olan mekteplerdeki bakkallardan kira bedelinin alınıp alınmayacağı tartışma konusu olmuştur. Pertevnival Valide Sultan evkafından Aksaray'daki Mahmudiye Rüştîyesi bakkalını kiralayan Hüsni Efendi 10 Mayıs 1911 tarihli arzuhâlinde sekiz seneden beri mektep bakkalında hizmet ettiğini, meşrutîyetin ilanı ile bakkal kiralalarının kaldırıldığını bu nedenle kendinden de kira bedeli alınmaması gerektiğini ifade etmiştir. Aylık dört yüz kuruş kira vermek Hüsni Efendi için yüksek bir miktardı. Mahmudiye Rüştîyesine teftişe giden Seyyit Efendi sunduğu raporda Hüsni Efendinin bakkalı temiz, kanunlara uygun ve güzel bir şekilde idare ettiğini, fakirliği nedeniyle kira bedelini ödeyemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca yapılan düzenlemeye göre Mahmudiye Rüştîyesi bakkalının da kira bedelinden muaf olması gerektiğini belirtmiştir. Ancak mektep vakıf malı

¹⁸ BOA, MF.MKT.1118/52 lef 1.

¹⁹ BOA, ML.EEM.820/18 lef 1.

²⁰ BOA, ML.EEM.1283/18 lef 1.

²¹ BOA, ML.EEM.1326/9 lef 1.

olduğu için vakıf mütevellisi, mukavelenin üç yıllığına düzenlendiğini ve buradan gelen aylık dört yüz kuruşun vakfın geliri olduğu şeklinde cevap vermiştir. Maarif Nezareti bakkal kiralarnı iptal ederken bakkalların yüksek fiyattan satış yapmalarını engellemek istiyordu. Bu nedenle Evkaf Nezaretine yazılan yazıda bu hassasiyet belirtilmiş ve Mahmudiye Rüştiyesinin vakıf mütevellilerine gerekli tebliğin yapılması istenmiştir²².

1920 yılına gelindiğinde içinde bulunulan işgal durumunun getirdiği ekonomik sorunlar maliyenin ciddi sıkıntıya girmesine neden olmuştu. Bu nedenle kaynak arayışına gidilmişti. Bu süreçte İstanbul'daki resmî daireler ve mekteplerdeki bakkalların yeniden bir bedel karşılığında taliplerine verilmesi düşünülmüştür. Bakkalarda satılacak olan ürünlerin temiz ve uygun fiyatla satılmasını sağlayacak şartlar çerçevesinde ihale edilmesi konusunda merkezi dairelerin görüşlerine başvurulmuştur²³. Anlaşılan o ki Maarif Nezareti böyle bir uygulamaya pek taraftar değildi. Nitekim Maliye Nezaretine yazılan 14 Nisan 1920 tarihli cevabi yazıda müzayede usulünün eskiden uygulandığı ancak müzayedelerde fiyatların karşılanamayacak derecede yükselmesinin mektep bakkallarında satılan ürünlere yansıdığı ifade edilmiştir. Bu nedenle 1909 yılında bu usulün terk edildiği ifade edilmiş ve müzayede usulüne dönülmemesi istenmiştir²⁴. Bu süreçte Maarif Nezaretinin müzayede usulüne dönülmemesi konusundaki ısrarının sürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim 28 Şubat 1922 tarihinde Maliye Nezaretine gönderilen yazıda bu talep bir kez daha yinelenmiş ve kira bedelinin belirlenerek müzayede yapılmaksızın verilmesi talep edilmiştir. Kira bedelinin nasıl hesaplanacağı konusunda da bir örneğe yer verilmiştir. Buna göre mesela yüz talebesi olan bir mektepte ortalama sekiz kuruştan aylık iki yüz liralık bir satışın yapılacağı ve bunun %10'u kâr olacağından kârın yarısı alınarak mukavele yapılabileceği bildirilmiştir²⁵. Mekteplerin senelik kira bedelleri ise şu şekilde belirlenmiştir²⁶:

²² BOA, MF.MKT.1171/32 lef 1.

²³ BOA, ML.EEM.1360/1 lef 3.

²⁴ BOA, ML.EEM.1360/1 lef 11.

²⁵ BOA, ML.EEM.1360/7 lef 3.

²⁶ BOA, ML.EEM.1360/7 lef 2.

Tablo 1. İstanbul'daki Sultanilerin Bakkal Kira Bedelleri

Mektep Adı	Senelik Kira Bedeli
İstanbul Sultanisi	420 Lira
Kabataş Sultanisi	300 lira
Erenköy Sultanisi	300 lira
Çamlıca Sultanisi	120 lira
Adile Sultan Sultanisi	180 lira
Bezm-i Âlem Sultanisi	960 lira
Üsküdar İnas Sultanisi	240 lira
Selçuk Hatun Sultanisi	180 lira
Üsküdar Zükûr Sultanisi	360 lira
Davut Paşa Sultanisi	240 lira
Kadıköy Sultanisi	720 lira
Mercan Sultanisi	600 lira
Nişantaşı Sultanisi	480 lira
Vefa Sultanisi	360 lira
Gazi Osman Sultanisi	300 lira
Toplam	5.760 lira

Mektep bakkalların hangi şartlarda kiraya verileceği konusunda da ayrıntılı bir çalışma yapılmıştır. Bu mukavelenameye göre satılacak ürünler mektep müdürleri tarafından belirlenecekti. Satılacak ürünleri gösterir liste müdür ve bakkalı işleten kişinin imzasıyla mukaveleye eklenecekti. Bu liste haricinde ürün satılacak olursa müdür tarafından müsadere olunabileceği gibi mukavele de iptal edilebilecekti. Satılacak ürünler dışarıda satılan ürünlerin fiyatından²⁷ yüksek olmayacaktı. Satılacak ürünlerin fiyatları bakkal işleticisi

²⁷ Mektep bakkallarında satılan ürünlerin fiyatları konusunda bir bilgiye ulaşamamıştır. Ancak Dâhiliye Nezareti bakkaliyesinin bilâ ücret 22 Nisan 1920 tarihli belgede Piyazcı Arnavut Şakir Ağa'ya verildiği ve mukavelenamesinde satılacak ürünlerin fiyatlarının belirtildiği görülmektedir. Bu mukavelenameye göre baş ve tavuk suyuyla çorbalar 5 kuruş, tavuk söğüşü 10 kuruş, baş söğüşü 10 kuruş, fasulye piyazı ve pilakisi 6 kuruş, ciğer kebabı 6 kuruş, limonata şerbeti 2 kuruş 20 para, portakal şerbeti 2 kuruş 20 para olarak

tarafından liste hâlinde müdüre sunulacaktı. Bu liste mektep içinde uygun bir yerde ilan edilecekti. Pişirilecek yemeklerin fiyatları da aynı şekilde belirtilecekti. Temizlik konusunda sıhhiye müfettişinin ve mektep müdürünün talimatlarına harfiyen uyulacaktı. Bakkal işleticisi, müdürün talimatlarına veya mukavelenameye aykırı hareket ederse müdür tarafından bakkalı işletmekten men edilecekti. Bakkal işleticisinin mukaveleye uyup uymadığı konusu ise müdürün takdirine bırakılmıştı. Veresiye satışlar konusunda bakkal işleten şahsın şikâyetleri dikkate alınmayacaktı. Bakkalın zararları konusunda mektep idaresinin herhangi bir sorumluluğu olmayacaktı. Yıllık kira bedeli mukaveleye yazılacak, bu miktarın yarısı peşin, dörtte biri iki ay sonra, diğer kısmı ise dört ay sonra ödenecekti. Bakkal işleticisi ister müdür tarafından isterse kendiliğinden işi bırakırsa vermiş olduğu kira bedelinden bir şey talep edemeyecekti. Kira bedeli vaktinde ödenmediği takdirde bakkal işletmesinden men edilecekti. Mukavele süresi bir yıl olacaktı²⁸.

Mukavelenamede mektep müdürlerine ciddi bir yetki verildiği dikkat çekmektedir. Bu durum aslında daha önceleri yaşanan olumsuzlukların önüne geçilmesine matuf bir düzenlemeydi. Ayrıca Maarif Nezaretinin bakkallar konusundaki hassasiyetinin de bir göstergesidir. Nitekim daha önceki zamanlarda tahsil edilemeyen kira bedellerinin yanında mektep bakkallarını işletenlerin sattıkları ürünlerin gerek fiyatlarındaki aşırılık gerekse kimi mektep bakkallarının bozuk ürün satması ile yaşanan sorunlar nezaretin hassas bir tavır takınmasına neden olmuştur.

Bu tür yazışmalara rağmen 6 Mart 1922 tarihinde merkezi daireler ve mekatib-i umumiye bakkaliyelerinin memurlar ve diğer ilgililerin menfaatleri gözetilerek düzenlenecek koşullar çerçevesinde müzayede ile taliplerine verileceği bildirilmiştir²⁹.

II. Mektep Bakkallarının Teftişi ve Sıhhat Konusu

Mektep bakkallarının teftişlerinin bakkalarda satılan ürünlerin sağlıklı olup olmadığı ve satılan ürünlerin fiyatları konularında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu hususlar mektep bakkalları ile ilgili takip edebildiğimiz ilk belgelerden itibaren gözlenmektedir. Örneğin 1891 yılında Selanik Maarif

belirlenmiştir. Haşlama yumurta, salata, sütlaç ve yoğurt fiyatları ise alınacak fiyata göre belirlenecekti. **BOA**, ML.EEM.1360/1 lef 14-15.

²⁸ **BOA**, ML.EEM.1360/7 lef 1.

²⁹ **BOA**, ML.EEM.1360/1 lef 64.

Müdürlüğünün nezarete gönderdiği yazıda Maarif Nezareti mektep bakkalının açılması fikrini yerinde bulmuş olmasına rağmen bazı çekincelerinin de olduğu görülmektedir. Bu tip bakkalların başka yerlerde de örneklerinin bulunduğu ancak bazı mektep bakkalı işleticilerinin kendilerine verilen imtiyazı kötüye kullandıkları ifade edilmektedir. Bunun en bariz örneği ise talebelere yüksek fiyattan satış yapmalarıydı. Hatta kimi bakkallar sadece fiyatları yüksek tutmakla kalmıyor bozulmuş, çürümüş ve kokmuş şeyler de satıyorlardı. Bundan dolayı iklim ve mevsimlere göre satılacak yiyecek ve içeceklerin kesin bir şekilde belirlenmesi isteniyordu³⁰.

Selanik İdadisi bakkalında satılacak ürünlerle ilgili 16 Ocak 1892 tarihli bir listede mevsimlere göre satılacak ürünler şu şekilde sıralanmıştır: Kış mevsiminde ekmek, peynir, zeytin, tuzlu balık, muhallebi, tavukgöğsü, aşure, sütlü aş, ekmek kadayıf, tel kadayıf, helva, yumurta, salep, elma, portakal, limon, mandalina, ceviz, kuru üzüm. Yaz mevsiminde ise şerbet, dondurma, kiraz, zerdali, taze üzüm, karpuz, kavun, incir, taze badem, taze fındık, marul, yumurta, süt, yoğurt, peynir tatlısı, taze peynir, fasulye piyazı, yeşil salata ve et söğüşü. Mevsimlere bağlı olmaksızın satılmasına izin verilen ürünler de bulunmaktadır. Bunlar ise kâğıt, kalem, mürekkep, defter ve lika olarak sıralanmıştır³¹.

Mektep bakkallarındaki ürünlerin yüksek fiyattan satılması ciddi bir sorun hâline gelmiştir. Mektep bakkallarını işletenlerin yüksek fiyattan satış yapmalarındaki en önemli gerekçe ise ihale bedellerini ödemediği çektikleri güçlüklerdi. Örneğin 11 Nisan 1895 tarihli bir belgede Ankara Mekteb-i İdadisi bakkalını işleten şahıs aylık altmış kuruş bakkal kirasını ödeyemediği için af edilmesini talep etmiştir. Mektep idaresi, okuldaki talebe sayısının azlığı ve kazancın düşük olmasını gerekçe göstererek bakkal kirasının af edilmesi, buna karşılık bakkalda satılacak ürünlerin talebelere “nefis cinsden ve ehven fiyatla” satılacağını ifade etmiş olmasına rağmen Maarif Nezareti kira bedelinin af edilemeyeceği cevabını vermiştir. Ayrıca talebelere satılacak olan bakkal ürünlerinin en uygun fiyatla satılmasının gerektiğini bir kez daha ifade etmiştir³². Bu tür durumlar ilerleyen yıllarda da aynı şekilde yaşanmıştır. Nitekim 30 Ocak 1910 tarihli bir belgede mektep bakkallarının

³⁰ BOA, MF.MKT.134/37.

³¹ BOA, MF.MKT.145/20 lef 1.

³² BOA, MF.MKT.263/58 lef 1.

müzayedelerinde ciddi rekabet yaşandığı, müzayedeyi kazanmak için ihaleye girenlerin müzayede bedelini haddinden fazla yükselttikleri, bu nedenle kira bedelini ödemekte güçlük çeken bakkalların talebelere sattıkları yiyecek ve içecek fiyatlarına zam yaptıkları ya da sağlık açısından uygun olmayan bozulmuş ve kokuşmuş³³ ürünleri sattıkları ifade edilmektedir. Maarif Nezareti bunun önüne geçmek için mektep bakkallarının müzayede ile verilmesine son vermiştir. Ancak okulların bakkalsız kalması bazı sorunlara neden olmuştur. Bir çözüm yolu olarak Maarif Nezareti, Sıhhiye Müfettişliğinin düzenlediği defterde kayıtlı ürünlerin en uygun fiyatla satılmasını istemiştir³⁴.

Mektep bakkallarında satılacak ürünler öteden beri sıhhiye heyeti tarafından bir liste hâlinde düzenlenmekteydi. Buna dair 20 Ocak 1902 tarihli bir belgede inas ve zükur rüştiye mektep bakkallarında satılacak ürünler şunlardan oluşmaktadır: Ekmek, francala, gevrek bisküvi, taze yumurta, soğuk koyun, kuzu ve tavuk eti, etli patates, yeşil fasulye, sakız kabağı, peynir çeşitleri, zeytin, sütlaç, sütlü ve pekmezli muhallebi, tavukgöğsü, yoğurt, aşure, tahin helvası, limon, portakal, mandalina, frenk üzümü, çilek şerbetleri, çay, salep, süt, kayısı, vişne, üzüm hoşafı, kayısı, elma, ayva kompostosu, badem, fındık, kuru üzüm, sırf suda pişmiş kestane³⁵.

Rüştiye mektep bakkallarında satılacak olan ürünlerin liste hâlinde daha önce gönderilmiş olduğu hâlde yapılan teftişte mekteplerde liste dışı sağlıksız ürünlerin satıldığı oluyordu. Bunun önlenmesi için mektep bakkallarının şiddetli bir şekilde ikaz edilmesi istenmiştir³⁶. Bu şekilde davranan bakkallar şahsi menfaatlerinden başka bir şey düşünmeyen kişiler olarak tarif edilmektedir. Talebelerin sıhhatleriyle ilgili bu konu kendi menfaatinden başka bir şey düşünmeyen bakkalların insafına terk edilemezdi³⁷. Mektep

³³ Örneğin Şehremanetinden Maarif Nezareti'ne gönderilen 25 Kânunuevvel 1315 tarihli bir belgede Numune-i Terakki bakkalında yapılan denetimde talebelere satılan bir küfe ayvanın kozalak cinsinden ve bir tabakta bulunan fasulye piyazının ise ekşi olduğu, ayva ve fasulyenin denize dökülerek imha edildiği ifade edilmektedir. Bk. **BOA**, MF.MKT.489/37 lef 1.

³⁴ **BOA**, MF.MKT.1147/6 Lef 6.

³⁵ **BOA**, MF.İBT.109/99; **BOA**, MF.İBT.109/100.

³⁶ **BOA**, MF.İBT.121/47.

³⁷ **BOA**, MF.İBT.201/102.

bakkallarının liste dışı ürün satmalarını önlemek amacıyla düzenlenen listelerin bir örneği bakkala verilecek ve arada bir bakkallar denetlenecekti³⁸.

Sıhhiye Nezareti tarafından tanzim edilen ve Merkez Maarif Müdüriyetinden gönderilen 20 Mayıs 1909 tarihli listeye göre mektep bakkallarında satılacak ürünler: Ekmek, francala, taze hazır lop yumurta, gevrek ve bisküvi çeşitleri, soğuk koyun ve kuzu eti, tavuk söğüşü, sadeyağ ile pişmiş etli yeşil fasulye, sakız kabağı, bamya, patates yemekleri, sade tereyağı, çeşitli sebzeler, zeytin, sütlaç, sütlü ve pekmezli muhallebi, tavukgöğsü, aşure, yoğurt, tahin helvası, taze yemişler, kurabiye, çikolata, akide, bergamotlu naneli peynir şekerleri, halis limon ve portakal, mandalina, vişne, frenk üzümü, çilek şerbetleri, çay, salep, halis süt, kuru üzüm hoşafı ve komposto olarak belirlenmiştir³⁹. 1902 yılındaki liste ile 1909 yılı listesi karşılaştırıldığında büyük oranda aynı ürünlerin satıldığı görülmektedir. Ayrıca listedeki ürünler doğal ve sağlıklı olmaları ile dikkat çekmektedir. Öyle ki sebze yemekleri, taze meyveler, hoşaf, sütlaç ve peynirli tatlılar talebelerin hem gündelik ihtiyaçlarını karşılamakta hem de sağlık bir şekilde beslenmelerini temin etmeye yöneliktir.

Mektep bakkalları liste dışında değişik bahanelerle hiçbir şey satamayacaklardı. Satılacak ürünler de bayat olmayacaktı. Liste dışı veya bayat ürünlerin satıldığı tespit edildiğinde bu ürünler imha edilecekti⁴⁰. Listedeki ürünler piyasanın en halis olanlarından seçilecekti. Ayrıca fiyatların “son derece itidalde bulunması” gerekiyordu. Bu ikaza “zerre kadar riayet edilmezse” bakkalı işletenler mektepten çıkarılacak ve başka biri getirilecekti⁴¹.

Mektep bakkallarında satılacak ürünlere zamanla yenileri eklenmiştir. Mekatib-i Sultaniye bakkalında satılacak ürünleri gösteren 12 Şubat 1922 tarihli liste ile rüştiye bakkallarındaki liste benzerlik göstermekle birlikte kırtasiye ürünlerinin de eklendiği görülmektedir. Bu listeye göre Mekatib-i Sultaniyede satılabilecek olan ürünler yiyecek, içecek ve kırtasiye şeklinde iki kategoride belirlenmiştir. Yiyecek içeceklerden birinci ve ikinci cinsten ekmek, beyaz ve kaşar peynir, zeytin, tahin helvası, pastırma, sucuk, hazır lop

³⁸ BOA, MF.İBT.222/38.

³⁹ BOA, MF.İBT.234/18 lef 1; BOA, MF.MKT.1093/79 lef 1.

⁴⁰ BOA, MF.MKT.1093/79 lef 1.

⁴¹ BOA, MF.İBT.234/18 lef 1.

ve rafadan yumurta, ciğer kebabı, soğuk etler, (söğüş baş ve gerdan), tas kebabı, köfte, fasulye, nohut, mercimek, sebze yemekleri, pilav, makarna, aşure, sütlaç, muhallebi, tavukgöğsü, sütlü salep ve çay satılabilecekti. Yiyecek ve içeceklerde kullanılan malzemelerde katkı malzemesi kullanılmayacaktı. Kırtasiye olarak ise kurşun kalem, kamış kalem, kalem ucu, lastik, defter, kâğıt ve mürekkep satılabilecekti⁴².

Hazırlanan listenin yanında bakkalın nasıl işletileceği konusunda altı maddelik bir mukavele hazırlanmıştır. Buna göre bakkaldaki temizlik konusunda belediye ve sıhhiye memurlarının talimat ve tebligatı ile Sıhhiye Müfettişliğinin tavsiyelerine uyulacaktı. Satılacak ürünler belirlenen listeye uygun olacaktı. Satış fiyatları ise piyasa fiyatlarından yüzde on beş düşük olmalıydı. Bakkalda veresiye satış yapılmayacaktı. Aksi bir durum olursa sözleşme feshedilecekti. Mukavele süresi bir yıl olarak belirlenmiştir⁴³.

Mektep bakkallarında satılacak ürünler içerisinde yukarıda da ifade edildiği üzere pişirilmiş yemekler de bulunuyordu. Yemekler pişirilirken kullanılan yağlar denetleniyordu. Denetim sırasında karışık veya eskimiş yağla karşılaşıldığında gerekli ikazlar yapılıyordu. Bunlardan biri de 22 Aralık 1910 tarihinde yaşanmıştır. Üsküdar Rüştüyesi Müdüriyetine yazılan yazıda yapılan teftişte yemeklerde karışık yağların kullanıldığı, bunun talebelerin sağlığı için zararlı olduğu ifade edilmiştir. Bu konuya fevkalade itina edilmesi ve mektep bakkalı Salih Ağa'nın ikaz edilmesi istemiştir⁴⁴.

Mektep bakkallarında kitap satışının yapılıp yapılamayacağı zaman içinde gündeme gelen konulardan olmuştur. Kimi mektep bakkallarını işletenler kitap satma haklarının olduğunu iddia etmişlerdir⁴⁵. Esasen mektep bakkallarında satılacak şeyler daha önce de izah edildiği üzere liste hâlinde belirlenmişti. Ancak zaman zaman mektep bakkallarında kitap satışları gerçekleştiriliyordu. Satılan kitapların mühürsüz veya yasaklı kitaplar oluşu meselenin resmî makamlar nezdinde ele alınmasına neden oluyordu. Örneğin 1902 yılında Unkapanı Merkez Rüştüye Mektebi Müdürü Osman Bey'in Maarif Nezaretine mektep bakkalında mühürsüz ve yasaklı yayınların satıldığını haber vermesi üzerine yapılan teftişte bakkaldaki yüzden fazla

⁴² BOA, MF.MKT.1147/6 lef 24.

⁴³ BOA, MF.MKT.1147/6 lef 25.

⁴⁴ BOA, MF.İBT.295/46.

⁴⁵ BOA, MF.İBT.126/21.

kitaba el konulmuştur. Mektep bakkalı bu kitapları Kitapçı Kasbar Efendi'den satın aldığını ifade etmiştir. Mektep talebelerine satılan mühürsüz veya içerik bakımından sakıncalı görülen kitaplar da toplatılmıştır. Toplanan kitaplar bir liste hâlinde sunulmuştur. Buna göre mektep bakkalı Mustafa Efendi bakkalından ve talebelere toplanan kitaplar şunlardan oluşuyordu: Zihni ve Ameli Küçük Kitap, Müntehebat-ı Gülistan, Tecvid, Maksud, Bina, Dürr-i Yekta, Avail, Vezaif-i Etfal, Elifba, mühürsüz Talim-i Farisi, mukaddime kısmından zararlı olduğu anlaşılan İlm-i eşya adlı kitap⁴⁶. Bu olaydan sonra Erkek Rüştüye Mekteplerine yazılan bir yazıda mektep dâhilinde bulunan bakkallarda kitap satışının yasaklandığı bildirilmiştir⁴⁷.

Kitap satışının yasaklanmasının sebeplerinden biri de muallimler ve müstahdemlerin talebelerle yüz göz olmalarının önüne geçmekti. Öyle ki yapılacak kitap alış verişi gizli bir menfaati ortaya çıkaracağı için *hakkıyla muhafaza-i haysiyet* pek mümkün görülmemiştir. Bu durum mekteplerdeki disiplinin bozulmasına neden olabilirdi. Bu nedenle talebelerin mekteplere kayıtları sırasında kitapların velileri tarafından tamamlanmasının gerektiği ifade edilmiştir⁴⁸.

Mektep bakkallarında satışı yasaklanan ürünlerden biri de gazozlardı⁴⁹. 1891 yılında İstanbul'da gazoz üretildiğini gösteren kayıtlar mevcuttur⁵⁰. 1900'lü yılların hemen başlarında İstanbul'da yirmi civarında gazoz fabrikası bulunuyordu⁵¹. İstanbul'da değişik yerlerde üretilen gazozlarda Şehremaneti yetkilileri tarafından sağlığa zararlı maddeler tespit edilmişti. Farklı yerlerde münferit gazoz üretimi devam ettiği sürece denetimin zor olacağı gerekçesiyle bir imtiyaz dâhilinde gazoz üretiminin yapılması istenmiştir⁵². Bu süreçte gazozlar mektep bakkallarında raflarda yerini almaya başlamıştı. Ancak 14 Mart 1908 tarihinde Ayasofya Merkez Rüştüye Müdürlüğüne yazılan bir yazıda talebelerin sağlığına zararlı olduğu için mektep bakkallarında gazoz satışının engellenmesi istenmiştir⁵³. Gazoz satışlarının yasaklanması Maarif

⁴⁶ BOA, MF.İBT.126/105.

⁴⁷ BOA, MF.İBT.128/23.

⁴⁸ BOA, MF.İBT.201/96 lef 2.

⁴⁹ BOA, MF.İBT.204/59.

⁵⁰ BOA, DH.MKT.1850/58 lef 1.

⁵¹ BOA, ŞD.810/24 lef 3.

⁵² BOA, ŞD.759/23 lef 5.

⁵³ BOA, MF.İBT.204/59.

İdaresinin yeni çıkan ürünlerin talebelerin sağlığı için zararlı olup olmadığı konusundaki hassasiyetinin göstergesidir.

III. Mektep Bakkal Gelirlerinin Kullanılması

Mektep bakkallarının kiralanması ile elde edilen gelir mektepler için dikkate değer bir gelir hâline gelmiştir. Bu gelir bir düzenleme yapılmıyca kadar mekteplerin değişik masraflarında kullanılmıştır. Örneğin 1891 yılında Selanik İdadi Müdüriyeti mektep bakkalından gelen geliri talebelere hediye edilecek kitaplar için kullanmak istediğini Selanik Maarif Müdürlüğüne bildirmiştir. Şam İdadisinde de bakkal gelirleri talebelerin tabak, çatal, kaşık gibi lüzumlu şeyleri için kullanılmaktaydı⁵⁴. Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğünün Maarif Nezaretine gönderdiği 25 Ekim 1893 tarihli yazıda İzmir İdadisi Bakkalı gelirlerinin Mekatib-i İptidaiye maaşlarının karşılanmasında kullanıldığı belirtilmektedir. Ayrıca padişahın çocuğunun dünyaya gelmesi (Velâdet-i Hümayun) ve padişahın tahta çıkış yıldönümü (Cülus) gibi resmî törenlerin yapıldığı günlerde aydınlatma ve diğer masrafların karşılanması için de kullanılıyordu⁵⁵. Ancak ilerleyen süreçte mektep bakkal gelirlerinin bu gibi yerlere sarf edilmesi Maarif Nezareti tarafından uygun görülmemiştir. Bu konuda 26 Ağustos 1893 tarihinde bir düzenleme yapılmış ve mektep bakkallarının iltizam suretiyle idaresi ve hâsıl olan gelirin *varidat-ı mütenevvia* olarak kaydedilmesinin gerektiği bildirilmiştir. Mektep bakkallarının gelirlerinin gerek mekteplerin değişik masraflarına gerekse resmî törenlerde kullanılmasının uygun olmayacağı ifade edilmiştir⁵⁶.

1899 yılında idadilerdeki mektep bakkallarının ne suretle verildiği ve elde edilen kazançların kimler için kullanıldığı konusunda her müdüriyetten bilgi verilmesi istenmiştir. Bu süreçte Manisa İdadi Müdürlüğünün değişik ithamlara maruz kaldığı görülmektedir. Maarif Nezareti, Manisa İdadi Müdürlüğü dâhilindeki mektep bakkalının kira gelirinin nerede kullanıldığı konusunda teferruatlı bir araştırma yapmıştır. Mektebin eski Müdürü Ali İrfan

⁵⁴ BOA, MF.MKT.178/169.

⁵⁵ BOA, MF.MKT.189/27.

⁵⁶ BOA, MF.MKT.189/4; Örneğin 18 Nisan 1894 tarihli bir belgede Üsküdar İdadi Mektebi bakkalının açık artırma şeklinde müzayedesinin yapıldığı ve mecidiye yirmi kuruş hesabıyla seneliği 3075 kuruşla Üsküdar'da ikamet etmekte olan Mersin Ağa'ya verildiği belirtilmektedir. Müzayede ile ilgili evrak muhasebeye verilmek üzere Meclis-i Maarife takdim edilmiştir. Bk. BOA, MF.İBT.36/11.

Bey, mektep bakkalından alınan kira bedelinin mektebin tamirat işlerinde kullanıldığını gösteren ve bu işte çalışmış olan ustaların da imzalarının bulunduğu üç kıta belgeyi sunmuştur. Bu belgelere göre mektebin bahçesinde ağaçlandırma çalışmaları ve havuzun inşası için işçi ve malzeme giderleri dâhil olmak üzere 819 kuruş harcanmıştır⁵⁷. Ayrıca yine İdadi mektebi ve İnas Rüştüye masraflarından olan jimnastikhaneye gereken aletlerin alınması, inas rüştiye mektebinin çatısının aktarılması ve diğer yerlerdeki tamirat için toplam 279 kuruş sarf edilmiştir⁵⁸. Bunların yanında İnas rüştiyesi için iki deve yükü kömür alınmıştır. İdadi mektebi havuzu üzerine bir çardak yapılması, kömürlük kapısının tamiri ve fakir iki öğrenciye alınan resmî elbiseler için toplam 254 kuruş ödenmiştir⁵⁹. Nezaret her ne kadar yapılan masraflarda bir art niyetin olmadığı kanaatine varmış olsa da izinsiz bir şekilde böyle bir çalışmaya girişilmesinin uygun olmayacağını belirtmiştir. Nezaretin bu konudaki uyarıları ve denetimi kısa sürede etkisini göstermiştir. Nitekim idadi mekteplerinin mektep bakkallarını müzayede ile verdikleri görülmektedir. Örneğin Biga İdadisi hemen müzayede yapmış ve aylık 75 kuruş ile mektep bakkalını ihale etmiştir. Hâsıl olan para ise gelir olarak kaydedilmiştir⁶⁰.

Bu düzenlemeye rağmen mektep bakkallarından hâsıl olan gelirden müstahdemlerin düşük olan maaşlarına zam yapılması tekliflerinin devam ettiğini gösteren örnekler mevcuttur. Mesela 2 Haziran 1900 tarihinde İzmit İdadi Mektebi müstahdemlerinden Salim ve Ahmet Efendiler, mektep müdürlüğüne verdikleri arzuhâlde yıllardan beri mektepte vazifelerini hakkıyla yerine getirdiklerini, aldıkları yüz kuruşluk maaş ile ailelerini geçindiremediklerini ifade ederek maaşlarına zam yapılmasını istemişlerdir. İzmit İdadi Müdürü bu talebi yerinde bulmuş ve mektep bakkalından gelen aylık elli kuruşun hademelerin maaşına eklenmesini ve böylece hademe maaşlarının aylık 125 kuruşa çıkarılmasını teklif etmiştir. Yapılan bu teklif Nezaret tarafından uygun görülmemiştir⁶¹.

Her ne kadar bakkal gelirlerinin bu şekilde sarfı yasaklanmış olsa da daha sonraki yıllarda istisnai bazı durumların yaşandığı görülmektedir. Nitekim Maraş İdadisinde çalışan hademe ve mubassırın maaşlarına mektep bakkalı

⁵⁷ BOA, MF.MKT.474/61 lef 10.

⁵⁸ BOA, MF.MKT.474/61 lef 2.

⁵⁹ BOA, MF.MKT.474/61 lef 1.

⁶⁰ BOA, MF.MKT.474/61 lef 6.

⁶¹ BOA, MF.MKT.511/10.

gelirinden zam yapılmıştır⁶². Ayrıca Bayezid Merkez Rüştüyesi bakkalından elde edilen 692 kuruşun 600 kuruşu muallim-i evvel Mehmet Efendi'nin maaşına 92 kuruşu ise hademe Hasan Ağa'nın maaşına zam olarak eklenmiştir⁶³. 23 Ekim 1907 tarihinde Ortaköy Rüştüye Müdüriyeti, Mekatibi-i Rüştüye Umum Müdüriyetine gönderdiği yazıda talebelerin her teneffüs okuldan çıkararak dükkânlarda alışveriş yapmasının zararlarını belirterek mektep içinde bir bakkal açılması için izin istemiştir. Bakkal kirasından gelen gelirin muallim maaşlarına eklenmesi konusunda izin talep edilmiştir⁶⁴. Bu konudaki bir diğer örnek ise Kasımpaşa'da İbadullah Mahallesinde İbrahim Paşa Mektebinde yaşanmıştır. Bu mektebin muallim-i evveline daha önce hususi mekteplerde görev yapmış olan Tahsin Efendi tayin edilmiştir. Tahsin efendinin maaşının ise bakkal bedelinden karşılanması kararlaştırılmıştır⁶⁵.

IV. Mektep Bakkalları ve Yaşanan Sorunlar

Mektep bakkallarının gerek ihale süreçlerinde gerekse daha sonraki dönemlerinde birçok sorunun yaşandığı görülmektedir. Bunlardan öne çıkan bakkalların yeni kiracılar tarafından işletme hakkının devralınması sırasında eski kiracıların çıkardığı sorunlardır. Örneğin Numune-i Şükran Mektebi Müdürü Hüseyin Fehmi Bey Nezarete gönderdiği yazıda mektep bakkalının eski kiracısı Arnavut Ali ve arkadaşlarının birkaç günden beri mektep önünde dolaştıkları ve mektep bakkalını tehdit ettiklerini ifade etmektedir. Bu durum hem bakkalı alan yeni kiracının hem de mektep idaresinin emniyetini tehdit etmekteydi. Bu nedenle nasıl bir yol izlenmesinin gerektiği nezaretten sorulmuştur⁶⁶.

Mektep bakkalının kiralayanlar ve eski kiracıların çıkardığı sorunlar konusunda 1904 yılında Vefa İdadisinde yaşananlar dikkat çekici bir hâl almıştır. 1903 yılı Maarif Salnamesinde “Vefa Mekteb-i İdadi-i Mülki-i Şahanesi” olarak geçen mektebin bir müdür, bir muavin, bir kâtip, bir imam, kırk beş muallimi bulunuyordu. Ayrıca on bir mubassırı vardı. Mektebin 1902-1903 (R. 1318-1319) ders yılında 626 Müslim, 31 gayrimüslim olmak

⁶² BOA, MF.MKT.813/62.

⁶³ BOA, MF.İBT.156/42.

⁶⁴ BOA, MF.İBT.198/50.

⁶⁵ BOA, MF.İBT.362/54.

⁶⁶ BOA, MF.İBT.262/8.

üzere toplam 657 talebesi bulunmaktaydı⁶⁷. Tabiatıyla gerek talebe sayısının fazlalığı gerekse hatırı sayılacak personelin varlığı bakkal kiracıları arasında Vefa İdadisi mektep bakkalının önem kazanmasına neden olmuştur. Bu durum mektep bakkallarını kiralamak isteyenler arasında rekabete hatta asayiş sorunlarının çıkmasını netice vermiştir. Örneğin 19 Haziran 1906 tarihinde Maarif Nezaretinden Zabtiye Nezaretine gönderilen bir yazıda Vefa Mektebi İdadisi avlusunda bulunan bakkalı eski kiracı Tahir Ağa'nın adamlarından Cafer'in fuzuli yere işgal ettiği ve gerekli uyarılara rağmen bakkalı terk etmediği ifade edilmektedir. Normalde mekteplere talebeler ve personel dışında herhangi birinin girmesi yasaktı. Bu sebeple Cafer ve arkadaşlarının mektebe girişlerinin engellenmesi konusunda gerekenin yapılması istenmiştir⁶⁸.

Daha sonraki yıllarda da Vefa bakkaliyesinin aynı sorunlarla yüzleştiği görülmektedir. Nitekim 1908 yılında mektep bakkaliyesi Müslim Ağa'ya verilmişti. Bu sırada eski kiracı Mehmet Salih okul müdüriyetine çağrılmış ve yeni kiracının Müslim Ağa olduğu ifade edilmişti. Ancak Mehmet Salih, "katiyyen mektepten çıkmayacağını" ifade etmiştir. Bu süreçte mektebe hem eski hem de yeni bakkal kiracısı geliyordu. Eski kiracı Mehmet Salih ısrarla kendisinin bakkaldan ancak *Nezaret tarafından* çıkarılabileceğini söylemekteydi. Müdür her ikisine birden *lakardı* anlatmanın artık mümkün olmadığını belirtmekte ve gerekli işlemin yapılmasını istemekteydi⁶⁹. Mehmet Salih, bu süreçte polis zoruyla mektepten çıkarılmış olmasına rağmen yeniden mektebe gelerek herhangi bir belge göstermeksizin aldığı emirle mektep bakkalını işletmeye devam edeceğini ifade etmiş ve talebelere satış yapmaya başlamıştı. Bu durumu mektep müdürü üst makamlara bildirmiştir. Mehmet Salih'in şifahi emirle yeniden bakkalı işletmeye başlaması müdürün *tensibine* bağlanmıştır. Hatta yeniden bakkalı açtığı günden itibaren ödemesi gereken kira bedelinin müdürden tahsil edilmesi istenmiştir. Mehmet Salih'in mektebe girişinin kesin bir şekilde engellenmesi için Zaptiye Nezaretine yazı yazılmıştır⁷⁰.

Mehmet Salih'in mektep bakkalı ihalesini kaybetmesinin en önemli sebebi muhasebeye olan borcunu ödememiş olmasıydı. Zira Mehmet Salih'in

⁶⁷ **Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye**, İstanbul 1321, s.147-148.

⁶⁸ **BOA**, MF.MKT.936/34 lef 4.

⁶⁹ **BOA**, MF.MKT.1076/77.

⁷⁰ **BOA**, MF.MKT.1066/13; **BOA**, MF.MKT.1066/18.

kira bedelinden toplam 31507 kuruş 20 para borcu bulunuyordu. Mehmet Salih'in bu derece borcunun bulunması ise eskiden beri devam eden nüfuzundan kaynaklanıyordu. Bu yolla bir şekilde destek görmüş ve bu durum borcun ödenmesini engellemiştir⁷¹. Mehmet Salih'in kefillerinin ise herhangi bir varlığının bulunmaması bu borcun tahsilini imkânsız hâle getirmişti. Bu nedenle Maarif Nezareti borcun tahsili için gayret göstermenin bir işe yaramadığını beyan ederek borcun silinmesini istemiştir. Mesele Şura-yı Devlet, Nafia ve Maarif dairesinde görüşülmüş ve mukavelenamenin yapılması sırasında kefillerin durumu dikkate alınmadığı için masrafın sorumlu memurlardan alınması kararı verilmiştir⁷².

Vefa İdadisi mektep bakkalında yaşanan bu durum aslında sistemli bir yanlışlığın sonucu idi. Nitekim bakkallar müzayede yolu ile ihaleye çıkarılıyor ve en yüksek fiyatı verene ihale ediliyordu. Ancak müzayede sırasında talipler arasında ciddi bir rekabet yaşanıyordu. Bu durumda haddinden fazla⁷³ yükselen meblağ ileride ödenemeyecek bir seviyeye çıkıyordu. Vefa İdadisinde de aynı şey yaşanmış ve kira bedeli aylık 1580 kuruşa kadar çıkmıştı. Kiracının vermesi gereken 12.000 kuruşa karşılık ancak iki bin kuruş civarında bir tahsilat yapılabilmişti. Tabiatıyla bu durumda mektep bakkalının mektebe girişine izin verilmemiş ve bakkalda bulunan eşyalar başka bir odaya taşınarak kapısı kilitlenmişti. Ancak Mehmet Salih bu sırada da rahat durmamış birkaç taraftarı ile defalarca izinsiz bir şekilde mektebe girerek kapalı olan odadan malzemeleri alıp bakkalı işletmeye devam etmiştir. Maarif Nazırı bu şekilde borcun tahsilinin mümkün olmayacağı bu borçtan dolayı memurların da sorumlu tutulmalarının adalete uygun olmadığını ifade ederek meselenin bir kez daha Şura-yı Devlette görüşülmesini istemiştir⁷⁴.

⁷¹ BOA, ŞD.225/70.

⁷² BOA, ŞD.226/15.

⁷³ Mekteb-i Tıbbiye bakkaliyesi de bu şekilde alınmıştır. Müzayede sırasında oluşan rekabet nedeniyle 300 kuruştan fazla aylık kira bedeli olmayan mektep bakkalının kirası beş yüz kuruşa kadar çıkmıştı. Mektep bakkalının işleticisi ileride bu ücreti ödeyemediği için mektep müdüriyetine başvurmuş ve indirim talep etmiştir. Bk. BOA, MF.MKT.1112/71; Mektep bakkalının bu talebi kabul edilmiş olmasına rağmen mektep idaresi talebelerin mektep bakkalından şikayetçi olmaları nedeniyle 1910 yılında bakkalın idare tarafından belirlenecek başka birine verilmesini kararlaştırmıştır. Bk. BOA, ML.EEM.794/16.

⁷⁴ BOA, ŞD.226/15.

Meşrutiyetin ilk yıllarında İstanbul Maarif Müdüriyeti görevini yürütmekte olan Ali Reşat Efendi bakkal işletmek isteyenlerin hemen her gün müdüriyete gelerek hak iddia etmelerinden bıkmıştı. 12 Şubat 1910 tarihinde Maarif Nezaretine gönderdiği yazısında *bakkal rekabetini* teferruatlı bir şekilde anlatıyordu. Buna göre İstanbul Leyli İdadisinin eski bakkalları olan Müslim ve Abdülvahid Efendiler Nezarete verdikleri dilekçelerinde kendilerinin mektepten çıkarılarak bakkalın başka birisine verildiğini, haklarının bu suretle yenildiğini ifade ediyorlardı. Bu şahıslar sadece bu mektebin değil Mercan ve Kabataş İdadilerinin de bakkalıydılar. Bu suretle artık mektep bakkallarının işletilmesi bir meslek ve toplu bir işletme hâlini almıştı. İstanbul İdadisinin bakkalını işletme konusunda hak talebinde bulunan bir diğeri ise daha önce Numune-i Terakki Mektebi bakkalının kiracısı idi. Hatta yirmi sene önce Mekteb-i Mülkiyede bakkallık yapmış olan Malik Ağa'nın oğlu bile bakkallık yapma konusunda hak iddia ediyordu. Bakkal işletmek için müdüriyete başvuranlar “Nazır Beyefendi hazretleri emrediyor, bizi falan mektebe göndereceksiniz” diyorlardı. Ali Reşat Bey, idare-i maarifin bir mahkeme olmadığını, kimin bakkalı işletme hakkının olacağını belirleyemeyeceğini ifade ediyordu. Hatta tebliğ edilen kararın anlatılmasıyla Nezareti bakkalların baskısından kurtarmak mümkün olsaydı Ali Reşat Bey “idarece sabahtan akşama kadar söz anlamaları mümkün olmayan bakkallara cevap vermekle iştigal edilirdi” şeklinde Nezarete cevap vermiştir⁷⁵.

Maarif Müdürü Ali Reşat Bey, kanunun tebliğ edilmesiyle sorunların çözülemeyeceğinin farkındaydı. Zira 1909 yılında yapılan düzenlemeyle müzayede usulünün terk edilmesi ile bakkallar yetkili kişileri devreye sokma veya başka yollarla mektep bakkallarını işletme hakkını almaya çalışıyorlardı. Bundan dolayı Ali Reşat Bey gelecek seneden itibaren müzayede usulünün yeniden başlatılmasını ya da bakkalları işletecek olanların Nezaret tarafından belirlenmesini teklif etmiştir⁷⁶.

Sonuç olarak bakkalların müzayede yolu ile verilmesi gerek ahlaken uygun olmayan kişilerin ihaleyi kazanmasına gerekse yükselen fiyatlar nedeniyle talebelerin sorun yaşamasına sebebiyet verirken müzayede usulünün terk edilmesi de bakkalı işletmek isteyenlerin gereksiz yere

⁷⁵ BOA, MF.MKT.1147/6 lef 13.

⁷⁶ BOA, MF.MKT.1147/6 lef 10-13.

bürokrasiyi meşgul etmesine ve bakkal işletme hakkını almak için değişik yollara başvurmasına neden oluyordu.

Tüm bunların yanında farklı bir olumsuzluk örneği ise bazı mektep bakkallarının bu bakkalları kiralayan şahısların yerine başka kişiler tarafından işletilmesi idi. Maarif Nezareti bu gibi durumların engellenmesi konusunda hassasiyet gösteriyordu. Örneğin İstanbul'da Kulaksız'da Ahmet Kapudan Mahallesindeki Kara Fakih Hüseyin Bey Mektebi bakkalı böyle bir meseleye konu olmuştur. Mektebin başka biri tarafından işletildiğinin anlaşılması üzerine bakkalın bu şekilde işletilmesi engellenmiştir⁷⁷.

V. Mektep Bakkalları ile İlgili İdari Düzenlemeler

Mektep bakkallarının maarif bünyesinde ortaya çıktığı günden itibaren önem kazanması, yer yer ciddi gelir kaynağı hâline gelmesi ve sayılarının artması nedeniyle mektep bakkallarını işletenlere diğer esnafın tabi olduğu gibi bazı düzenlemeler getirilmiştir. Öncelikle Fatih Merkez Rüştiyesine gönderilen 31 Mayıs 1902 tarihli bir yazıda rüştiye mektepleri bakkallarının diğer esnaf gibi esnaf tezkiresi almaları konusunda bir karar alındığı bildirilmiştir. Fatih Merkez Rüştiyesi bakkalına da bu çerçevede tezkire alması gerektiği tebliğ edilmiştir⁷⁸. Bundan bir hafta sonra İstanbul'daki diğer rüştiye mekteplerindeki mektep bakkallarını işletenlerin esnaf tezkiresi almaları zorunlu kılınmıştır. Tezkire almaları gereken mektepler arasında Davut Paşa, Üsküdar, Ayasofya, Bayezid, Makriköy (Bakırköy), Mahmudiye, Topkapı merkez ve Eğrikapı, Beylerbeyi, Kadıköy Hamidiye ve Beşiktaş Rüştiyeleri bulunuyordu⁷⁹. İlerleyen yıllarda bu uygulama devam etmiştir. Şehremanetinden gönderilen yazılarda mektep bakkallarının tezkere almak için dairelere başvurduklarında gerekli kolaylığın sağlanacağı ifade edilmiştir. Nezaret bu bilginin rüştiye mektepleri müdür ve muallim-i evvelerine tebliğ edilmesini istemiştir⁸⁰.

Osmanlı tarihinde önemli bir dönemeç olan II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında karışık bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde Maarif Nezareti mekteplerin açılışını Teşrinievvel ayının sonuna ertelemiştir. Böylelikle mektepler yaklaşık beş ay kapalı kalmıştır. Tabiatıyla bu durum mektep

⁷⁷ BOA, MF.MKT.918/41 lef 1.

⁷⁸ BOA, MF.İBT.119/122.

⁷⁹ BOA, MF.İBT.120/60.

⁸⁰ BOA, MF.İBT.214/47.

bakkallarını olumsuz etkilemişti. Bu süre içinde mektep bakkalları işletilememiş, bakkallar kendilerinden kaynaklanmayan bu durum nedeniyle ekonomik anlamda zarar görmüşlerdi. Ayrıca mekteplerin kapalı olduğu bu süre için bakkal esnafının kira ödemeleri gerekiyordu. Okulların açılışının gecikmesi nedeniyle Mekteb-i Mülkiye, Mercan, Kabataş ve Davut Paşa İdadileri bakkalları; Topkapı, Fatih ve Eğrikapı Rüştüye Mektepleri bakkal esnafları resmî makamlara müracaatta bulunmuştur. Şura-yı Devlette yapılan müzakerede bakkal esnafının istekleri yerinde bulmuş ve bu süre içinde alınması gereken kira bedellerinin kira bedelinden düşülmesine karar verilmiştir⁸¹.

Aynı durum Bursa İdadisinde de yaşanmıştır. Mektep bakkalı yüz beş bin kuruş ile kiralanmıştı. Bursa İdadisi *programların tanzimi münasebetiyle* önceki senelerden bir buçuk ay fazla tatil edilmişti. Mektep bakkalı dilekçesinde zarara uğradığını bu nedenle mektebin kapalı olduğu dönem için kira bedelinin alınmaması gerektiğini iddia etmiştir. Her ne kadar bakkal esnafı bu iddiayı dile getirirse de mektebin ek tatil süresinin ramazan ayına denk gelmesi nedeniyle zaten alış veriş yapılamayacağı, bu nedenle indirim teklifinin uygun olmadığı şekline bir cevap verilmiştir. Bursa Valisi imzasıyla gönderilen yazıda müzayede mukavelenamesinde mektep bakkalının kapalı olacağı günler içinde bu şekilde bir açıklama olmadığı ve mektebin eylül başlarında açılmasının gerekmesi nedeniyle kira bedelinden indirim yapılmasının gerektiği bildirilmiştir. Nezaretin bu açıklamaya uygun olarak bir buçuk aylık kira bedelinin düşürülmesine onay verdiği görülmektedir⁸².

Yukarıda da izah edildiği gibi İstanbul'daki mekteplerin indirim teklifinde Meşrutiyetin ilanından dolayı tatil uzatma kararı alınması gerekçe gösterilmişti. Bursa İdadisi bakkalıyla ilgili belge aynı döneme tekabül etmesine rağmen Bursa'dan gönderilen yazıda tatil süresinin uzatılmasında mektep programlarında yapılan değişiklik gerekçe gösterilmiştir.

Mektep bakkallarını işletenlerden kaynaklanmayan bu gibi durumlarda kiralarının toplam kira bedelinden düşülmesi mektep bakkallarının zarar görmesini engellemeye yönelikti. Bu durum sadece İstanbul ve yakın çevresinde yaşanmıyordu. Nitekim Halep İdadisi bakkalı, mekteplerin 1908 yılı Eylül sonunda açılması gerekirken Maarif Nezaretinin emriyle

⁸¹ BOA, MF.MKT.1103/41; BOA, ŞD.224/58.

⁸² BOA, MF.MKT.1125/39.

Teşrinievvel sonuna ertelenmesinden dolayı zarar ettiğini, bu dönem için kira alınmamasını istemiş ve bu isteği kabul edilmiştir⁸³.

VI. Mektep Bakkalları ve Fiziki Mekân

Yaptığımız arşiv taramasında mektep bakkalları için mektep içerisinde veya dışında tahsis edilen yer konusunda hususi bir mekânın belirtilmediği görülmüştür. Zira arşiv fonlarında bulunan mektep plan ve krokilerinde mektep bakkalına ayrılan bir bölüme rastlanmamıştır. Bu durum mekân planlamasında mektep bakkalları için öncelikli bir yerin belirlenmediğini göstermektedir. Anlaşılan o ki mektep bakkallarının faaliyetlerini icra edebileceği uygun bir mekân mektep idaresi tarafından tahsis edilmiş olmalıdır. Nitekim mektep bakkalları ile ilgili bir mukavele örneğinde mektep idaresi tarafından uygun görülecek bir yerin mektep bakkalı olarak kullanılacağı belirtilmektedir⁸⁴. Bununla birlikte mektep bakkalları ile ilgili bazı belgeler bu konuda bizlere fikir vermektedir. Örneğin 5 Mayıs 1900 tarihli Rodos Maarif Müdüriyetinden Maarif Nezaretine gönderilen bir belgede Rodos İdadisinde bir mektep bakkalının olmadığı ifade edilmektedir. Bu mektepte talebeler evden getirdiği yiyeceklerle günlerini geçirmekteydi. Yiyecek getirmeyenler için ise hademe marifetiyle ekmek ve katık aldırılarak talebelerin ihtiyacı karşılanmaktaydı. Mektepte bir bakkalın açılması güzel bir gelişme olacaktı. Ancak mektep binasında bakkal olarak tahsis edilecek bir yer olmadığı için mektep avlusuna ahşap bir baraka inşasının gerektiği ifade edilmiştir. Bakkal olarak kullanılacak olan ahşap barakanın inşası için yaklaşık altı yüz kuruş gerekmiştir⁸⁵. Bu belgeden hareketle mektep binası içinde uygun bir yer bulunduğu takdirde mektep dâhilinde olmadığı durumlarda ise mektep bahçe veya avlusunda inşa edilecek bir barakanın bakkal yeri olarak kullanıldığı anlaşılıyor.

⁸³ BOA, MF.MKT.1124/5.

⁸⁴ BOA, ML.EEM.1360/7 lef 1.

⁸⁵ BOA, MF.MKT.474/61 lef 13.

SONUÇ

Osmanlı mekteplerinde bakkalları işletecek olanlar öncelikle müzayede yolu ile seçilmiştir. Bu yolla yapılan seçimlerde en yüksek ücret verenler görevlendirilmiştir. Mektep bakkallarından alınan kira bedelleri muhtelif mektep ihtiyaçları, resmî bayramlardaki etkinlikler veya muallim maaşları vb. için kullanılmışsa da daha sonra sözleşmeye bağlanan müzayede usulü ile hâsıl olan gelir *hasılat-ı mütenevvia* olarak maarif sandıklarında toplanmıştır. Zamanla mektep bakkallarını işletenlerin seçilmesinde kullanılan müzayede usulünün zararları görülmeye başlamıştır. Bu şekilde seçilen kiracıların ihaleyi almak için yüksek fiyatlar teklif etmeleri nedeniyle ödeyemeyecekleri kira bedelleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca ahlaki yönden mekteplerde bakkallık yapamayacak olan şahıslar da ihale almaya başlamışlardır. Bunlar görevi devraldıktan sonra satılacak ürünlere zam yapmış ya da kalitesiz ürünleri satma yolunu tercih etmişlerdir. Bu durum talebelerin şikâyetlerine neden olmuştur. Maarif Nezareti bunun önüne geçmek için müzayede usulünü kaldırarak mektep müdürlerinin uygun göreceği ahlaklı ve dürüst esnafların bu işte görevlendirilmesi şeklinde bir düzenlemeye gitmiştir. Mektep bakkalları artık bedelsiz bir şekilde verileceği için Sıhhiye Nezaretinin belirleyeceği listeye göre en uygun fiyatla satış yapacaklardı. Ancak bu da işlerin rahatlamasına neden olmamış mektep bakkallarını işletmek isteyen birçok şahsın değişik kanallarla mektep müdüriyetleri üzerinde etkili olma çabasını beraberinde getirmiştir.

Maarif Nezareti, Sıhhiye Nezareti ile irtibatlı bir şekilde mektep bakkallarında satılacak ürünlerin belirlenmesi ve güncellenmesi konusunda aktif bir rol üstlenmiştir. Mektep bakkallarında satılacak ürünlere bakıldığında doğal ürünlerin seçildiği görülmektedir. Yeni çıkan popüler ürünlerden gazozların sağlığa zararlı maddeler içerdiği görülünce derhâl satışına yasak konulmuştur. Bu örnek Maarif Nezaretinin çocukların sağlığı konusundaki hassasiyetinin bir göstergesidir. Maarif Nezareti çocukların sağlığı konusunda yüksek hassasiyet göstermenin yanında talebelerin zihin dünyasının zararlı yayınlardan olumsuz etkilenmesinin de önüne geçmeye çalışmıştır. Öyle ki mektep bakkallarında satılacak kitaplardan zararlı içeriği olan veya mühürsüz olanlarına izin verilmemiş ve toplatılmıştır. Daha sonraki süreçte ise mektep bakkallarında kitap satışı yasaklanmıştır. Yapılan düzenlemeler ve değişiklikler, yaşanan olumlu ve olumsuz durumlara rağmen yirminci asrın

başlarında artık mektep bakkalları modernleşen Osmanlı maarifinin vazgeçilmez bir unsuru hâline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Akkutay, Ülker, **Enderûn Mektebi**, Gazi Üniversitesi Yayın No: 38, Ankara 1984.

Güçtekin, Nuri, **İstanbul'daki Müslim Hususi Mektepleri (1873-1922)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.

Öztürk, Nazif, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, İstanbul 1321.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT). 1850/58.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT), 222/38; 36/11; 6/44; 18/76; 119/122; 120/60; 121/47; 126/21; 126/105; 128/23; 156/42; 198/50; 201/96; 201/102; 204/59; 214/47; 234/18; 262/8; 295/46; 362/54; 109/99; 109/100.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), 134/37; 145/20; 188/36; 178/169; 189/4; 189/27; 263/58; 474/61; 489/37; 813/62; 511/10; 546/36; 918/41; 936/34; 1066/13; 1066/18; 1076/77; 1077/24; 1093/79; 1103/41; 1112/71; 1118/52; 1124/5; 1125/39; 1147/6; 1171/32.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyet, (ML.EEM), 794/16; 820/18; 1283/18; 1326/9; 1360/1; 1360/7.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Şura-yı Devlet (ŞD), 224/58; 225/70; 226/15; 759/23; 810/24.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 1372/74.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XLII. Cilt, İstanbul 2012, s.479-486.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA HAYIRSEVERLİK VE SEFERBERLİK: OSMANLI HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN 1917 MEKTEB-İ SULTÂNÎ SERGİSİ*

MURAT YOLUN**

ÖZ

Hilâl-i Ahmer, Donanma ve Müdafaa-i Milliye cemiyetleri ile birlikte sivil yaşamda etkin olan ve askerî amaçlar doğrultusunda faaliyet gösteren bir cemiyet idi. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Mekteb-i Sultânî'de 1917'nin Şubat ayında tertip ettiği sergi, cephe gerisinde sivil yaşamın bu tarz cemiyetler vasıtasıyla nasıl seferber edildiğini göstermesi bakımından önemli bir etkinliği temsil etmektedir. Serginin hazırlanmasında Doktor Besim Ömer Paşa'nın çok büyük bir emeği geçmiş olup İsmail Canbulat gibi İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinin de serginin gerçekleştirilmesine büyük bir katkısı olmuştur. Sergide sadece Osmanlı Hilâl-i Ahmer'i değil, Alman ve Avusturya Salib-i Ahmer (Kızılhaç) teşkilatları da yer almıştır. Sergi bir yandan Cemiyetin yararlılığını ve gelişmişliğini gösterirken öte yandan da savaşın kurumsal deneyiminin medikal boyutunu ve hatta yer yer savaş deneyiminin görsel olarak kurgulanmış halini toplamda iki yüz bin ziyaretçiye aktardı.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman/TÜRKİYE, muratyolun@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9881-0946

MURAT YOLUN

Sergide teşhir edilen eşyalar arasında tıbbi araç-gereç, tedavilerde kullanılan aletler, Cemiyetin sağlık hizmetlerini gösteren muhtelif fotoğraflar yer aldı. Ancak bu sergideki objeler, savaşın yol açtığı trajedi ve yıkımı içermeyen sterilize bir gerçeklik sunmaktaydı.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Seferberlik, Sergi.

**CHARITY AND MOBILIZATION IN THE FIRST WORLD WAR:
1917 EXHIBITION OF THE OTTOMAN RED CRESCENT SOCIETY
IN GALATASARAY HIGH SCHOOL**

ABSTRACT

The Red Crescent Society was effective in civil life as well as the Society for the Ottoman Navy, and the Society for National Defense. The exhibition that the Ottoman Red Crescent Society organized in Galatasaray High School in February 1917 during the First World War was an important event in terms of how civil life on the home front was mobilized by such societies. During the preparation phase, Besim Ömer Pasha labored over, and the leading members of the Union and Progress like İsmail Canbulat had a great contribution to its preparation. Not only the Ottoman Red Crescent Society, but also German and Austrian Red Crosses were involved in the exhibition. While displaying the efficacy and development of the society, this exhibition conveyed the medical dimension of the intuitional war experience, and even visually configured version of the war experience, to 200,000 visitors. The objects displayed in the exhibition were medical equipment, devices for healing, some photographs capturing medical services of the society. Nevertheless, the objects in this exhibition featured a sterilized reality that did not include the tragedy and destruction brought about by the war.

Keywords: Red Crescent Society, First World War, Exhibition, Mobilization, Committee Union and Progress.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nda kitlelerin maddi ve manevi anlamda seferber edilmesinde savaş temalı sergilere ve müzelere büyük bir önem atfedildi. İngiltere de 1917'de War Office (WO) bir savaş müzesi (Imperial War Museum-IWM) kurmak için hazırlıklara başladı. Alfred Mond, Martin Conway, Agnes Ethel Conway ve Charles Ffoulkes'un öncülüğünde kurulan bu müze savaş meydanlarında ele geçirilen nesnelerin sergileneceği yer olarak belirlendi¹. Yine bu tarihte Avustralya'da bugün *Australian War Memorial* olarak bilinen müze, kapılarını ziyaretçilere açtı. Jay Winter'ın deyişiyle bu müzeler bir yandan savaş için çaba gösterenleri onurlandırırken öte yandan da savaşı temize çıkarıyor ve anlamlandırıyor. Savaş karşıtı hareketlere ve mefhumlara açıkçası burada hiç yer verilmedi². 1917'nin başlarında başkent İstanbul'da da Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde bir sergi tertip edilmesi için hummalı bir çalışma yürütülüyordu. Genel olarak bakılacak olursa Hilâl-i Ahmer, Osmanlı ordusunun sağlık hizmetlerine kendi kapasitesi ölçüsünde yardımcı olurken sivil hayatta ise seferberlik pratiğinin toplumun geniş katmanlarına yayılması için etkin bir çaba gösterdi. Başka bir deyişle, salt orduya yardım etmekle kalmadı, aynı zamanda cephe gerisinde toplumu askerî ihtiyaçlar doğrultusunda örgütledi. Bu bağlamda Hilâl-i Ahmer'in faaliyetlerinin bir kısmı Osmanlı seferberliğinin sivil hayattaki uzantısı olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı sınırları içinde yapılmış olan en büyük ve kapsamlı sergilerin başında 1 Şubat 1917'de ziyaretçilerine kapılarını açan Hilâl-i Ahmer sergisi geliyordu. Cemiyetin düzenlemiş olduğu ilk sergi olma hüviyetine sahip olan bu etkinlik aslında savaşta gösterilen yararlılıkları Osmanlı efkâr-ı umumiyesine göstererek sahip olduğu "terakki ve tekâmül" seviyesini medeniyet âlemine duyurabilme amacındaydı³. Ancak insani yardım düşüncesiyle hareket eden Kızılhaç ve Hilâl-i Ahmer gibi örgütlerin varlığı tarihsel bağlam içine oturtulmadan tam olarak idrak edilemez. Daha savaş

¹ Jennifer Wellington, *Exhibiting War: The Great War, Museums, and Memory in Britain, Canada and Australia*, Cambridge University Press, Cambridge 2017, s. 47-48.

² Jay Winter, "Museum and the Representation of War", *Museum and Society*, C X, S 3, Leicester 2012, s.153.

³ **Galatasaray'da Tertip ve Kuşad Olunan İlk Hilâl-i Ahmer Sergisi Rehberi**, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul 1332, s.2.

öncesinde bile Avrupa'da Kızılhaç 1880'den itibaren askerî amaçlara sahip olan, agresif milliyetçiliği destekleyen bir yapıya doğru evrilmişti. Birinci Dünya Savaşı'nda da bir nevi savaşın toplumsal aparatı olarak tasvir ediliyordu⁴. İnsani yardım düşüncesi ve pratiğinin tarihsel bağlamından kopartılarak ele alınması pek mümkün olmadığı gibi insaniyetperverlik düşüncesi de askerî seferberlik düşüncesinin etkisi altında kaldı. Birçok ülkede Kızılhaç için çalışmak yurtseverliğin bir nişanesi olarak telakki edildi⁵. Bu cemiyetlerin yaptıkları hayır işlerinin arkasında güçlü bir siyasi ve askerî motivasyon bulunmaktaydı. Bu bağlamda, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Avrupa'daki Kızılhaç örgütleri ile benzer bir yapı ve faaliyet içinde olduğu ifade edilebilir.

Bu çalışmanın amacı Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'ndeki Hilâl-i Ahmer sergisine odaklanarak Cemiyetin Birinci Dünya Savaşı'nda sivil toplumu nasıl seferber etme gayreti içinde olduğunu ortaya koymaktır. Hilâl-i Ahmer'in faaliyetlerinin arkasında sadece saf bir yardımseverlik ve insaniyetperverlik düşüncesi olduğunu varsaymak bir eksiklik olacaktır. Sergiyi tertip eden idare heyetinin başında İttihatçı İsmail Canbulat'ın (1880-1926) olması bile İttihat ve Terakki'nin bu sergiye atfettiği politik önemi göstermesi bakımından önemli bir ipucudur. Zaten Hilâl-i Ahmer'in 1911'de yeniden yapılandırılmasında Bahaeddin Şakir, Esad Işık Paşa ve Adnan Adıvar gibi İttihatçı doktorlar kurucu üye olarak da görev almıştır⁶.

I. Sergi'nin Planlanması ve Hazırlığı

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Merkez-i Umûmî azalarından olan Yusuf Razi Bey (1870-1947), Cemiyetin iane toplayabilmesi için ambarlarda bulunan eşyaları teşhir etmesini önerdiğinde başkanvekili konumunda bulunan Besim Ömer Paşa (1862-1940), bunun yeterli olmayacağını düşünerek daha kapsamlı bir serginin yapılmasını istedi. Yusuf Razi Bey'in mütevazî önerisi, daha da kapsamlı hale getirilerek Cemiyet için bir nevi uygarlık sınavına dönüştürüldü. Böylelikle hem iç ve dış kamuoyuna karşı

⁴ John F. Hutchinson, **Champions of Charity: War and the Rise of the Red Cross**, Westview Press, Boulder 1996, s.150.

⁵ Sarah Glassford, **Mobilizing Mercy: A History of the Canadian Red Cross**, McGill-Queen's University Press, Montreal; Kingston; Londra; Chicago 2017, s.17.

⁶ Mesut Çapa, **Kızılhay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti 1914-1925**, Türkiye Kızılayı Derneği Yayınları, Ankara 2010, s.21-22.

Cemiyetin faaliyetleri hakkında bilgi verilecek hem de ihtiyaç duyulan yardımlar toplanacaktı⁷. Cemiyet, 1914'te 76,839 lira, 1915'te 149,698 lira, 1916'da 156,932 lira, 1917'de 146,890 lira, 1918'de 134,506 lira yardım toplayabildi⁸. Birinci Dünya Savaşı'nda toplumda hayırseverlik veya yardımseverlik üzerinden askerî amaçlar doğrultusunda faaliyette bulunan Cemiyet, her ne kadar salt tıbbi yardım sunmuş gibi gözükse de aynı zamanda savaşın Osmanlı ordusu için sürdürülebilmesinde çok büyük bir rol oynamıştır.

1917'de Galatasaray Sultânîsi'nde tertip edilmiş olan sergi on altı kişilik bir heyet (heyet-i faale) tarafından tertip edilecekti. Beş üye Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umûmî'sinden olacak ve diğer on bir üye ise seçilecekti. İdare heyeti ise dört kişiden (Reis İsmail Canbulat, Reis-i Sani Besim Ömer Paşa, Kâtip Doktor Rıfat Bey, Komiser Mehmed Ali Bey) oluşacaktı. Ayrıca, on kişiden müteşekkil bir Heyet-i Şerefiye (Onur Heyeti) teşkil edilecekti⁹. Serginin idaresinden mesul olacak heyetin başındaki isim ise 1915'te İstanbul Valisi, 1916'da İstanbul Şehremini ve 1917'de Talât Paşa'nın (1874-1921) Sadrazam olmasını müteakiben Dâhiliye Nazırı olan İttihatçı İsmail Canbulat (1880-1926) idi¹⁰. Heyet-i Şerefiye üyeleri arasında en çok dikkat çeken isimler ise Talat Paşa, Cemal Paşa (1872-1922) ve Mehmed Cavid Bey (1875-1926) idi¹¹. Her ne kadar Hilâl-i Ahmer siyaset üstü bir örgüt olarak hareket ediyor görünerek kapsayıcı olmaya önem verse de İttihat ve Terakki'nin oldukça etkin olduğu bir Cemiyet idi.

⁷ 1335 (1919) Senesinde Münakid Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 (1914-1918) Senelerine Ait Merkez-i Umumi Raporu, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1335, s.47.

⁸ Merkez-i Umumi Raporu, Bütçeler, s.y.

⁹ İlk Hilâl-i Ahmer Sergisi, s.9.

¹⁰ Erik Jan Zürcher, Millî Mücadelede İttihatçılık, Çev. Nüzhet Salihoglu, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987, s.76.

¹¹ İlk Hilâl-i Ahmer Sergisi, s.8.

Fotoğraf 1. Talat Paşa ve İsmail Canbulat¹²



Hilâl-i Ahmer'in sergisinin nasıl olması gerektiğine dair en çok düşünen kişilerin başında Besim Ömer Paşa geliyordu. Avrupa'da Berlin, Köln, Viyana gibi yerlerde Salib-i Ahmer tarafından tertip edilen sergileri inceleyerek sergi komiserliğine ve heyet-i faale riyasetine mektup yazıp raporlar hazırlamıştır. Oradan edindiği izlenimler serginin daha muntazam biçimde yapılmasını sağlamıştır¹³. 1912 senesinde Amerika Birleşik Devletleri'nde tertip edilmiş olan IX. Uluslararası Kızıllaç Kongresi'ne Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin temsilcisi olarak iştirak eden Besim Ömer Paşa, burada gördüğü ilk yardım aletleri, hasta nakilleri için kullanılan araçları, seyyar biçimde tesis edilmiş hastanelerde bulunan düzenekleri, askerlerin vücudunda kalan kurşunları tespit için kullanılan röntgen cihazı gibi aletlerin teşhir edilmesinden oldukça memnuniyet duymaktaydı. Burada gördüğü eserlerin son derece ileri düzeyde olmasının aslında Salib-i Ahmer'in vardığı son noktayı gösterdiğini düşünerek şu notları düşmüştür:

¹² Murat Bardakçı, **İttihatçı'nın Sandığı**, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2014, s.533; İsmail Canbulat ve Mehmed Cavid Bey 1926'daki İzmir Suikasti davasında birçok İttihatçı ile yargılanıp idam edilmiştir.

¹³ Doktor Mehmed Ali, **İlk Hilâl-i Ahmer Sergisi: Serginin Hidematı ve Hesabatına Dair Rapor**, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1333, s.2.

Bu büyük eser-i medeniyetin memleketimizde de memalik-i sairede mazhar olduğu derece-i mükemmeliyete isal ve irtifasını temin için bu son memuriyet-i acizanem esnasındaki tetkikat ve tefehhusatımı tecarib ve malumat-ı sabıkamla bi'l-mezc aza-i müessesesinden bulunduğum Hilal-ı Ahmer Cemiyeti'ne iblağ ve teklifatımın tatbik ve kabulünü temenni eyleyeceğim¹⁴.

Besim Ömer Paşa, Cemiyetin yaptığı faaliyetlerin topluma yeteri kadar anlatılmadığından dem vurmaktaydı. Ona göre Cemiyetin kıymetinin anlaşılabilmesi için yaptığı faaliyetler etkin biçimde topluma anlatılabilirdi. Oldukça zor şartlar altında 1912'de Trablus'a yardım gönderilmişti, ancak bu konu ile alakalı olarak pek kimse malumat sahibi değildi. Dolayısıyla Cemiyet bu noktada kendi ulviyetini topluma göstermeliydi.

Fotoğraf 2. 1332 (1916) yılında İstanbul'da Hilal-i Ahmer Sergisi açılması kararı üzerine Viyana'da Kolonya'da Salib-i Ahmer sergilerini görmek üzere giden Doktor Besim Ömer'e (ön masada ortada oturan fötr şapkalı) Viyana'daki daimi murahhasa Doktor Hikmet Bey'le beraber Berlin'de Salib-i Ahmer'e Yardım Cemiyeti tarafından verilen çay ziyafeti¹⁵



¹⁴ Doktor Besim Ömer, **Dokuzuncu Washington Salib-i Ahmer Konferansına Memuriyetim**, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1328, s.42-44.

¹⁵ **Besim Ömer Paşa'nın Hatıra Albümü**, Haz. Adnan Ataç, Roche Yayınları, İstanbul 2011, s.43.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA HAYİRSEVERLİK VE SEFERBERLİK: OSMANLI
HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN 1917 MEKTEB-İ SULTÂNÎ SERGİSİ

Besim Ömer Paşa, Osmanlı sınırları içinde yapılacak bir serginin “sanatkârlarımızın kabiliyetinin canlı bir göstergesi” olacağını düşünüyordu. 1917'deki sergiden daha beş sene önce bile bir serginin hangi prensipler üzerine oturtulmasını genel hatlarıyla izah etmişti. Ona göre sergide ziyaretçilere gösterilecek olan ambulans, nakliye arabası, tıbbi araç ve gereçler “millî ve mahallî” vasıfları bünyesinde ihtiva eden bir nitelikte olmalıydı ki Osmanlı Hilâl-i Ahmer'i eriştiği medeniyetin seviyesini tüm dünyaya gösterebilsin¹⁶. Ayrıca, Cemiyet bu serginin “tenvir-i efkâr” için oldukça işlevsel olacağını düşünüyordu. Savaş döneminde de Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti bünyesinde Tenvir-i Efkâr Heyeti oluşturarak sivil halkın savaşa gönüllü olarak iştirak etmesini sağlamaya çalışmıştır¹⁷.

Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi binasının bir bölümü Maarif Nezareti tarafından sergi için Hilâl-i Ahmer'e tahsis edildi. Okulun büyük kapısından binanın girişine kadarki iç yol elektrik lambaları ile süslenerek günün geç saatlerine kadar ziyaretçilerin ağırlanması hedeflendi. En ufak detaylar dahi düşünülerek ziyaretçilerin üzerinde iyi intiba bırakmak için çaba gösterildi¹⁸. Yer olarak Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nin seçilmesi aslında alelade bir tercih değildi. İmparatorluğun Avrupa'ya açılan kapısı olan bu eğitim kurumu vasıtasıyla Hilâl-i Ahmer'in ulaştığı terakkinin seviyesinin daha rahat biçimde duyurulabileceği düşünüldü. İsmail Canbulat, Cemiyetin bu eğitim kurumunda yapılacak olan sergi sayesinde “şefkat ve insaniyet fikrinin hüsn-ü intişarına” hizmet edeceğini ve bunun kendileri için övünç kaynağı olacağını düşünüyordu¹⁹.

Osmanlılar Bulgar Salib-i Ahmeri ve Macar Salib-i Ahmeri'ni de sergiye katılmaya davet edip onlara Mekteb-i Sultânî binasının 18 ve 19 numaralı odalarını tahsis etti. Cepheye sağlık hizmetlerinde kullanılan malzemelerin yanı sıra Galiçya Cephesi'ni gösteren bir diorama da yer almaktaydı²⁰.

¹⁶ Besim Ömer, **a.g.e.**, s.59.

¹⁷ Nadir Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar, Meşrutiyet 1876-1914**, İletişim, İstanbul 2002, s.306.

¹⁸ Mehmed Ali, **a.g.e.**, s.4.

¹⁹ **TC Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA)**, DH. KMS., 42-17, Hicrî 29/01/1335-25 Kasım 1916.

²⁰ **İlk Hilâl-i Ahmer Sergisi**, s.26.

Almanlar da bu sergiye iki sandık dolusu eşya göndermişlerdi²¹. Böylelikle sergiye beynelmil bir veçhe de kazandırıldı. Osmanlılar, İttifak Devletleri'nin Salib-i Ahmer cemiyetlerinin yanı sıra savaşa iştirak etmeyen tarafsız ülkelerin cemiyetlerini davet etmiş olsa da bunlar fiziksel uzaklığı ve zaman darlığını gerekçe göstererek bu teklifi reddettiler²². Hem Avusturya-Macaristan hem de Alman Salib-i Ahmer cemiyetlerinin Osmanlı topraklarında tertip edilen bir sergiye katılması onların tarafsızlığına gölge düşürebilirdi.

1917 öncesinde Almanlar Berlin'de tesis ettikleri sergiye Hilâl-i Ahmer'i davet ederek onlara kare şeklinde bir alan tahsis etmişlerdi. Osmanlılar bu sergide top, silah, humbara gibi savaş aletlerinin yanı sıra düşmandan ele geçirilen ganimetleri sergileme niyetindeydi²³. Bu tarz sergilerde bu objelerin gösterilmesi cephe gerisinde yer alan halka çeşitli mesajlar iletiyordu. Sergilerde veya müzelerde savaş meydanlarından elde edilmiş ganimetlerin cephe gerisindeki tarafından bizzat görülmesi savaşın meşruiyetine ve zafer propagandasına katkı sağlayacaktı²⁴. Cephe gerisindeki halka bir yandan savaş hakkında hakikat duygusu verilirken aynı zamanda savaşın kazanılmakta olduğu ifade ediliyordu. Savaşın yarattığı trajediye ve yıkıma dair objelere pek yer verilmedi ki askerlik karşıtı duygular uyandırılmasın. İngiltere daha savaş sona ermemişken savaş nesnelere sergilenmesinin meşru bir söylem oluşturmada ne kadar önemli olduğunu idrak edince savaş objeleri üzerinde kurumsal bir yapı inşa etmeye girişti²⁵. Fransızlar da cephede elde ettikleri ganimetlerin bir kısmını hızlıca cephe gerisine göndererek bunları müzelerde veya büyük caddelerde sergiledi. Böylece kamuoyuna zaferin yakın olduğu mesajı verilmeye çalışıldı. Bu ganimetlerin bir kısmı ciddi şekilde zarar görse de bu halde olmaları onlara otantiklik kazandırıyor²⁶.

²¹ "Kızılay Arşivi 555/30, 13 Kanun-i Evvel 1332/ 23 Aralık 1916", **Kızılay Arşiv Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı**, Haz. Recep Karacakaya, Zekai Mete, Hamdi Genç, Faruk Bal, İstanbul Medeniyet Üniversitesi-Türk Kızılayı, İstanbul 2018, s.326.

²² Mehmed Ali, **a.g.e.**, s.2.

²³ **Kızılay Arşiv Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı**, s.215.

²⁴ Wellington, **a.g.e.**, s. 9.

²⁵ Wellington, **a.g.e.**, s.17.

²⁶ Susanne Brandt, "The Memory Makers: Museums and Exhibitions of the First World War", **History and Memory**, C VI, S 1, Indiana 1994, s. 102.

Sergi beynelmilel bir karaktere sahip olacağı için hem Almanca hem de Fransızca rehberler de hazırlandı²⁷. Ayrıca burayı aynı anda hem kadın hem de erkeklerin ziyaret etmesine olanak sağlandı. Böylelikle sergiye gelen yabancılara “terbiye-i ictimaiye” açısından Osmanlı'nın “seviye-i milliyesi” gösterilmek istendi. Osmanlı toplumunun ne kadar medenileştiği anlatılacaktı²⁸. Serginin kadınlara açık olması toplumsal seferberliğin önemli ayaklarından biriydi. Zaten Cemiyet içinde kadınların faaliyeti oldukça ayırt edici bir noktayı haizdi. 1912 senesinde kurulan ve Birinci Dünya Savaşı sırasında seferberliğin geniş halk kitlelerine yayılmasında rol oynayan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi kadının toplumsal tabuları yıkarak kamusal alanda yer almasına ve kadının iş gücüne katılmasına katkı sağladı. Cemiyetin önde gelen üyeleri²⁹ arasında Osmanlı elitinin eşleri veya valideleri olsa da sıradan insanların kabuğunu kırarak onların toplumsal iktisadi yaşama entegre olmalarını kolaylaştırmıştır. Osmanlı kadınları için Cemiyet yararına çalışmak hayırseverlik olduğu kadar aynı zamanda vatan hizmeti olarak da takdim edildi. Vatan evlatlarına gösterilen şefkat, artık bir vatan hizmetinin ta kendisiydi. İstanbul şubesinin Hanımlar Merkezi bir gazeteye gönderdiği yazıda kendi vazifelerini şu şekilde tasvir ediyordu:

Kalbimizde vatan aşkı, yurd sevgisiyle vüs'-i kudretimiz nisbetinde bir hizmete şitâbân olmak, hem cinsimizin imdâdına koşmak lâzımdır. Vatan yalnız silahla müdâfa'a olunmaz. Bir de ma'nevî olan kısmı vardır. Harbe giden erkeklerin istirâhat-i vicdâniyesini te'min için arkada bıraktıkları evlâd ve iyâlin muhâfaza ve ibrâz-ı mu'âvenet etmek, sonra da sahne-i harbde mecruh düşmüş gâzîleri tedâvî ve teselli eylemek kadınlara terettüp eden vezâif-i vataniyenin en birincisidir³⁰.

²⁷ **Merkez-i Umumi Raporu**, s.48.

²⁸ Mehmed Ali, **a.g.e.**, s.10.

²⁹ Besim Ömer Paşa'nın evinde yapılan toplantıda Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi 30 kadının katılımıyla kuruldu ve burada 12 üyeden müteşekkil bir heyet-i idare seçildi. Üyelerin tamamı Osmanlı'nın önde gelen ailelerine mensuptu. Merkez-i Umûmi'nin üyeleri arasında eski Bahriye Nazırı Mahmud Muhtar Paşa'nın eşi Nimet Hanım, Washington sefiri Ziya Paşa'nın eşi Aişe Hanım, Ayan Ahmed Rıza'nın kız kardeşi Selma Hanım gibi kişiler bulunuyordu. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi'nin kurulmasından sorumlu olan kişi ise Besim Ömer Paşa idi. Daha detaylı bilgi için bk. **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi**, Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul 1330, s.10-11.

³⁰ “Kızılay Arşivi 18/131, 28 Muharrem 1334/23 Teşrin-i Sani 1331”, **Kızılay Arşiv Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı**, s.117.

Hilâl-i Ahmer'in Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, Birinci Dünya Savaşı'nda askerlerin ihtiyaç duyduğu çamaşır, çorap gibi giyim eşyalarının binlercesini temin ederek cepheye göndermekle kalmadı aynı zamanda Beyoğlu ve Kadırga gibi hastanelerde hasta bakıcılığı yapacak kadınları yetiştirdi. Hanımlar Merkezine bağlı Darüssına'da (Sanatevi) 150 civarında kadın istihdam edildi, 300 civarında asker ailesine de sipariş usulü iş verildi³¹. Hasta bakıcılık ve giyim eşyasının temini dışında Cemiyete gelir sağlamak için çiçek günleri düzenlenerek Cemiyetin ambleminin yer aldığı çiçekler satıldı, savaş döneminde 10,849 lira gelir sağlandı³². Savaş döneminde Hilâl-i Ahmer toplumun tüm kesimlerini kucaklama peşinde oldu. Böylelikle kadınların iştirak etmesiyle birlikte daha güçlü ve faal bir Cemiyet oluşturuldu. Cemiyetin Mekteb-i Sultânî'deki sergisinde de Hanımlar Merkezi'nin faaliyetlerine önemli bir yer ayrıldı.

II. Mekteb-i Sultânî'de Tenvir-i Efkâr Mesaisinin Başlaması

Uzun yıllar boyunca tasavvur halinde olan sergi düşüncesi artık hayata geçirilerek 1 Şubat 1917 tarihinde kapılarını protokol açılışıyla ziyarete açtı. Bu serginin resmî açılışında kurdeleyi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Fahri Reisi olan Veliâht Vahdettin Efendi kesti. Protokol açılışına Şeyhülislam, nazırların birçoğu, mebuslar, zevat-ı kiram, yabancı sefaretler iştirak etti. Devlet erkânı önemli bir katılım gösterdi³³. Daha sonraları sergiyi Sultan Reşad ve beraberindeki heyet de ziyaret etti. Heyette bulunan Enver ve Talat Paşa da sergi için hazırlanan deftere Hilâl-i Ahmer'in bu faaliyetinden dolayı memnuniyet duyduklarını yazdılar³⁴.

³¹ **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, 3. Takvim**, Ahmed İhsan ve Şürekâsi, İstanbul Rumî 1331-1915, s. 207.

³² **Merkez-i Umumi Raporu**, Bütçeler, s.y.

³³ Mehmed Ali, **a.g.e.**, s.4-5.

³⁴ **Servet-i Fünun**, S 1358, 23 Ağustos 1333-3 Zilkade 1335, s.83.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA HAYİRSEVERLİK VE SEFERBERLİK: OSMANLI
HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN 1917 MEKTEB-İ SULTÂNÎ SERGİSİ

Fotoğraf 3. Sultan Reşad ve beraberindeki heyet sergi ziyaretinde. Sultanın maiyetinde Talat ve Enver Paşa da yer almaktadır³⁵



45

1 Şubat 1917 tarihinde açılan sergi sonraki gün halka açık hale geldi ve toplam 3 ay faaliyet gösterdi. Sabah 10.00 ve akşam 07.00 arasında ziyaretçi kabul edildi. Sergi hazırlanırken toplamda yirmi bin kişinin burayı ziyaret edeceği tahmini yapılmış, ancak nisanın son gününde kapılarını kapattığında toplamda iki yüz binden fazla kişi sergiyi ziyaret etmişti. Hem devlet erkânı hem de siviller tarafından büyük bir teveccüh ile karşılandı. Sergiyi ziyaret eden askerlerden ve öğrenciden para alınmadı. İki yüz öğretmen ve beraberindeki yedi bin öğrenci de sergiyi ziyaret etti³⁶. Sergiyi dolaşmaya gelen öğrencilere hekimler de zaman zaman eşlik ederek onlara gördükleri eşyalar hakkında daha teferruatlı bilgiler veriyordu³⁷. Ziyaretçi sayısının beklenenin 10 kat civarı olması Cemiyetin Osmanlı toplumu içinde büyük bir teveccüh gördüğünün bir işareti olarak yorumlanabilir. Hilâl-i Ahmer, kitleleri yanına çekme, onları kazanma noktasında Donanma Cemiyeti olarak da bilinen Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ile birlikte sivil yaşamda oldukça etkindi. Bu sergi, Cemiyetin hayırseverlik faaliyetlerinin kıymetini ziyaretçilerin aklına ve

³⁵ **Servet-i Fünun**, S 1358, 23 Ağustos 1333-3 Zilkade 1335, s. 82.

³⁶ **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, 3. Takvim**, s. 209.

³⁷ Mehmed Ali, **Rapor**, s.6-7.

kalbine nakşetmeye uğraşıyordu. Serginin rehberinde de “Bu sergi ile hasta ve yaralı askerlerimize ve felaketzedelerimize dest-i şefkat uzatan bir Hilal-ı Ahmer Cemiyet-i Hayriyesi olunduğu ve bu millet tarafından hiçbir zaman ihmal ve nısyan olunmaması icab ettiği nazar-ı dikkate vaz olunur” yazmaktaydı³⁸.

Fotoğraf 4. Mekteb-i Sultânî'nin Girişi³⁹



III. Sergide Teşhir Edilen Nesnelere

Mekteb-i Sultânî'deki bu sergi bir yandan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin yararlılıklarını Osmanlı efkâr-ı umumiyesine göstermeye çalışırken öte yandan da Birinci Dünya Savaşı'nın cereyan ettiği cephelere dair görsel bir temsiliyet sunuyordu. Bu sergide teşhir edilen eşyalar yardımseverlik ve hayırseverlik düşüncesinin birer tecessümleri olarak takdim edildiler, ancak salt bu bağlam içine de yerleştirilmediler. Milliyetçilik ve yurtseverlik esintilerini sergi salonlarında hissetmek mümkündü. Bu tarz hayır işleri, yurtseverlik ve milliyetçilik bağlamlarında yeniden konfigüre edilerek toplum seferber edilmeye çalışıldı.

³⁸ Hilal-ı Ahmer Sergisi, s.4.

³⁹ Besim Ömer Paşa'nın Hatıra Albümü, s.112.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA HAYİRSEVERLİK VE SEFERBERLİK: OSMANLI
HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN 1917 MEKTEB-İ SULTÂNÎ SERGİSİ

Bu sergi ziyaretçilerinin “merhamet ve şefkatini tahrik ve teheyhüç eyleyecek ve onları hasta ve yaralı düşman kardeşleri için daima ve daima muavenete ve Hilal-ı Ahmer bayrağı altında şefkatperver bir gaye takibine”⁴⁰ yönlendirmek için yüzlerce eşyayı bir araya getirdi. Ağırlıklı olarak Cemiyetin sağlık hizmetleri anlatılırken savaş deneyimini gösteren ve propagandasını içeren unsurların yer almasına da özen gösterildi.

Üç katlı Mekteb-i Sultânî'nin 24 odası sergi için ayrıldı. Binanın zemin katında yer alan odalar Cemiyetin tifo ve verem gibi bulaşıcı hastalıklar noktasında yapmış olduğu çalışmaların bir özetini sundu. İstanbul'daki bulaşıcı hastalıkların dağılımını gösteren bir harita, bunlar hakkında muhtelif fotoğraflar, bu tarz hastalıkların tedavisinde kullanılan tıbbi ekipmanların bazıları zemin katta yer alan odalarda sergilendi. Ayrıca, İstanbul Şehremaneti'ne bağlı hastanelerin 5 yıllık istatistiki verilerini ihtiva eden tablolar da yer almaktaydı⁴¹. Genel olarak bakılırsa bu katta yer alan objeler aslında Cemiyetin cephe gerisinde sivillere sunduğu sağlık hizmetlerini ortaya koyuyordu.

Mekteb-i Sultânî'nin birinci katı ise sadece Hilâl-i Ahmer'in değil aynı zamanda sergiye davet edilen Alman ve Macar Salib-i Ahmer teşkilatlarının da cephedeki sağlık hizmetlerini ortaya koyuyordu. Cephelerde kullanılan kızak, sedye, protez, imdad levhaları gibi eşyalar sergilendi, ancak bunu icra ederken savaş deneyimini gösteren izler de bulunuyordu. Özellikle 20 numaralı odada İngiliz ve Fransız hücumu karşısında Osmanlı ve Alman ordusunun müdafaası ve onların gerisinde de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti gösteriliyordu. Böylelikle ziyaretçilere Cemiyetin ordunun gerisindeki en önemli yapılanma olduğu düşüncesi görsel olarak aktarılmaya çalışıldı. Aynı zamanda Galiçya gibi birçok Osmanlı'nın bilmediği Galiçya cephesindeki sağlık hizmetlerini gösteren bir diorama mevcuttu. Mümkün mertebe otantikliği yüksek eşyalar kullanılarak veya gerçekçi dioramalar ile sivillerin zihninde savaşın görsel olarak kurgulanmasına imkân verilmeye çalışıldı.

Savaşa dair sergilerde çeşitli alet veya cihazların gösterilmesi muharip ülkenin vatandaşlarına üstünlük duygusunun aşılmasına hizmet etti. Başka şekilde ifade etmek gerekirse, burayı ziyaret edenler, teknolojik aletler vasıtasıyla kendi ordularının gelişmişlik seviyesi hakkında önemli bir fikir

⁴⁰ Hilal-ı Ahmer Sergisi, s.5-6.

⁴¹ Hilal-ı Ahmer Sergisi, s.44-53.

sahibi oluyordu,⁴² ancak bu noktada şuna değinmek gerekir ki bu serginin savaşın çıplak hakikatini yansıtmak gibi bir misyonu yoktu. Jay Winter'ın deyimiyle bunlar ancak savaşın “ayak izlerini” gösterirdi⁴³. Bu sergi savaş deneyiminin medikal boyutunu yansıttı fakat bunu yaparken sterilize edilmiş bir hakikati ortaya koydu. Savaşın yol açtığı trajik yıkıma veya rahatsız edici savaş gerçekliğine bu sergide yer verilmeyerek kitlelerin savaşa olan desteği sürdürülmek istendi. Mekteb-i Sultânî'nin birinci katında askerlerin kullandığı protezler gösteriliyordu, ama herhangi bir uzvunu kaybetmiş bir asker açık biçimde gösterilmedi ki savaşın tahribatı cephe gerisindekilerce görülmesin. Burada savaş karşıtı duygulara yer yoktu. Askerî müzelerin pek göstermediği veya göstermek istemediği ise savaşın yarattığı korku, ölümler gibi tatsız şeylerdi⁴⁴.

Okulun üçüncü katındaki odalarda ise Cemiyetin, Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi'ne bağlı Darüssına'da üretilmiş olan işlemeler, esvaplar, çorap, hırka gibi eşyalar sergilendi. Ayrıca diğer odalarda olduğu gibi protezler, hastabakıcı kadınların faaliyetlerini gösteren grafikler, malul kalmış askerlerin rehabilitasyonunda kullanılan aletler, Kafkas Cephesi'ndeki faaliyetleri gösteren diorama ve birçok fotoğraf yer aldı⁴⁵. Savaşın gerçekliğini yansıtmaya kapasitesi bakımından hem dioramalar hem de fotoğraflar diğer objelere nazaran biraz daha öne çıkıyordu. Cephe gerisindeki aileler, silahaltında olan aile bireylerinin yaşamlarını bunlar sayesinde daha net biçimde görsel olarak kurgulayabiliyordu. Tanin gazetesinde sergi şu şekilde aktarılmaktaydı:

Sonra sergi Hilal-ı Ahmer'in alakadar olduğu ale'l-ıtlak harb hakkında da bir fikir vermeye çalışmıştır. Mesela odalarından birinde geniş ve büyük bir masa üzerinde kabartma bir muharebe sahnesi yapmış, orada iki muharip orduyu cephe cephe karşılaştırarak siperleri, topçu mevzilerini, matbahlarını, istirahat yerlerini muvasala hatlarını, menzil hizmetini, Hilâl-ı Ahmer teşkilatını pek canlı bir şekilde göstermiştir. O kadar canlı ki bu muharebe meydanının modellerine bir göz attığımız zaman küçük küçük neferlerden küçük arabalara, hayvanlara,

⁴² Wellington, a.g.e., s.181.

⁴³ Winter, a.g.m., s.152.

⁴⁴ Barton C. Hacker ve Margaret Vining, “Military Museums and Social History”, **Does War Belong in Museums?: The Representation of Violence in Exhibitions**, ed. Wolfgang Muehlsch, Transcript Verlag Bielefeld 2014, s. 54-55.

⁴⁵ **Hilal-ı Ahmer Sergisi**, s.23-31.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA HAYİRSEVERLİK VE SEFERBERLİK: OSMANLI
HİLÂL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN 1917 MEKTEB-İ SULTÂNÎ SERGİSİ

hastahanelere, yollara, nakliyata dair her şeyi küçük ve mücessem şekilleriyle derhal görebilirsiniz. Bu sahneyi görmek bugünkü muharebenin ne şekilde cereyan eylediğini anlamaya kâfidir⁴⁶.

Fotoğraflar ve diorama gibi görsel materyallerin yanı sıra bu sergide Salib-i Ahmer'in hizmetlerini anlatan sinema filmleri de gösterimdeydi, ancak ziyaretçilerin bunları izleyebilmesi için ek bir ücret ödemeleri gerekiyordu. Serginin hazırlık aşamasında Hilâl-i Ahmer bu filmleri gösterebilmek için sinema makinesi bulmakta biraz zorlandı⁴⁷. Sergi 1917'nin Nisan ayının sonunda kapılarını kapattığında sinema filmlerinden 16,919 lira gelir elde edilmişti. Sergiden elde edilen toplam gelir ise 822,287 lira idi. Sinemadan elden edilen gelir ise toplam gelirin yaklaşık olarak % 2'sine tekabül etse de cephede olan bitenlerin görsel olarak sivillerce izlenmesi kültürel seferberlik açısından önemliydi⁴⁸. Osmanlıların teknik yetersizliği onların film çekme kapasitesini sınırlasa da Birinci Dünya Savaşı'nda "Anafartalar Muharebesi'nde İtilaf Ordularının Püskürtülmesi" (1915) ve "Alman İmparatoru'nun Çanakkale Ziyareti" (1917) gibi dikkat çekici filmler cephe gerisindeki sivil halk tarafından izlendi. Burada amaç cephede savaşın nasıl cereyan ettiğini göstermek ve ordunun son durumu hakkında sivilleri bilgilendirmektir. Bu filmler Askeri Müze'de veya Sinema Palas gibi özel sinemalarda gösteriliyordu⁴⁹.

Mekteb-i Sultânî'nin ikinci katında teşhir edilen eşyalar arasında Cemiyetin Hanımlar Merkezi'ne bağlı Darüssıma tarafından üretilmiş olanlar oldukça dikkat çekiyordu. Ayrıca Bikes Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti'nin de faaliyetleri ziyaretçilere gösteriliyordu. Bu katta büyük salon olarak da bilinen odanın duvarlarında Balkan Savaşları'nda ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki hizmetleri gösteren resimler, fotoğraflar, levhalar, grafikler bulunmaktaydı. Bu salondaki duvarlara asılmış olan grafiklerden biri 1328 senesinde toplanan aidatı gösteriyorken bir diğer grafik ise dikilen çamaşırları, Balkan muhacirlerine verilen esvabı, onların yeni doğan çocukları için

⁴⁶ Tanin, 2 Şubat 1917 (20 Kanun-i Sani 1332-9 Rebiülahire 1335), S 2925.

⁴⁷ BOA, MF. MKT., 1221-87, Hicri 29/02/1335.

⁴⁸ Mehmed Ali, a.g.e., s.35.

⁴⁹ Özde Çeliktemel-Thomen, "Film/Cinemas (Ottoman Empire)", **1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War**, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2019-11-05. DOI: 10.15463/ie1418.11427.

hazırlanan kundak takımını gösteriyordu. Başka bir grafik ise Darüssınanın diktiği çamaşırların ve diktirilen oraıların sayısını göstermekteydi. Bu Cemiyet bununla da yetinmeyip muharebe alanlarında kullanılan zehirli gazlara karşı Osmanlı askeri için burunluk ve ağızlık imal etmişti. Salonda yer alan sulu boya resim, burunluk ve ağızlık takmış olan bir Osmanlı askerini gstermekteydi⁵⁰. Cephe gerisindeki kadınlar, Osmanlı elitlerinin güdümündeki cemiyetler vasıtasıyla askerî amaçlar doğrultusunda seferber edilmiş, askerî seferberliğin sivil hayattaki taşıyıcı kolonlarından biri haline gelmişlerdir.

⁵⁰ **Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, 3. Takvim, s.201.**

SONUÇ

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Mekteb-i Sultânî'de tertip ettiği sergi, savaş dönemindeki hayırseverliği askerî bağlamda kurgulayarak bunu milliyetçilik ve yurtseverlik duygusu ile topluma takdim etti. Besim Ömer Paşa'nın tertip edilmesinde azami bir ihtimam gösterdiği bu sergi, Cemiyetin gelişmişliğini ve yararlılığını topluma ispatlama amacı gütmüşse de savaşın kültürel seferberliğine katkı sağladı. Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti ve Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ile birlikte Hilâl-i Ahmer sivil yaşamın savaşın ihtiyaçları doğrultusunda yeniden biçimlendirilmesinde rol oynayarak ordunun ihtiyaçlarını gidermede etkin oldular.

Sergiyi ziyaret eden iki yüz bin kişi kurumsal savaş deneyiminin tıbbi boyutunu görme şansına eriştiler. Bu sergi savaşın yaratmış olduğu maddi ve manevi tahribatı öne çıkarmadan onun yol açtığı insani trajedinin nasıl ortadan kaldırıldığını gözler önüne seriyordu. Zaten İttihat ve Terakki'nin yüksek profilli şahsiyetlerinin burayı ziyaret etmesi sergiye atfedilen önemin bir işaretiydi.

Her ne kadar sergide teşhir edilecek objelerin seçiminde politik bir kaygı söz konusu olsa da bunlar savaşın saf gerçekliğini göstermekten ziyade sterilize bir gerçekliği gösteriyordu. Osmanlı'nın Sarıkamış faciası gibi savaş zayıatlarına burada yer yoktu, ama silah karşıtı duygu ve düşünceleri de içermiyordu. Sergiyi ziyaret edenler, cephedeki yaşam hakkında bir fikir sahibi oluyor ve ordunun en önemli dayanaklarından bir tanesinin Hilâl-i Ahmer olduğu fikrini daha da benimsiyorlardı.

KAYNAKÇA

1335 (1919) Senesinde Münakid Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisi Heyet-i Muhteremesine Takdim Edilen 1330-1334 (1914-1918) Senelerine Ait Merkez-i Umumi Raporu, İstanbul Matbaa-i Orhaniye, 1335.

Bardakçı, Murat, **İttihadçı'nın Sandığı**, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2014.

Besim Ömer Paşa'nın Hatıra Albümü, Haz. Adnan Ataç, Roche Yayınları, İstanbul 2011.

Brandt, Susanne, "The Memory Makers: Museums and Exhibitions of the First World War", **History and Memory**, C VI, S I, 1994, s.95-122.

Çapa, Mesut, **Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti 1914-1925**, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2010.

Çeliktemel-Thomen, Özde, "Film/Cinemas (Ottoman Empire)", **1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War**, Ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin 2019-11-05. DOI: 10.15463/ie1418.11427.

Doktor Besim Ömer, **Dokuzuncu Washington Salib-i Ahmer Konferansına Memuriyetim**, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1328.

Doktor Mehmed Ali, **İlk Hilâl-ı Ahmer Sergisi: Serginin Hidematı ve Hesabatına Dair Rapor**, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1333.

Galatasaray'da Tertip ve Kuşad Olunan İlk Hilâl-ı Ahmer Sergisi Rehberi, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1332.

Glassford, Sarah, **Mobilizing Mercy: A History of the Canadian Red Cross**, McGill-Queen's University Press, Montreal; Kingston; Londra; Chicago 2017.

Hacker, Barton C., Vining, Margaret, "Military Museums and Social History", **Does War Belong in Museums?: The Representation of Violence in Exhibitions**, Ed. Wolfgang Muchitsch, Transcript Verlag, Bielefeld 2014.

Hutchinson, John F., **Champions of Charity: War and the Rise of the Red Cross**, Westview Press, Boulder 1996.

Kızılay Arşiv Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı, Haz. Recep Karacakaya, Zekai Mete, Hamdi Genç, Faruk Bal, İstanbul Medeniyet Üniversitesi-Türk Kızılayı, İstanbul 2018.

Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi 3. Takvim, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul Rumî 1331-1915.

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1330.

Özbek, Nadir, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar, Meşrutiyet 1876-1914**, İletişim, İstanbul 2002.

Servet-i Fünun, S 1358, 23 Ağustos 1333 (5 Zilkade 1335).

Tanin, S 2925, 2 Şubat 1917 (20 Kânunusani 1332) (9 Rebiyülahir 1335).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH. KMS., 42-17, Hicrî 29/01/1335- 25 Kasım 1916.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), MF. MKT., 1221-87, Hicri 29/02/1335.

Wellington, Jennifer, **Exhibiting War: The Great War, Museums, and Memory in Britain, Canada and Australia**, Cambridge University Press, Cambridge 2017.

Winter, Jay, "Museum and the Representation of War", **Museum and Society**, C X, S 3, Kasım 2012, s.150-163.

Zürcher, Erik Jan, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, Çev. Nüzhet Salihoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul 1987.

TÜRK İSTİKLAL HARBİNDE BATI CEPHESİ TAYYARE BÖLÜKLERİ*

FATMA REZZAN ÜNALP**

ÖZ

Millî Mücadele sırasında Batı Cephesi'nde cereyan eden Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nden sonra Türk ordusu tüm birliklerini Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle 25 Temmuz 1921'den itibaren Sakarya Nehri'nin doğusunda 100 kilometre genişliğinde bir cephe hattında topladı. Bu emir, kesin sonuç alınabilecek bir meydan muharebesi için verilen stratejik bir karar olsa da ordunun geri çekilmesi kamuoyunda ve Mecliste büyük bir hayal kırıklığı yarattı. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) bu duruma bir çare olarak 5 Ağustos 1921 tarihinde Başkomutanlık Yasasını kabul ederek "Başkomutanlık" unvanıyla birlikte sorumluluk ve yetkiyi Mustafa Kemal Paşa'ya devretti. Sakarya Meydan Muharebesi'nde yaklaşık 100 kilometre boyunca mevzilenen kara birliklerinden başka harbin başından sonuna kadar Pilot Yüzbaşı Fazıl Bey'in (Şehit Binbaşı) idaresinde Malıköy'de konuşlanan Cephe Tayyare Bölüğü, mevcut iki tayyaresiyle yapmış olduğu uçuşlarda düşmanın yaklaşma/çekilme istikametleri, yığınakları, toplanma bölgeleri konularında elde ettikleri bilgileri cepheye ulaştırarak kara harekâtını yürüten komutan ve birliklere önemli destek sağladığı gibi Yunan kuvvetlerini ateş altına alarak verdirdikleri zayıat ile önemli hizmetlerde bulundular.

Büyük zaferin kazanılmasına kadar olan süreçte kara birliklerinin durumuna göre yer değiştiren Cephe Tayyare Bölüğünün faaliyetleri, Batı Cephesi içinde önemli bir yere sahiptir. Bu makalede; Millî

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Ufuk Üniversitesi, Ankara/ TÜRKİYE, rezzan.unalp@ufuk.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1728-046X

Mücadele sırasında Batı Cephesi'nde kara birliklerine havadan destek veren ve kazanılan büyük zafere önemli etkide bulunan Türk havacılık faaliyetlerinin bilinmeyen yönlerinin ortaya konulması ve kahraman havacılarımızın fedakârlıklarının gün yüzüne çıkarılması amaçlanmıştır. Yaşanan tüm zorluklar, büyük yokluklara rağmen havacıların yurdun kurtuluşu için almış oldukları tedbirler ve gayretleri, başta ATASE Arşivi belgeleri olmak üzere mevcut kaynaklar ışığında değerlendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batı Cephesi, Fazıl Bey, Kartal Müfrezesi, Millî Mücadele, Tayyare Bölükleri.

WESTERN FRONT AIRCRAFT SQUADRONS IN THE TURKISH WAR OF INDEPENDENCE

ABSTRACT

After the “Battles of Kütahya-Eskişehir”, the Turkish Army gathered all its troops on a 100-kilometer-wide front line to the east of the Sakarya River as of 25 July 1921, for a pitched battle that could have a definitive result by the order of Mustafa Kemal Pasha. Although this order was a strategic decision for a pitched battle with a decisive result, the withdrawal of the army caused a great morale collapse in the country and in the parliament. The Turkish Grand National Assembly accepted the Commander-in-Chief Law on 5 August 1921 and gave the duty of “Commander-in-Chief” to Mustafa Kemal. During the Sakarya Battle, the Front Aircraft Company deployed in Malıköy under the command of Pilot Captain Fazıl Bey (Martyr Major), the Commander of the Kartal Detachment, from the beginning to the end of the war, provided information on the enemy’s approach/withdrawal directions, concentrations, and assembly areas during the flights it made with its two existing aircraft, provided important support to the commanders and troops carrying out the land operation by transporting them to the front, and provided important services with the casualties they caused by bombing the Greek forces as much as possible during their flights.

The activities of the Front Aircraft Company, which moved according to the situation of the ground troops during the period until the victory, had an important place in the Western Front. In this article; it is aimed to reveal the unknown aspects of Turkish aviation activities, which provided aerial support to the ground troops on the Western Front during the National Struggle and had a significant impact on the great victory, and to reveal the sacrifices of our heroic aviators. It has been tried to be explained in the light of existing sources especially ATASE Archive documents.

Keywords: Aircraft Divisions, Eagle Detachment, Fazıl Bey, National Struggle, Western Front.

GİRİŞ

Batı Anadolu’da Yunan işgali ve Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde başlayan Millî Mücadele hareketinin Batı Cephesi’ndeki gelişmeleri, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Harbi’nde mağlup olması neticesinde İtilaf Devletleri adına İngiltere ile imzaladığı 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi’ne uzanır¹. Bu mütarekenin imzalanmasından sonra İstanbul’da Yeşilköy’de konuşlu bulunan Tayyare Mektebi ve istasyon, İngiliz ve Fransız kuvvetleri tarafından işgal edilmiş, bunun üzerine Yeşilköy’deki Türk havacı personel ve tayyareler, İstanbul’un Anadolu yakasındaki Maltepe bölgesine taşınmış, Yeşilköy’den getirilen 21 av ve 14 keşif uçağı ve pek çok uçak malzemesi Maltepe’ye nakledilerek, İdealtepe civarındaki düzlük sahaya ve depolara yerleştirilmiştir².

Maltepe Tayyare İstasyonu, Osmanlı Harbiye Nezaretince komutan atanan resmi bir istasyondur. Bu istasyon, Damat Ferit Paşa hükümetince Anadolu’da gelişmekte olan Millî Mücadele hareketine karşı kullanılmak istenmiş idi. Yüzbaşı Fazıl, Binbaşı Latif, Yüzbaşı İsmail Hakkı, Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey³, Yunan işgali başladığında bu istasyonda

¹ Hulkiye Demirci, **Millî Mücadele’de Yeni Şark ve Yeni Şark’a Göre Batı Cephesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s.4.

² **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi**, K.1461, D. 1, F. 2-9.

³ Vecihi (Hürkuş) 1895 yılında İstanbul’da doğmuştur. 1910 yılında Küçük Zabit Mektebi’ne girmiş ve 1912’de mezun olmuştur. Balkan Harbi’nde gönüllü olarak Bolu Alayı Gerede Taburu 2’nci Bölüğe katılmıştır. Kırklareli, Pınarhisar, Saray ve Çatalca’da Takım Komutanı olarak görev yapmıştır. Vecihi Bey 1913 yılında Kuva-ı Havaiye emrine girmiş, 1914 yılında Bağdat Cephesi 7 nci Ordu 2 nci Tayyare Bölüğü’nde göreve başlamıştır. 14 Şubat 1915’te Yüzbaşı Mehmet Ali ile yaptığı bir uçuşta uçağının düşmesi neticesi ağır yaralanmış, tedavi için İstanbul’a gitmiş, iyileştikten sonra Mayıs 1915’de pilotaj eğitimine başlamıştır. Aralık 1916’da Kafkas Cephesi 7 nci Tayyare Bölüğüne atanmıştır. Cephede ve düşman gerilerinde başarılı faaliyetlerde bulunmuş, 26 Eylül 1917’de Rasıdı Yzb. Şükrü (Koçak) ile bir Rus uçağını düşürmüşlerdir. 8 Ekim 1917’de keşif uçağı ile Rus av uçağını savaşa zorlamış, başından yaralanması ve rasıdının tüfeğinin arızalanması üzerine Erzincan ovasına mecburi iniş yapmıştır. Rasıdı Yzb. Bahattin ile Ruslara esir düşen Vecihi Bey Nargin esir kampından kaçarak İran yolu ile 13 Mayıs 1918’de yurda dönmüştür. İstanbul’a gelişinde İstanbul’un savunmasıyla görevli 9 ncu Tayyare Bölüğü’nde av pilotu olarak görev almıştır. Seferberliğin kaldırılması üzerine altı senelik hizmeti tamamladığından terhis edilmiştir. 07 Haziran 1920 tarihine kadar gizli olarak havacılarla temasta bulunmuş, bu tarihte İstanbul Maltepe’den uçak ile Anadolu’ya firar teşebbüsü, uçağının kalkışta kırım geçirmesinden dolayı başarılı olamamıştır. Bu olaydan sonra İstanbul İşgal Kuvvetleri ve

bulunuyorlardı. İstanbul'un İtilaf Kuvvetleri tarafından 16 Mart 1920 tarihinde işgal edilmesinden sonra Pilot Yüzbaşı Fazıl Bey, Osmanlı Kuvâ-yı Havaîyye Müfettişliğince, 26 Nisan 1920'de Maltepe İstasyonuna komutan olarak tayin edilmiş idi. Ancak bu istasyondaki mevcut bina ve hangarlar yetersiz olduğundan, tayyare ve diğer malzemeler açıkta harap olmaktaydı.

İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken Maltepe istasyonundaki personel, tayyareleriyle birlikte Anadolu'ya geçmek için gizli bir plan dâhilinde harekete geçmiş, 7 Haziran 1919 günü yapılan teşebbüste tayyareleri uçurarak kaçırmak mümkün olmamış, dört uçaktan üçü daha kalkış sırasında kırığa uğramış, diğeri ise İznik yakınlarında telgraf tellerine takılarak düşmüştü ancak içlerinde Vecihi ve Fazıl Beylerin de olduğu personelin bir kısmı kara yoluyla Anadolu'ya geçmeye muvaffak olmuştu. Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın aynı gün bu girişimden İngilizleri haberdar etmesi neticesinde

Hükümet İnzibat Kuvvetlerine yakalanmadan, 15 Haziran 1920'de Selimiye Kışlasından nakledilecek esirler arasına karışarak, Harem İskelesinden İstimbol ile Mudanya'ya çıkmıştır. Buradan Bursa'ya gelerek Milli Kuvvetlere katılmış, Eskişehir üzerinden Konya'ya gitmiş ve Konya Tayyare İstasyonu'nda sivil pilot olarak göreve başlamıştır. 20 Haziran 1920'de Konya Tayyare İstasyonunda faaliyete geçirilen üç av uçağı ile Yzb. Fazıl'ın Komutanı altında Temmuz 1920'de Uşak'a gelmiştir. Müteakiben 1 nci Tayyare Bölüğü'nde göreve devam etmiştir. Birinci İnönü Muharebeleri'nde başarılı keşif uçuşları yapmış ve düşmanın durumunu havadan rapor etmek suretiyle kumandanlığa bildirmiştir. I. İnönü Muharesinin son günü düşmanın ricat halinde olduğunu tespit etmiş ve cephe üzerinde Yunan kuvvetlerine makineli tüfek ateşi açtığı sırada uçağı isabet alınca (İnönü Mevkii) mecburi iniş yapmıştır. Uçağını imha ettikten sonra Türk tarafına geçip Cephe Karargâhına giderek düşmanın durumunu bildirmiştir. Bu başarılarından dolayı Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa tarafından nakdi mükâfatla taltif edilmiştir. Bilahare Kütahya'ya nakledilen 2 nci Tayyare Bölüğünde görev yapmıştır. Kütahya Muharebeleri'nden sonra Muğla'ya mecburi iniş yapan Yunan uçağını 21.8.1921'de Akşehir'e getirmiş ve "İsmet" adı verilen bu uçak ile Sakarya Muharebeleri'ne katılmıştır. 1922 yılı sonunda İzmir Seydiköy'deki Pilotaj Kursu Öğretmenliği'ne getirilmiştir. 1923 yılının ilk günlerinde İzmit Tayyare Bölüğü'ne, Nisan 1923'te de tekrar İzmir'e 1 nci Tayyare Bölüğü'ne öğretmen olarak atanmıştır. Avrupa'ya gidecek teknik heyetine seçilmiş, 20.12.1923'de Fransa, İtalya, İngiltere ve Almanya'da bulunmuş, kendi projesi olan uçağının inşasıyla ilgilenmek üzere heyetten daha önce yurda dönmüştür. Vecihi K-IV adını verdiği uçağının imalini Aralık 1924'te tamamlamasına rağmen çeşitli sebepler yüzünden tecrübe uçuşunu 02.08.1925 tarihinde yapabilmıştır. 22 Mart 1925'de istifa ederek Hava Kuvvetleri'nden ayrılmış, Ankara'da Türk Hava Kurumu'nda Sivil Pilot olarak hizmet vermeye devam etmiştir. Bk. **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Vecihi Hürkuş Dosyası. Ayrıca bk. Tuncay Deniz, **Türk Uçak Üretimi**, Ertem Matbaa, 2004, s.23-28.

istasyon işgal kuvvetlerince işgal edilmiş, kalan malzemeler tahrip edilmiştir. Hemen akabinde Osmanlı Kuvâ-yı Havaîyye Müfettişliği tamamen ilga edilmiş, böylece havacılık faaliyetleri resmen sona ermiştir⁴.

I. Millî Mücadele Başlarken Türk Hava Gücü

Türk hava gücünün ilk kaynağını, Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte Anadolu'da toplanan pilot, râsıt, makinistlerle birlikte Konya, Erzurum, Elazığ ve Diyarbakır istasyonlarındaki uçaklar teşkil etmiştir⁵. Havacılar Millî Mücadele'ye katılmak üzere Anadolu'ya geçtikleri zaman mütareke ile birlikte son verilen uçuşlar dolayısıyla iki yıldan beri hem eğitimden ve hem de uçuşlardan uzak kalmışlardı⁶. Bundan başka uçakların yedek parçalarının temin edilememesi ve emayit (*koruyucu maksatla sürülen cila, astar boya*) boyanın bulunamaması gibi nedenlerden dolayı hava harekâtının başlarında çok sayıda kaza ve kırım yaşandı. Bu dönemde uçakların gövde ve kanatları kaput bezleriyle kaplanırken, yurt sathında bulunmayan benzinin yanı sıra yedek parça ve malzeme eksikliği de mevcutlardan tadilat yapılmaya çalışılarak halledilmeye çalışıldı. Tecrübeli makinistlerin çoğu Anadolu'ya geçemediği için bakım-onarım işlerinde hayli güçlüklerle karşılaşıldı⁷.

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan ve hükümet kurulduktan sonra Millî Müdafaa Vekâleti Harbiye Dairesi; Yeşilköy uçak istasyonunun boşaltılması, İzmir'e Yunan kuvvetlerinin çıkması ve Maltepe hava istasyonunun işgal edilmesi gibi olaylar nedeniyle, 13 Haziran 1920 tarihli 328 sayılı emri ile hava teşkilatının yeniden düzenlenmesine karar

⁴ **ATASE Arşivi**, K. 1461, D.1, F.2-10. Ayrıca bk. Doğan Çetinkaya, "Kurtuluş Savaşı Başında Hava Gücü Oluşturma Çabaları ve İlk Hava Harekât Görevleri", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Ankara, 2013, s.204-205; Şakir Hazım, "Türk Sistemi Bir Tayyâre ve Tayyâreci Vecihi Bey", **Tayyâre Mecmûası**, S 3 (1 Ağustos 1340/1924), s.39.

⁵ **ATASE Arşivi**, K. 2693, D.50, F. 4-22,25.

⁶ **ATASE Arşivi**, K.2684, D.145, F.75. 22 Haziran 1919 tarihli Kuvâ-yı Havaîyye Şubesine bağlı personel mevcut listesine bakıldığında tayyare istasyonlarında 15 pilot, 23 râsıt, 25 tayyareci Astsubay bulunduğu görülmektedir.

⁷ Hulusi Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler 2**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Etimesgut 2006, s.42. Tayyarelerin gövde ve kanatları kaput beziyle kaplanırken gövde ve kanatların kayganlığını sağlamak için emayit yerine patates kabukları, koyun ve sığır ayakları, kola ve yumurta akından oluşturulan karışım kullanılmıştır. Bk. **ATASE Arşivi**, K. 26884, D. 26, F. 16.

verdi. Buna göre teşkilat, Hava Kuvvetleri Şubesi (Kuva-yı Havaiye) ve 2 uçak istasyonundan oluşuyordu. 1'nci sınıf uçak istasyonu Eskişehir de konuşlanacak ve Ankara'daki 20'nci Kolorduya bağlanacaktı. 2'nci sınıf uçak istasyonu ise Erzincan'da konuşlanacak ve Erzurum'daki 15'inci Kolorduya bağlı olacaktı. Elazığ'daki 2'inci Tayyare Bölüğü Erzincan istasyonuna hareket ederken, Konya'daki uçak istasyonu da Eskişehir'e intikal ile Harbiye Müdürü Binbaşı Latif Bey'in emrine girecek idi. Eskişehir'deki Batı Cephesi Kumandanlığı emrinde 2 av ve 2 keşif uçağından teşkil edilecek bir bölük kurulacaktı. Uşak'a ise Konya'dan 3 av ve 1 keşif tayyaresinden kurulu bir müfreze gönderilecekti. Bu müfreze Uşak'taki 23'üncü Tümenin emrinde olacaktı. Böylece 8 uçaklı bu iki bölük TBMM ordularının ilk hava gücünü teşkil etmiştir⁸.

1920 Haziran ayı itibariyle Türk tarafında uçuşa hazır olarak elde sadece 2 uçak bulunmaktaydı. Bu sırada Batı Anadolu'da Yunan işgali genişlemekte, dolayısıyla keşif faaliyetine olan ihtiyaç daha da artmaktaydı. Durum bu merkezdeyken Konya Tayyare İstasyonundaki makinistlerin yoğun onarım faaliyeti sonucunda, 1920 Temmuz ayı ortalarından itibaren eldeki uçaklar uçuşa hazır hale gelmeye başladı. Bunun üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetinin (Genelkurmay Başkanlığı) emri ile hemen bir müfrezenin hazırlanarak Batı Cephesi'ne gönderilmesi istendi. Nitekim 2 Albatros DIII ve 1 Pfalz DIII tipi olmak üzere toplam 3 av uçağı, Müfreze Komutanı Yüzbaşı Fazıl'ın emrinde göreve başladı. Böylece "Kartal Müfrezesi"⁹ olarak anılan bu bölük, TBMM ordularının ilk muharip uçuş birliği oldu¹⁰.

⁸ ATASE Arşivi, K. 747, D.165, F.165-1. Ayrıca bk. Kaymaklı, a.g.e., s.43.

⁹ Uşak'ta konuşlanan 2'nci Bölük (*Kartal Müfrezesi*) uçaklarına Yüzbaşı Fazıl'ın isteği ile uçak gövdesinin her iki yanına pençelerinde bomba taşıyan uçar vaziyette birer Kartal resmi çizilmiştir. Uçak gövdesindeki Kartal resimleri sebebiyle bu birliğe "Kartal Müfrezesi" adı verilmiş ve bu birlik, Türk Hava Kuvvetlerinde amblem kullanan ilk birlik olmuştur. Bk. Hulusi Kaymaklı, a.g.e., s.50.

¹⁰ **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)**, Cilt I, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Ankara 2020, s.409-410. Kartal Müfrezesinin pilotları; Teğmen Halil (Ziver), Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş); Râsıtları Yüzbaşı M.Nuri, Yüzbaşı Hüsnü Bilge, Yüzbaşı Sırrı, Üsteğmen Sabri Bilgin, Üsteğmen Sıtkı Tanman, Üsteğmen Hamdi Çaypınar, Teğmen Bahattin, Teğmen Osman Nuri (Baykal), Teğmen Ömer Avni (Okar) idi. Baş makinist Eşref Beydir. Bk. ATASE Arşivi, K.2688, D.28, F.1-7.

II. Kartal Müfrezesi Komutanı Pilot Yüzbaşı Fazıl Bey (Şehit Plt. Bnb. Fazıl Bey)

Millî Mücadele sırasında üstün vazife anlayışı ile temayüz eden Kartal Müfrezesi Komutanı Yüzbaşı (Şehit Binbaşı) Fazıl Bey'den (Hv.1326-41) bahsetmek gerekirse kendisi 1889 İşkodra'da dünyaya gelmiştir. Subay şahsi dosyasındaki bilgilere göre 1906 yılında Fransız Mektebinden Kuleli Askeri Lisesi'ne geldi. 1907 yılında başladığı Harp Okulu'ndan 29 Mart 1910'da mezun oldu. İlk olarak 21'nci Fırka 78'nci Alay 2'nci Tabur 6 ncı Bölüğüne atandı. 25 Temmuz 1912'de hava sınıfına geçti ve İngiltere'ye Bristol Havacılık Okulu'na gönderildi. Balkan Harbi'nin çıkması üzerine eğitimi tamamlayamadan yurda dönen Fazıl Bey'in, bu sırada ataması Edirne Tayyare Müfrezesine oldu. Balkan Harbi'nde pilot olarak çeşitli keşif uçuşlarına iştirak etti, Balkan Harbi'ni müteakip Mehmet Fesa (Evrensev) liderliğinde gerçekleştirilen ilk kol uçuşunda görev aldı. 14 Kasım 1913 tarihinde Fesa ve Fazıl Beyler tarafından yapılan bu ilk kol uçuşu, Yeşilköy-Edirne ve Edirne-Yeşilköy arasında gerçekleşti.

62

Balkan Harbi sona erdikten sonra sırasıyla önce İstanbul Numune Tayyare Bölüğü'ne, daha sonra 1914 yılında Yeşilköy Tayyare Mektebi Baş Öğretmenliğine atandı. Türk Hava Kuvvetlerinde ilk akrobasi uçuşu, Fazıl Bey tarafından 5 Mart 1914'te gerçekleştirildi. Bu uçuş sırasında Fazıl Bey 400 metre irtifada Viril (Burgulu İniş) hareketini denemiş ve başarıyla tamamlamıştır¹¹.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'ne katılmasını müteakip 5'inci Türk Ordusu Çanakkale Boğazı'nı savunmak üzere Gelibolu ve Çanakkale bölgelerinde toplandığı sırada, Çanakkale Cephesi'ne ayrılan sadece bir tayyare vardı. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine girmek üzere Yeşilköy'den Ağustos 1914 ortalarında havalanan bu uçak, motorunda çıkan arızadan dolayı bölgeye ulaşamadığından,¹² bir başka tayyare

¹¹ **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Şehit Binbaşı Fazıl Bey'in Şahsi Subay dosyası. O tarihlerde dünya havacıları içinde "Viril" yapabilen çok az sayıda pilot bulunmaktaydı. İlk Viril hareketi, Rus Pilotu Nesterof ile Fransız pilotu Pegeat tarafından Ağustos ve Eylül 1913'te gerçekleştirilmişti. Bu tarihten yaklaşık altı ay sonra bu konuda hiç ders almadan aynı akrobasi hareketi Fazıl Bey tarafından başarılmıştır. Bk. **Türk Hava Kuvvetlerinde Akrotim**, Türk Hava Kuvvetleri Tarihçe Şubesi Yayını, Ankara 1995, s.2-3.

¹² **ATASE Arşivi**, BDH, K.4616, D.33, F.1-3. Ayrıca bk. Turhan Seçer, **Destanlaşan Çanakkale Deniz Kara Hava Savaşları**, Kastaş Yayınları, İstanbul 2005, s.396.

Çanakkale'ye gönderildi. Pilot Üsteğmen Fazıl Bey'in kullandığı bu uçak (Nieuport deniz uçağı), Nara'daki alana inmeyi başardı¹³. Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında bir taraftan Nara Burnu yakınında deniz tayyareleri için bir üs yapımı devam ederken, Üsteğmen Fazıl Bey bu dönemde yaptığı uçuş görevlerinde kullandığı tayyare sık sık motor arızası yapsa da, 5 ve 10 Eylül ile 2 Ekim 1914 tarihlerinde Bozcaada-Limni Adası bölgesinde yaptığı keşif uçuşlarında düşman donanması hakkında çok önemli bilgiler toplamayı başardı¹⁴.

Çanakkale'den Suriye-Filistin Cephesi'nde yer alan 4'ncü Ordu bünyesindeki Birü's-sebi (Beersheba) Tayyare Müfrezesi Komutanlığı'na atanan Fazıl Bey, 25 Eylül 1915'de Birü's-sebi'den ayrılarak Irak Tayyare Grubuna katıldı. 2'nci ve 3'ncü Tayyare Bölüklerinde pilot olarak bulundu. Elcezire ve Irak Cepheleri'nde Kütülamare ve Medine Muharebelerine katılarak üstün yararlılıklar gösterdi.

Kasım 1917'de Berlin'deki Satınalma Komisyonu Tayyare Kısımına, Temmuz 1918'de de Yeşilköy 9 ncu Tayyare Bölüğü'ne tayin edildi. 25 Ekim 1918 tarihinde İstanbul'a hücum eden beş İngiliz uçağıyla tek başına savaşıyan Fazıl Bey, bu hava muharebesinde İngiliz uçaklarını püskürtmüş, ağır yaralı bir halde hasar almış olan uçağını istasyona indirmeyi başarmıştır. Yaklaşık iki ay hastanede tedavi gördükten sonra Yeşilköy Tayyare İstasyon Komutanlığı'nda tekrar göreve başlayan Fazıl Bey, mütareke döneminde Yeşilköy'den İstanbul'un Anadolu yakasındaki Maltepe istasyonuna nakledilen uçakların Anadolu'ya kaçırılmasını sağlamak için çalıştı ancak söz konusu uçakları kaçırmada başarı sağlamadı. Bunun üzerine kendisi kara yoluyla Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele hareketine katıldı ve Tayyare Müfrezesi (Kartal Müfrezesi) Komutanı olarak görev yaptı¹⁵.

¹³ ATASE Arşivi, BDH, K.4669, D.H-1, F.1-49.

¹⁴ ATASE Arşivi, BDH, K.4669, D.H-3, F.1-60, F.Rezzan Ünalp, "Turkish Air Campaigns during the Battles of Çanakkale March 1915-January 1916", **Airpower in 20 th Century and Employment Doctrines National Experiences**, ICMH, No.89, Roma 2011, s.319-320.

¹⁵ **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Şehit Binbaşı Fazıl Bey'in Şahsi Subay Dosyası. Çanakkale Muharebeleri, Birinci Dünya Harbi ve İstiklal Savaşı'nda gösterdiği başarılarından ötürü Fazıl Bey; Harp, Muharebe Gümüş Liyakat, 5'nci Rütbeden Kılıçlı Mecidi Madalyası, Gümüş İmtiyaz Madalyası, İstiklal Madalyası ve TBMM tarafından

III. Batı Cephesinde İlk Hava Görevleri

TBMM ordularının ilk muharip uçuş birliği olup, Temmuz 1920 sonuna yaklaşıldığı tarihlerde Batı Cephesinde Uşak'ta konuşlanan ve 23'üncü Tümen emrine verilen Yüzbaşı Fazıl Bey'in komutanı olduğu Kartal Müfrezesi (2 nci Bölük), ilk görev uçuşuna Sivil Pilot Vecihi'nin 15 Ağustos'ta Kula-Alaşehir yöresini keşfiyle başladı. 23'üncü Tümen Komutanı İzzettin Bey'in (Orgeneral İzzettin Çalışlar) emri üzerine Vecihi Bey, Alaşehir civarındaki Yunan kuvvetlerinin durumunu tespit ettikten sonra bomba ve makineli tüfek ateşiyle taarruzda bulundu. 20 Ağustos günü Teğmen Halil (Halil Ziver) ve Vecihi Bey kendi tayyareleriyle katıldıkları uçuş görevi sırasında Simav ve Demirci bölgelerinde keşif ve bombardıman görevinde bulundular. 21 Ağustos 1920 günü bu kez Fazıl ve Vecihi Beyler, av bombardıman tayyareleri ile Demirci bölgesi üzerinde uçarak harp sahasındaki Yunan kuvvetlerini bombaladılar¹⁶.

Türklerin havadan keşif görevlerini icra ettikleri bu süreçte Yunan ordusu, 27 Ağustos günü Alaşehir yönünden Uşak üzerine saldırıya geçti ve bu saldırı 29 Ağustos günü Uşak'ın işgal edilmesiyle sonuçlandı¹⁷. Uşak Yunan kuvvetlerinin eline geçmeden kısa bir süre önce AEG C-IV tipi Türk keşif uçağı bölgeye gelmişti. Bu uçak göreve hazırlandığı sırada Yunan kuvvetlerinin hızla ileri yürüyüşe geçtiği görüldü. Bunun üzerine henüz faal olmayan uçak, Yunan kuvvetlerinin eline geçmemesi için yakıldı. Kartal Müfrezesi de Uşak'tan Afyon'a çekildi, 12'nci Kolordu (Komutanı Albay Fahrettin) emrine alındı. Bu tarihten sonra Kartal Müfrezesi, 2'nci Bölük olarak adlandırılmıştır.

Bu tarihlerde cephe üzerindeki uçuşu sırasında yakıtı tükenen ve Çine'ye zorunlu iniş yapmak durumunda kalan Avro 504 tipi İngiliz yapımı bir Yunan keşif uçağı, Türk kuvvetleri tarafından ele geçirildi ve uçak mürettebatı esir edildi. Bu olay üzerine Yüzbaşı Fazıl ve bir makinist Çine'ye gitmiş, söz konusu uçak kullanılabilir hale getirildikten sonra Fazıl Bey tarafından

Takdirname ile ödüllendirilmiştir. Büyük Taarruz'dan sonra rütbesi Binbaşılığa yükseltilmiştir.

¹⁶ Vecihi Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, 8.Baskı, İstanbul Ocak 2021, s.68-70.

¹⁷ Rahmi Apak, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara 1990, s.198.

havadan Afyon'a getirilmiştir. Yunan ordusundan ele geçirilen bu uçağa "Ganimet" adı verilmiştir¹⁸.

IV. Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri (Ocak-Mart 1921)

Birinci İnönü Muharebesi (6-11 Ocak 1921) başladığında 1'inci Hava Bölüğünde 2 adet, 2'nci Hava Bölüğünde ise 1 adet faal uçak bulunuyordu. Çerkez Ethem isyanının yaşandığı bu tarihlerde 1'inci Tayyare Bölüğüne ait uçaklar, Çerkez Ethem'e bağlı kuvvetlerin (Kuvâ-yı Seyyare) üzerine beyanname atmakla görevlendirildiler. Bursa-Uşak çizgisinden başlayıp İnönü ve Dumlupınar mevzilerine kadar ilerleyen Yunan saldırısına karşı yapılan İnönü Savaşı sırasında faal durumda olan 2 uçak ile keşif ve bombardıman uçuşları yapıldı. Bu arada 12 Ocak günü Yunan uçaklarının Eskişehir'i bombalaması sırasında Sivil Pilot Vecihi Bey'in 23 yaşındaki kız kardeşi hayatını kaybetmiştir¹⁹.

Muharebe süresince Türk uçakları tarafından yapılan bu başarılı uçuşlara bağlı olarak Batı Cephesi Komutanlığı karargâhına telefonla bildirilen hava keşif raporları, Batı Cephesi Kurmay Başkanı Binbaşı Muzaffer (Ergüder) tarafından Cephe Komutanı Albay İsmet (İnönü) Bey'e iletildi²⁰. Mevcut tayyareler ile uçmanın ne kadar tehlikeli olduğunu ve uçakların ne kadar yetersiz olduğunu ve malzeme eksikliğinin bu tehlikeyi arttırdığını belirttiği telgraflarla dile getiren İsmet Bey, muharebenin kazanılması üzerine, "İnönü Meydan Muharebesi muzafferiyetinin amillerine; havacılarıma hassaten selam ve teşekkür ederim" diyerek şükranlarını belirtmiştir. Ayrıca başarılı keşif uçuşlarından dolayı havacıların ödüllendirilmelerini teklif etmiş, nitekim Sivil Pilot Vecihi ile Behçet Bey, Râsıt Yüzbaşı Muhsin, Teğmen Sıtkı (Tanman) ve Üsteğmen Yusuf Kenan nakdi mükâfat ile ödüllendirilmişlerdir²¹.

Savaşın devam ettiği bu dönemde varlıklı yurttaşların orduya önemli bağışları olmuştur. Bu kişilerden biri, Erzurumlu tüccar Nafiz (Kotan)

¹⁸ Kaymaklı, a.g.e., s.50-52.

¹⁹ Sıtkı Tanman-Mazlum Keyüsk, **Türk Havacılık Tarihi İstiklal Harbi 1918-1923**, 1953, s.81.

²⁰ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, "Birinci İnönü Muharebesi (06-11 Ocak 1921)", Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, S 127, Belge,17-44, s.62-63,173, Ankara Haziran 2011.

²¹ **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, s.422-423.

Bey'dir²². Nafiz Bey 1920 yılı sonlarına doğru 3 uçak satın almak üzere bir İtalyan tüccar ile anlaşmış, ancak aralarında meydana gelen anlaşmazlık sonucu iki uçak tedarik edebilmiş idi. Alınan bu uçaklar İtalyan imalatı olup, tek kişilik Ansoldo ve iki kişilik Fiat modeli uçaklardı²³.

Nafiz Bey uçakları alırken Anadolu'ya kadar getirilerek teslim edilmesini şart koşmuş olsa da bunun gizlilik içinde başarılabilmesi hiç de kolay değildi. Nitekim uçakların Anadolu'ya hiçbir engelle karşılaşmadan getirilebilmesi için iki taraf arasında yapılan plana göre, İtalyan havacılar Anadolu'dan daha doğuya İran'a seyahat planladıklarını belirterek uçakları önce gemi ile İstanbul'a, İstanbul'dan yine gemi ile veya uçurarak İnebolu'ya getireceklerdi. İnebolu'dan doğuya doğru uçuşa geçtikten sonra Bolu'da mecburi iniş bahanesiyle uçakları indirecekler ve Türk havacılar teslim edip yurtlarına döneceklerdi. Uçaklar Bolu'dan Eskişehir'e Türk havacılar tarafından yine havadan götürülecekti. Yapılan anlaşma dâhilinde Nafiz Bey'in satın aldığı ilk tayyare, bir İtalyan şilebiyle gizlice Karadeniz'de İnebolu limanına getirildi²⁴. Nafiz Bey bizzat kendi parası ile almış olduğu uçağı orduya bağışladığına ilişkin bilgiyi, İnebolu'dan Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği bir telgrafla bildirmiştir. Nafiz Bey bu telgrafta ayrıca, Türk ordusuna bağışladığı uçakla düşmana ilk bombayı atacak kişiye 200 lira mükâfat vereceğini bildiriyordu:

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine;

İstanbul'dan satın aldığım ve buraya getirmeye muvaffak olduğum tayyare uçarak bugün geldi. Orduya namıma teberru ediyorum. Kabulünü istirham ile düşman üzerine ilk bombayı atacak zata iki yüz lira nakti mükâfat takdim edeceğim. Milletimizin istikbalinin selamete visalini ve muvaffakiyetini Cenab-ı Hak'tan temenni eder, hürmetle ellerinizden öperim. Erzurumlu Hacı Ahmedzade Nafiz.²⁵

²² Süreyya Hami Şehidoğlu, "Kurtuluş Savaşı'nda Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C VIII, S 24, Temmuz 1992, s.601.

²³ **ATASE Arşivi**, K. 695, D. 63, F. 3.

²⁴ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.78.

²⁵ Mevlut Uluğtekin Yılmaz, **Hv.K.K.İği Tarihçe Şube Müdürlüğü Arşivi**, Havacılığa Hizmeti Geçen Personel, "Erzurumlu Nafiz Kotan-Kurtuluş Savaşında Milletimiz (7.Program)", 20.06.1985 Tarihli TRT Diyarbakır Radyosu Programı, Klasör Nu.79, s.1, Ankara.

Mustafa Kemal Paşa da İnebolu'daki Erzurumlu Nafiz Bey'e hitaben 11 Aralık 1920'de bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta ise şu satırlar yer almaktadır: “Hamıyyet-i vataniyeniz şayarı şükrandır. Telgrafınız yarın Meclis'te alenen okunacaktır efendim²⁶.”

Bolu'ya intikal amacıyla 12 Aralık 1920 tarihinde İnebolu'dan kalkan bu uçak, motoru arızalandığından Kastamonu-Devrekâni'ye zorunlu iniş yaptı ve ağır bir şekilde hasara uğradı. Deniz yoluyla İnebolu'ya gönderilen yedek parçalar ve tamir-bakım malzemeleri bölgeye geldikten sonra hem uçak ve hem de malzemeler birlikte kara yolu ile Polatlı'ya sevk edildi. Burada kısa süre içinde tamir edilen uçak, 1921 Haziran ayı başında 1'inci Tayyare Bölüğüne teslim edilmiştir. İkinci uçak ise İstanbul'dan İnebolu'ya gizli bir şekilde bir İtalyan pilot tarafından getirildi. Bir süre sonra İnebolu'dan tekrar havalanan uçak, Bolu'da hazırlanan meydana indi, ancak hava şartlarının uçuşa izin vermemesi sebebiyle Bolu'da on gün bekletildi. Bu süre zarfında icra edilen bir gösteri uçuşunda iniş takımı ve kanat uçları hasara uğrayan bu uçak, iki haftalık bir süre içinde tamir edildikten sonra tekrar Bolu'dan havalanarak Eskişehir'e getirildi²⁷. Bunun üzerine Mirlivalığa (Tuğgeneral) terfi etmiş olan Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa, Erzurumlu Nafiz Bey'e gönderdiği 1 Temmuz 1921 tarihli telgrafta, orduya hediye edilen uçağın Eskişehir'e ulaştığını bildirmiş ve büyük zaferlerin kazanılmasını dileyerek tebrik ve teşekkürlerini sunmuştur²⁸.

Nafiz Bey'in kendisinin isteği olmasa da bu uçaklara Erzurumlu Nafiz-1, Erzurumlu Nafiz-2 isimleri verilmiştir²⁹. İlk iki uçağın Nafiz Bey'e maliyeti o günün parası ile 12 bin liradır. Birinci Dünya Harbi ve Millî Mücadele yıllarında çeşitli kademelerde tayyareci olarak önemli görevler üstlenen (Üsteğmen) Avni Okar, kaleme aldığı anılarında bu işin ne kadar zor bir iş olduğundan şu şekilde bahsetmektedir:

Diğer askerî araç ve gereç zorla bulunabiliyorsa da tayyare getirmeye veya sipariş yapmaya hiçbir imkân yoktu. Bu esnada Erzurumlu Nafiz Bey, iki tayyare satın almaya bazı hileler sayesinde muvaffak olmuştur.

²⁶ Süreyya Hami Şehidoğlu, a.g.m., s. 601.

²⁷ Kaymaklı, a.g.e., s.78.

²⁸ Şehidoğlu, a.g.m., s.602.

²⁹ Kaymaklı, a.g.e., s.78.

Güya İtalya'dan şarka seyahat edecek olan tayyareler, Türk sahillerine mecburi iniş yapacaklar ve bu şekilde tayyareler satın alınacaktı³⁰.

Nafiz Bey'in uçak tedarik faaliyetleri ile uğraştığı, kırım geçiren uçakların onarılması ve orduya teslimatı işlemlerinin devam ettiği günlerde Yunan ordusu, 22 Mart 1921'de İnönü istikametinde yeniden taaaruza geçti³¹.

Yunan ordusu 23 Mart 1921 tarihinde Yenişehir-İnegöl ve Dumlupınar-Afyon istikametlerinde ilerlerken, İsmet Paşa Eskişehir'deki 1'inci Tayyare Bölüğü'nden Yunan ordusunun durumu hakkında bilgi istedi. Bu emir üzerine 23 Mart günü AEG C-IV keşif tayyaresiyle havalanan Sivil Pilot Bursalı Hasan Fehmi ve Râsıt Üsteğmen Hasan Basri, uçaktaki motor arızası nedeniyle geri dönmek zorunda kaldılar. Bununla birlikte Eskişehir'deki Muttalip meydanından havalanan Vecihi Bey, Pfalz D III av tayyaresi ile Yenişehir-Bilecik ve İnegöl-Pazarcık yollarında düşmanın yürüyüş kollarını tespit etti ve Yunan kıtalarına bomba ve makineli tüfek ile saldırıda bulundu. Bu sırada Batı Cephesi'nin güney kanadında 12'nci Kolorduya bağlı olan 2'nci Tayyare Bölüğü, 23-24 Mart günlerinde muharebelere katılmadı.

Savaş devam ederken 1'inci Tayyare Bölüğünden Vecihi Bey cephe üzerinde keşif uçuşlarına devam etti. 24 Mart günü yaptığı keşif uçuşunda Söğüt-Bilecik arasındaki yoldan ilerleyen Yunan kuvvetlerini ateş altına aldı, ancak 25 Mart günü çıktığı önleme görevi sırasında uçağındaki motor arızası dolayısıyla geri dönmek zorunda kaldı. Aynı gün, aynı tayyare ile havalanan Pilot Üsteğmen Fehmi Bey'in uçuş görevinde ise üzücü bir hadise yaşanmıştır. Uçağın havadayken motor arızasının yinelenmesi nedeniyle meydana dönmek isteyen Üsteğmen Fehmi Bey, inmek için sola doğru manevra yaptığında sürat kaybına uğrayarak yere çakılmış ve şehit düşmüştür. Meydan üzerine gelen Yunan uçakları, istasyon ve tayyare hangarlarını bombalamış olsalar da önemli bir hasar meydana gelmemiştir³².

Yunan kuvvetleri 25 Mart günü akşamına kadar Bilecik yönünden Söğüt kuzeyine kadar ve İnegöl yönünden Pazarcık'a kadar gelmişti. 61'inci Tümen Kumandanı Albay İzzettin (Çalışlar) 26 Mart günü için verdiği tümen emrinde düşman tayyarelerine hedef olmamak için tepeler üzerinde toplu asker

³⁰ Avni Okar, **Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924**, 4.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021, s.60.

³¹ Hürkuş, **a.g.e.**, s.92.

³² **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, s.426-428.

bulunmayacak diyordu³³. Bu emrin verilmesinde Türk tarafında yaşanan tayyare sıkıntısının da etkili olduğu söylenebilir. Çünkü 26 Mart 1921 tarihi itibarıyla 1'inci Tayyare Bölüğünde faal uçak bulunmuyordu. Bu yüzden Yunan harekâtını tespit edebilmek için Afyon'daki 2'nci Tayyare Bölüğü'nden uçak talebinde bulunuldu. 27 Mart günü Teğmen Halil (Ziver) idaresinde bir Albatros DIII (İzmir) av tayyaresi Eskişehir'e getirildi. Bu defa 2'nci Tayyare Bölüğü'nün elinde hiç uçak kalmadı. İzmir tayyaresi ile Teğmen Halil Bey tarafından yapılan keşif uçuşunda Yunan kuvvetlerinin Sinanpaşa'ya doğru ilerlediği görüldü. Aynı gün 2'nci Tayyare Bölük Komutanı Yüzbaşı Fazıl Bey'in yaptığı keşif uçuşunda da Yunan ordusunun Afyon-Altıntaş istikametinde ilerlediği tespit edildi. 28 Mart günü Afyon'un düşmesi üzerine 2'nci Tayyare Bölüğü'nün personel ve ağırlıkları 12'nci Kolordu (Komutanı Albay Fahrettin) Karargâhı ile birlikte geriye çekildi³⁴.

Vecihi Bey, bu keşif uçuşları sırasında hiçbir vazifeyi arızasız ve kesintisiz yapamadıklarından hatıratında bahsetmektedir. Şöyleki; motor arızası ve bundan doğan zaruretler içinde yabancı mahallere inişler olduğunu, özellikle buji sorunu yüzünden birçok defalar düşman gerilerinde motor teklemesi gibi tehlikeler içinde süzülme uçuşu yapmak suretiyle Türk hatları gerisine ulaşmaya çalıştıklarını, kanadın herhangi bir noktasından bir kısmının yırtılması veya bir yama parçasının açılarak korkunç oranda büyümesinin uçuş sırasında pilot üzerinde psikolojik olarak olumsuz tesir yarattığını söylemektedir³⁵.

İkinci İnönü Muharebesi (23-31 Mart 1921) devam ederken, 30 Mart günü yapılan Yunan taarruzunu Türk ordusu geri püskürtmekte başarılı olmuş, 31 Mart günü yapılan karşı taarruzla Yunan kuvvetleri geri çekilmek zorunda bırakılmışlardır. Çekilen Yunan birliklerinin Dumlupınar hattına yerleştikleri hava keşif görevlerinden anlaşılmıştır. Nitekim 1 Nisan 1921 günü yapılan keşif görevi ile Yunan ordusunun geri çekilmekte olduğu anlaşılmış ve bu bilgi havacılar tarafından rapor edilmiştir. 11 Nisan 1921'de 2'nci Tayyare Bölüğü tekrar 12'nci Kolordu Karargâhı ile birlikte Afyon'a geri gelmiş,

³³ İzzeddin Çalışlar, **Org.İzzettin Çalışlar'ın Anlarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul-Ocak 2009, s.150-152.

³⁴ **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, s.429-430.

³⁵ Hürkuş, **a.g.e.**, s.93.

Teğmen Halil (Ziver) de Eskişehir'e intikal ettirdiği Albatros D.III (İzmir) av uçağını geri getirmiştir³⁶.

V. Sakarya Meydan Muharebesi Öncesinde Cephe Tayyare Bölüğü Faaliyetleri

Batı Cephesinde devam etmekte olan muharebelerin seyrine göre Uşak'tan Afyon'a intikal eden 2'nci Tayyare Bölüğü, uçuşlarına 13 Nisan 1921 tarihinde yeniden başlayabildi. Keşif uçuşları Dumlupınar-Banaz-Uşak istikametleri üzerinde yapıyordu. Bununla birlikte Afyon hava meydanının harekât alanına uzak olması sebebiyle 2'nci Tayyare Bölüğü Kütahya'ya intikal ettirildi. Eskişehir'de bulunan Muttalip hava meydanı da zaman zaman Porsuk çayındaki su taşkınlarına maruz kaldığından, Eskişehir'deki 1'inci Tayyare Bölüğü de Kütahya'ya intikal ettirilerek, 2'nci Tayyare Bölük Komutanı Yüzbaşı Fazıl Bey'in kumandasına verildi³⁷.

Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri sırasında Türk ordusu karşısında yenik duruma düşen Yunan ordusu, henüz taarruz gücüne erişmemiş olan Türk ordusuna kesin darbeyi vurmak üzere 10 Temmuz 1921'de genel taarruza geçti. Bu taarruz öncesinde 21 Haziran 1921 tarihinde 7 tayyareden oluşan Yunan filosunun Kütahya istikametinde yaklaştığı öğrenilince 2'nci Tayyare Bölük Komutanı Yüzbaşı Fazıl, Albatros D III av tayyaresi ile havalanmış ve Altıntaş bölgesinde karşılaştığı Yunan uçaklarına karşı giriştiği muharebede makineli tüfek ateşiyle bu uçakları kaçırmayı başarmıştı. Bu sırada Batı Cephesi Komutanlığının 1337 sayılı emri ile 30 Haziran 1921 de Tayyare Bölükleri geçici olarak birleştirilmiş ve komutanlığına da Pilot Yüzbaşı Fazıl Bey atanmış bulunuyordu. 1'inci ve 2'nci Tayyare Bölüklerinden teşkil edilen Yüzbaşı Fazıl'ın kumandasındaki birliğin personeli: Pilotlar: Asteğmen Halil (Ziver), Sivil Pilot Behçet, Vecihi (Hürkuş) ve Hayrettin. Râsıtlar: Yüzbaşı M.Nuri, H.Hüsni, Sırrı, Bahattin, Üsteğmen Basri (Bilgin), Sıtkı (Tanman), Ömer Avni (Okar), Hamdi (Çaypınar), Osman Nuri. Makinistler: Başmakinist Eşref (Koşman), Makinist Ruhi (Apa), İsmail, ayrıca Tabip Yüzbaşı Nedim, Muhafız Takım Komutanı Teğmen Hulusi, Foto Subayı Asteğmen İhsan, Hesap Memuru Nuri, Marangoz Ustası Bilal, Celal ve Tüfekçi Ustası Aziz'den oluşuyordu³⁸.

³⁶ **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, s.431.

³⁷ **ATASE Arşivi**, K.1192, D.16, F.1.

³⁸ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.63.

10 Temmuz 1921’de Yunan birliklerinin taaruzu başladığında Türk tarafı henüz topyekûn bir savaşa hazır değildi. Hedefi Ankara’yı ele geçirmek olan Yunan ordusunun ilerleyişi karşısında; Mustafa Kemal Paşa, 18 Temmuz 1921’de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa’nın Eskişehir’in güneybatı istikametinde bulunan Karacahisar’daki karargâhına gitti. Mustafa Kemal Paşa aldığı stratejik karar neticesinde verdiği emirle, Türk ordusunun Sakarya ırmağının doğusuna çekilmesini bildirdi³⁹.

Karada bu gelişmeler yaşanırken cephenin hava unsurları olarak Temmuz 1921 başlarında Kütahya meydanında birleşen 1’inci ve 2’nci Bölükler, 16 Temmuz 1921’de önce Eskişehir’e, 22 Temmuz’da Polatlı’ya intikal etti. Savaş durumu gözönüne alınarak Hava Kuvvetleri Genel Müdürlüğü ile birlikte tamirhane de dâhil olmak üzere 1’inci Bölüğün ağırlıkları Ankara’ya gönderildi. İki keşif uçağı ile bunların personeli 2’nci Bölük emrinde kaldı (Birlikleri Ankara’da bulunan Hava Kuvvetleri Müdürlüğü ve 1’inci Bölük Kasım 1921 de Haymana üzerinden Konya’ya kara yolu ile gönderilecektir). Temmuz ayı sonundan Ağustos ayı başına kadar yapılan keşif uçuşlarında Yunanlıların Ağapınar, Seyitgazi bölgesindeki kuvvetlerinin savaşa hazırlandığı tespit edildi. 12 Ağustos 1921’de Mürettep Hava Bölüğü Polatlı’dan Malıköy’e çekildi⁴⁰.

Yüzbaşı Fazıl Bey’in komutası altındaki bölükte 2 adet Fiat tipi - Erzurumlu Nafiz 1 ve Erzurumlu Nafiz 2 keşif uçakları ile 2 adet Albatros D.III av uçağı bulunmaktaydı⁴¹. 13 Ağustos 1921 günü Eskişehir’den ileri yürüyüşe geçen Yunan ordu birlikleri Sakarya ırmağının batı yakasına ulaştığında, 18 Yunan uçağı ileri hat meydanlarına intikal etmişti. Bu sırada Türk tarafında üzücü bir hadise yaşandı, 14 Ağustos günü Malıköy meydanından havalanan Erzurumlu Nafiz 2 tayyaresi, sivil pilot Hasan Fehmi’nin pilotaj hatası sonucu düşerek kırıldı⁴².

15 Ağustos günü ise bu kez cephe keşfi için uçuş görevine çıkan Erzurumlu Nafiz Bey 1 tayyaresi, Beylikköprü dolaylarında, 2000 metre

³⁹ Saim Yüceer, “Sakarya Zaferine Giden Yolda Önemli Bir Devrim: Mustafa Kemal Paşa’ya Başkomutan Unvanının Verilmesi”, **90.Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012, s.104.

⁴⁰ Kaymaklı, **a.g.e.**, s. 63-65.

⁴¹ Tanman-Keyüsk, **a.g.e.**, s.107.

⁴² **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, s.442.

yükseklikte motorunda çıkan yangından dolayı yanarak düşecektir. Bu kaza sırasında uçakta bulunan Râsıt Yüzbaşı Süleyman Sırrı ve Sivil Pilot Behçet yanarak şehit olmuşlardır. Bu uçuşlarda pilot ya da râsıtlarda paraşüt bulunmuyordu. Bir süre sonra bölükteki iki av uçağından biri arıza nedeniyle hizmet dışı kaldı. Böylece bölük bir uçak ile keşif görevlerini yürütmeye çalıştı. Nitekim bu keşif görevleri sırasında 21 Ağustos günü Yunan birliklerinin Fettahoğlu köprüsünden geçtiği ve Sakarya ırmağının güney kesimine doğru ilerlediği görüldü⁴³.

1921 yılı Temmuz ayı sonlarında De Havilland 9 tipinde bir Yunan uçağının Muğla-Kuşadası civarına mecburi iniş yaptığı öğrenildi. Türk tarafında uçak sıkıntısının yaşandığı bu tarihlerde düşen Yunan uçağının onarıldıktan sonra uçurularak Bölüğe getirilmesi istendi, bunun için de Sivil Pilot Vecihi Bey ile Başmakinist Eşref ve râsıt olarak da Teğmen Hamdi (Çaypınar) Bey görevlendirildi. On gün içinde onarımı biten uçak, Sivil Pilot Vecihi Bey tarafından önce 21 Ağustos'ta Akşehir'e, Sakarya Meydan Muharebesi'nin başladığı 23 Ağustos günü de Ankara'ya getirildi ve ertesi gün Bölüğün konuşlanmış olduğu Malıköy meydanına iniş yaptı. Aynı dönemde Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım (Gündüz) Bey, Kuva-yı Havaiyye Müdüriyet-i Umumiyesine 6 Ağustos 1921'de gönderdiği emirde, Teğmen Halil Efendi'nin Havilland tayyaresini temizlemek için Ankara'ya gönderildiğini ve bu iş süratle bitirilene kadar nezaret edeceğini belirtmiştir. İsmet adlı bu tayyare (De Havilland-9 tipi keşif uçağı), savaş süresince Cephe Bölüğü tarafından kullanılmış, oldukça yeni ve sağlam durumda olan bu uçak ile Batı Cephesi Komutanlığına çok önemli ve faydalı keşif uçuşları gerçekleştirilmiştir⁴⁴.

VI. Sakarya Meydan Muharebesi ve Malıköy Tayyare İstasyonu

Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) başlamadan kısa bir süre önce Başkomutan Mustafa Kemal Paşa karargâhı ile Ankara'dan Alagöz'e geldi⁴⁵. Alagöz karargâhı, Başkomutan Mustafa Kemal Atatürk'ün Büyük Nutkunda, "12 Ağustos 1921 günü Erkân-ı Harbiye Umumi Reisi

⁴³ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.71-72.

⁴⁴ **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, s.443; **ATASE Arşivi**, K.1110, D.72, F.1.

⁴⁵ Celal Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Haz. Rıdvan Akın, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s.242.

Fevzi Çakmak Paşa hazretleriyle beraber Polatlı'da cephe karargâhına gittim” diye belirttiği karargâhtır⁴⁶.

Polatlı-Ankara demiryolu üzerindeki Malıköy tren istasyonu dolaylarındaki düzlük, Türk ordusunun Sakarya Meydan Muharebesi süresince 2 uçaklık tek hava gücünün üssü idi. Sakarya Meydan Muharebesi sırasında 120 kilometreye kadar uzayan cephe hattı karşısındaki Yunan birliklerinin harekât ve ilerleme istikametleri, ihtiyatlarının durumu, takviye noktalarını öğrenmek, ancak hava keşifleri ile mümkündü. Bu şartlar altında muharebe süresince 2 Türk uçağı (1 av, 1 keşif uçağı), 18 günde 40 sorti yaptı. 1 Eylül günü bir Yunan uçağı düşürüldü. Savaş devam ederken tayyarelerin bakım ve onarımları geceleri fener ve çıra ışığında yapılarak ertesi günün sabahına uçuşa hazır hale getirilmişlerdir. Cephe Tayyare Bölüğü personeli, bu dönemdeki uçak azlığından kaynaklanan sıkıntıyı büyük bir özveri ile çalışarak gidermeyi başarmıştır⁴⁷.

Yapılan uçuşlarda Yunan kuvvetlerinin tertiplenmesi ve harekâta ilişkin gelişmeler, elde edilen gözetleme sonuçları, uçuş sonrasında Malıköy'den telefonla Batı Cephesi Komutanlığına bildirilmiş⁴⁸, dolayısıyla keşif raporları savaşın gidişatını etkilemiş, Türk ordusunun kazandığı başarıya katkı sağlamıştır. Uçak keşif raporlarının verdiği bilgiler sayesinde Yunan birliklerinin sayısı hakkında kumanda kademesi doğru bilgiye sahip olmuştur. Benzin eksikliği, tamir zorunluluğu gibi nedenlerle her gün uçamayan Gnom motorlu, Albatros kanatlı, patates emayitli tayyareler, uçtukları zaman havaya hâkim, cesur, bilgili ve güvenli uçmuşlardır⁴⁹. Yunan uçaklarına ve ulaşım kollarına yaptıkları saldırılar ile önemli başarılar elde etmişlerdir⁵⁰.

⁴⁶ Atatürk, **Söylev**, Cilt II, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1974, s.452.

⁴⁷ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.73-74. 1 Eylül 1921 günü İzmir uçağıyla Yüzbaşı Fazıl, Râsîr Teğmen Hamdî ile birlikte yaptığı keşif uçuşunda Haymana'daki Yunan birliklerinin cephe hattını yarmak için hücum ettiklerini tespit etmişti. Gözetlemeyi sürdürmek için aynı gün İsmet uçağı ile yapılan ikinci sortide (çıkış) Sivil Pilot Vecihi ve Râsîr Üsteğmen Hasan Basri karşılaştıkları ve hava muharebesine giriştikleri Yunan uçağının rasdını vurmaya başarmış, ardından da açılan ateşle isabet alan Yunan uçağı Katrancı vadisine düşmüştür. Bk. Alptekin Müderrisoğlu, **Sakarya**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018, s.625-627; Kaymaklı, **a.g.e.**, s.74.

⁴⁸ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s.572-573.

⁴⁹ Baki Vandemir, **Türk İstiklal Savaşında Sakarya'dan Mudanya'ya**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları Ankara, 2006, s.53.

⁵⁰ Halide Edib Adivar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, Atlas Kitapevi, 11.Baskı, 1994, s.192.

Savaşın sonlarına yaklaşılrken hava keşif raporları bir başka açıdan önem kazanmıştır. Yunan kuvvetlerinin vaziyeti, takviye edilip edilmediği ya da birliklerin geri çekilme, kaydırma faaliyetleri olup olmadığını bilmek önemliydi. Batı Cephesi Komutanlığının alınacak tedbir ve düzen için doğru bilgiye ihtiyacı vardı. Bununla birlikte uçakların arızalanması keşif yapılmasına imkân vermiyor, dolayısıyla sıkıntı yaşanıyordu. Buna karşın Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa, 'İsmet' adlı De Havilland 9 tipi uçağın, gece gündüz çalışılarak uçuşa hazır hale getirilmesini emretti⁵¹. Nitekim 8 Eylül günü keşif faaliyeti gerçekleştirildi, yapılan bu uçuş sırasında Çal Dağından Ilıcaözü vadisine kadar giden yollarda bir Yunan faaliyeti görülmedi. Kavuncu köprüsündeki Yunan tümeninin ağırlıklarını bırakıp çekilmeye başladığı, İnlerkatrancı'ya doğru yürüyen kamyon kollarının olduğu tespit edildi⁵².

Düşmanın taarruzları kırılıp püskürtüldükten sonra muharebeleri daha yakından takip etmek üzere, 9 Eylül 1921'de Polatlı'ya altı kilometre uzaklıktaki Karapınar Köyüne geçen Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, buradaki Mürettep Kolordu Karargâhına yerleşmiştir⁵³. 9 Eylül günü alınan hava keşif raporu, Cephe Kurmay Başkanı (*Albay Asım Gündüz*) tarafından Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya sunuldu. Burada durum, Yunanların bölgeye yeni takviyeler getirdiği şeklinde aktarıldı. Mustafa Kemal Paşa raporu okuduktan sonra düşmanın sağ kanadından sol kanadına kuvvet kaydırarak çekilmeye hazırlandığını anladı. Mustafa Kemal Paşa Yunan cephesinin bir kanadından öbür kanadına giden kuvvetlerin yeni kıtalar olmadığını ve bu yer değiştirmenin ancak bir çekilme hareketi olduğunu ifade etmiş ve İsmet Paşa'ya; "Zaferini tebrik ederim paşam!" diyerek ordunun süratle karşı taarruza geçirilmesini emretmiştir. Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanı 10 Eylül günü başlatılacak taarruzun emrini aynı gün vermiştir. 41 Numaralı bu cephe emrine bakıldığında şu satırlar yer almaktadır:

Sabahtan beri cephede yapılan taarruz müspet inkişaf etmektedir, düşman sarsılmıştır. Saat 11.00'de yapılan hava keşfine göre; cepheden Kavuncu köprüsüne ve Sakarya batısından geriye doğru çekilen yürüyüş hâlinde düşman birlikleri görülmüştür. Düşmanın geri çekildiği hakikattir. Karadağ taarruzu için 57'nci Tümen, Mürettep

⁵¹ **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, s.452.

⁵² Kaymaklı, **a.g.e.**, s.74.

⁵³ Atatürk, **Söylev**, s.452.

Kolordu emrine gönderilmiştir. Ordu, bütün cephede 10 Eylül'de ismi verilen taarruz hedeflerini muhakkak ele geçirecektir. Taarruza şiddetle devam edilmelidir. Karşımızdaki düşman kuvvetlerini kati olarak ezmek, bütün seferi kati neticeye erdirecektir. Bu emrin bütün erlere bildirilmesi⁵⁴.

Müteakip günlerde Türk ordusunun hava keşif görevleri devam etti. 12 Eylül 1921 tarihinde yapılan hava ve kara keşifleriyle Yunan ordusunun çekilmekte olduğu görüldü. Yunan ordusunun taarruz gücünü yitirdiğini anlayan Mustafa Kemal Paşa, önce düşmanın zayıf olan Duatepe-Beylikköprü istikametindeki sol kanadına karşı taarruza geçilmesini emretti. Amacı bütün kıtaları karşı taarruza kaldırarak Yunan birliklerinin savunmaya geçmesini ve bulunduğu yerde mevzi tutmasını önlemek idi. Nitekim bu karşı taarruz ile Yunan kuvvetleri 150 kilometre geriye çekilmek zorunda kaldı⁵⁵.

13 Eylül 1921'de Yunan birliklerinin bütünüyle Sakarya nehri batısına geçtiği, 23 Eylül 1921 tarihine kadar devam eden takip harekâtı sırasında Yunan ordusunun Eskişehir-Seyitgazi ve Afyon istikametinde çekildiği hava keşifleriyle tespit edildi. Yunan ordusu geri çekilme sırasında birçok köyü yakmış, demiryolu hattını tahrip etmiş, küçük köprüler ile bütün istasyonları imha etmişlerdi⁵⁶.

⁵⁴ **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, s.453. Bu konuyu Atatürk'ten dinlediğini belirten Falih Rıfki Atay Çankaya adlı kitabında şöyle ifade etmektedir: "Cephe Kurmay Başkanı odama geldi. Kemiğim kırık olduğu için yatıyordum. Bana umutsuz bir sesle son raporları okudu. Bu raporlara göre düşman taze kuvvetler alıyordu. Raporlar ara sıra kanatlanan uçağımızın görüşleri idi. 'Bir daha oku' dedim. Dikkatle dinledim. Raporu verenin Yunan Cephesi'nin bir kanadından öbür kanadına giden (bu kanatların adlarını hatırlayamıyorum) kuvvetleri yeni kıtalar sanmış olduğunu anlamakta gecikmedim. Bu aktarma ancak bir çekilme hareketi olabilirdi. İsmet Paşa'ya 'Zaferini tebrik ederim paşam!' dedim ve hemen karşı taarruz emri vermelerini söyledim. Bir müddet sonra Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa odama geldi. Bir kolordu komutanından bahsederek (Kemalettin Sami) kendisini taarruza kaldıramıyoruz. Emri doğru bulmuyor. Sedye ile de olsa telefon başına kadar gel dedi. Gittim. Telefonla bu komutana 'Sen olmazsan yerine bir çavuş gönderir, taarruz ettiririm' dedim. Biraz sertçe olan sesimi tanıyınca 'Ya, böyle mi tensip buyurdunuz, emredersiniz' dedi." Bk. Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul 1969, s.294.

⁵⁵ Nurettin Türsan, **Sakarya Meydan Muharebesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Askeri Dehası**, Harp Akademileri Yayını, İstanbul 1994, s.58.

⁵⁶ Kazım Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, CI-II, Ankara 2020, s.218.

1921 yılı Eylül ayı sonunda Yüzbaşı Fazıl kumandasındaki Cephe Bölüğü, Malıköy meydanından Sarıköy meydanına intikal etti. 27 Eylül günü Sarıköy meydanına zorunlu iniş yapan Brequet 14 B-II tipi Fransız yapısı bir Yunan uçağı, sağlam olarak ele geçirildi ve mürettebatı esir alındı. Daha sonra Cephe Bölüğü emrine verilen bu ganimet uçağı, zaferden dolayı ‘‘Sakarya’’ adı verilmiş ve uzun süre Cephe Bölüğünde hizmet görmüştür⁵⁷.

Sakarya Meydan Muharebesi’nden sonra önce Sarıköy’e intikal eden Batı Cephesi Tayyare Bölüğü, bir süre sonra Sivrihisar civarındaki Akviran köyüne ve daha sonra Akşehir gölü civarındaki Maarifköy’e nakledilmiş, Büyük Taarruz’a kadar bütün görev uçuşlarını buradan yapmıştır⁵⁸.

1921 Ekim ayı ortalarından itibaren Büyük Taarruz’a hazırlık maksadıyla Batı Cephesinde bulunan ordunun yeniden yapılandırılarak noksanlıklarının çalışılması esas alındı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, 18 Kasım 1921 tarihinde yayımlanan emri ile Yunan kuvvetleri karşısındaki Türk birliklerinin Batı Cephesi Komutanlığı emrinde, iki ordu halinde düzenlenmesini uygun gördü. Malta’dan sürgünden dönen Ali İhsan (*Sabis*) ve Yakup Şevki Paşalar Başkomutanlık emriyle bu ordu komutanlıklarına atandılar. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın düşündüğü imhayı başaracak ve asıl taarruzu yapacak olan 1’inci Ordu idi⁵⁹.

Sakarya Meydan Muharebesi’nden sonra hava birliklerinin malzeme, teçhizat, uçak ve personel bakımından takviye edilmesine yönelik olarak; ilk aşamada Elazığ ve Elcezire Tayyare Bölüklerinin personel ve faal olmayan uçakları cepheye sevk edildi⁶⁰. Yurt dışından getirilen uçaklar da oldu, nitekim Almanya’dan gizlice satın alınan 22 uçak ile⁶¹ uçak malzemesinin ve teçhizatın bir kısmı İtalyan gemileri tarafından doğrudan doğruya Samsun’a getirildi. Samsun’a gelen bu uçaklar, Pilot Yüzbaşı İsmail Hakkı’nın başkanlığında Pilot Yüzbaşı Reşit ve Ahmet Efendilerden oluşan bir heyet tarafından teslim alındı⁶². Yüzbaşı İsmail Hakkı, Samsun’a gelen bu uçakların

⁵⁷ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.76.

⁵⁸ Okar, **a.g.e.**, s.73.

⁵⁹ Sadık Erdaş, ‘‘Büyük Taarruz Öncesi Lojistik Faaliyetler’’, **Büyük Taarruzun 90.Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s.415.

⁶⁰ **ATASE Arşivi**, K. 2693, D. 50, F.2-14, 22, 30.

⁶¹ **ATASE Arşivi**, K. 2687, D. 21, F.1.

⁶² **ATASE Arşivi**, K.2687, D.21, F.1.

birçoğunun harap ve hasarlı durumda olduğunu rapor etti⁶³. Bu uçaklardan 7 adedi tamir edilebilmiş olsa da cepheye sevklerinde sıkıntı yaşandı. Uçakları cepheye uçarak getirecek pilotlar cepheden gönderilemediği⁶⁴ gibi, uçakların takip edeceği uçuş güzergâhında bulunan Çorum, Sungurlu-Ankara yolunda bulunan menzillere benzin tedarikinde de güçlük çekildi⁶⁵. Samsun'dan getirilen bu uçaklardan ancak ikisi cepheye ulaştırılabildi. Diğer uçaklar Afyon ve Ankara'ya kadar uçarak gidebildikleri halde iniş anında kırırma uğramışlardır⁶⁶. Bu uçaklardan da tamir edilebilen sadece 4 uçak, Büyük Taarruz'dan önce cepheye sevk edilebilmiştir⁶⁷.

20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile TBMM hükümeti arasında imzalanan Ankara Antlaşması'ndan sonra Adana'da bulunan Fransızlara ait 10 adet Brege 14 A-2 uçağı ile Aviyatik tipinde okul uçağı ve Fiat keşif uçağı teslim alınmış, çadır bezinden portatif hangarlar temin edilmiştir⁶⁸. Uçakların motorlarında noksan parçaların bulunması nedeniyle bu uçaklardan istenildiği ölçüde faydalanılamamıştır. Fransızların imzalanan anlaşma ile vermeyi taahhüt ettikleri yedek motor ve mitralyöz (Çok namlulu makineli top) kendilerinden istendiğinde, Fransızlar karşılık olarak Suriye'de lağv ettikleri uçak bölüklerinde bulunan malzemeleri vereceklerini bildirmişlerdir⁶⁹.

1922 yılı içinde İtalya'dan 20 adet Spat-XIII tipinde av uçağı satın alınmış ve bu uçaklar Ağustos ayı içinde Mersin limanına çıkartılarak demiryolu ile Konya'ya getirilmişti⁷⁰. Uçakların montajları ise Konya'da yapıldı⁷¹. Fransa ve İtalya'dan satın alınan bu uçaklarda makineli tüfek bulunmadığından Konya tamirhanesinde uçakların montajı yapılırken, Birinci Dünya Harbi'nde Almanlardan arta kalan makineli tüfekler kullanılmıştır⁷². Konya'da tamir edilen veya montajı yapılan uçakların intikalinde de daha önce yaşanan benzer sıkıntılar yaşanmıştır. Bu uçakların cepheye sevk, Konya'da bulunan sadece

⁶³ ATASE Arşivi, K.2687, D.21, F.1-74.

⁶⁴ ATASE Arşivi, K.2687, D.21, F.1-64.

⁶⁵ ATASE Arşivi, K.2687, D.21, F.1-3.

⁶⁶ ATASE Arşivi, K.2687, D.21, F.1-80.

⁶⁷ ATASE Arşivi, K.2689, D.33, F.16.

⁶⁸ Kaymaklı, a.g.e., s.80-86.

⁶⁹ ATASE Arşivi, K.2689, D.39, F.7-8.

⁷⁰ ATASE Arşivi, K.1461, D.1, F.2-14.

⁷¹ ATASE Arşivi, K.2690, D.37, F.30-5.

⁷² ATASE Arşivi, K.2690, D.37, F.40-10, 11.

iki pilot ile sağlanabilmiş⁷³, ancak bu yeterli olmadığından bazı uçaklar trenle cepheye sevk edilmiştir⁷⁴.

Büyük Taarruz öncesinde Hava Kuvvetlerinin malzeme ve teçhizat yönünden güçlendirilmesi için TBMM'nin gayretleri yanında yine şahısların yardımları da olmuştur. Örneğin, 174'üncü Piyade Alayı'nın subayları maaşlarından para yardımında bulunmuşlar, bu paralarla alınan Brege 14 tipindeki uçağa "174'ncü Alay" ismi verilmiştir⁷⁵. Ayrıca bazı şehirler de uçak yardımında bulunmuşlardır. Eskişehir, Niğde ve Sivrihisar⁷⁶ halkının topladığı paralarla alınan uçaklar şehir halkının görmesi için bu şehirlerde gösteri uçuşu yapmışlardır⁷⁷.

Batı Cephesinde muharebeler devam ederken kırığa uğrayan ya da motor arızası çıkaran uçakların onarılması için ihtiyaç duyulan herhangi bir malzeme Anadolu'dan tedarik edilemiyordu. Malzemelerin bir kısmı yurt dışından gizli ve kaçak olarak getiriliyor, bir kısmı da işgal ordularının depolarından para karşılığında temin edilebiliyordu⁷⁸. Bu da genellikle İstanbul ve Antalya'da bulunan yabancı ve yerli komisyonculara büyük paralar ödenerek yapılabiliyordu⁷⁹. Uçak benzininin temininde ise bir kısım benzin Rusya'dan alınırken⁸⁰, yüksek oktanlı benzin ise ancak İtalya'dan Antalya yolu ile sağlanabiliyordu⁸¹.

Büyük Taarruz için yapılan hazırlıklar devam ederken Millî Müdafaa Vekâleti 5 Temmuz 1922 tarihinde hava teşkilatında değişikliğe gitti, Kuvâ-yı Havaiyye Müdüriyet-i Umumiyesi lağvedildi, yerine Konya'da "Kuvâ-yı Havaiyye Müfettişliği" kuruldu. 22 Temmuz 1922'de bu Müfettişliğin başına Kurmay Yarbay Müzaffer (Ergüder) atandı⁸². 1922'de Konya'da konuşlanmış olan Kuvâ-yı Havaiyye Müfettişliği'nin kuvvet durumu şöyleydi:

⁷³ ATASE Arşivi, K.1312, D.14, F.1-31.

⁷⁴ ATASE Arşivi, K. 688, D.28, F. 1-18.

⁷⁵ İrfan Sarp, **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Pozitif yayınları, 2010, s.171.

⁷⁶ ATASE Arşivi, K.2689, D.34, F. 8.

⁷⁷ ATASE Arşivi, K.2693, D.52, F. 1-28.

⁷⁸ ATASE Arşivi, K.2690, D.28, F.1-10.

⁷⁹ ATASE Arşivi, K.2690, D.37, F.7, 8, 12.

⁸⁰ ATASE Arşivi, K.2690, D.38, F.1-2.

⁸¹ ATASE Arşivi, K.2690, D.38, F.1-3, 1-15, 1-10, 1-34.

⁸² **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, s.463-464. Kuva-yı Havaiyye Müfettişliği Genelkurmay Başkanlığına (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti) bağlı

- Cephede, Cephe Komutanlığı emrinde düşmanla temas halinde faal bir birlik (Bölük),
- Konya’da çadır hangarlar içinde onarımı yapılan birkaç eski tayyare. Çeşitli cins tayyarelere takılması bile şüpheli yedek parçaları içinde bulunduran küçük bir depo ve birkaç el tezgâhından oluşan bir tamirhane,
- Binbir güçlkle İtalya’dan satın alınıp kaçırılarak Mersin üzerinden Konya’ya getirilmiş, monte edilmeye çalışılan yirmi kadar SPAD avcı tayyaresi,
- Almanya’dan satın alınıp uzun yollardan geçirilerek kaçırılan ve Samsun’a getirilen tayyare malzemesi,
- Adana’da beş öğrencisini yalnız uçuş bakımından yetiştirmeye çalışan dört tayyareli bir tayyare mektebinin çekirdeği.

Adana’daki Tayyare Mektebine eski pilotlardan Binbaşı Salim (İlkuçan) Bey, Konya’daki Tayyare İstasyonuna yine eski pilotlardan Binbaşı Tahsin, Cephe Tayyare Bölüğü’ne ise en iyi uçuculardan Yüzbaşı Fazıl komuta ediyorlardı. Samsun’a getirilen tayyare ve malzemeleri incelemek ve ayırmak, uçuş yeteneği olan tayyareleri hazırlamak ve doğruca Cephe Bölüğüne uçurarak getirmek için küçük bir müfreze Samsun’a gönderildi. Bu müfrezede uçabilecek yalnız bir pilot vardı. Müfrezenin diğer personeli subay, teknik personel ve erlerden ibaretti. Konya’da onarılan eski tayyarelerin ve yeniden monte edilecek olan SPAD avcı tayyarelerinin, meydan üzerindeki deneme uçuşları ve cepheye uçurulmaları için de yalnız iki pilot vardı⁸³.

25 Temmuz 1922 günü Döğür yönünde bir Brequet 14 tayyaresi ile keşfe giden Râsıt Yüzbaşı Bahattin ve Sivil Pilot Cemal Bey, Afyon civarında bir Yunan av tayyaresi ile karşılaşmış, yapılan hava muharebesi neticesinde şehit olmuşlardır. Yunan uçakları ise 1922 yılı Şubat-Ağustos ayları arasındaki zaman içerisinde Türk ordusunun 1’inci ve 2’nci Orduları ile Kocaeli grubu

olmakla birlikte, ikmâl işleri için Millî Müdafaa Vekâleti Harbiye Dairesine bağlı olmak üzere bir tayyare kısmı teşkil edilmiştir. Cephede bulunan Tayyare Bölüğü ise her konuda Batı Cephesi Komutanlığı’na bağlı olmakla birlikte tamir, bakım ve malzeme ikmali bakımından Kuva-yı Havaiyye Müfettişliği ile doğrudan görüşecektir. Bk.Okay, a.g.e., s.75.

⁸³ H. İbrahim Fırtına, **Orgeneral Muzaffer Ergüder’in Havacılık Anıları (1922-1930)**, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara 2009, s.48-49.

mıntıklarındaki mevziler üzerinde keşif ve bombardıman faaliyetinde bulunmuşlardır. Türk tarafında ise 20 Ağustos 1922 günü Çay'a intikal eden Cephe Tayyare Bölüğü, keşif tayyareleri ile cephe uçuşlarını gerçekleştirirken diğer taraftan Konya'dan yeni gelen dört av tayyaresi ile taarruzi devriye uçuşlarına başlamıştır⁸⁴.

VII. Büyük Taarruz ve Takip Harekâtı Sırasında Cephe Tayyare Bölüğünün Faaliyetleri

Batı Cephesi Tayyare Bölüğü, Büyük Taarruz için Çay'a nakledilmişti. Tayyare meydanı Bolvadin-Çay istasyonu arasındaki şosenin doğusunda ve Çay'a üç dört kilometre mesafedeydi. Cepheye çok yakınlaştırılmasının sebebi de, kara birliklerinin harekâtına göre cephe derinleşeceğinden keşif tayyarelerinin daha uzaklara gidebilmesini ve aynı zamanda av tayyarelerinin cephe üzerinde mütemadiyen uçuşlarını temin etmek idi. Bu maksatla bölük, taarruzdan üç dört gün evvel, bütün malzemesi ile bu mahalle nakledilmiş ve nakil Akşehir'den Çay'a trenle yapıldığı için zorluk çekilmemiş idi⁸⁵.

80

Yunan tayyareleri tarafından Türk birliklerinin toplanma yerlerinin keşfinin önlenmesi, toplanma mahallerinden taarruz hazırlık mıntıklarına giden yolların keşfedilmesi açısından Cephe Tayyare Bölüğü'nün faaliyetleri büyük önem taşımaktaydı. Bu durum, 1'inci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa'nın (Sakallı) 6 Ağustos 1922 tarihli Taarruz Muhtırasından da anlaşılmaktadır. Şöyle ki bu muhtırada; Türk birliklerinin toplanma mahallerinin kesinlikle saklı tutulmasının çok önemli olduğu, toplanma mıntıkasının en ileri hattının Nuribeyli Tepesi-Halimoru, Belkaracaören garbı-Kocatepe-Sakartepe-Dikmen Tepe-Haçan-Alemdar Tepe-Çaldağı hattı olduğu, kolorduların toplanma mıntıklarını keşfetmeleri ve yürüyüş gece yapılacağından gündüz düşman gözetlemesinden ve bilhassa tayyare keşfinden saklı olarak istirahat edilecek mahallerin ve toplanma mıntıkasından taarruz hazırlık mıntıklarına giden yolların düşmana hiçbir şey hissettirmeksizin keşfinin yapılmasının lazım olduğu bildirilmiş idi.

Ayrıca bu muhtırada, mevzi gerisinde saklanmış olan düşman bataryalarını etkisiz kılmak için -Türk ordusunun- ağır topçu bataryalarının; tayyarelerin yapacağı rasat doğrultusunda top atışı icra etmeleri hususunda her

⁸⁴ **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, s.463-465.

⁸⁵ Okar, **a.g.e.**, s.91.

kolordu topçu grubuna bir tayyare tahsis edilmesinin Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan istendiği belirtilmiştir⁸⁶. Bu talep, kara harekâtının başarısı için havadan tayyarelerle yapılacak faaliyetlerin taşıdığı önemi gözler önüne sermektedir. Ancak 25 Ağustos tarihinde Şuhut'tan 1'inci Ordu Kumandanının verdiği taarruz emrinden, Yunan ordusunun Eskişehir-Afyon ihtiyat gruplarının bilinen vaziyetinde bir değişiklik olduğu hakkındaki kara keşif bilgilerinin hava keşfiyle teyit edilemediği öğrenilmektedir. Bunun yanı sıra Yunan tayyarelerinin yaptığı keşifler ve özellikle 24 Ağustos günü Kocatepe mıntikasına yaptıkları atışlardan Afyon güneyindeki harekâtı hissettikleri düşünülmüştür. Cephe Tayyare Bölüğü'nün elindeki kısıtlı sayıdaki tayyareye rağmen bu tarihte, Yunan kuvvetlerinin Akarçay-İkiztepe-Meşecik sırtları-Kurtkaya-Küçük-Kalecik Sivrisi-Erkmen sırtlarındaki tahkimat hattından başka bunun gerisinde Küçükkalecik-Kışlacık deresi kuzeyindeki Hıdırlık sırtlarında, Akarçay'a kadar uzayan ikinci bir tahkimat hattının mevcudiyeti ve bu hattın 1310 rakımlı Erkmen sırtlarında birinci hatla birleştiği tayyare keşifleri ile anlaşmıştır⁸⁷.

Büyük Taarruz başlamadan önce Türk tarafında eldeki 22 uçaktan sadece dokuzu uçuşa hazır idi. 26 Ağustos sabahına kadar 18 uçağın uçuşa hazırlanması için çalışıldı. Uçak sayısı kadar pilot bulunmadığından her pilotun günde birkaç sefer yapması kararlaştırıldı. Bu süreçte pilotlar, râsıtlar ve makinistler birlikte uçakları tamir işine koyuldular ve nihayetinde 26 Ağustos sabahı 17 uçak uçuşa hazır hale getirilebildi⁸⁸.

Hava Kuvvetleri Müfettişi Kurmay Yarbay Muzaffer (Ergüder) Büyük Taarruz sabahını anılarında anlatırken hazırlanan 17 tayyarenin günün ağarması ile birlikte uçuşa hazırlanmaya başladığını, her tayyarenin başında bir makinist ile üç dört erin beklediğini ve her tayyarenin son bir kez daha gözden geçirildiğini, cephede uğuldayan Türk topçusunun seslerine, mütevazı meydana işlemeğe başlayan tayyarelerin motor gürültülerinin karıştığını ve tayyarelerin birer birer havalandığını söylemektedir. Nitekim 26 Ağustos sabahı Büyük Taarruz başladığında saat altı ile yedi buçuk arasında Fazıl, Yahya, Mükerrrem, Basri, Halim, Osman Nuri, Kenan Hamdi tarafından altı

⁸⁶ **Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım II nci Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s.332-333.

⁸⁷ **Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi Büyük Taarruz**, s.337-338.

⁸⁸ Fırtına, a.g.e., s.36-37. Ayrıca bk. **ATASE Arşivi**, K.1312, D14, F.1-35.

uçuş yapıldı. Bu uçuşlara öğlen saat on birde 7 tayyare ile devam edildi, uçucuları ise Pilot Hayri ve Râsıt Mustafa Sıtkı (Tanman) idi⁸⁹.

27 Ağustos günü Yüzbaşı Fazıl Bey, taarruza kalkan Türk birliklerinin üzerinde av uçağı ile uçarak Yunan keşif uçaklarının faaliyetini önlemeye çalıştı. Nitekim bu görev uçuşu sırasında bir Yunan uçağı Sinanpaşa ovası üzerinde Garipçe köyü civarında Fazıl Bey tarafından yakalandı ve tayyareye bir tarla içine mecburi iniş yaptırıldı⁹⁰. Türklerin eline geçen ve sağlam durumda olan Brequet 14B-2 tipi bu uçağı düştüğü yerden dolayı “Garipçe” ismi verilmiştir. Aynı gün 09.20 de Döğner-Altıntaş bölgesinde yapılan hava keşif görevi sırasında, Yunan ordugâhlarının durumunda değişiklik olmadığı tespit edildi⁹¹. Sabah saatlerinde yapılan keşif uçuşlarını müteakip öğleden sonra saat iki buçuk ile üç arasında 4 uçak ile keşif faaliyetine devam edildi⁹².

Batı Cephesi Tayyare Bölüğünün en büyük faaliyeti 28-29 Ağustos günlerinde oldu. Bu tarihten önce Altıntaş ve Eğret (Anıtkaya) mıntıkasında bulunan Yunan ihtiyat kuvvetleri geri çekilmeye başlamıştı. Bu hareketi paniğe döndürmek ve kıta birliklerinin işini kolaylaştırmak için o gün keşif ve av olmak üzere toplam 13 tayyare birden uçuruldu. Türk tayyarelerinin attığı bombalardan ve alçaktan yapılan makineli tüfek ateşiyle yol kolunda bulunan eşya yüklü birçok kamyon tahrip edildi, devrildi ya da dolu olarak terk edilmek zorunda bırakıldı. Aynı zamanda Yunan kıtalarının gayri muntazam bir surette çekilmelerine çok büyük yardımı oldu⁹³. 28 Ağustos günü 4 keşif uçağı ile Yunan topçuları bombalandı⁹⁴.

1 Eylül günü Dumlupınar’dan Cephe Kurmay Başkanı Albay Asım Gündüz’ün verdiği emir ile ordunun ileri harekâtına uyarak Cephe Tayyare Bölüğü’nden bir müfrezenin Uşak’a taşınması istendi⁹⁵. Havacılar Uşak

⁸⁹ Fırtına, **a.g.e.**, s.54-55.

⁹⁰ Avni Okar, **a.g.e.**, s.92. Havacılarla teslim edilen bu tayyareye hava muharebesinde Fazıl’ın isabetleri üstten ve ekserisi benzin deposundan olduğundan, depo değiştirilmiş ve tayyare de az zamanda tamir edilerek İzmir’in geri alınmasında İzmir Bölüğüne verilmiştir. Tayyareye “Garipçe” ismi verilmiştir.

⁹¹ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.99.

⁹² **ATASE Arşivi**, K. 1312, D. 14, F. 1-37.

⁹³ Okar, **a.g.e.**, s.92.

⁹⁴ **ATASE Arşivi**, K.1312, D.14, F.1-38.

⁹⁵ 4 Eylül 1922 tarihli bir yazıda 5 uçağın Uşak meydanına indiği belirtilerek; meydanın fena ve dar olması, meydanı tanzim edecek erlerin bulunmaması nedeniyle uçaklardan bazılarının kırırma uğradığı bildirilmektedir. **ATASE Arşivi**, K. 2693, D.152 F.1-183.

meydanına indiklerinde, bu meydanda Yunan tarafının fazla miktarda uçak, malzeme ve teçhizatı ile pek çok uçak bombasını olduğu gibi bırakıp gittiğini gördüler. Terk edilen uçak bombalarının miktarının çok oluşu şaşırtıcı idi. Nitekim yapılan sayımda Yunanların Uşak meydanında 20 bin adet uçak bombası depoladıkları öğrenildi⁹⁶.

4 Eylül günü Bölüğün faal durumdaki 3 av ve 5 keşif uçağı Afyon meydanına indi. Bölüğün yer kademesi henüz Uşak'a gelmediğinden, dolayısıyla meydanda henüz uçakların bakımını yapacak teknik personel bulunmadığından bakım hizmetleri istendiği şekilde yerine getirilemedi. Bu sırada Afyon'dan 3,5 ton uçak benziniyle bir kısım malzeme ve teçhizat, kamyonlar ile yola çıkarıldı. Ancak yolların çok bozuk ve ulaşımın yoğun olması, ayrıca kamyonların Birinci Dünya Harbi'nden kalma demir tekerlekli ağır kamyonlar olması nedeniyle 155 kilometrelik mesafe ancak 24 saatte katedilebildi. Yollardaki mevcut köprüler ağır vasıtaların geçmelerine müsait olmadığından, yol boyunca ulaştırma faaliyetini kontrol eden ekipler, bu araçların daha ileri gitmelerine müsaade etmedi ve Dumlupınar yakınlarında alıkoydular. Bu durumda Tayyare Bölüğü'nün malzeme ve teçhizatının Akşehir, Çay, Afyon, Dumlupınar ve Uşak'a dağılmış olması, uçuş faaliyetini sekteye uğrattı. Tayyareler malzeme eksikliğine, onarım ve bakımlarının iyi bir şekilde yapılamamasına rağmen, aralıksız uçuşa çıkmalarından dolayı sık sık arızalanmaya başlamışlardı. Ordu birliklerinin İzmir'e yaklaştığı tarihte (8 Eylül 1922); Cephe Bölüğüne Manisa, Nif (Kemalpaşa), Torbalı istikametlerinde uçuş görevi emredildi ve Bölüğün Uşak'tan süratle Alaşehir ve Salihli'ye intikali emredildi⁹⁷.

9 Eylül günü Türk birlikleri İzmir'e girdikten sonra yayınlanan 104 numaralı cephe emrinde Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa, karargâhın İzmir kışlasında tesis edileceğini emrederken⁹⁸, Uşak'tan kalkan 2 keşif ve 1 av uçağı da sabah 07.30'da Salihli meydanına indi. Bölük o gün 8

⁹⁶ Yunanlılardan 18 adet Nieuport ve Havilland tipi uçak ile 20 bin bomba, 40 ton benzin ve yağ ele geçirilmiştir. **ATASE Arşivi**, K.1312, D.14, F.1-39.

⁹⁷ Sarp, **a.g.e.**, s.180-181. 14 Eylül 1922 tarihli bir raporunda Binbaşı Fazıl, üç adet Spat uçağının İzmir'e ulaştığını; bölükte faal olan beş keşif uçağının ise ulaşamadığını bildirmektedir. **ATASE Arşivi**, K. 2693, D. 52, F. 1-180.

⁹⁸ **Harp Tarihi Vesikalari Dergisi (HTVD)**, S 64, Yıl.17, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Vesika No.1439, Haziran 1968.

sorti uçuş icra etti. 10 Eylül günü ise keşif yapılmadı⁹⁹. Bu sırada yapılacak keşiflerin ayrı bir önemi bulunuyordu. Çünkü muhtelif şimendifer (demiryolu) hatları üzerinde makine, vagon ve drezin (küçük vagon) gibi vasıtaların ele geçmesi yapılacak sevkiyat için son derece kıymetli olduğundan bir an önce keşiflerin yapılması ve neticenin Cephe Komutanlığı'na bildirilmesi isteniyordu¹⁰⁰.

Bu sırada Yüzbaşı Fazıl'ın 27 Ağustos günü düşürdüğü Yunan uçağının (Garipçe) tamiri 11 Eylül'de tamamlanabildi. Garipçe isimli keşif uçağı, Uşak'taki 2 Spad XIII av uçağı ile birlikte Salihli'ye indi. 11 Eylül 1922'de Uşak'ta bulunan Cephe Bölüğü'nün malzeme ve ağırlıkları kamyonlarla Salihli'ye gönderildi. 13 Eylül günü de İzmir'e intikal emredildi. Salihli'ye intikali gerçekleştirilen Bölük Komutanı Fazıl Bey, Seydiköy'deki Gaziemir meydanının durumunu bilmediği için ve üst makamlardan da bilgi verilmediği için İzmir'e bu maksatla vazifeli bir personel göndermişti. 14 Eylül 1922'de verilen emirle Sivil Pilot Vecihi'nin Gaziemir-İzmir meydanına gitmesi, daha sonra gelecek uçaklar için meydanın hazırlanması emredildi¹⁰¹.

84

Vecihi (Hürkuş) kendisiyle ilgili olarak bu uçuştan hatıralarında şöyle bahsetmiştir: “Büyük İstiklal Savaşımızın bu son uçuşunu bitirdiğim zaman şu hatırıma gelmişti. İlk uçuş gibi, son uçuş da benim imiş¹⁰².”

14 Eylül günü 4 av, 2 keşif uçağı, saat 06.40 da İzmir'e indiler. Afyon ve Uşak'taki ganimetlerden başka İzmir'in Seydiköy ve Gaziemir bölgesindeki Yunan tayyare istasyonlarından çok sayıda ganimet ele geçirildi. Cephe Tayyare Bölüğü 15 Eylül 1922'de İzmir Seydiköy'de toplandı. Bölükte 16 uçak bulunuyordu¹⁰³. 15 Eylül 1922'den itibaren Cephe Tayyare Bölüğü uçakları Alaçatı-Çeşme bölgesinde ve daha sonraki günlerde Adalarda keşiflerine devam etti¹⁰⁴.

17 Eylül 1922 tarihli Genelkurmay emri ile Konya'daki Müfettişlik ve Adana'daki Uçuş Okulu'nun İzmir'e intikalleri emredildi. 17 Eylül 1922'de 1'inci ve 2'nci Tayyare Bölükleri yeniden ayrılarak Binbaşı Fazıl'ın

⁹⁹ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.113.

¹⁰⁰ **HTVD**, S.64, Vesika No.1439.

¹⁰¹ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.113; **Türk İstiklâl Harbi II.Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım III üncü Kitap Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922)**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s.273.

¹⁰² Hürkuş, **a.g.e.**, s.127.

¹⁰³ **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, s.476.

¹⁰⁴ **Türk İstiklâl Harbi II.Cilt Batı Cephesi Büyük Taarruzda Takip Harekâtı**, s.273.

komutasında grup olarak teşkilatlandırıldı. Grup Komutanına bir av uçağı tahsis edilmişti. 4 keşif, 4 av uçağına sahip 1'nci Bölüğün kumandanlığına Binbaşı Yahya; 4 keşif, 4 av uçağından oluşan 2'nci Bölüğe ise Râsıt Binbaşı Kenan atandı. 3'üncü Bölük (Elcezire) ise 3 keşif ve 1 av uçağı ile Afyon'da bulunuyordu. Adana'daki Uçuş Okulu da 2 keşif uçağı ile İzmir'e intikal etti. Pilot Binbaşı Salim (*İlkuçan*) Hava Okulu Müdürlüğüne atandı¹⁰⁵. Hava Kuvvetleri Müfettişliği Karargâhı da İzmir Kordonboyu'ndaki binaya taşındı¹⁰⁶. Böylece Seydiköy civarında Grup Komutanlığı ve Hava Okulu, Alsancak civarında ve Halkapınar mevkiinde de Tayyare İstasyonu konuşlanmış oldu. Tayyare İstasyonu ve Hava Okulu, Hava Kuvvetleri birlikleri Eskişehir'e intikal edinceye kadar bu mahallerde kaldılar. Tayyare Grup Komutanlığı emrinde kalmak şartı ile bu mektebin uçuş başöğretmenliğine atanmış olan Binbaşı Fazıl Bey, 27 Ocak 1923 tarihinde, öğrencisi Dz. Astsb. Mehmet Emin ile birlikte yaptıkları uçuş sırasında düşerek birlikte şehit oldular. Gerek Birinci Dünya Harbi ve özellikle harbin son günlerinde İstanbul üzerine gelen düşman tayyarelerini yalnız başına kovalayan ve gerekse İstiklal Harbi'nin başından sonuna kadar büyük gayretleri, kahramanlığı ve cesareti sayesinde bütün havacı arkadaşlarına örnek olacak bir surette çalışan Fazıl Bey'e, arkadaşları tarafından layık olduğu şekilde görkemli bir cenaze merasimi yapılmıştır. Cenazesi önce İzmir'de bir türbe civarında defnedilmiş daha sonra Kadifekale'de yapılan şehitliğe nakledilmiştir¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.114-119. 25 Aralık 1922 tarihli bir emirle Elcezire Bölüğü'nün cepheye gönderilmesinden vazgeçilmiştir. Karadeniz ve İstanbul bölgesinde kullanılmak üzere İzmir'e 1'inci Ordu emrine verilmiştir. Bk.Kaymaklı, **a.g.e.**, s.120.

¹⁰⁶ **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri**, s.476.

¹⁰⁷ Okar, **a.g.e.**, s.101-104. Atatürk tarafından 16 Şubat 1925 tarihinde kurulan Türk Tayyare Cemiyeti'nin (Türk Hava Kurumu) Kuruluş Yönergesi'nin 36 ncı maddesinde; "Her senenin 27 Kanunusani (Ocak)günü Türkiye Tayyare Şehitlerinin ihtifal günü olarak kabul edilmiştir." hükmü yer almıştır. Bu yönerge gereğince, Fazıl Bey'in şehit olduğu gün, 1926 yılından itibaren 1935 yılına kadar bütün Türkiye'de, "Hava Şehitlerini Anma Günü" törenleri düzenlenmiştir. Ancak Ocak ayında hava şartlarından dolayı yurdun birçok yerinde törenlerin istenildiği gibi icra edilememesi nedeniyle, 1935 yılında yapılan Türk Hava Kurumu'nun 6 ncı Kurultayında, daha uygun bir zaman olması bakımından Hava Şehitlerini Anma Törenlerinin her yılın 15 Mayıs günü yapılması kararlaştırılmıştır. Bu uygulama 2002 yılına kadar devam etmiştir (Yazarın Notu).

SONUÇ

Millî Mücadele başladığında Türk hava gücünü; yaşanan işgaller, özellikle İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmesinden sonra Yeşilköy'den Maltepe'ye nakledilen ve oradan da gizlice kaçarak Anadolu'ya geçen havacıların yanı sıra Rusya'dan esaretten kaçarak Millî Mücadele'ye katılan pek çok pilot, râsıt, makinist oluşturuyordu. Anadolu'ya geçmeyi başaran ve Millî Mücadele etrafında bir araya gelen Türk hava unsurları, eldeki mevcut personel ve malzeme doğrultusunda teşkilatlanmış, büyük sıkıntı ve yokluklar içinde savaşa katılmışlardır.

Millî Mücadele başladığında küçük bir kadro halinde bulunan hava unsurları, zamanla tüm maddi sıkıntılara rağmen yeniden teşkilatlanmayı başarmıştır. Batı Cephesi Kumandanlığı emrine verilen hava birlikleri, kara harekâtının seyrine uygun olarak yer değiştirmişler, tayyare ve personel durumunun yetersizliğine rağmen kara harekâtının keşif desteğini sağlamışlar, düşman birliklerine bomba ve makineli tüfeklerle taarruz etmişlerdir. Harp süresince istenen nitelikte uçak benzini bulunamadığından bu durum motorların arızalanmasına, tayyarelerin elden çıkmasına neden olmuştur. Bunun için uçak benzini, savaş süresince harekâtın en önemli anlarında yapılacak uçuşlar için saklanmıştır. Motor arızaları ve benzin yokluğu pilotların zorlanmalarına ve bu yüzden hayatlarını dahi kaybetmelerine neden olmuştur.

Tayyare kanatları için emayitin bulunamaması ayrı bir sorun teşkil etmiştir. İlkel bir şekilde tutkalla gerginleştirilen uçak kanatları yağmurun altında açıldığı için, bu durum uçağı uzun ve sık uçuşlara elverişsiz bir hale getirmiştir. Yaşanılan tüm bu zorluklardan dolayı uçaklar uzun mesafeli uçuşlarda daima motor arızası gösterdiğinden bir tedbir olarak, meydanların cepheye yakın olmasına özen gösterilmiş ve cephenin durumuna göre tayyare bölüklerinin yeri değiştirilmiştir.

Tayyare sayısının azlığı, -bu sayı Sakarya Meydan Muharebesi sırasında 2 uçaktır- muharebelere keşif ve bombardıman işlerinin buna uygun olmayan uçaklarla yapılmasına yol açmış, pilotlar uçağı kullanmanın yanısıra makineli tüfek kullanmışlar ve bombalama faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Fakat bütün olumsuz şartlara rağmen pilot ya da Râsıtlar büyük cesaret ve kabiliyetle keşif uçuşları yapmışlar, kendilerinden çok fazla sayıdaki Yunan tayyarelerine karşı

muharebeye girmişlerdir. İsmet ve İzmir adlı tayyareler, cesur Türk pilotlarının ve râsıtlarının idaresinde kazanılan zafere önemli hizmette bulunmuştur.

Bu tayyarelerden İsmet, Yunan ordusundan ele geçirilmiş bir ganimet uçaktı. Sakarya Meydan Muharebesi'nde yapılan toplam 40 sortilik uçuşun 28 sortisi *İsmet* uçağına aitti. Bu uçakların faal durumda kalabilmesi için başta Eşref Bey olmak üzere tüm makinistler insanüstü bir gayret ile gece-gündüz demeden çalışmışlar, uçakların bakım-onarımını yaparak uçuşa hazır hale getirilmesinde sıradışı çözümler üretmişlerdir.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Malıköy'de konuşlanan Yüzbaşı Fazıl Bey'in idaresindeki Cephe Tayyare Bölüğü, kara birliklerinin sevk ve idaresinde büyük önemi olan bilgileri Cephe Komutanlığına bildirmiş, havadan karada savaşılan birliklerin gözetleyicisi ve yer yer koruyucusu olmuşlardır. Ordunun sağladığı istihbaratı teyit eden ya da reddeden en önemli kaynak, hava keşif raporları olmuştur.

Kara birliklerinin sürdürdüğü harekâta bağlı olarak yer değiştiren hava birlikleri, Büyük Taarruz sırasında ve sonrasında tüm imkânsızlıklara rağmen yaptıkları keşifler neticesinde sundukları raporlar ile bu mücadelenin zaferle neticelenmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Türk uçak ve mevcut silahlarının Yunan uçaklarına göre kabiliyetlerinin daha düşük durumda olmasına rağmen Türk havacıları, savaş boyunca düşman uçakları ile hava muharebelerine girmekten kaçınmamışlardır. Yunan ordusunun sahip olduğu tayyare sayısından daha az sayıda tayyareye sahip olunmasına rağmen Türk havacılar, daha fazla tayyare uçurmaya muvaffak olmuşlardır. Uçakların teknik eksikliğini bilgi, beceri ve cesaretleri ile tamamlayan bir avuç pilot, râsıt ve makinist, savaşın kazanılmasında büyük rol oynamıştır.

Sonuç olarak Mustafa Kemal Paşa önderliğinde kazanılan zafer, Türk milletinin azim ve cesaretinin bir sonucu olarak tarihteki yerini almıştır. Kahraman havacılarımızın isimleri de Türk tarihine altın harflerle yazılmıştır.

KAYNAKÇA

Apak, Rahmi, **İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

Atatürk, **Söylev**, Cilt II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1974.

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul 1969.

“Birinci İnönü Muharebesi (06-11 Ocak 1921)”, **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Belge, S 127, s.17-44, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara Haziran 2011.

Çalışlar, İzzettin, **Org. İzzettin Çalışlar’ın Anılarıyla Gün Gün, Saat Saat İstiklal Harbi’nde Batı Cephesi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

Çetinkaya, Doğan, “Kurtuluş Savaşı Başında Hava Gücü Oluşturma Çabaları ve İlk Hava Harekât Görevleri”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Ankara 2013.

Demirci, Hulkiye, **Millî Mücadele’de Yeni Şark ve Yeni Şark’a Göre Batı Cephesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2021.

Deniz Tuncay, **Türk Uçak Üretimi**, Ertem Matbaa, 2004.

Edib, Halide, **Türkün Ateşle İmtihanı**, 11.Baskı, Atlas Kitapevi, Ankara 1994.

Erdaş, Sadık, “Büyük Taarruz Öncesi Lojistik Faaliyetler”, **Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

Erikan, Celal, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Haz. Rıdvan Akın, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.

Fırtına, H.İbrahim, **Orgeneral Muzaffer Ergüder’in Havacılık Anıları 1922-1930**, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 1990.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.1461, D.1, F.2-9.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.1461, D.1, F.2-10.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2693, D.50, F.4-22, 25.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2684, D.145, F.75.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.26884, D.26, F.16.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.747, D.165, F.165-1.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2688, D.28, F.1-7.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, BDH, K.4616, D.33, F.1-3.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, BDH, K.4669, D.H-1, F.1-49.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, BDH, K.4669, D.H-3, F.1-60.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.695, D.63, F.3.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.1192, D.16, F.1.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.1110, D.72, F.1.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2693, D. 50, F.2-14, 22, 30.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2687, D. 21, F.1.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2687, D.21, F.1-74.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2687, D.21, F.1-64.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2687, D.21, F.1-3.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2687, D.21, F.1-80.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2689, D.33, F.16.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2689, D.39, F.7-8.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.1461, D.1, F.2-14.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2690, D.37, F.30-5.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2690, D.37, F.40-10, 11.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.1312, D.14, F.1-31.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.688, D.28, F.1-18.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2689, D.34, F.8.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2693, D.52, F.1-28.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2690, D.28, F.1-10.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2690, D.37, F.7, 8, 12.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2690, D.38, F.1-2.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2690, D.38, F.1-3, 1-15, 1-10, 1-34.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.1312, D14, F.1-35.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.1312, D.14, F.1-37.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.1312, D.14, F.1-38.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2693, D.152 F.1-183.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.1312, D.14, F.1-39.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Arşivi, K.2693, D.52, F.1-180.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), S 64, Yıl 17, Vesika No.1439, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Haziran 1968.

Hazım, Şakir, “Türk Sistemi Bir Tayyâre ve Tayyâreci Vecihi Bey”, **Tayyâre Mecmûası**, S 3, 1924.

Kaymaklı, Hulusi, **Havacılık Tarihinde Türkler II**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Etimesgut-Ankara 2006.

Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922), Cilt I, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, Ankara 2020.

Müderrişoğlu, Alptekin, **Sakarya**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018.

Okar, Avni, **Türkiye’de Tayyarecilik 1910-1924**, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2021.

Özalp, Kazım, **Millî Mücadele 1919-1922**, Cilt I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Sarp, İrfan, **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2010.

Seçer, Turhan, **Destanlaşan Çanakkale Deniz Kara Hava Savaşları**, Kastaş Yayınları, İstanbul 2005.

Şehidoğlu, Süreyya Hami, “Kurtuluş Savaşı’nda Bir Vatandaşımızın Uçak Bağışı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C VIII, S 24, Ankara 1992.

Tanman, Sıtkı-Mazlum Keyüsk, **Türk Havacılık Tarihi İstiklal Harbi 1918-1923**, Hava Basımevi, Eskişehir 1953.

Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi, Şehit Binbaşı Fazıl Bey’in Şahsi Subay Dosyası.

Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi, Vecihi Hürkuş Dosyası.

Türk Hava Kuvvetlerinde Akrotim, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şubesi Yayını, Ankara 1995.

Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım II nci Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.

Türk İstiklâl Harbi II. Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım III üncü Kitap Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos-18 Eylül 1922), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.

Türsan, Nurettin, **Sakarya Meydan Muharebesinde Mustafa Kemal Paşa’nın Askeri Dehası**, Harp Akademileri Yayını, İstanbul 1994.

Ünalp, F.Rezzan, “Turkish Air Campaigns during the Battles of Çanakkale March 1915-January 1916”, **Airpower in 20 th Century and Employment Doctrines National Experiences**, No. 89, ICMH, Roma 2011.

Vandemir, Baki, **Türk İstiklal Savaşında Sakarya’dan Mudanya’ya**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

Yılmaz, Mevlut Uluğtekin, **Hv. K.K.lığı Tarihçe Şube Müdürlüğü Arşivi, Havacılığa Hizmeti Geçen Personel, “Erzurumlu Nafiz Kotan-Kurtuluş Savaşında Milletimiz (7.Program)”, 20.06.1985 Tarihli TRT Diyarbakır Radyosu Programı**, Klasör Nu.79, s.1, Ankara.

Yüceer, Saime, “Sakarya Zaferine Giden Yolda Önemli Bir Devrim: Mustafa Kemal Paşa’ya Başkomutan Unvanının Verilmesi”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Ankara Üniversitesi Yayınları, 2012.

EKLER

Ek-1. Cephe Tayyare Bölüğü Ziyareti Sırasında Halide Edip ve Yüzbaşı Fazıl Bey (Halide Edip, “Türk’ün Ateşle İmtihanı” adlı romanında Fazıl Bey’den övgüyle bahsetmektedir).



Ek-2. Erzurumlu Nafiz Uçağı.



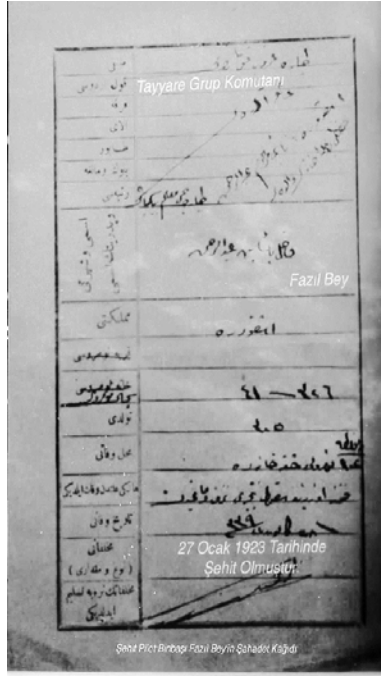
Ek-3. Erzurumlu Nafiz Uçağı.



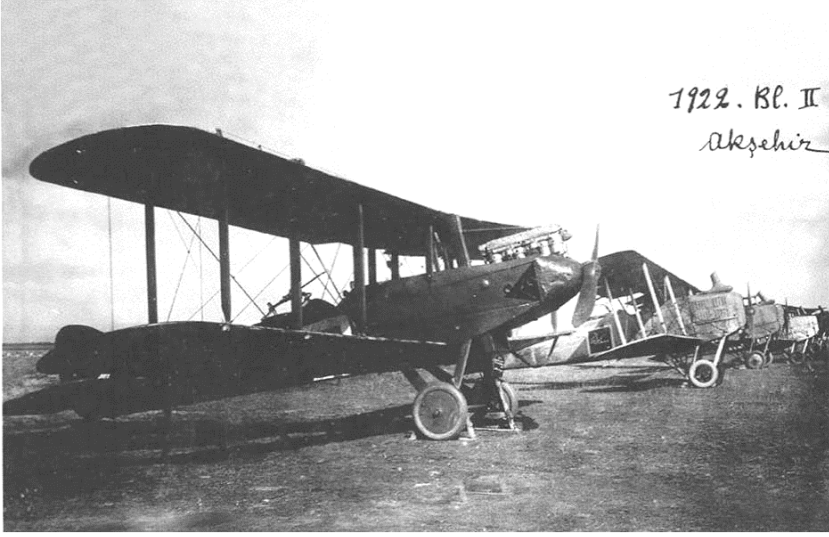
Ek-4. Spad III C.1 Uçağı Önünde: 1-Mehmet Kâmil, 2-Salim (İlkuçan) ve Diğer Askerî Personel-Konya Tayyare İstasyonu-1922.



Ek-5. Şehit Binbaşı Fazıl Bey'in Şehadet Belgesi.



Ek-6. Tayyare Bölüğü-Akşehir.



Ek-7. Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) Bey.



Ek-8. İsmet Tayyaresi.



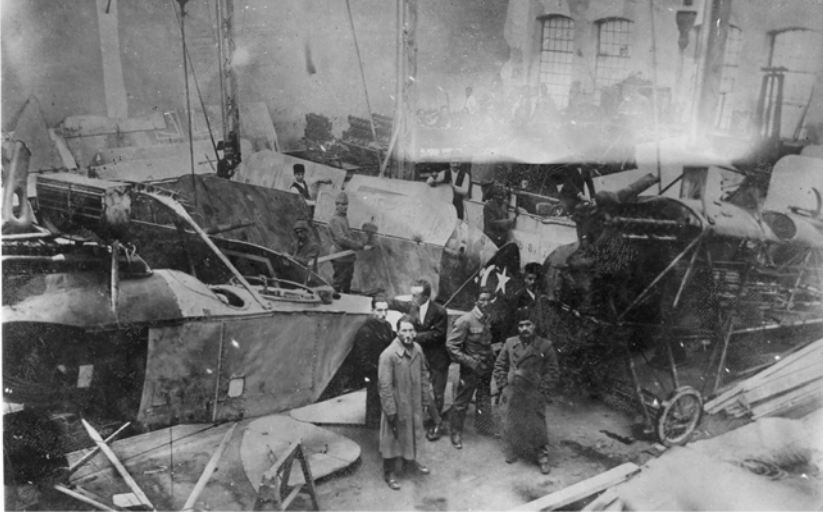
Ek-9. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Şehit Düşen Ütğm. Sırrı Bey (2 numara).



Ek-10. Millî Mücadele’de Havacılarımız.



Ek-11. Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey'in Cenaze Töreninden.



Ek-12. Fazıl Bey'in Cenazesi-İzmir.



ÖLÇÜ İNKILABININ TARİHSEL SÜRECİ, ÖLÇÜLER KANUNU'NUN KABULÜ VE UYGULANIŞI*

HAKAN BACANLI**

ÖZ

Ölçü sistemleri, ilk insan topluluklarının ortaya çıkışından günümüze kadar hayatın her alanında vazgeçilmez bir ihtiyaç olmuştur. Her toplum ölçü alanında farklı sistemler kullanmış, ticaretin ve iletişimin gelişmesiyle ölçü birimleri de toplumlar arasında ve farklı coğrafyalarda yayılmıştır. Ölçü ve tartı hususunda emir ve öğütlere kutsal kitaplarda da yer verilmiştir. Türkler de tarihlerinin ilk devirlerinden itibaren ölçü birimleri kullanmış; ticaret, göçler, İslamiyet'in kabulü ve yeni fetihler sonucu yayılan coğrafyalarda yeni ölçülerle tanışmışlardır. Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti'nde hem örfi ölçüler kullanılmış hem de hâkimiyet altına alınan bölgelerdeki yerel ölçüler kullanılmıştır. Ölçü birimlerinin fazlalığı, aynı ölçü biriminin ülkenin farklı yerlerinde farklı değerlere sahip olması; ticaret, sanayi, vergilendirme gibi alanlarda sorunlara neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nde modern ölçü birimleri 1869'da çıkarılan bir Kanunname ile yürürlüğe konulmuş olmasına rağmen ölçü karmaşası tam anlamıyla çözülememiştir. Cumhuriyetin ilanı sonrası, yapılan kanun çalışmaları sonucu TBMM'de 19 Mart 1931'de kabul edilen Ölçüler Kanunu 31 Aralık 1933'den itibaren uygulanmaya başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ölçü İnkılabı, Ölçüler Kanunu, Ölçüler Nizamnamesi, Ölçüler ve Ayarlar Başmüfettişliği.

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları, Ankara/ TÜRKİYE, hkbcnl@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-9289-6136

**THE HISTORICAL PROCESS OF THE REVOLUTION OF THE
UNIT OF MEASUREMENT, ADOPTION AND IMPLEMENTATION
OF THE LAW ON MEASUREMENT UNITS**

ABSTRACT

The units of measurement have been an indispensable requirement from the emergence of the first human societies to the present day. Each community has used different units for measurement purposes and the units of measurement have spread over the societies and different geographies with the introduction of the communicative tools. The holy books provided recommendations and order regarding the measurements and weights. The Turks have made use of such units of measurements from the very time of their history and encountered with different units as a consequence of the commercial deals, migration, acceptance of Islam and new conquests during Seljuk and Ottoman periods, not only were the traditional units of measurement in use, but also the local units within the regions already conquered. The surplus of the units of measurement and the fact that similar units valued differently in different districts of the country led to problems in commercial activities, industry and taxation etc. Although the contemporary measurement units were introduced by the Ottoman Empire through a Statue Book in 1869, it failed to settle the confusions in measurement completely. After the proclamation of the Republic, the Law of Measurement Units became effective starting as of December 31, 1933 following the bill was passed by the Turkish Grand National Assembly on March 19, 1931 as a consequence of the legislation studies.

Keywords: Chief Inspectorate of the Weights and Measures, Revolution of the Unit of Measurement, the Law of Measurement, the Regulations of Measurement.

GİRİŞ

Ölçme uğraşı insanoğlunun geçmişi kadar eski olmakla birlikte, ölçüm bilimi -metroloji- de dünyadaki en eski bilim dallarından biri olarak kabul edilebilir¹. İnsanoğlu ölçü ihtiyacını karşılayabilmek için önceleri vücudunda veya çevresinde gözlediği basit, doğal ve yerel karşılaştırma ve ölçü vasıtalarını kullanmıştır². Mezopotamya'da ölçü birimlerini ilk kez kullanan Sümerlerde de uzunluk ölçülerinin temel birimleri vücudun herhangi bir uzvu temel alınarak oluşturulmuştur. Babil ölçü birimleri de Sümer ölçülerinin devamı niteliğindedir³. Asur Ticaret Kolonileri çağında Anadolu'da kullanılan ağırlıkların en güzel örnekleri Kayseri yakınında yer alan ve o zamanki adı Kaneş olan Kültepe'de ele geçmiştir. Anadolu'da ayrıca Troya, Demircihöyük, Tarsus, Kusura, Bozüyük, Küllüoba ve Alışar'da çeşitli biçimlerde ağırlıklar bulunmuştur⁴.

Ticarette önemli yollar üzerinde olan, Anadolu ve Mezopotamya gibi bölgelerde farklı medeniyetlere ait ölçü birimleri de kullanılmıştır. Ölçü vasıtaları medeniyetler arasında en geçişken unsurların başında gelmiştir. Ölçü aletlerinin simge formlarından olan ve en erken örneklerine Mısır ve İndus Vadisi uygarlıklarında rastlanan terazi örneklerine, Batı Anadolu'daki Troia, Küllüoba ve Bozüyük gibi yerleşimlerde; Kültepe-Kaniş, Boğazköy-Hattuşa ve Sirkeli Höyük kazılarında, Ege coğrafyasında yapılan kazılarda rastlanmıştır⁵.

¹ Kısaca Metroloji, EURAMET, 2008, s.9.

² Halis Duman, **Ölçü Sistemleri ve Birimler - Element ve Atom - Enerji Şekilleri ve Birimleri - Uzunluk, Evren ve Yıldız Sistemleri**, İstanbul 1993, s.3.

³ Ziya Eksen, **Antik Çağda Ağırlık ve Hacim Ölçü Araçları**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2010, s.18.

⁴ Garo Kürkman, **Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri**, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2003, s.18; Gaye Şahinbaş Erginöz, "Hititlerde Ağırlıklar ve Ölçüler", **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, S 10, 2006, s.226-228; Sevgi Dönmez, "Hitit Dönemi'nde Değişim Araçları ve Ölçü Birimleri", **The Journal of Academic Social Science Studies**, C 6, S 8, 2013, s.816.

⁵ Tekin, Oğuz, "Tarih Boyunca Terazi Ağırlıklarına Genel Bir Bakış", **Kantarın Topuzu- Teraziler, Ağırlıklar, Ölçü Aletleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s.37-38; Oğuz Tekin, "Yakın Doğu Uygarlıklarından Bizans'a Terazi ve Terazi Ağırlıkları", **Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler**, S 42, s.2-4.

Ölçme alanında farklı yöntemler ve ölçü birimleri kullanılması, zamanla ölçüm standartları oluşturma ihtiyacını doğurmuştur. Ölçüm standartları oluşturmaya yönelik ilk çalışmaların, önce Babil uygarlığında, daha sonra Mısır ve Roma uygarlıklarında yapıldığı bilinmektedir⁶. İlk ölçü standartları antropometrik sistem doğrultusunda oluşturulduğundan ve organ özellikleri de kişiden kişiye değiştiğinden genelde yöneticilerin vücut ölçüleri esas alınmıştır. Örneğin, M.Ö. 4000’li yıllarda Mısır’da Firavun’un arşını (dirseği ile orta parmağının ucu arasındaki mesafe) uzunluk ölçüsü birimi olarak benimsenmiştir⁷.

“Sence” (etalon) adı verilen ve ölçü birimlerinin doğruluğunu belirlemek için faydalanan standart numuneler eski çağlardan beri başta tapınaklar olmak üzere çeşitli yerlerde korunmuştur. Roma İmparatorluğu Dönemi’nde ölçü numuneleri kentlerin en büyük kiliselerinde muhafaza edilmiştir. Standart ölçülerin muhafazasından ve ölçülerin uygunluğunun kontrolünden de genellikle valiler veya devlet görevlileri sorumlu tutulmuştur. Klasik ve Hellenistik dönemlerde pazarlarda kullanılan ağırlıklar devletin görevli memurları (agoranomos, metrónomos) tarafından kontrol edilmiş, standart ağırlıklarla esnafın elindeki ağırlıklar karşılaştırılarak doğru olanlar damgalanmıştır⁸.

İslam öncesi Arap dünyasında da diğer coğrafyalarda olduğu gibi birbirinden farklı ölçü birimleri kullanılmış olmakla birlikte, İslam ağırlık ölçüsü sisteminin temelini Yunanlıların *drahmi*’sine dayanan *dirhem* ile Roma-Bizans ölçüsü *solidus*’a dayanan *miskal* oluşturmuştur⁹. Hz. Muhammed Dönemi’nde, Cahiliye Dönemi’nde kullanılan dirhemlerle işlem yapılmasına devam edilmiş, Hz. Ömer de kendi dirhemini Hz. Muhammed Dönemi’nde kullanılan dirhem ağırlığını esas alarak bastırmıştır. Ayrıca Muaviye b. Ebu Süfyan da Hz. Ömer’den sonra aynı dirhemi esas almıştır¹⁰.

⁶ İlknur Koçaş, “Geçmişten Günümüze Ölçü Birimleri ve Metroloji”, **Bilim ve Teknik**, S 503, Ekim 2009, s.29.

⁷ Cengiz Kallek, “Ölçü”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 34. Cilt, s.30.

⁸ Kallek, a.g.m., s.28; Andrew Robinson, **Ölçüler Kitabı**, NTV Yayınları, 2009, s.48; Tekin, “Yakın Doğu ...”, s.9-10.

⁹ Garo Kürkman, **Osmanlılarda Ölçü ve Tartılar**, Metin ve Sergi Çalışmaları, Türk ve İslam Eserleri Müzesi 14 Ekim - 14 Aralık 1991, s.7.

¹⁰ M. Necmüddin el-Kürdi, **Şer’i Ölçü Birimleri ve Fıkhi Hükümleri**, Çev. İbrahim Tüfekçi, Buruc Yayınları, İstanbul 1996, s.46, 54.

ÖLÇÜ İNKILABININ TARİHSEL SÜRECİ, ÖLÇÜLER KANUNU'NUN KABULÜ VE UYGULANIŞI

Ölçü konusuna, diğer kutsal kitaplarda olduğu gibi, Kur'an'da da değinilmiş, ölçü işleminin ve ölçü aletlerinin doğru olması ve haksızlık yapılmaması istenmiştir. İslam toplumlarında ölçü sahtekârlığının önüne geçilmesi işi “hisbe” teşkilatına verilmiş, şehrin mümkün mertebe en güvenilir kişisi “muhtesib” olarak seçilip pazardaki ölçü, tartı, alet ve birimlerinin ayarını düzenli biçimde denetlemekle görevlendirilmiştir¹¹.

Eski Türk tarihine ait metinlerden Türklerin antropometrik ölçülendirme ile birlikte doğadaki somut nesnelere yararlanılarak oluşturulan ölçüleri ve askerî aletleri de ölçü birimi olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Türkçede, “bir yügrüm yer = bir koşuyla gidilecek kadar yer”, “bir er turumu suv = bir adam boyu su”, “ok atımı = okun erişebileceği yer” vs. gibi iki kavram arasındaki ilgi ve benzerliğe bağlı olarak, bir kavramın bir başka kavram ile anlatılması anlamında olan metaforlar da kullanılmıştır. Eski Türkler Çinlilerle ticari faaliyetler sonucu Çince ölçü birimlerini de kullanmışlardır¹². Osmanlı öncesi Türk ölçülerinin öğrenilmesi açısından başlıca kaynak durumunda olan ve Türk kültür hayatının en önemli eserlerinin başında gelen Kaşgarlı Mahmut'un “Divan-ı Lügati't Türk” adlı eserinde yer alan ölçü birimleri Türk topluluklarının ölçü sistemindeki gücünü göstermektedir¹³.

Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere eski Türkçede çok sayıda ölçü birimi yer almaktadır¹⁴.

¹¹ Kallek, a.g.m., s.28-29.

¹² A. Melek Özyetkin, “Tarihî Türk Dili Alanında Uzunluk/Mesafe Ölçümünde Kullanılan Birimler”, **38. ICANAS-Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi / Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi**, Ankara, 10-15.09.2007, **38. ICANAS**, Cilt 3, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.1413-1420.

¹³ Yermukhamet Maralbek- Muhammet Koçak, “Kaşgarlı Mahmut'un Divanı Lügati't-Türk Adlı Eserinde Yer Alan Ölçü Birimleri”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S 88, 2018, s.189-196.

¹⁴ Aybüke Betül Doğan, **Eski Türkçede Ölçü**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.

Tablo 1.

Uzunluk Bildiren Ölçü Adları	Türk, Çığ, Tsun/Sun, Yoçan, Bère, Karı, Arşın, Uzun, Turum, Kısga, Kız, Kırt, Karşag
Ağırlık Bildiren Ölçü Adları	Küri, Şık/Şıg, Şing, Kav, Yastuk, Sıtır, Bakır, Kevçi, Rıtl, Tañ/Tan/Täng/Tng, Batman, Tâmbin, Ağır, Agruk
Yükseklik Bildiren Ölçü Adları	Bère, Yoçan, Édiz, Yüksek, Tikim, Aglak
Uzaklık Bildiren Ölçü Adları	Irak, Uzun, Yaguk, Yakın
Büyüklik Bildiren Ölçü Adları	Ulug, Bedük, Kiçig, Uvşak, Uşak, Uvak, Kepek
Kalınlık Bildiren Ölçü Adları	Yogun, Kalın, Tas, Yinçe-İnçe/Yinçe-İnçe
Bütünlük Bildiren Ölçü Adları	Bütün, Tükel, Tüketi, Tüklüg, Tüm, Tolu, Ulayu, Alku, Barça, Kamag, Kop, Bütürü/Bütrü, Kêñürü, Evin, Tançu, Çart, Tikim, Kartal, Kesek, Ülüş, Ülük/Ülüg, Bölük, Enjim
Oran Bildiren Ölçü Adları	Yarım, Bıçuk, Uğura, Sınar
Çokluk (Derece) Bildiren Ölçü Adları	Telim, Üküş, Ked, Artuk, Eksük/Yersik, Kız/Kısga, Az/Kobı
Miktar Bildiren Ölçü Adları	Bart, Kaşuk, Kadıñ, Ayak, Çuping, Bağır/Patır, Çan, Küp, Burnaç, İdiş, Közeç, Anban, Tagar
Sertlik Bildiren Ölçü Adları	Yumşak/Yimşak, Katıg/Katag, Katgı
Genişlik Bildiren Ölçü Adları	Kiñ, Yétiz, Ên, Tar
Derinlik Bildiren Ölçü Adları	Teriñ, Tüp, Şamak, Sıg/Sık
Eşitlik Bildiren Ölçü Adları	Teñ/Teñe/Teñlig, Tüz
Antropometrik Ölçü Terimleri (İnsan uzuvlarından hareketle ifade edilen ölçü birimleri)	Ernek, Aya, Adut/Ađut /Avut, Mañ, Ađak/Ayak, Kulaç/Kolaç, Karış, Kuçak/Kuçam, Bodı Sını, Turum/Durum, Çikin/Çigin
Ödeme Araçları Olarak Kumaşlar	Kamdu, Egin, Kuanpu
Madenî Para	Altın, Kümüş, Bakır, Benek, Karsapana, Akçe, Bakan, Yarmak
Kağıt Para	Çao/Çav

ÖLÇÜ İNKILABININ TARİHSEL SÜRECİ, ÖLÇÜLER KANUNU'NUN KABULÜ VE UYGULANIŞI

İslam kültürüne girilmesiyle birlikte Türk ölçü sistemi, Arap ölçülerinden yoğun olarak etkilenmiş, Anadolu'da İslamiyet'in yayılması ile birlikte Bizans 'solidi'sinin yerini 'dirhem' almışsa da her iki ağırlık ölçü birimi de uzun yıllar kullanılmıştır. Batı Anadolu beyliklerinin Bizans, Venedik ve Ceneviz'le geliştirdikleri ticari ilişkiler sonucu bu bölgelerdeki ölçüler de Anadolu'da kullanılmaya başlanmıştır¹⁵.

Osmanlılarda beylikten imparatorluğa uzanan süreçte genişleyen topraklar ölçü birimlerinin de çeşitlenmesine neden olmuş; Osmanlılar, örfi ölçü birimlerini yaşatmakla birlikte, fethettikleri topraklardaki toplumların ölçü sistemlerinin kullanılmasına da müsaade etmişlerdir¹⁶. Ancak ölçü çeşitlerinin artması ve aynı ölçülerin farklı bölgelerde farklı değerlerde kullanılması önemli sorunlar doğurmuş ve ölçü konusunda birlik sağlanmasına engel olmuştur.

Aşağıdaki tablo Osmanlı Devleti'ndeki ölçü çeşitliliğini göstermektedir¹⁷.

Tablo 2.

Ağırlık ve Hacim Ölçüleri	Ahtar, Aime, Ako, Anbar, Araba, Arpa, Aşir, Avay, Ayar, Bağ, Bağdadî, Bahar, Bakıla, Bal, Balya, Balyaca, Bar, Bardak, Batman, Batta, Biçin, Birşala, Boğça, Botte, Brasse, Buğday, Burma, Cerik, Cerre, Cert, Cevzeh, Çab, Çanak, Çâr-kâr, Çeki, Çeper, Çetvirmek, Çift, Çiten, Çömlek (Çölmek), Çuvaldız, Dânik, Dariba, Dekkari, Demir, Denk, Destü, Dirhem, Divanî yük, Eleruluk/İlrvlagi, Farasila, Fardello, Fark, Ferde, Fıçı, Fırtal, Fıtil, Funta, Fusha, Garraf, Gedik, Girvenka, Gute, Gül, Gülek, Ğırara, Habbe, Halver, Hardal, Havaî, Heğbe, Hırdav, Hilal, Hilan, Hiyâça (Hiçe), Horum, Hugga, Hünkari Batman, İdl, İrdebb/Erdeb, İstâr, İstarta, Kabb, Kabak, Kabakulak, Kabal/Kıbil, Kabran, Kadeh, Kaduz, Kadûs, Kafız, Kalbur, Kalıp, Kamış, Kanata, Kantar, Kapa, Kara-Kâre, Karataş, Karatil, Karta, Kartotzo, Kelah, Kemha, Kepçe, Kesek, Keyle, Keylece/Keylice, Kırat, Kıst, Kıtırmir, Kile, Kilinder, Köböl, Krina, Kud/Kot, Kulle, Kurr, Kutla, Kutu, Kuze, Libre, Lidre, Lodra, Lokna, Lukniçe, Lüle, Madrab, Maje, Makıst-i Şaburi, Masura, Matar, Maund, Medre, Mekkuk, Menn, Mermer, Meshâ, Micr, Migreb, Milaka, Milva, Miskal, Mişka, Mizane,
---------------------------	---

¹⁵ Kürkman, **Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri**, s.56, 59.

¹⁶ Halil İnalçık, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Ter. Eşref Bengi Özbilen, S 73, Ağustos 1991, s.22.

¹⁷ Ünal Taşkın, **Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.

	Mozo, Mucur, Muz/Moz, Müdd, Müzur, Nakir, Naşş, Neva, Nevbet, Nohud, Nügi, Okka, Ölçek, Önke, Part, Pintar, Pinte, Polovaç, Polukniçe, Pulluk, Put, Püs, Rıtl, Rub', Rubk, Ruzme, Sa, Sahfe, Sandık, Sapu, Sekiz habbe, Sekiz Habbe-i Kebire (Sadaka), Sepet, Sihaf, Sikla, Sikt, Somar, Sporta, Sümn, Sünbül, Şa'ira, Şamuna, Şennik (Krate), Şihte/Şihse, Şinik, Şirvança, Şumbul-ı Hamavî, Tağar, Tağarcık ve Torba, Tassuc/Tusuç, Tay, Tefe, Teker, Tekü, Tenbelid, Teneke, Tırkaz, Tiliz (Telise), Timin, Timurlu, Tolu, Torba, Tuluk, Tulum, Ukiyye, Ulbe/Ölbe, Urublağ, Usmak, Varda, Varil, Vask, Verkçe, Veybe, Vezne, Vimek, Yarım, Yük, Zarf, Zerze
Alan Ölçüleri	Acre, 'Addan, Bağ/Çapalık, Baştina, Bir Mijet Arazi, Cerib, Çiftlik, Danik, Dönüm, Erleskales, Evlek, Feddanik, Habbe, Halver, Hanut, Havlı-Harim-Bağçe-Kesük, Hezir, Kafız, Kırat, Merca', Midrab, Müdlük, Ok, Sehm, Şekere, Vask, Zivle
Uzunluk Ölçüleri	Adım, Arşın, Aşba, Aşl, Ayak/Kadem, Ba', Bâb, Berid, Boğum, Çehle, Çüb, Değirmi, Endaze, Eriş, Fersah, Gez, Girah, Hat, Ilgıdır, Isbu', İplik, Kabza, Kâne, Karış, Kasaba, Kerte, Kulak/Kulağ, Kulaç, Kürüh, Merhale, Mil, Nokta, Ok Atımı, On, Parmak, Pik, Rişte, Rod, Rubu', Sere, Stadyum, Urgan (Şerit), Yamin
Nazari Ölçüler	Adet, Baka, Cülle, Çeç, Dâne, Demed, Deste, Dizi (Resta), Dürüm, Futa, Hisaf, İcale, Kafes, Kalıp, Kat, Kavsara, Kendüki, Kerest (Küme), Kese, Keven, Kıt'a, Külek, Kürde/Kürce, Mazon, Merban, Mestas, Miktar, Mincel, Nime, Parça, Pâre, Pastav, Peştü, Rabta, Rıbka, Ru'le, Sabur, Sevb (Esvab), Som, Tahtaç, Tak, Taraf, Tazak, Tokurcun, Top, Vassas, Zemm

Tabloda verilen çok çeşitli ölçü birimlerinin kullanımlarında standartlık bulunmamaktadır. Örneğin, ağırlık ölçüsü olarak kullanılan “batman”ın Osmanlı ülkesinin hemen her bölgesinde farklı bir değeri vardır. Adana’da 4,848 kg (19. yüzyıl), Kastamonu’da 8,2 kg, Musul’da 9,236 kg (19. yüzyıl), Urfa’da 2,309 kg (19. yüzyıl) olması, aynı ölçüde dahi yöresel farklılıkların çok büyük olduğunu göstermektedir¹⁸. Benzer şekilde hem para birimi hem de ağırlık ölçüsü olarak kullanılan dirhemlerin ağırlığı incelendiğinde hemen her padişah döneminde kullanılan dirhem bir diğerinden farklı olduğu görülür. Hatta aynı padişah döneminde kullanılan dirhemlerde dahi farklılıklar vardır. Örneğin II. Mehmed Dönemi’nde 3,14 gram olan dirhem, I. Süleyman Dönemi’nde 3,30 gram, IV. Mehmed Dönemi’nde 3,41 gram olabilmektedir. Diğer ölçüler için de durum aynıdır¹⁹.

¹⁸ Taşkın, a.g.e., s.17-19.

¹⁹ Kürkman, a.g.e., s.61, 116, 122, 125, 127.

Ölçüleri standardize edebilmek için iki ucu düğümlü bir urganın sarayda hazine dairesinde saklanması gibi uygulamalar da yapılmıştır. III. Selim (1789-1807) tarafından standart ölçü olmak üzere abanoz ağacından bir mimar arşını yaptırılmış ve Mühendishane-i Berri-i Hümayun'a konmuştur. Ölçüler arasındaki farklılıkları giderebilmek, ölçü aletlerindeki sahtekârlıkların önüne geçebilmek için kontrol edilen ölçü aletlerinin üzerine padişah tuğraları, kontrol memurlarının isimleri ya da numaraları, kimi zaman da ayar yapıldığına dair çeşitli kavramlar veya kullanıldıkları belediyelerin isimleri damgalanmıştır²⁰.

I. Ölçü Meselesi ve Çözüm Arayışları

Ölçü karmaşasına çözüm bulmak amacıyla Mart 1790'da Paris'te toplanan “Bilim Adamları Akademisi” (Academy of Scientists) tarafından oluşturulan komite, Dunkirk-Barcelona üzerinden geçen meridyenin 1/40.000.000'unu referans uzunluk olarak kabul etmiş ve birimin adı olarak Yunanca “Metron”dan alınan “Metre” kabul edilmiştir. 1793'te yapımına karar verilen “ön metre prototipi” 25x40,5 mm kesite sahip saf platinyum çubuk olarak yapılmıştır²¹. Madde kütlesi için gram birimi ise önce buzun eridiği 0°C sıcaklıktaki 1 cm³ suyun kütlesine eşit alınmış, sonraları bunun yerine suyun yoğunluğunun en büyük olduğu 4° (dört) C sıcaklıkta 1 cm³ suyun kütlesine eşittir denilmiştir. Fransız Parlamentosu 1795'te uzunluk birimi için “metre”, ağırlık birimi için de “gram”ı (kilogram) kabul etmiştir²². 1799'da ağırlık biriminin de platinden imal edilmesine karar verilerek platinyumdan yapılmış kilogram ve metre standartları Fransa ulusal arşivine yerleştirilmiş, “tanımlayıcı referans standart” olarak kabul edilmiştir. Bunlar, arşivde saklandıkları için Arşiv Metre ve Arşiv Kilogram olarak anılmıştır²³.

1875'te Paris'te, aralarında Osmanlı Devleti temsilcisinin de bulunduğu 17 ülke temsilcileri tarafından, ölçüm standartlarında uluslararası birliği amaçlayan *Metre Konvansiyonu (Antlaşması)* imzalanmıştır²⁴. Konvansiyonun en yüksek organı olan “Ölçü ve Ağırlık Genel Konferansı”nın

²⁰ İnalçık, a.g.m., s.41; Mehmet Erkal, “Arşın”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 3. Cilt, s.411-413; Kürkman, a.g.e., s.84, 90.

²¹ Koçaş, a.g.m., s.31.

²² Duman, a.g.e., s.7.

²³ Koçaş, a.g.m., s.31.

²⁴ Robinson, a.g.e., s.14.

emrinde yılda en az iki kez toplanan “Ağırlıklar ve Ölçüler Uluslararası Komitesi” çalışır. Komitenin emrinde Paris yakınında Sevri'de, görevi Metrik Sistemleri kontrol etmek ve geliştirmek olan “Uluslararası Ağırlıklar ve Ölçüler Bürosu” (BIPM = Bureau International des Poids et Mesures) daimi şekilde faaliyettedir²⁵.

II. Osmanlı Devleti'nde Ölçü Alanında Dönüşüm

Ticari gereklilikler sonucu Osmanlı tüccarlarının bir kesimi, Avrupalı tüccarların kullandıkları ölçülerden haberdar bulunuyorlarsa da, Osmanlı mühendislerinin Avrupa ve özellikle Fransız ölçüleriyle tanışmaları, 1784 yılında üç ayrı mühendis grubu olarak İstanbul'a gelen ve Osmanlı ordusunda istihdam edilen askerî uzmanlar üzerinden olmuştur. Fransız ve Osmanlı askerî uzmanların ortak çalışmaları, Fransız ve Osmanlı ölçülerinin mukayesesine zemin hazırlamıştır²⁶. 1799'da İstanbul'a gelen İngiliz teknik ekipte de İngiliz uzunluk ölçülerinin mevcut olduğu ve mühendislerin İngiliz ve Osmanlı uzunluk ölçülerini karşılaştırıp aralarındaki oranları belirledikleri düşünülmektedir²⁷.

Osmanlı ve Avrupa ölçü sistemlerinin karşılaştırılmasında Osmanlı ordusuna mühendis yetiştirmek için kurulan Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un da önemli etkisi olmuştur. Askerî alandaki gereksinimlerden dolayı Batı ölçülerinin öğrenilmesi ihtiyacı doğmuş, bu sayede yerli ve yabancı ölçüm aletlerinin karşılaştırılarak aralarındaki oranlar belirlenmiştir²⁸.

Osmanlı ve Fransız ölçü ve tartıları arasındaki oranlar Osmanlı bilim literatüründe ilk defa Mühendishane başhocalarından Hüseyin Rıfki Tamanî'nin, 1801'de basılan *Telhis ül-Eşkâl* adlı eserinde verilmiştir. Bu eser Osmanlı zirai ve okkası ile Fransız kademi ve Paris libresi arasındaki oranları

²⁵ Duman, a.g.e., s.8.

²⁶ Ünal Taşkın, “Osmanlı Devrinde Ortadoğu'da Kullanılan Ağırlık ve Hacim Ölçüsü Birimleri”, *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C V, S 2, Temmuz 2007, s.70. Feza Günergun, “Eski Fransız ve Metre Osmanlı Ölçü ve Tartılarının Sistemlerindeki Eşdeğerleri: İlk Karşılaştırmalar ve Çevirme Cetvelleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları II*, İstanbul 1998, s.24-25.

²⁷ Feza Günergun, “Osmanlılar ve Metre Sistemi”, *Osmanlı*, VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.656.

²⁸ Enver Çakar, vd., “Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri”, *Kantarın Topuzu-Teraziler, Ağırlıklar, Ölçü Aletleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s.76.

veren ilk çevirme cetvellerini içermektedir. Hüseyin Rıfkı'nın 1805 tarihli *Mecmuat ül-Mühendis* adlı eseri, Fransız ölçü ve tartıları yanında metre sistemi öncesinde Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde kullanılan ölçüler ile Osmanlı ölçüleri arasındaki oranları vermektedir. Mühendishane'nin bir diğer başhocası İshak Efendi'nin 1834 tarihli *Usul-i İstihkâmat* adlı kitabında metrenin zira-i mimari cinsinden eşdeğeri verilmektedir. Osmanlı mühendis ve matematikçisi İbrahim Edhem Paşa Fransız matematikçi Legendre'dan tercüme ettiği 1836 tarihli *Usul-i Hendese* adlı geometri kitabında metrenin eşdeğerini yayımlamış, Osmanlı ağırlık ölçüleri 'okka' ile 'dirhem'in metrik eşdeğerlerini belirlemiştir²⁹.

Zira'nın metre ile doğrudan karşılaştırması ise ilk defa Mehmed Emin Paşa'nın teşebbüsleriyle yapılmıştır. Mehmed Emin Paşa'nın gayesi, "zira-i osmani'nin miyarını" (ayarlama örneği) imal ettirerek "standart zira" kullanılmasını sağlamaktır. Mehmed Emin Paşa 1840'ta İngiltere'de beş-altı adet zira'nın ortalaması sayılacak uzunlukta, pirinçten bir zira imal ettirmiştir. Paris'e gittiğinde bu zira'ı, metre ile mukayese ettirme talebi ile "meclis-i ulum"a teslim etmiştir. Ölçüm 25 Ekim 1841'de yapılmış ve rapor, Fransa Dışişleri Bakanlığı vasıtasıyla Osmanlı hükûmetine ulaştırılmıştır. Mehmed Emin Paşa Eylül 1846'da Serasker Paşa'ya bir telhis sunarak Paris'te ölçülen zira'nın zira-i osmanî için miyar olarak kabul edilmesini ve Mekteb-i Harbiye'de saklanmasını istemiştir. Bu teklif 10 Ekim 1846'da Sultan Abdülmecid'in iradesi ile uygun görülmüş, bu suretle Paris'te metre ile karşılaştırılan zira, standart zira olarak kabul görmüştür. Bu gelişme diğer ölçülerinin standartlaştırılması teşebbüslerine de vesile olmuştur³⁰.

1869 yılında metrik sistemi Osmanlı Devleti'nin resmî ölçü ve tartı sistemi olarak kabul eden kanun çıkmadan önce, bu sistemin değişik meslek grupları tarafından sınırlı da olsa kullanıldığı görülür. Özellikle denizcilikte bir ölçü birimi olarak kullanılan 'kile'nin 'tonilato'ya dönüştürülmesi çabası metre gibi diğer ölçü sistemlerinin de kullanımına yönelik bir gelişmedir³¹. 19'uncu yüzyıl ortalarında, tıpkı denizcilik alanında olduğu gibi tıp çevrelerinde de metrik ölçü ve tartılar kullanılmaya başlanmıştır. Ticaretin

²⁹ Günergun, "Eski Fransız ve ...", s.25, 27, 31-32, 34-35.

³⁰ Günergun, "Osmanlılar ve ...", s.657. Günergun, "Eski Fransız ve ...", s.36-38.

³¹ İlhan Ekinci, "Osmanlı Deniz Ticaretinde Ölçü Birimlerinin Batılılaşmasına Bir Örnek: Kile'den Tonilatoya, Moorsom Usulü'nün Uygulanması", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 17, Bahar 2011, s.314-316.

dışa açıldığı yerlerde, özellikle liman kentlerinde kilogram yaygınlaşmıştır. Maden işletmelerinde ton kullanılmış, Zonguldak havzasında ton, kömür tartımında temel birim olmuştur³².

Osmanlıların metrik sisteme geçiş süreci resmen, Sultan Abdülaziz zamanında 27 Eylül 1869 (20 Cemaziyelahir 1286) tarihli ve 15 maddeli *Mesahat ve Evzan ve Ekyal-i Cedideye Dair Kanunname* ile başlamıştır³³. 1869 Kanunnamesi'nde uzunluk ölçü birimi olarak "metre" kabul edilmiş ve bunun yerine 'zira-ı a'şari' ifadesi kullanılmıştır. Arazi ölçü birimi olarak 'ar', hacim ölçüsü olarak 'öşr-i zira küp' yani desimetreküp, birim karşılığı olarak 'litre', ağırlık ölçüsü olarak da 'dirhem-i aşari' yahut 'gram' kabul edilmiştir. Metre cinsinden ölçülere mikyas olmak üzere platinden bir 'zira-ı a'şari' ve bir kilo ağırlığına eşit bir vukıyye-i aşariyye imal ettirilip Hazine-i Hümayun'da saklanması kabul edilmiştir. Kanunun resmî işlemlerde Mart 1871'den itibaren geçerli olacağı, halkın Mart 1874'e kadar eski ve yeni ölçüleri birlikte kullanabileceği, bu tarihten sonra eski ölçülerin yasaklanacağı belirtilmiştir³⁴.

Kanunname'ye ek olarak yayımlanan 25 adet cetvel, Osmanlı uzunluk, alan, hacim ve ağırlık birimlerinin metrik eşdeğerlerini bir arada veren ilk resmî cetvellerdir. Bu resmî cetvellerin yanında, şahıslar tarafından düzenlenmiş cetveller de yayımlanmıştır³⁵.

1869 Kanunnamesi'nin çıkmasıyla, yeni sistemi ülke çapında benimsetmek ve kullanımını kolaylaştırmak için *Cedid Mikyasların Tatbik ve Muayenesine Dair Nizamname* yayımlanmıştır³⁶. 64 maddelik bu nizamname; tartı memurları, yeni ölçülerin uygulanması ve kontrolü, yeni ölçülerle yapılacak alışverişin denetlenmesi, cezalar, damgalardan alınacak vergiler,

³² Günergun, "Osmanlılar ve ...", s.658.

³³ Kanununun çıkarılmasından birkaç ay sonra yayımlanan "Reglement Et Tables Pour La Conversion Des Poids Et Mesures" (Ağırlık ve Uzunluk Ölçülerinin Dönüşümü İçin Kurallar ve Tablolar) isimli broşürün başında 1869 Kanunnamesine yer verilmiştir. Eserde eski ölçüleri yeni ölçülere dönüştürmek için değer ve esasları içeren tablolar yer almaktadır. Bk. **Reglement Et Tables Pour La Conversion Des Poids Et Mesures**, Constantinople, 1870.

³⁴ Kürkman, **a.g.e.**, s.154-155.

³⁵ Günergun, "Eski Fransız ve ...", s.40-41. Bu cetvellerden birisi, Galip Bey'in 1871 yılında basılan "Yeni Mikyaslara Dair Risalesi"dir. Galip Bey'in kitabının okullarda kullanımı Maarif Nezareti tarafından emrolunmuştur.

³⁶ Günergun, "Osmanlılar ve ...", s.659.

ÖLÇÜ İNKILABININ TARİHSEL SÜRECİ, ÖLÇÜLER KANUNU'NUN KABULÜ VE UYGULANIŞI

yeni ölçülerin özellikleri, kullanım şekilleri ve fiziki özelliklerine yer verir. Nizamnameye göre yeni ölçülerden kontrol amaçlı damgalı birer numune her vilayet ve sancak merkezinde bulundurulacaktır. Sancak ve kazalara yeni ölçü sisteminin tatbik ve kontrolünden sorumlu bir memur tayin edilecek, memurlar tarafından damgalanmamış ölçüler kullanılmayacak ve ölçüler her yıl kontrolden geçirilecektir³⁷.

Kanunname'nin yayını takiben, ilk ölçü ve tartı takımları, Fransa'dan getirilmiş, İstanbul'daki Tophane-i Amire'de de metrik ölçü ve tartılar imal edilmiştir. Metre sistemi 1874 yılından itibaren tüm ülkede mecburi tutulmuş olmasına rağmen, yeni ölçülerin beklenen ölçüde kullanılmadığı görülmüş ve yeni ölçülere geçişin ertelenmesi kararlaştırılmış, 1874-1879 yılları arasında beş senelik bir uzatma süresi söz konusu olmuştur³⁸.

1879 yılında toplanan Birinci Ölçüler ve Ağırlıklar Genel Konferansında, Metre Konvansiyonunun kurucu devletleri arasında yer alan Osmanlı Devleti, Miralay Hüsnü Bey tarafından temsil edilmiş ve ilk yıllık ödeme (27,132 FF) yapılmıştır. Ödenen miktar Amerika, Almanya ve Fransa'dan sonra yatırılan en yüksek dördüncü miktardır. Ancak, Balkanlarda başlayan sıkıntılar ve Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle yıllık üyelik ödemeleri yapılamamış ve BIPM genel kurul üyesi olan Miralay Hüsnü Bey de kurul toplantılarına katılamamıştır³⁹.

Bu dönemde basılan, Yusuf Paşa'nın *Muhtasar Kavaid-i İlm-i Hisab* adlı eseri (1880), kullanılan eski ölçü sistemini ve Fransa'dan alınan yeni ölçü sistemini birlikte tanıtmayı amaçlamıştır. Her iki ölçü sisteminin birlikte tanıtılması dönemin, pek çok alanda olduğu gibi geleneksel ve modern arasında bir geçiş dönemi özelliği taşıdığını göstermektedir⁴⁰.

³⁷ Kürkman, a.g.e., s.159-168.

³⁸ Günergun, "Osmanlılar ve ...", s.659-660.

³⁹ 1881'in sonlarında Osmanlı Devleti'nin toplam borcu 32.649 FF düzeyine ulaşmıştır. BIPM, 27 Şubat 1883 tarihli yazısında Miralay Hüsnü Bey'in, genel kurul toplantılarına katılmadığı için istifa etmiş sayılacağını ve yıllık ödemelerin yapılmamasından dolayı, imal edilen ilk 30 prototip arasında yer alan ve Türkiye'ye verilmesi gereken ulusal metre ve kilogram prototiplerinin verilemeyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti 1883'te Metre Konvansiyonundan çekildiğini BIPM'a bildirmiştir. Bk. Koçaş, a.g.m., s.31-32.

⁴⁰ Safiye Yılmaz Erten, "Muhtasar Kavaid-i İlm-i Hisab Perspektifinden 19. Yüzyılda Osmanlı'da Eski ve Yeni Ölçü Birimleri", **Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi**

Metrik sisteme geçişin tam olarak sağlanamaması hususu Temmuz 1880'de Şura-yı Devlet'te görüşülmüş ve metre sisteminin devlet işlemlerinde 1881 Mart ayından itibaren, halk arasında ise 1882 Mart ayından sonra mecburi tutulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, 1869 kanununun tatbikini kolaylaştıracak yeni bir kararname hazırlanmıştır. 24 Eylül 1881 tarihli kararname, “Fi 29 Şevval sene 1298 ve fi 11 Eylül sene 1297 tarihiyle şeref müteallik buyrulan irade-i seniyye-i hazret-i padişahi mucibince yeni ölçülerin tanzin ve tensikiyle suver-i icraiyesi hakkında kararnamedir” başlığını taşımaktadır ve 1882 yılında basılmıştır⁴¹.

Mart 1882 tarihinden itibaren Osmanlı ülkesinde yeni ölçüleri kullanmak mecbur olup bütün eski ölçüler ve tartılar terk ve imha olunacak ve yeni ölçüler örneklere uygun olarak imal edilecektir. Yeni ölçülerin bir tarafına padişahın tuğrası diğer tarafına da başlangıç tarihi basılacaktır. 9 Nisan 1883 tarihli bir sadrazamlık tezkiresiyle esnafa yeni ölçüleri temin etmeleri için üç ay süre verilmiş ve bu süre sonunda yeni ölçülerin kullanılmasının mecburi olduğu belirtilmiştir⁴².

Metrik sistemin kullanılmasının mecbur tutulması, yeni ölçüleri tanıtan çeşitli yayınların çıkmasına da vesile olmuştur. Hüseyin Tevfik tarafından yazılan *Yeni Ölçülerin Menâfi* ve *İstimaline Dair Risale-i Muhtasara* isimli yayının başındaki açıklamaya göre bazı esnafın henüz yeni ölçülere hâkim olamayan müşterileri aldatmasına ve bu konunun suiistimaline meydan vermemek için yeni ölçülerin faydalarını, türlerini ve fiyat belirlemesine dair basit kuralları açıklamak amacıyla risale hazırlanmıştır⁴³.

Yeni ölçü sistemine geçiş tam anlamıyla uygulanamadığı gibi, 22 Mart 1886 tarihli Dâhiliye Nezareti tezkiresiyle eski ölçülerin de muayene edilip damgalattırılmasının istenmesi, sorunu iyice içinden çıkılmaz hâle getirmiştir. Aynı yıl yeni sisteme geçiş beş yıl süreyle ertelenmişse de, beş yıllık sürenin dolduğu 1891 yılında da yeni sisteme geçiş mümkün olmamıştır. Kasım 1894'te, metre sisteminin Mart 1896 tarihinden itibaren mecburi tutulması

Sempozyumu, 8-10 Mayıs 2014, Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ed. Mehmet Fatih Gökçek, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Ankara 2014, s.118-119.

⁴¹ Günergun, “Osmanlılar ve ...”, s.660.

⁴² Kürkman, **a.g.e.**, s.169-170.

⁴³ Hüseyin Tevfik, **Yeni Ölçülerin Menâfi** ve **İstimaline Dair Risale-i Muhtasara**, İstanbul 1299.

kararlaştırılmış ve eski ölçülerin bu tarihten itibaren kullanılması yasaklanmışsa da, eski ölçüler kullanılmaya devam edilmiştir. Ölçüler konusunda ortaya çıkan karışıklıkları bertaraf edebilmek için 25 Aralık 1897 tarihinde çıkarılan bir tezkire ile yeni tartıların kullanılması geçici olarak durdurulmuştur⁴⁴.

Bu dönemde yayımlanmış olan, Osmanlı ölçü ve para sistemi ve dönüşüm sistemleri hakkında bilgiler içeren iki farklı Fransızca yayın yeni ölçülere yönelik ilginin devam ettiğini göstermeleri açısından önemlidir. *Monnaies Et Principales Mesures Non Metriques Usitees Dans L'Empire Ottoman*⁴⁵ (Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Paralar ve Başlıca Metrik Olmayan Ölçüler) adlı eser, Osmanlı paraları, ağırlıklar, uzunluklar, tümleyiciler, farklı ölçüler ve takvimler başlıkları altında altı bölümden oluşmaktadır. *Systeme Des Mesures, Poids Et Monnaies De L'Empire Ottoman Et Des Principaux Etats*⁴⁶ (Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Yabancı Ülkelerin Uzunluk ve Ağırlık Ölçüleri İle Para Sistemleri) isimli ve yedi bölümden oluşan eserde ise uzunluk, yüzey, hacim ve ağırlık ölçüleri, ondalık ölçüler ve Osmanlı ölçülerinden eşdeğerleri ile belli başlı yabancı ülkelerin ağırlık, uzunluk ölçüleri ve para sistemleri konuları işlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ölçüleri reforme etmek için yaptığı teşebbüsler İstanbul, Selanik, İzmir ve Beyrut gibi büyük liman şehirleri haricinde genel anlamda uygulanma olanağı bulamamış⁴⁷, metrik sistem, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Türk, İslam ve mahalli geleneklerin mirasçısı olan Osmanlı ölçü ve tartı sistemi ile birlikte varlığını sürdürmüş, ölçü sistemleri konusundaki sorunlar çözülememiş ve geçiş tam anlamıyla sağlanamamıştır.

III. Cumhuriyet Döneminde Ölçü Alanında Gelişmeler ve Ölçüler Kanunu

Osmanlı Devleti Dönemi'nde tüm teşebbüslere ve yasal düzenlemelere rağmen tam anlamıyla çözüme kavuşturulamamış ve kangren hâline dönüşmüş olan ölçü reformu konusu Cumhuriyetin ilanı sonrası da üzerinde

⁴⁴ Günergün, "Osmanlılar ve ...", s.660; Kürkman, a.g.e., s.184-185.

⁴⁵ *Monnaies Et Principales Mesures Non Metriques Usitees Dans L'Empire Ottoman*, Constantinople, 1908.

⁴⁶ *Systeme Des Mesures, Poids Et Monnaies De L'Empire Ottoman Et Des Principaux Etats*, Constantinople, 1910.

⁴⁷ İnalçık, a.g.m., s.43.

durulan konulardan birisi olmuştur. Ölçüler konusunda çalışmalar yapılarak ölçülerde birlik sağlamaya yönelik bir kanun taslağı hazırlanmış 1926 yılı Meclis görüşmelerinden öğrenilmektedir.

Karesi Mebusu Mehmet Vehbi Bey tarafından ölçülerde birlik sağlanması hakkında ne gibi tedbirler alındığına dair Ticaret Vekâletine yöneltilen soru önergesine 16 Ocak 1926 tarihli oturumda Ticaret Vekili Ali Cenani Bey tarafından verilen cevapta, ölçülerde birlik sağlamak için bir kanun lâiyhası hazırlanmış ve Meclis'e sunulmuş, layihanın Ticaret Encümeninde incelendiği ve Dâhiliye Encümenine gönderildiği belirtilmiş, süratle sonuçlandırılması için çalışıldığı açıklanmıştır⁴⁸.

Ölçüler hakkında hazırlanan kanun layihasının TBMM'ye arz süreci 1928 yılının sonlarında gerçekleşmiştir. Ölçüler Hakkındaki Kanun Layihası'nın TBMM'ye arzı İcra Vekilleri Heyeti'nin 26 Aralık 1928 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır. Başvekâlet Muamelat Müdürlüğüne TBMM Başkanlığına gönderilen 02 Ocak 1929 tarihli yazı ile Kanun Layihası ve gerekçesi sunulmuştur⁴⁹.

Kanun Layihası'nın gerekçesine göre, ölçü hususunda biri an'anevi ve millî, diğeri Avrupalı iki ölçünün kullanımı ihracat ve ithalat işlerinde, tüccarların ve halkın zararlarına neden olduğu gibi iç ticarete de mahzuru dokunmaktadır. Mevcut ölçüler belirli hiçbir esasa dayanmayacak derecede çeşitlilik ve uygunsuzluk içermektedir. Gerekçede, Fransa'da metrik sistemin kabulü sürecinden de bahsedilmiş ve metrik sistemi Fransa'dan sonra kabul eden devletler şöyle sıralanmıştır: İtalya (1803), Belçika (1821), Almanya (1832), Yunanistan (1836), İspanya (1859), Portekiz (1864), Avusturya - Macaristan (1876), İsviçre (1877), Norveç (1882).

⁴⁸ **TBMMZC**, Devre: 2, C 21, İçt. Senesi: 3, 42. İçtima, 16.1.1926, s. 177.

⁴⁹ **TBMMZC**, Devre: 3, C 25, İçt. Senesi: 4, 25. İnikat, 2.2.1931.

Konuyla ilgili 4 Kanun-ı sani 1929 tarihli Cumhuriyet gazetesinde "Ölçüler Layihası: Metro Esasını Kabul Ediyoruz" başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. Yazıda Ölçüler Layihasının Heyet-i Vekile'den Meclise sevk edildiği belirtilmektedir. Layihaya göre kullanılacak ölçüler ve tartılar için metro esaslı kabul edilmiştir. Para, mücevherat için cari vezin ve ayarlar bakıdır. Türk metro kilogramı beynelmilel ölçüler idaresi tarafından tespit edilen aslı numunenin aynıdır. Bu Kanunun tatbiki için İktisat Vekâletine merbut ölçü Müdüriyeti Umumiyesi teşkil edilecektir. Bu Kanun 1930 Haziran'ının birinci gününden itibaren muteber olacaktır.

ÖLÇÜ İNKILABININ TARİHSEL SÜRECİ, ÖLÇÜLER KANUNU'NUN KABULÜ VE UYGULANIŞI

Meclis Başkanlığı tarafından kanun layihası, İktisat Encümenine havale edilmiştir. İktisat Encümeni, metrik sistem usulünün ülkemizde uygulanmasının bir iktisadi gereklilik olduğunu, bu nedenle kanun layihasının esas itibarıyla kabul edildiğini, ancak bazı değişiklikler yapılmasının uygun görüldüğünü belirtmiştir. Encümen, diğer değişiklik ve ilaveler yanında, Kanunun yürürlük zamanı hakkında talep olunan süreyi yeterli görmediğinden ertelenmesine yani 1930 Haziran ayı yerine 1932 Ocak ayından itibaren yürürlüğe konulmasına karar vermiştir. İktisat Encümeni, görüşlerini Dâhiliye Encümenine gönderilmek üzere Meclis Başkanlığına göndermiştir.

Dâhiliye Encümenince layihanın esasının uygun görüldüğü, ancak bazı maddelerin değiştirildiği belirtilmiştir. Dâhiliye Encümeni, Kanunun tatbik müddeti ile ilgili İktisat Encümeni'nin 1932 yılı olarak belirlediği süreyi 1933 yapmıştır. Encümenin inceleme sonucu Bütçe Encümenine gönderilmek üzere Meclis Başkanlığına sunulmuştur.

Bütçe Encümeni, gerek hükümetin ve gerekse İktisat ve Dâhiliye Encümenlerinin gerekçe mazbatalarındaki fikirlere tamamen katılarak kanun layihasını kabul etmiş ve inceleme sonucunu 20 Ocak 1931 tarihinde Meclis Başkanlığına sunmuştur.

Ölçüler Kanun Layihası'nın Mecliste görüşülmesine 2 Şubat 1931 tarihli 25'inci oturumda başlanmıştır. Layihanın ilk 8 maddesi okunduğu gibi kabul olunmuştur. 9'uncu maddede yapılan düzeltmenin ardından söz alan Kemal Zaim Bey, Kanunun tul, hacim satıh vahitlerini tespit ettiğini fakat kudret ve takat ölçüsü hakkında hiç bir açıklama olmadığını örneğin hararet ölçüsü, ziya ölçüsü, elektrik ölçüsü hakkında da hiç bir açıklama olmadığını söylemiş ve bu konuların da eklenmesi için bir takrir vermiştir. Takririn Encümene verilmesi kabul edilmiş, maddelerin okunmasına devam edilmiştir. 20'nci maddeye kadar olan maddeler kabul edilmiştir.

Kemal Zaim Bey tarafından verilen takrir sonucu İktisat Encümeni'nce hazırlanan yeni maddeler Meclisin 19 Mart 1931 tarihli 36'ncı oturumunda görüşülmüştür. Kabul edilen ilave maddelerle Ölçüler Hakkında Kanun'a aç, yoğunluk, mekanik, zaman, elektrik, ısı, ışık ve optik gibi alanlarla ilgili ölçü birimleri de eklenmiştir. Kanun 29 madde olarak kabul edilmiştir⁵⁰.

⁵⁰ TBMMZC, Devre: 3, C 26, İct.Senesi: 4, 36. İnikat, 19.3.1931.

Ölçüler Kanunu'nun kabulünün ardından, Sanayi ve Umum Müdürü Şerif Bey ölçüler konusuna ait meseleleri araştırmak üzere 20 Nisan 1932 tarihli Kararname ile Almanya'ya gönderilmiştir⁵¹. Yeni ölçülerin öğrencilere ve halka öğretilmesi amacıyla Maarif Vekâleti okullarda öğrencilere, halk mekteplerinde halka yeni ölçülerin öğretilmesi için bütün vilayet maarif idarelerine bir tamim yayınlamıştır. Tamimde bilhassa Millet Mektepleri müdavimlerine metre ve litre ölçülerin evsafı ve eczası ve eski ölçülerin yeni ölçülere çevrilmesi hakkında etraflı bilgi verilmesi ve tatbikat yaptırılması istenmiştir⁵².

Ölçüler Kanunu'nun uygulanmasına yönelik çalışmaların ve hazırlıkların yetersizliği zamanla birtakım sıkıntılar yaşanmasına neden olmuş ve bu husus dönemin basınında da yer almıştır. Kanunun uygulanmasını kolaylaştıracak bir talimatname olmadığı için belediyelerce, İktisat Vekâletine müracaat edilerek konuyla ilgili bir talimat istenmiştir. Ayrıca ülkenin her yerinde kilo, gram, metre gibi yeni ölçüler de tedarik edilememiştir. Kanunun uygulanmasının ertelenmesi için yeni bir kanun layihası hazırlanması ihtimali belirlemiştir.

Kanun ertelenerek uygulanırsa belediye önce kullanılan ölçülerin tam olmasına bakacak, sonra eski ölçü ile yeni ölçüler arasındaki farkları gösteren cetveller, ilan şeklinde halka bildirecektir. Belediyeler ölçülerin doğru olup olmadığını kontrol için darphanede döktürülen yeni ölçüleri kullanacak, bunlara göre kontrol yapılacaktır⁵³.

Ülkenin her tarafında yeni ölçülerin bulunamaması ve karşılaşılan sorunlar nedeniyle, Başvekâletçe hazırlanan ve vekiller heyetince de kabul edilen “Ölçüler Kanununun 28 inci Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında 1/466 Numaralı Kanun Lâyihası” 26 Aralık 1932 tarihinde TBMM'ye gönderilmiştir. Layihanın 1'inci maddesinde “Bu kanunun ahkâmı 1934 senesi 2'nci kânun ayının birinci gününden başlanarak tatbik olunur” denilmektedir. Layihanın gerekçesinde, ülke ekonomisinin mühim bir ihtiyacı olan metrik ölçü sisteminin başarıyla uygulanması için fennî ve idari teşkilat ile laboratuvar ve ayar tesisatına ve bunları uygulayacak idare ve fen adamlarının yetiştirilmesine ve nihayet çeşitli ölçü yedeklerini tetkik ve yeni

⁵¹ **BCA**, 30.18.1.2 / 27.26.15.

⁵² **Akşam**, 25 Kânunuevvel 1932.

⁵³ **Akşam**, 16 Kânunuevvel 1932

ÖLÇÜ İNKILABININ TARİHSEL SÜRECİ, ÖLÇÜLER KANUNU'NUN KABULÜ VE UYGULANIŞI

ölçüler hakkında halkın aydınlatılmasına lüzum olduğu, şimdiye kadar bu hazırlıkların yapılamamış olduğundan Kanunun uygulanmasına kadar yeterli zaman bırakılması ve gereken ödeneğin 1933 bütçesine konulması gerekli görülerek söz konusu layihanın hazırlandığı açıklanmıştır⁵⁴.

İktisat Encümeni'nin söz konusu kanun layihası ile ilgili mazbatasında, bir sene ertelemenin zaruri olduğu ifade edilmiştir. Bütçe Encümeni ise gerekli hazırlıkların yapılabilmesi için lazım gelen intikal devresi nihayetini 1934 takvim senesi nihayeti olarak belirleyerek istenilen süreyi bir misli kadar artırmıştır. Bütçe Encümenince layihanın 1'inci maddesi şöyle değiştirilmiştir⁵⁵:

Bu kanunda yazılı bulunan ölçülerden hangilerinin, hangi tarihten itibaren ve nerelerde mecburi olarak tatbik edileceği İcra Vekilleri Heyetinin kararıyla tayin olunur. Ancak 1934 senesi birinci kânununun 31 inci gününe kadar bu ölçülerin tamamen ve mecburî olarak tatbik edilmiş olması şarttır.

Ölçüler Kanunu'nun 28'inci maddesinin değiştirilmesi hakkındaki kanun layihası TBMM'de 31 Aralık 1932 tarihinde görüşülmüştür. 1'inci maddede yapılan değişiklikle maddenin kabul edilen son şekli şöyle olmuştur⁵⁶:

Bu kanunda yazılı bulunan ölçülerden hangilerinin, hangi tarihten itibaren mecburî olarak tatbik edileceği icra Vekilleri Heyetinin kararıyla tayin olunur. Ancak 1933 senesi birinci kânununun 31 inci gününe kadar bu, ölçülerin tamamen ve mecburi olarak tatbik edilmiş olması şarttır.

Böylelikle 1933 senesi Aralık ayının 31'inci günü akşamını geçmemek üzere yeni ölçülerin zorunlu olarak uygulanması kabul edilmiştir. Yeni ölçülerin 31 Aralık 1933 tarihinden itibaren uygulanması, İcra Vekilleri Heyeti'nin 18 Eylül 1933 tarihli toplantısında kabul olunmuştur⁵⁷.

⁵⁴ **TBMMZC**, Devre: 4, C 11, İqt.Senesi: 2, 18. İnikat, 31.12.1932.

⁵⁵ **TBMMZC**, Devre: 4, C 11, İqt.Senesi: 2, 18. İnikat, 31.12.1932.

⁵⁶ **TBMMZC**, Devre: 4, C 11, İqt.Senesi: 2, 18. İnikat, 31.12.1932.

⁵⁷ **BCA**, 30.18.1.2/39.65.12.

IV. Ölçüler Kanunu'nun Uygulanması, Karşılaşılan Sıkıntılar ve Alınan Tedbirler

Ölçüler Kanunu'na yönelik hazırlıklar kapsamında İktisat Vekâleti muhtelif mıntıklar için ölçü müfettişleri tayin etmiştir. Mıntika müfettişleri, 9 Ekim 1933'ten itibaren İstanbul'da Fen Fakültesi'nde açılan kurslara alınmış, bu müddet zarfında Yüksek Mühendis Mektebinde de staja başlatılmıştır⁵⁸. Müfettişler kurs ve stajı müteakip mıntıklarına giderek oradaki esnafı ölçüler hakkında aydınlatacak, esnafın aralık ayına kadar ellerinde yeni ölçüler bulunmasını temin edeceklerdir⁵⁹.

Yeni ölçülerin imalatına da başlanmış, ancak Ölçüler Müfettişliğince esnaf ve tüccarın henüz imalathanelere yeterli miktarda siparişte bulunmadıkları tespit edilmiştir. Belediyeler, esnafın usulsüzlük yapmasına mani olmak için tedbirler almaya başlamıştır⁶⁰. Yeni ölçülerin uygulanmasıyla mesela okka ile kilo, arşın ile metre arasındaki fiyat farklarının halkın aleyhinde olmaması ve bazı kimselerin fırsattan istifade ederek pahalılığa sebebiyet vermelerini engellemek üzere zabıta teşkilatı yeni ölçülerin uygulanmasıyla yakından alakadar olmaya başlamıştır⁶¹. Yeni ölçülere geçiş sürecinde esnafa kolaylık ve yardım olmak üzere Halkevi tarafından cuma ve pazar geceleri yeni ölçüler hakkında dersler verilmeye başlanmıştır⁶².

İktisat Vekili Celal Bey, yılbaşında uygulamaya geçilecek olan Ölçüler Kanunu hakkında bütün vilayetlere bir tamim göndererek Kanunun selametele tatbiki için bizzat yakın alaka gösterilmesini rica etmiştir⁶³.

Esnaf cemiyetleri heyetlerince esnafa yeni ölçüleri öğretmek ve kolaylık sağlamak için kilo ve okka arasındaki farkları gösteren binlerce cetvel bastırılmıştır⁶⁴. Bu dönemde bazı gazetelerde halkı ölçüler konusunda aydınlatacak karşılaştırma cetvelleri de yayımlanmıştır. (Örnek cetveller için bk. Ekler)

⁵⁸ **Akşam**, 10 Teşrinievvel 1933.

⁵⁹ **Akşam**, 6 Teşrinisani 1933.

⁶⁰ **Akşam**, 4 Teşrinisani 1933.

⁶¹ **Akşam**, 29 Teşrinisani 1933.

⁶² **Akşam**, 28 Kânunuevvel 1933.

⁶³ **Akşam**, 29 Kânunuevvel 1933.

⁶⁴ **Akşam**, 30 Kânunuevvel 1933.

ÖLÇÜ İNKILABININ TARİHSEL SÜRECİ, ÖLÇÜLER KANUNU'NUN KABULÜ VE UYGULANIŞI

Yeni Kanunun uygulanmaya başlanması sonrası, esnafın bir kısmı son güne kadar ölçü tedarik etmediğinden son dakikada tüm talepleri birden karşılamak mümkün olmamıştır. Esnaf bürosunda önceden kayıtlarını yaptıran bakkallara yalnız kilo takımları dağıtılmış ve sıvı maddeler için de şimdilik bu tartıların kullanılması bildirilmiştir. Bunun sebebi, litre ölçülerinin ihtiyaca yetmeyecek kadar az imal edilmiş olmasıdır. Sıkıntıların giderilmesi için İktisat Vekâletinin İstanbul'daki bütün teşkilatının Ölçüler Başmüfettişliğiyle birlikte çalışması, hatta dışarıdan da memur alınarak kısa zamanda İstanbul'un bütün esnafının ölçülerinin ayarlanması düşünülmüştür. Esnafa Kanun hükümlerinin kesin olduğu, eski tartıların kullanılmayacağı ve dükkânlarında bu gibi ölçüleri bulunduranların cezalandırılacağı tebliğ edilmiştir⁶⁵.

Ölçüler ve Ayarlar Başmüfettişliğince, Kanunun uygulanmaya başlandığı ilk günlerde yapılan teftişlerde genelde kilo esaslı üzerine iş yapılmakta olduğu görülmüşse de, okkadan kiloya geçerken mallara konulan yeni fiyatların daha sıkı kontrol edilmesi gereği de anlaşılmıştır. İstanbul Belediyesi satıcılara kilo hesabını gösterir cetveller dağıtmaya başlamış, fiyatları gösteren rakamların yanına göze çarpar büyüklükte kilo yazılması mecburiyeti konulmuştur. Satıcıların, fiyat cetvellerini görünür yerlere asmalarıyla, verilecek paranın hesaplanması ve eski okka fiyatıyla, yeni kilo fiyatının birbirine uygunluğunun kontrolü de kolaylaşmıştır⁶⁶.

Halk tarafından Belediyelere ölçüler konusunda şikâyetler olmakla birlikte, bazı esnafın da ölçülerin pahalıya satıldığından şikâyetçi oldukları görülmüştür. Belediye, pahalı satışa mani olmak için imalathanelerde birer memur bulundurmaya karar vermiştir⁶⁷.

Yeni Ölçüler Kanunu'yla birlikte elektrik, su, havagazı saatleri ve diğer elektrik ölçüleri de muayeneye tabi olduğundan, ellerinde bu ölçülerden bulunan müesseseler beyanname vermeye başlamıştır. Beyannameler Ocak ayının son gününe kadar kabul olunacaktır. Taksimetreler de muayeneye tabi olduğundan şoförler de Ocak ayı zarfında Belediyeye müracaat ederek belge

⁶⁵ **Cumhuriyet**, 1 Kânunusani 1934.

⁶⁶ **Cumhuriyet**, 3 Kânunusani 1934, 4 Kânunusani 1934.

⁶⁷ **Cumhuriyet**, 3 Kânunusani 1934.

almaya mecburdur. Belediye, durumu Şoförler Cemiyetine bildirmiş ve cemiyetin bu mecburiyeti üyelerine bildirmesini istemiştir⁶⁸.

Fiyat ve miktarlardaki değişikliklerden haksız istifadeye kalkışan satıcılar hakkında Dâhiliye Vekâleti, Vilayet ve Belediyelere bir tamim yayınlayarak bu gibi hâlleri teftişler neticesinde tespit edilenlerin ihtikâr veya adi hırsızlık suçu işledikleri kabul edilerek mahkemeye verilmeleri bildirilmiştir. Ölçüler konusunda yapılan kontrollerin artmasına rağmen bazı esnafın eski tartıları gizli surette kullandıkları tespit edilmiştir. Yeni ölçülerden gayrimeşru istifadeye kalkışan esnafla mücadele etmek üzere İstanbul Belediyesinde 16 kişilik bir teftiş heyeti kurulmuştur⁶⁹.

Usulsüzlük ve hile yapan esnafla mücadele konusunda Belediye ile Ticaret Müdürlüğü arasındaki görüş ve uygulama farklılıklarını ortadan kaldırmak amacıyla bazı kararlar alınmıştır. Buna göre, gıda maddelerinin normal perakende fiyatları Belediye İktisat Müdürlüğüyle Ticaret Müdürlüğü tarafından her hafta muntazaman tespit ve gazetelerle ilan olunacak, bu fiyatlardan daha pahalı mal satan esnaf şiddetli takibata maruz kalacaktır. Satıcıların, gıda maddelerine fiyat listesindeki fiyatları gösteren etiketler koymasıyla Belediye kontrol teşkilatı meşgul olacaktır. Ancak, bu düşünce ve uygulama da meseleyi tamamen çözüme kavuşturmaya yeterli olmamıştır. Özellikle âlâ, orta, adi olmak üzere hepsinin birkaç türü olan gıda maddelerinin resmî cetveldeki fiyatlardan hangisine karşılık geleceğinin nasıl belirleneceği noktasında belirsizlikler mevcuttur⁷⁰.

Aksaklıkları ortadan kaldırmak ve usulsüzlüklerle mücadele etmek için tedbirler alınmışsa da hile haberleri gazetelerde çıkmaya devam etmiştir. Usulsüzlük ve ihtikâr mahalle aralarındaki esnaflarda daha açık ve acımasızdır⁷¹. Kilo ile okka arasındaki fiyat farkı küçüldükçe küçülmüş, hatta bazı maddelerde okka fiyatı ne ise kilo fiyatı da aynı olarak kalmıştır⁷². Okkalar tamamıyla kaldırılmasına rağmen özellikle pazarlarda satış yapan köylülerin henüz bu duruma alışmamış oldukları görülmektedir. Özellikle

⁶⁸ **Cumhuriyet**, 5 Kânunusani 1934.

⁶⁹ **Cumhuriyet**, 10 Kânunusani 1934, 12 Kânunusani 1934, 15 Kânunusani 1934.

⁷⁰ **Cumhuriyet**, 16 Kânunusani 1934, 17 Kânunusani 1934.

⁷¹ **Cumhuriyet**, 17 Kânunusani 1934.

⁷² **Cumhuriyet**, 21 Kânunusani 1934.

ÖLÇÜ İNKILABININ TARİHSEL SÜRECİ, ÖLÇÜLER KANUNU'NUN KABULÜ VE UYGULANIŞI

litre usulünde bir anlaşmazlık vardır. Bir bakkalda 22,5 kuruşa satın alınan bir litre gaz diğesinde 25 ve diğesinde 27 kuruştur⁷³.

Ölçülerin senelik muayenesi için konulan bir aylık müddet 1 Şubat 1934 tarihinde dolmuş, bu tarihten sonra müracaat edenlerin ölçüleri de muayene edilmiş, ancak ceza alınmıştır. 1 Şubat 1934'ten itibaren, içlerinde alkollü içecek, süt ve saire satılan şişelerin damgаланmasına başlanmıştır. Yeni ölçülere uygun olmayan kaplar imha edilmektedir. Ölçüler ve Ayarlar Başmüfettişliği tarafından eczanelerden de kullandıkları ölçülerin listesi alınmıştır⁷⁴.

İstatistiklere nazaran, Ticaret Vekâleti Ölçüler ve Ayar Teşkilatına bağlı olarak ülkenin taksim edilmiş bulunduğu yedi mıntika merkezinde:

1933 senesinde 552.755 tane ölçü, tartı ve aletin,

1935 senesinde 384.429 tane ölçü, tartı ve aletin,

1936 senesinde 600.074 tane ölçü, tartı ve aletin,

1937 senesinde 707.799 tane ölçü, tartı ve aletin,

1938 senesinde 652.226 tane ölçü, tartı ve aletin,

1939 senesinde 572.377 tane ölçü, tartı ve aletin,

ilk ayar muayenesi yapılmış ve damgаланmıştır⁷⁵.

Yeni ölçüler nizamnamesinin uygulanması dolayısıyla bütün ölçü ve tartı aletleri kontrol edilirken nizamnamede yer almayan ölçü ve tartılar olduğu da görülmüş ve ilgililer tarafından İktisat Vekâletine müracaat edilerek bu gibi ölçülerin ayarlanması için de tedbir alınması talep edilmiştir⁷⁶.

V. Ölçüler Alanında Sonraki Gelişmeler

Hükümet tarafından Mart 1933'te Metre Konvansiyonuna üye olmak için BIPM'a başvurularak ulusal prototip talebinde bulunulmuştur. BIPM tarafından, 30 adet metre prototipi arasında yer alan 21 numaralı metre prototipi ve Pt-Ir (Platin İridyum) alaşımından 42 numaralı kütle prototipi imal

⁷³ Akşam, 21 Kânunusani 1934.

⁷⁴ Cumhuriyet, 1 Şubat 1934.

⁷⁵ Lemi Aksoy, *Modern Türkiye'de Ölçü İnkılâbı*, Türk İktisat Cemiyeti Konferanslar Serisi: 13, Güneş Matbaası, İstanbul 1941, s.11.

⁷⁶ Cumhuriyet, 3 Şubat 1934.

edilerek 1935'te Türkiye'ye verilmiştir. Prototip, Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca Türkiye İş Bankası Ulus Şubesi kasasında korumaya alınmıştır. 1953'te başlatılmış olan II. Uluslararası Kütle Prototiplerinin Karşılaştırma Ölçümlerine gönderilen 42 numaralı Ulusal prototipin, BIPM'da yapılan muayenesi sonucunda, düşürülmüş olduğu tespit edilerek değiştirilmesinin teklif edilmesi üzerine, söz konusu prototip yerine 54 numaralı prototip Türkiye'ye teslim edilmiştir⁷⁷.

1960'da yapılan BIPM Genel Konferans'ında yedi temel birimden oluşan "Uluslararası Birimler Sistemi" (SI: Syst me International d'Unit s) benimsenmiştir: Uzunluk için 'metre', kütle için 'kilogram', zaman için 'saniye', elektrik akımı için 'amper', termodinamik ısı için 'kelvin', madde miktarı için 'mol' ve ışık şiddeti için 'kandela'. Bunlardan da frekans için 'hertz', elektrik gücü için 'watt' ve ısı için 'celcius' gibi temel olmayan SI birimleri türetilir. 1960'ta "SI'nın geliştirilmesine dek, metre Paris yakınında Sevr'de bulunan BIPM'nin mahzeninde saklanan bir metal çubuğun uzunluğu ile tanımlanırken 1960'ta kriptonun bir tayf çizgisi üzerinden yeniden tanımlanmıştır. 1983'te mevcut tanım, ışık hızı temel alınarak adapte edilmiş ve metre ışığın boşlukta 1/299,792,458 saniyede aldığı yolun uzunluğu biçiminde tanımlanmıştır⁷⁸.

1960'larda Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde metrolojiyle ilgili teknik çalışmalar başlatılmış, ölçüm doğruluğuna duyulan ihtiyaç doğrultusunda metroloji alanında faaliyet gösteren ilk laboratuvar Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde 1962 yılında kurulmuştur⁷⁹.

1982 yılında başlanan çalışmalar sonunda 11 Ocak 1992'de TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi bünyesinde "Ulusal Metroloji Enstitüsü" kurulmuştur. TÜBİTAK Ulusal Metroloji Enstitüsü Kuruluş ve İşletme Yönetmeliği, 8 Ocak 1998 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmıştır. 1997'ye kadar, Türkiye İş Bankası Ulus Şubesinde bir kasada korunmuş olan Ulusal Kütle Prototipi, 4 Temmuz 2007'de TÜBİTAK Ulusal Metroloji Enstitüsü (UME) heyetine teslim edilmiştir. Ulusal prototipler, Türkiye'nin

⁷⁷ Koçaş, a.g.m., s.32. Konuyla ilgili bilgi veren başka bir kaynakta, zaman içinde şahit metrenin kaybolduğu, durumun tespiti üzerine yenisinin yaptırıldığı bilgisi verilmektedir. Bk. Şükrü Er, "Eski Ölçülerimiz ve Metre Sistemi", **Standard**, S 414, Haziran 1996, s.113.

⁷⁸ Robinson, a.g.e., s.15-16, 30.

⁷⁹ **Metroloji**, TÜBİTAK Ulusal Metroloji Enstitüsü, 2013, s.7.

ÖLÇÜ İNKILABININ TARİHSEL SÜRECİ, ÖLÇÜLER KANUNU'NUN KABULÜ VE UYGULANIŞI

“Uluslararası Ölçüm Sistemi”ne entegrasyonunda, “arşından-metreye”, “okkadan kilograma” geçişine tanıklık etmesinden dolayı, ayrıca tarihî bir önem taşımaktadır⁸⁰.

⁸⁰ Koçaş, a.g.m., s.33.

SONUÇ

Toplumsal ve iktisadi hayatın hemen her alanında yer alan ve artık vazgeçilmez hâle gelen ölçü alet ve sistemleri üzerine birçok çalışma yapılmışsa da, özellikle ölçülerin standartlaştırılması ve aralarındaki çevrim farklılıklarının net olarak tespiti uzun süreler halledilememiş başlıca sorun olarak süregelmiştir. Farklı ölçü sistemlerinin kullanılıyor olması, ticaret ve vergilendirme başta olmak üzere birçok alanda önemli sorunlara neden olmuştur. Tarihsel süreçte, Türk topluluk ve devletleri de hem kendi örfi ölçü sistemlerini hem de yeni tanıştıkları toplulukların sistemlerini kullanmış ve ölçüler arasındaki değer farklılıklarından kaynaklanan sorunları yaşamışlardır. Osmanlı Devleti de kendinden önceki devletler gibi bu konuyla ilgilenmiş, ancak alınan yüzeysel tedbirler ölçü karmaşasına çözüm olmamış, Avrupa’da bilimsel çalışmalar neticesi kabul edilmiş olan metre sisteminin kabulü bir çıkış yolu olarak görülmüştür. 1869 Kanunnamesi ile yeni ölçü sistemine geçiş kabul edilmiş olmakla birlikte devletin içinde bulunduğu zorluklar, yaşanan savaşlar, ekonomik bozukluk, ulaşım ve iletişim sorunları, alınan tedbirlerin ve bu konuda yapılan çalışmaların eksikliği gibi hususlar nedeniyle yeni ölçülerin tam anlamıyla ülke genelinde uygulanması mümkün olamamıştır. Yeni ölçülere tam olarak uyum sağlanamadığından her defasında erteleme kararları verilmiş, ertelemeler mevcut sorunları daha da karmaşık hâle getirmiştir. Cumhuriyet’in ilanı sonrası başlayan inkılaplar sürecinde ölçüler konusuyla da ilgilenilmiş, ölçüler hakkında hazırlanan kanun layihası Meclise sunulmuştur. Kanunun görüşmeleri, yapılan değişiklikler vakit almış, Mart 1931’de kabul edilen Kanunun 1 Ocak 1934’ten itibaren yürürlüğe girmesi kabul edilmiştir. Kanunun yürürlüğe girmesi öncesi yapılan hazırlıklar tam anlamıyla yeterli olmamış; yeteri kadar yeni ölçü aleti temin edilememiş olması, ölçüleri kontrol edecek yetişmiş personel eksikliği, bazı tüccar ve esnafın suiistimalleri birtakım sorunlara ve halkın şikâyetlerine neden olmuştur. Karşılaşılan sorun ve aksaklıklara gerek ilgili bakanlıklar ve gerekse belediyelerce çözümler bulunmaya ve hızlı müdahaleler yapılmaya çalışılmıştır. Kanunun uygulanması konusunda ısrarcı olunmuş, iptali ve tehiri söz konusu edilmeden sorunların çözümü yoluna gidilmiştir. Yeni sistemden geri adım atılmaması, 1869’dan beri süregelen karmaşanın da nihayetlenmesine ve ülkede yeni ölçülerin tamamıyla uygulanmasına vesile olmuştur. Yeni Cumhuriyet uluslararası anlamda da ölçüler konusundaki

ÖLÇÜ İNKILABININ TARİHSEL SÜRECİ, ÖLÇÜLER KANUNU'NUN KABULÜ VE
UYGULANIŞI

yenilikleri takip etme gayreti içine girmiş, bu konuda uluslararası teşkilatlara üye olunmuş, teknik ve bilimsel gelişmeler takip edilmiştir.

EKLER

Ek-1. Okka ile alınan bir şey, kilogramla alındığı vakit kaç kuruş verilecektir?⁸¹

(Cetvel okkası bir kuruştan başlayarak okkası beş liraya kadar olan şeylerin kilogram fiyatlarını gösterir.)

Okka ile fiati Kr.	Kilogramla fiati Kr.	Okka ile fiati Kr.	Kilogramla fiati Kr.	Okka ile fiati Kr.	Kilogramla fiati Kr.	Okka ile fiati Kr.	Kilogramla fiati Kr.	Okka ile fiati Kr.	Kilogramla fiati Kr.	Okka ile fiati Kr.	Kilogramla fiati Kr.
(1-100 Kuruş)						(110-500 Kuruş)					
1	0,779	26	20,265	51	39,752	76	59,239	110	85,740	340	265,015
2	1,559	27	21,045	52	40,532	77	60,019	120	93,535	350	272,810
3	2,338	28	21,624	53	41,311	78	60,798	125	97,432	360	280,604
4	3,118	29	22,604	54	42,090	79	61,577	130	101,329	370	288,399
5	3,897	30	23,383	55	42,870	80	62,357	140	109,124	380	296,194
6	4,677	31	24,163	56	43,650	81	63,136	150	116,919	390	303,988
7	5,456	32	24,943	57	44,429	82	63,915	160	124,713	400	311,783
8	6,236	33	25,722	58	45,208	83	64,695	170	132,508	410	319,577
9	7,015	34	26,502	59	45,988	84	65,475	175	136,405	420	327,372
10	7,794	35	27,281	60	46,767	85	66,254	180	140,302	430	335,167
11	8,574	36	28,060	61	47,547	86	67,033	190	148,097	440	342,961
12	9,353	37	28,840	62	48,326	87	67,813	200	155,891	450	350,755
13	10,133	38	29,619	63	49,106	88	68,592	210	163,686	460	358,550
14	10,912	39	30,399	64	49,885	89	69,372	220	171,481	470	366,345
15	11,692	40	31,178	65	50,665	90	70,151	230	179,275	480	374,139
16	12,471	41	31,958	66	51,444	91	70,931	240	187,070	490	381,934
17	13,250	42	32,737	67	52,224	92	71,710	250	194,865	500	389,728
18	14,030	43	33,517	68	53,004	93	72,490	260	202,659		
19	14,810	44	34,296	69	53,783	94	73,269	270	210,453		
20	15,588	45	35,075	70	54,562	95	74,048	280	218,248		
21	16,368	46	35,855	71	55,341	96	74,828	290	226,043		
22	17,148	47	36,634	72	56,121	97	75,607	300	233,837		
23	17,927	48	37,414	73	56,900	98	76,387	310	241,632		
24	18,706	49	38,193	74	57,680	99	77,166	320	249,426		
25	19,486	50	38,973	75	58,459	100	77,946	330	257,221		

⁸¹ Cumhuriyet, 1 Kanunusani 1934 Pazartesi.

ÖLÇÜ İNKILABININ TARİHSEL SÜRECİ, ÖLÇÜLER KANUNU'NUN KABULÜ VE UYGULANIŞI

Ek-2. Çarşı arşını ile alınan bir şey metre ile alındığı vakit kaç kuruş verilecektir?⁸²

(Cetvel arşını 10 kuruştan başlayarak, arşını 15 liraya kadar olan şeylerin metre fiatlerini gösterir.)

Arşın fiati Kr.	Metre fiati Kr.	Arşın fiati Kr.	Metre fiati Kr.	Arşın fiati Kr.	Metre fiati Kr.	Arşın fiati Kr.	Metre fiati Kr.	Arşın fiati Kr.	Metre fiati Kr.
(10-50 Kuruş)		(55-100 Kuruş)		(110-200 Kuruş)		(250-1000 Kuruş)		(1100-1500 Kuruş)	
10	14,706	55	80,882	110	161,765	250	367,647	1100	1617,647
11	16,176	60	88,235	120	176,470	300	441,176	1200	1764,706
12	17,647	65	95,588	125	183,823	350	514,706	1300	1911,764
13	19,118	70	102,941	130	191,176	400	588,235	1400	2058,823
14	20,588	75	110,294	140	205,882	450	661,764	1500	2205,882
15	22,059	80	117,647	150	220,588	500	735,294		
16	23,529	85	124,100	160	235,294	600	882,352		
17	24,100	90	132,352	170	249,100	700	1029,412		
18	26,471	95	139,706	175	257,352	800	1176,470		
19	27,941	100	147,058	180	264,705	900	1323,529		
20	29,412			190	279,412	1000	1470,588		
25	36,765			200	294,118				
30	44,118								
35	51,471								
40	58,824								
45	66,176								
50	73,529								

⁸² Cumhuriyet, 1 Kanunusani 1934 Pazartesi.

Ek-3. Eski kile ile alınan bir şey litre ile alındığı vakit kaç kuruş verilecektir?⁸³

(Cetvel eski kilesi 1 kuruştan başlayarak 1000 kuruşa kadar olan şeylerin litre fiatlerini gösterir.)

Kile fiati Kr.	Litre fiati Kr.	Kile fiati Kr.	Litre fiati Kr.	Kile fiati Kr.	Litre fiati Kr.	Kile fiati Kr.	Litre fiati Kr.
(1–35 Kuruş)				(40–100 Kuruş)		(200–1000 Kuruş)	
1	2,703	19	51,351	40	108,108	200	540,541
2	5,405	20	54,054	45	121,622	225	608,108
3	8,108	21	56,756	50	135,135	250	675,676
4	10,811	22	59,459	55	148,649	500	1351,631
5	13,514	23	62,162	60	162,162	1000	2702,703
6	16,216	24	64,865	65	175,675		
7	18,919	25	67,568	70	189,189		
8	21,622	26	70,270	75	202,703		
9	24,324	27	72,973	80	216,216		
10	27,027	28	75,676	85	229,730		
11	29,730	29	78,378	90	243,243		
12	32,432	30	81,081	95	256,756		
13	35,135	31	83,784	100	270,270		
14	37,238	32	86,436				
15	40,541	33	89,189				
16	43,243	34	91,891				
17	45,946	35	94,594				
18	48,649						

⁸³ **Cumhuriyet**, 1 Kanunusani 1934 Pazartesi.

KAYNAKÇA

Aksoy, Lemi, **Modern Türkiye'de Ölçü İnkılâbı**, Türk İktisat Cemiyeti Konferanslar Serisi: 13, Güneş Matbaası, İstanbul 1941.

Akşam, 21 Kânunusani 1934.

Akşam, 25 Kânunuevvel 1932.

Akşam, 28 Kânunuevvel 1933.

Akşam, 29 Kânunuevvel 1933.

Akşam, 29 Teşrinisani 1933.

Akşam, 30 Kânunuevvel 1933.

Akşam, 4 Teşrinisani 1933.

Akşam, 6 Teşrinisani 1933.

Akşam, 10 Teşrinievvel 1933.

Akşam, 16 Kânunuevvel 1932.

Cumhuriyet, 1 Kânunusani 1934.

Cumhuriyet, 1 Şubat 1934.

Cumhuriyet, 10 Kânunusani 1934.

Cumhuriyet, 12 Kânunusani 1934.

Cumhuriyet, 15 Kânunusani 1934.

Cumhuriyet, 16 Kânunusani 1934.

Cumhuriyet, 17 Kânunusani 1934.

Cumhuriyet, 21 Kânunusani 1934.

Cumhuriyet, 3 Kânunusani 1934.

Cumhuriyet, 3 Kânunusani 1934.

Cumhuriyet, 3 Şubat 1934.

Cumhuriyet, 4 Kânunusani 1929.

Cumhuriyet, 4 Kânunusani 1934.

Cumhuriyet, 5 Kânunusani 1934.

Çakar, Enver, vd., “Osmanlı Devleti’nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri”, **Kantarın Topuzu-Teraziler, Ağırlıklar, Ölçü Aletleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s.69-78.

Doğan, Aybüke Betül, **Eski Türkçede Ölçü**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.

Dönmez, Sevgi, “Hitit Dönemi’nde Değişim Araçları ve Ölçü Birimleri”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, C 6, S 8, 2013, s.813-832.

Duman, Halis, **Ölçü Sistemleri ve Birimler - Element ve Atom - Enerji Şekilleri ve Birimleri - Uzay, Evren ve Yıldız Sistemleri**, İstanbul 1993.

Ekinci, İlhan, “Osmanlı Deniz Ticaretinde Ölçü Birimlerinin Batılılaşmasına Bir Örnek: Kile’den Tonilatoya, Moorsom Usulü’nün Uygulanması”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 4, S 17, Bahar 2011, s.311-324.

Eksen, Ziya, **Antik Çağda Ağırlık ve Hacim Ölçü Araçları**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2010.

El-Kürdi, M. Necmüddin, **Şer’i Ölçü Birimleri ve Fıkhi Hükümleri**, Çev. İbrahim Tüfekçi, Buruc Yayınları, İstanbul 1996.

Er, Şükrü, “Eski Ölçülerimiz ve Metre Sistemi”, **Standard**, S 414, Haziran 1996, s.110-113.

Erginöz, Gaye Şahinbaş, “Hititlerde Ağırlıklar ve Ölçüler”, **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi**, S 10, 2006, s.225-235.

Erkal, Mehmet, “Ölçü”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 34. Cilt, s.28-31.

Erten, Safiye Yılmaz, “Muhtasar Kavaid-i İlm-i Hisab Perspektifinden 19. Yüzyılda Osmanlı’da Eski ve Yeni Ölçü Birimleri”, **Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu, 8-10 Mayıs 2014, Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ed. Mehmet Fatih Gökçek, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, Ankara 2014, s.116-122.

Galib Bey, **Yeni Mikyaslara Dair Risale**, Tatyos Matbaası, 1287.

ÖLÇÜ İNKILABININ TARİHSEL SÜRECİ, ÖLÇÜLER KANUNU'NUN KABULÜ VE UYGULANIŞI

Günergun, Feza, “Eski Fransız ve Metre Osmanlı Ölçü ve Tartılarının Sistemlerindeki Eşdeğerleri: İlk Karşılaştırmalar ve Çevirme Cetvelleri”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları II**, İstanbul 1998, s.23-48.

Günergun, Feza, “Osmanlılar ve Metre Sistemi”, **Osmanlı**, VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.655-663.

Hinz, Walther, **İslâm'da Ölçü Sistemleri**, Çev. Acar Sevim, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1990.

Hüseyin Tevfik, **Yeni Ölçülerin Menâfi' ve İstimaline Dair Risale-i Muhtasara**, İstanbul 1299.

İnalçık, Halil, “Osmanlı Metrolojisine Giriş”, Tercüme Eden: Eşref Bengi Özbilen, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S 73, Ağustos 1991, s.21-49.

Kallek, Cengiz, “Arşın”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 3. Cilt, s.411-413.

Kanunname-i İhtisab-ı Bursa - Sultan II. Bayezid Tarafından Yürürlüğe Konulan Dünyanın Bugünkü Manada İlk Standardı, TSE, Ankara 1998.

Kısaca Metroloji, EURAMET, 2008.

Koçaş, İlknur, “Geçmişten Günümüze Ölçü Birimleri ve Metroloji”, **Bilim ve Teknik**, S 503, Ekim 2009, s.28-33.

Kürkman, Garo, **Anadolu Ağırlık ve Ölçüleri**, Suna-İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2003.

Kürkman, Garo, **Osmanlılarda Ölçü ve Tartılar**, Metin ve Sergi Çalışmaları, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, 14 Ekim - 14 Aralık 1991.

Maralbek, Yermukhamet, vd., “Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lügati't-Türk Adlı Eserinde Yer Alan Ölçü Birimleri”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S 88, 2018, s.187-199.

Metroloji, TÜBİTAK Ulusal Metroloji Enstitüsü, 2013.

Monnaies Et Principales Mesures Non Metriques Usitees Dans L'Empire Ottoman, Constantinople 1908.

Özdemir, Recep, “Tarihte Tüketici Haklarına Yönelik Yapılan İlk Kanun: Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa”, **Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, S 4, Güz 2017, s.1-16.

Özyetkin, A. Melek, “Tarihî Türk Dili Alanında Uzunluk/Mesafe Ölçümünde Kullanılan Birimler”, **38. ICANAS-Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi / Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi, Ankara, 10-15.09.2007**, **38. ICANAS**, Cilt 3, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.1413-1420.

Reglement Et Tables Pour La Conversion Des Poids Et Mesures, Constantinople 1870.

Robinson, Andrew, **Ölçüler Kitabı**, NTV Yayınları, 2009.

Systeme Des Mesures, Poids Et Monnaies De L'Empire Ottoman Et Des Principaux Etats, Constantinople 1910.

Taşkın, Ünal, “Osmanlı Devrinde Ortadoğu'da Kullanılan Ağırlık ve Hacim Ölçüsü Birimleri”, **Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, C V, S 2, Temmuz 2007, s.63-79.

Taşkın, Ünal, **Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.

Tekin, Oğuz, “Tarih Boyunca Terazi Ağırlıklarına Genel Bir Bakış”, **Kantarın Topuzu-Teraziler, Ağırlıklar, Ölçü Aletleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016, s.31-47.

Tekin, Oğuz, “Yakın Doğu Uygarlıklarından Bizans'a Terazi ve Terazi Ağırlıkları”, **Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler**, S 42, 2016, s.1-11.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 2, C 21, İçt. Senesi: 3, 39. İçtima, 11.1.1926.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 2, C 21, İçt. Senesi: 3, 40. İçtima, 13.1.1926.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 2, C 21, İçt. Senesi: 3, 41. İçtima, 14.1.1926.

ÖLÇÜ İNKILABININ TARİHSEL SÜRECİ, ÖLÇÜLER KANUNU'NUN KABULÜ VE UYGULANIŞI

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 2, C 21, İçt. Senesi: 3, 42. İçtima, 16.1.1926.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C 25, İçt. Senesi: 4, 25. İnikat, 2.2.1931.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C 26, İçt. Senesi: 4, 36. İnikat, 19.3.1931.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C 11, İçt. Senesi: 2, 18. İnikat, 31.12.1932.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2 / 27.26.15.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.18.1.2, / 39.65.12.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE HATAY DEVLETİ'NİN İKTİSADİ İLİŞKİLERİ (2 EYLÜL 1938-29 HAZİRAN 1939)*

HAMİT PEHLİVANLI**

ÖZ

Hatay (Antakya), Osmanlı Devleti yıkıldığında Misakımillî sınırları içerisinde kalan İskenderun sancağına bağlıydı. Ancak İskenderun sancağı Lozan Antlaşması'nda Türkiye sınırları dışında kalmıştı. Türkiye'nin bütün çabalarına rağmen İngiltere ve Fransa'nın olumsuz tavırları yüzünden bu bölge Fransız mandasına terk edilmişti. Buna rağmen Türkiye bölge üzerindeki iddialarından vaz geçmemiş, İskenderun sancağını sınırları içine katmayı planlamış ve planını da adım adım uygulamıştır. Fransa'nın diplomatik oyunlarına karşı Türkiye de karşı oyun kurmuştur. Hatay'ın Suriye'den ayrı bağımsız bir devlet olması için olağanüstü bir çaba sarf etmiştir. Siyasi ve hukuki bütün yollara başvurarak Hatay'ın Suriye'den koparılmasını sağlamıştır. Uzun çabalardan sonra 2 Eylül 1938'de Hatay Devleti kurulmuştur. Tayfur Sökmen devlet başkanlığına, Abdülgani Türkmen ise meclis başkanlığına seçilmiştir. Tayfur Sökmen anayasaya göre Abdurrahman Melek Bey'i hükümeti kurmak üzere Başbakanlığa atamıştır.

Hatay Meselesi ile ilgili olarak daha önce yapılan çalışmalarda çoğunlukla siyasi, askerî ve hukuki meseleler ele alınmıştır. Nitekim yazılan kitaplar, makaleler, hatıralar ve sunulan tebliğlerde bu hususlar öne çıkarılmıştır. Zira Hatay Devleti'nin kuruluş aşaması uzun sürmüşken devlet hayatı ise kısa olmuştur. Dolayısıyla iktisadi meseleler, askerî, siyasi ve hukuki meselelerin gölgesinde kalmıştır

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale/TÜRKİYE, hamitoba@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-5008-6901

denilebilir. Türkiye Cumhuriyeti ve Hatay Devleti'nin iktisadi ilişkilerine dair müstakil bir çalışma olmadığından bu konu özellikle ele alınmıştır. Özellikle tetkik eserlerde bir yıldan az süre yaşayan Hatay Devleti'nin Türkiye ile iktisadi ilişkileri konusunda yeterli bilgi hemen hemen yok gibidir. Dolayısıyla tetkik eserler ve hatıralardan ziyade arşiv belgelerinden, *Resmî Gazete*'deki kanun, yönetmelik, anlaşma metinlerinden, yerel ve ulusal yayın yapan gazeteler ile diğer resmî yayınlardaki bilgilerden yola çıkarak iki devlet arasındaki ekonomik ilişkiler ele alınmıştır. Bu incelemelerden Hatay devlet teşkilatının Türkiye örneğine göre şekillendirildiği ve ekonomik meselelerle ilgili kurumların Türkiye'deki benzerlerine göre oluşturulduğu açıkça görülmektedir. Türkiye bu kurumların oluşturulmasına hem uzman personel, hem de mevzuat açısından destek olarak devlet tecrübesini Hatay Devleti'ne aktarmıştır. Bu husus iki devlet arasındaki yazışmalardan açıkça anlaşılmaktadır. Makalede iki devlet arasındaki teşkilatlanma ile ilgili konular ele alındıktan sonra ekonomik faaliyetler üzerinde durulmuştur. İthalat ve ihracat ile ilgili belgelerdeki ve resmî yayınlardaki mevcut bilgiler değerlendirilmiştir. Hatay Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ekonomik faaliyetlerin bir kısmının istatistiklere yansımadağı açıktır. Genellikle yılsonu ekonomik faaliyetlerin toplamını ifade eden istatistiklere birçok konu yansımadan Hatay Devleti Türkiye'ye iltihak etmiştir. Hatay, devlet olarak kuruluşunu tamamlayamadan ve müesseselerini kesin olarak işletmeye fırsat bulamadan kendisini feshetmiş bir devlet konumundadır. Bununla beraber iki devlet arasındaki iktisadi ilişkileri eksiksiz ortaya koymak gibi bir durum söz konusu değildir. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere yeterli kaynak yoktur. Mevcut kaynaklar ve özellikle arşiv belgeleri değerlendirilerek daha önceki çalışmalarda üzerinde fazla durulmayan bir konu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdurrahman Melek, Abdülğani Türkmen, Fransa, Hatay Devleti, İskenderun Limanı, Tayfur Sökmen.

**THE ECONOMIC RELATIONSHIPS BETWEEN THE REPUBLIC
OF TURKEY AND HATAY STATE (2 SEPTEMBER 1938-29 JUNE
1939)**

ABSTRACT

When the Ottoman Empire collapsed, Hatay (Antakya) was a territory connected to Iskenderun Sanjak, which was within the borders of the National Pact. However, Iskenderun Sanjak remained outside the borders of modern Turkey as a result of the Treaty of Lausanne. Despite all the efforts of Turkey, this territory was left to the French mandate because of the attitude of Britain and France. However, Turkey did not renounce its claims on this region. Indeed, Turkey had planned to annex Iskenderun Sanjak and implemented this plan step by step. In this way, Turkey responded to France's diplomatic game and made an extraordinary effort to ensure that Hatay was an independent state from Syria. Turkey ensured the separation of Hatay from Syria by resorting to all political and legal means. As a matter of fact, Turkey ensured the establishment of a new independent state in Hatay on September 2, 1938. Tayfur Sökmen was elected president of the state and Abdülgani Türkmen was elected president of the parliament. According to the constitution, Tayfur Sökmen appointed Mr. Abdurrahman Melek to the Prime Ministry to form a government.

Political, military and legal aspects on Hatay issue have been discussed heavily in previous studies on the matter. As a matter of fact, these issues were highlighted in the books, articles, memoirs and conferences presented. Because while the establishment phase of Hatay State took a long time, the state life was short. Therefore, it may be concluded that economic issues have been overshadowed by military, political and legal issues. Since there is no independent study on the economic relations of the Republic of Turkey and the State of Hatay, this issue is specifically addressed in this paper. There seems to be almost no sufficient information on the economic relations of Hatay State with Turkey, especially in the research works. Therefore, the economic relations between the two states were discussed based on archival documents, laws, regulations, texts of agreements in the official gazette, local and national newspapers and other official publications rather than research works and memoirs. From these examinations, it is clearly seen that Hatay State's organization was

shaped according to the example of Turkey and that the institutions related to economic issues were formed according to their counterparts in Turkey. Turkey transferred its experience to Hatay State by supporting the establishment of these institutions in terms of both civil servant and legislation. This is clearly understood from the correspondence between the two states. In the article, economic activities are emphasized after the issues related to the organization between the two states are discussed. Existing information in documents and official publications related to import and export has been evaluated. It is clear that some of the economic activities between Hatay State and the Republic of Turkey have not been reflected in the statistics. Hatay State joined Turkey before many issues were reflected in the statistics, which generally express the total of economic activities at the end of the year. Hatay was in the position of a state that dissolved itself before it could complete its establishment and before it had the opportunity to operate its establishments definitively. At the same time, it is not possible to fully reveal the economic relations between the two states, because there are not enough resources as mentioned above. Thus, existing sources and especially archival documents are evaluated and a subject that has not been emphasized much in previous studies is discussed in this paper.

Keywords: Abdurrahman Melek, Abdülgani Türkmen, France, Hatay State, İskenderun Port, Tayfur Sökmen.

GİRİŞ

Türkiye ile Fransa arasında askerî ve siyasi antlaşmalar 1938 yılı Temmuz ayında imzalanmıştır. Hatay'da bağımsız bir devlet kurulmasına karar verilmiştir. Bundan sonra Hatay'da seçimlerin Türk-Fransız temsilcilerinin kontrolünde tamamlanması ve iş birliğine devam edilmesi hususunda da anlaşılmıştır. Antlaşma üzerine Türkiye seçim işlerini Fransız Temsilci Albay Collet ile yürütmek üzere Cevat Açıkalın'ı Hatay'a göndermiştir. Cevat Açıkalın, 15 Temmuz 1938'de Hatay'a gitmiş ve Collet ile görüşerek seçim hazırlıklarına başlamıştır. Seçimler sonucu Türkiye'nin istediği olmuş ve 40 kişilik meclise 22 Türk milletvekili olarak girmiş ve çoğunluk Türklere geçmiştir. Bu sonuçlara göre Hatay Meclisi, 2 Eylül 1938'de açılmıştır. Seçimlerin tamamlanmasından ve meclisin açılmasından sonra devletin kurulması tamamlanmış, Tayfur Sökmen'in Cumhurbaşkanı olması için gerekli hazırlıklar yapılmıştır. Sonunda Devlet Başkanlığına Tayfur Sökmen, Meclis Başkanlığına da Abdülgani Türkmen seçilmiştir. Tayfur Sökmen hükûmeti kurmak üzere Başbakan olarak Abdurrahman Melek'i görevlendirmiştir. Hükûmet kurulup güvenoyu aldıktan sonra işe koyulmuştur. Zira Hatay'da yapılacak birçok iş bulunmaktadır. Bunlar arasında da şüphesiz iktisadi meseleler önemli yeri tutmaktadır. Türkiye, Hatay halkını Fransa ve Suriye'nin olumsuz davranışlarına karşı korumak için imkânlarını seferber etmiştir¹.

Fransa, Hatay Devleti kurulduktan sonra da Hatay üzerindeki vesayetini sürdürmek istemektedir. 20 Ekim 1938'de Başbakan Abdurrahman Melek ile görüşen Albay Collet, Fransız Yüksek Komiserinin Hatay gümrük teşkilatının kurulmasını istemediğini söylemiştir. Albay Collet, Başbakan Melek'e, Yüksek Komiserin kendisinin bilgisi olmadan Hatay Devleti'nin gümrük teşkilatı kurarak memur tayin etmesini "Manda Hükûmeti"ne karşı "nezaketsiz ve düşmanca davranış" olarak kabul edeceğini ifade etmiştir. Başbakan durumu Devlet Başkanı Tayfur Sökmen'e ve Türkiye temsilcisi Zihni Akdur'a bildirmiştir. Bu gelişme üzerine Zihni Akdur, Albay Collet'ü arayarak bunu "hayretle karşıladığı"nı, "Hatay Devleti kurulalı bir buçuk ay

¹ Hamit Pehlivanlı, İsmet Melek, "Hatay Devleti'nin Kuruluşu", **Devletten Millete Hatay Devleti-Bir Sadakat Öyküsü-**, Hatay 2011, s.167-171; Yusuf Sarıncay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-II (1938-1939)", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s.429; Volkan Payaşlı, **Sancak'tan Vilayet'e Hatay (1921-1960)**, Ankara 2017, s.53.

geçtiği hâlde yapılan anlaşmalar gereği Hatay’da ayrı gümrük idaresi teşkiline dair hükümlere uyulmadığı”nı bildirmiştir. Zihni Akdur, konuşmasının devamında “bundan birkaç gün sonra Hatay gümrük teşkilatı ve kadrosu teşekkül ettirilerek işe başlanmıştır. Eski idarenin tasfiyesi ayrı bir iş olup bu mesele ile karıştırılmaması ve Hatay yetkililerinin görüşmek üzere Beyrut’a gitmesine de gerek olmadığı”nı Collet’e bildirilmiştir². Collet, kendisinin bu hususlarda Hatay ve Türkiye ile aynı kanaatte olduğunu ancak Yüksek Komiserin Hatay heyetinin son zamanlarda Beyrut’a kendisinin yanına gelmemelerine müteessir olduğunu ifade etmiştir. Kendisinin bu hususlarda Türkiye ile iyi niyet ve samimiyetle çalıştığını ve çalışabileceğini bildirmiştir. Bu görüşmede Zihni Akdur Collet’e şu cevabı vererek Türkiye’nin kararlılığını göstermiştir: “Esasta aramızda ihtilaf olmadığını biliyorum. Sizi emrivaki karşısında bulundurmamış olmak ve şahsınıza olan itimat ve dostluğumuza binaen Hatay gümrüğünün yarın sabah işe başlayacağını bugünden bildirmek isterim³.” Bu cevap üzerine Collet, “Yüksek Komiserin bu duruma üzüleceğini ve bazı olumsuz tedbirlere başvurabileceğini” söyleyerek üstü kapalı tehdit etmiştir. Yüksek Komiserlik, Suriye sınırında Hatay mallarına farklı gümrük tedbirleri alacağını, bu durumdan transit eşya ve Hatay’ın iktisadi olarak zararlı çıkacağını bildirmiştir. Zihni Akdur bu cevaba “biz Hatay’ın statüsünün tatbikine nezaretle mükellefiz ve bunu tatbik ediyoruz” mukabelesinde bulunarak Türkiye’nin bu hususta taviz vermeyeceğini ifade etmiştir⁴. Zihni Akdur, Fransızlarla bu görüşmeden hemen sonra Hatay Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen ile temas kurarak Hatay gümrük kadrosunun teşekkül ettirilmesine karar vermişlerdir. Yeni teşkilatın başına eski gümrük müdürlerinden B. İhsan getirilerek 53 kişilik bir kadro oluşturulmuştur. Gümrük görevlilerinin İskenderun’a giderek işe başlamalarına karar verilmiştir. Aynı şekilde kıyı boyunca Süveydiye ve Arsuz’da da gümrük memurları görevlendirilmiştir. Fransızların Hatay’dan dışarıya gidecek mallar için Suriye ve Lübnan sınır kapılarında gümrük büroları kurmasından bundan sonra zorluklar çıkaracağı anlaşılmıştır. Hatay Devleti de buna karşılık kendi sınır kapılarında Suriye ve Lübnan’dan gelecek mallar için gümrük teşkilatı kurmayı kararlaştırmıştır. Hatay Liman

² **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 030.10.224.513.52/5; **Aynı Tarihi**, S 59 (1-30 İlk Teşrin 1938), 24 İlk Teşrin 1938, s.92-93.

³ **BCA**, 030.10.224.513.52/2.

⁴ **BCA**, 030.10.224.513.52/2.

başkanının da en kısa zamanda tayin edilmesi konusunda Albay Collet ile mutabakat sağlanmıştır⁵.

Hatay Devleti kurulduğu sırada Suriye-Hatay sınırı açık, Hatay-Türkiye sınırı ise kapalıydı. Gümrük Müdürü İhsan Çardaklı, Suriye sınırının kapatılarak Hatay Devleti'nin ekonomik sıkıntıya düşürülmesi ihtimaline karşı hazırlıklarını yapmıştır. Bu durumdan rahatsız olan Fransız ve Suriyeliler Hatay Devleti'ni zor durumda bırakmak için 20 Ekim 1938'de Hatay-Suriye sınırını kapatmışlardır. Suriye, Hatay'dan gelecek mala gümrük resmi koymuş ve Andifli mevkiinde bir gümrük noktası kurmuştur. Hatay Hükûmeti de bu gümrük kapısı karşısına bir gümrük teşkilatı kurarak mukabelede bulunmuştur. Kanuna göre Hatay ile Suriye ve Lübnan arasında gümrük konulmuştur. Suriyelilerin amacı Hatay Devletini ekonomik bakımdan sıkıntıya sokarak Fransa'ya ve Suriye'ye mahkûm etmektir⁶.

Bu gelişmeler üzerine Tayfur Sökmen Hatay Milletvekili Abdurrahman Mürseloğlu, Elçi Cevat Açıkalın ve Başyaver Zihni Bey'i bir mektupla Ankara'ya göndermiştir. Başbakan Celal Bayar ile yapılan istişareler sonucu iki gün içinde kapalı olan Türkiye-Hatay sınırının açılması sağlanmıştır. Fransızlar bu gelişmeler üzerine Suriye-Hatay sınırını açabileceklerini bildirmişlerdir. Ancak Türkiye'nin desteğiyle Sökmen Fransızlara “siz açsanız da biz bir daha açmayacağız. Bundan böyle uçaklarınızın Hatay semalarında uçmasına da izin vermeyeceğiz” diye yüksek perdeden bir cevap vermiştir. Bu ve benzeri tavırlar Hatay halkı üzerinde olumlu etki yapmış ve yönetime güvenlerini arttırmıştır⁷.

Diğer taraftan Hatay'da meydana gelen gelişmeleri ayrıca bazı Batılılar da yakından takip etmektedir. Halep İngiliz Konsolosu A.W. Davis, Fransa ve Suriye'nin uygulamaları sonucu İskenderun Limanı'ndan yapılan ticaretten

⁵ BCA, 030.10.224.513.52/3; **Ayın Tarihi**, S 62 (1-31 İkinci Kânun 1939), 22 Son Kânun (Ocak) 1939, s.101.

⁶ **Hatay Devleti Resmî Gazete**, 14 İkinci Kânun 1939, No.52, s.11; Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara 1992, s.113; Mehmet Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.394; Meltem Tekerek, “Hatay Devleti Üzerinde Türkiye Etkisi: “İktisadi Millileştirmeler (1938-1939)”, **Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu (4-6 Nisan 2019/Hatay)**, Ankara 2020, s. 1077; **Ayın Tarihi**, S 59 (1-30 İlk Teşrin 1938), 24 İlk Teşrin 1938, s.92-93.

⁷ Tayfur Sökmen, **a.g.e.**, s.115.

elde edilen gelirlerin düştüğünü, bunun da Hatay Devleti'ni zor durumda bıraktığını Londra'ya bildirmiştir. Ancak bu durumun Türkler tarafından abartılı olarak basına olumlu bir şekilde aktarıldığını, gerçekte Arapların, Hristiyanların dışında Türklerin de bu durumdan hoşnut olmadığını raporuna yazmıştır⁸. İngilizler Hatay'da Türklerin başarılı olmasını istemediklerini bu ve benzeri davranışlarıyla açığa vurmuşlardır.

I. Hatay Devleti'nin Genel İktisadi Durumu

Hatay Devleti kurulmadan önce de Türkiye ile Hataylılar arasında iktisadi ilişkiler devam etmekteydi. Türkiye'nin İskenderun sancağı dâhilindeki Türklerle her bakımdan ilgilendiği bilinmektedir. Ancak zaman zaman Türkiye de bazı Hatay ürünlerinin satışı konusunda sıkıntıya düşülmektedir. Mesela Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti, Hatay'daki çiftçiler tarafından üretilen 404.000 kilo tütünün alınması konusunda yapılan müracaatı inceleyerek Başbakanlığa olumsuz görüş bildirmiştir. Bakanlık, Türkiye'de üretilen tütünden yaklaşık 5,5 milyon kilo tütünün üretici elinde kalacağını ön görüldüğünü, dolayısıyla Hataylı üreticinin malının alınmasının mümkün olmadığını bildirmiştir. Ayrıca Bakanlık, alım yapılamamasına üretim fazlalığı dışında Hatay üreticisinin tütününün kalite bakımından da düşük olduğunu gerekçe göstermiştir. Dolayısıyla Hatay tütünleri alınsa bile Türk tütünleri ile harmanlanması da uygun görülmemektedir⁹. Görüldüğü gibi Hatay ile iktisadi ilişkiler inişli çıkışlı devam etmektedir. Ancak Hatay Devleti kurulduktan sonra işler daha ciddiye alınmış ve Hatay Devleti'nin özellikle iktisadi bakımdan desteklenmesine önem verilmiştir. Örneğin zabita ve emniyet teşkilatının ihtiyaçları hemen hemen Türkiye tarafından karşılanmıştır. Türkiye sadece bu işler için 400.000 lira mali destekte bulunmuştur¹⁰. Zira Hatay yönetimine karşı halkın güveninin sarsılması Türkiye'nin bütün hesaplarını altüst edebilirdi.

Hatay Devlet Başkanı Tayfur Sökmen, Hatay'ın iktisadi durumunu açıklayan raporunu Türkiye'ye ve ayrıca Hatay'daki Türkiye yetkililerine de göndermiştir. Sökmen, gönderdiği raporunda Hatay'ın ekonomik durumunu, Fransa'nın bu husustaki tutumunu ve Türkiye'nin yapabilecekleri konusunda

⁸ Meltem Tekerek, **a.g.t.**, s.1081.

⁹ **BCA**, 030.10.0.0.182.253.4.

¹⁰ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, (Baskı yeri yok)1999, s.138; Meltem Tekerek, **a.g.t.**, s.1093.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE HATAY DEVLETİ'NİN İKTİSADİ İLİŞKİLERİ
(2 EYLÜL 1938-29 HAZİRAN 1939)

görüşlerini ortaya koymaktadır. Rapordan anlaşıldığına göre Hatay'ın ürettiği mallar hububat, yaş ve kuru sebze, yaş meyve ve kozadan ibaret olup çok az bir gümrük vergisi ile Fransa'ya ihraç edilmektedir. Bu ticaretten 600.000 lira civarında bir gelir elde edilmektedir¹¹. Ancak Hatay Devleti'nin kurulması üzerine Fransa'nın menfi tavrı yüzünden bu ticaret mümkün olmamaktadır. Rapora göre Hatay ekonomisinin sarsıntıya uğramadan devam ettirilebilmesi için daha önce Fransa'ya satılan ürünlerin şimdi gümrüksüz olarak Türkiye'ye girmesi gereklidir. İç piyasada tüketilenden arta kalanlar da diğer Türk malları ile birlikte başka ülkelere satılmalıdır. Hatay Devleti tarafından gıda maddeleri ve canlı hayvan başta olmak üzere her türlü mamul eşyanın ithalatı yapılmaktadır. Hatay ithalatının %25'ini Suriye ve Lübnan fabrikalarında üretilen mallar, %75'ini de başka ülkelere Suriye ve Lübnan'a giren mallar teşkil etmektedir. Dolayısıyla Fransa'nın bu tavrını kırmak veya en azından hafifletebilmek için ithal eşyasının bir kısmını Türkiye'den temin etmek mümkündür. Bu maksatla Türkiye'den pamuk, yünden imal edilmiş eşyalar (mensucat) ve sanayi mamulü ürünler ithal edilebilir. Hatay Devleti'ni ithalat derdinden ve Suriye'ye mecbur olmaktan kurtarmak için Türkiye'den ithal edilecek mal ve eşyanın gümrüksüz olarak işleme tabi olması zaruridir. Başka ülkelere yapılacak ithalat ise "Hatay İş Anonim Şirketi" aracılığı ile olmalıdır. Adı geçen şirket aracılığı ile yabancı ülkelere üretilen ürünlerle doğrudan temas kurularak aracısız ithalat yoluna gidilebilecektir¹².

¹¹ **Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA)**, Em. U. M. Evrak kaydı, 26.10.1938, No.115279/58. (Raporu Hazırlayanlar: Nafia Vekili Kemal Alpar, İktisat Müsteşarı Celal, Gümrük Umum Müdürü İhsan Beyler)

¹² **EGMA**, Em. U. M. Evrak kaydı, 26.10.1938, No.115279/59; **Akşam Gazetesi**, 5 Teşrinievvel 1938 Çarşamba, Sene: 21, No: 7174, s.2. (İktisat müsteşarı Celal Akyüz başkanlığında 1 Teşrinievvel 1938'de Hatay'ın tanınmış iş adamları ile bir toplantı yapılmış ve "Hatay İş Anonim Şirketi" adıyla bir şirket kurulması kararlaştırılmıştır. Bu şirketin faaliyet alanı şu şekilde belirlenmiştir: Hatay topraklarındaki madenleri işletmek, Amik Gölü'nü kurutmak, Asi Nehri'nin mecrasını taramak ve bahçeli evler kooperatifini kurmaktır. Şirketin sermayesi iki yüz bin Türk lirasıdır. Şirketin kuruluşu için yedi kişilik bir komisyon kurulmuştur. 4 Teşrin günü şirketin kuruluşunda görevli olanlar Devlet Başkanı Tayfur Sökmen tarafından kabul edilmişlerdir. Tayfur Bey kabulde "memleket iktisadiyatını kuracak olan bu müesseseyi candan karşıladığını ve kendisinin de hissedar yazılmak suretiyle maddi yardımda bulunacağı gibi manevi yardımlarını da esirgemeyeceğin söylemiş ve buradaki işimizin hedefi yapmaktır, yapacağız, adaleti kuracağız. Elhasıl her şeyi yapacağız" demiştir; **Aydın Tarihi**, S 59 (1-30 İlk Teşrin 1938),

Tayfur Sökmen, Türkiye'ye gönderdiği raporundan sonra ayrıca Hatay Meclisi'nde bir konuşma yaparak devletin mali durumu hakkında milletvekillerini de bilgilendirmiştir. Sökmen konuşmasında durumun önceki yıllardan daha iyi olduğunu ifade etmiş ve gelir durumunu "... Ağustos ayı sonuna kadar tahsilatımız 581 bin küsur liradır. Hâlbuki geçen sene aynı ay nihayetine kadar 147 bin lira noksanıyla 434 bin küsur lira tahsil etmiştik. Halkımız da itiraf ederler ki bu meblağı hiçbir tazyik etmeden tahsil etmiş bulunuyoruz..."¹³ sözleriyle açıklamıştır. Cumhurbaşkanı yaptığı durum değerlendirmesinde, devlet kurulduktan kısa süre içerisinde kadroları az para harcayarak kurduklarını, özlük haklarını koruyarak maliye kadrosunu gençleştirdiklerini ifade etmiştir. Devlet Başkanı, tütün fiyatlarında gerekli ayarlamayı yaparak rejî idaresine tütün satışlarını gerçekleştirerek halkın lehine iyi bir iş yaptıklarını da söylemiştir. İskenderun Gümrüğüne Cenevre Antlaşması gereği Hatay Devleti el koyunca sıkıntı ortaya çıkmıştır. İskenderun Gümrüğü teslim alınınca Suriye yönetimi Hataylıları ekonomik bakımdan zor durumda bırakacak yollara başvurmuştur. Bu amaçla Suriye sınırına yeni gümrük kapıları açmış, Hatay'dan Suriye'ye ihraç edilen mallara gümrük vergisi koymuştur. Ayrıca un, buğday gibi hayati önemi olan malların ve başka eşyaların Hatay'a girişini engellemiştir. Buna karşılık Hatay Devleti de gümrük kapıları yapmışsa da giren ve çıkan mallardan gümrük vergisi almamaktadır. Sökmen gelecek ile ilgili olarak da "memleketimiz hiç bir sıkıntı çekmeyecektir. Bu kürsüden sayın milletvekillerine şunu da söyleyebilirim ki, genç Hatay'ın mali sarsıntılar geçireceği iddialarına rağmen hükûmet gerek harice ve gerekse dâhile on para bile borçlanmadan taahhüdâtını muntazam ve zamanında ifa etmiş olup, hiç bir vergi de ihdas etmeyeceğimiz gibi, 937 senesine kadar vergi bakayalarını da affetmeyi düşünüyoruz. Bu meyanda banka borçlarını da taksite bağlayacağız" diyerek milletvekillerini ve dolayısıyla halkı rahatlatmak istemiştir¹⁴.

Suriye tarafının haber vermeden Hatay-Suriye sınırını kapatması ve gümrük vergileri koyması üzerine doğabilecek sıkıntıları önlemek üzere yetkililer harekete geçmiştir. Hatay Devleti yetkilileri gerekli tedbirleri almak

1 İlk Teşrin 1938, s.92; **Cumhuriyet**, 5 İlk Teşrin 1938 Çarşamba, 15. Yıl, Sayı: 5172, s.1,7.

¹³ **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları** (hazırlayan: Mehmet Tekin), Ankara 2009, s. 70.

¹⁴ **Aydın Tarihi**, S 59 (1-30 İlk Teşrin 1938), 26 İlk Teşrin 1938, s.93; **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları** Haz. Mehmet Tekin, Ankara 2009, s.71.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE HATAY DEVLETİ'NİN İKTİSADİ İLİŞKİLERİ
(2 EYLÜL 1938-29 HAZİRAN 1939)

üzere Tayfur Sökmen başkanlığında toplanmışlardır. Toplantıya Meclis Başkanı, Başbakan, bakanlar, milletvekilleri, İskenderun Ticaret Odası yetkilileri ve tacirler katılmıştır. Burada Hatay ekonomisinin çökmemesi için alınması gerekli tedbirler üzerinde durulmuştur¹⁵.

Bilindiği gibi Hatay Devleti kurulduktan sonra Suriye ile Hatay arasında bir gümrük sınırı ve gümrük kapısı yoktu. Abdurrahman Melek'in anlattığına göre Suriye ile Hatay arasında şimdilik bir sıkıntı olmadığı hâlde Suriyeliler, Hatay'dan Suriye'ye geçen yolcu ve eşyaya gümrük vergisi koymuştur. Bu harekete hemen karşılık verilmiş ve Hatay Devleti de Suriye gümrüğünün karşısına kapı açarak memurlarını görevlendirmiştir¹⁶. Türkiye tarafından, Suriye'nin bu davranışına karşılık olmak üzere kurulacak gümrük teşkilatında çalışmak üzere Hatay Devleti'ne tecrübeli eleman takviyesi yapılmıştır. Gümrük ve Tekel Bakanlığı Müfettişlerinden Suphi Okay, Tetkik Amiri Faik Üçok ile daha önce Hatay'da görevlendirilen İstanbul Gümrük Muayene Memuru Sabahattin Kutlu'nun Hatay gümrük teşkilatında görevlendirilmeleri 17 Şubat 1939 tarih ve 2/10387 sayılı kararname ile kabul edilmiştir¹⁷.

Bu gelişmeler sırasında Fransa ve Suriye'nin menfi propagandaları da etkisini göstermiş ve halk buğday kıtlığı olacağına inanmaya başlamıştır. Bir kargaşanın önüne geçmek için Türkiye ile gerekli temaslar kurulmuştur. Payas'taki Türk gümrüğünün kaldırılması için acil tedbirler alınmıştır. Halkın idareye karşı olumsuz bir tavır takınmasını önlemek ve tahrikçilere imkân vermemek için Türkiye'den acele iki vagon buğday İskenderun'a gönderilmiştir. Nitekim bu basit tedbir bile Hatay halkı üzerinde olumlu etki yapmış ve karamsarlık yerini iyimserliğe bırakmıştır. Suriye gazeteleri Türkiye'nin bu tavrına çok sert tepki gösterirken Fransız gazeteleri Suriye'nin bu hususta hatalı davrandığını yazmaktaydılar¹⁸. Suriye'nin Hatay'ı zor durumda bırakmak, karışıklık çıkarmak ve iktisaden Hatay'ı çökertmek için yaptığı bu teşebbüsler aksine Hatay Devleti'nin lehine olmuştur. Hatay

¹⁵ Meltem Tekerek, **a.g.t.**, s.1080.

¹⁶ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu**, Ankara 1999, s.129; "Hatay, Suriye'nin Son Kararına Karşı Tedbir Alıyor -Devlet Reisinin Reislği Altında Mühim Bir Toplantı Yapıldı-", **Akşam Gazetesi**, 27 Teşrinievvel 1938 Perşembe, Sene: 21, No: 7196, s.1.

¹⁷ **BCA**, 030.18.1.2.86.13.1.

¹⁸ Melek, **a.g.e.**, s.130; Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul 2005, s.190.

gümrük gelirlerinin bütçeye devredilmesi de Hatay Devleti'ni mali bakımdan daha da rahatlatmıştır¹⁹.

Hatay ekonomisi için önemli bir husus da transit ticaret ve liman meselesidir. Fransa, İskenderun gümrüklerinden Suriye'ye ihraç edilen malın %10'una müsaade etmektedir. Hatay Devleti kurulduktan sonra bu imkân da ortadan kalkacaktır. Hatay'ı bu durumdan kurtarmak için İskenderun Limanı'nda bir Türk gümrüğü kurulmasına ihtiyaç hasıl olmuştur. Bu liman vasıtasıyla ithalat ve ihracat yapılması zaruret hâline gelmiştir. Uzmanlar, Hatay ihracatına katkı için Türkiye'nin güney vilayetlerinin ihtiyacı olan malların Türkiye adına, Hatay'a girecek malın da Hatay adına gümrüklenmesi gerekli olduğunu ifade etmektedirler. Yani Türkiye ile Hatay arasına diğer ülkeler sokulmamalıdır²⁰. Fransa, Suriye ve Lübnan'dan ithal edilecek malın ancak %30 kadarını İskenderun Limanı üzerinden yapmaya müsaade etmektedir. Fransızlar, Suriye ve Lübnan'ın ihracatlarını İskenderun'un aksine Lazkiye ve Trablusşam üzerinden yapmaları için kolaylaştırmıştır. Halep'ten Lazkiye'ye ton başına 600 kuruş, D.H.P.²¹ demir yolu hattı ile Trablusşam'a taşıma ücreti ise 560 kuruş olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu eşya Lazkiye ve Trablusşam'a girişte de vergiden muaf tutulmuştur. Buna karşılık Halep'ten İskenderun'a gelecek eşya için daha önce 450 kuruş ücret alınırken şimdi 1.200 kuruş ödemek gerekmektedir. Bu ücret politikası İskenderun'dan ihracat yapılmasını tehlikeye düşürmüştür. İskenderun Limanı ithalat ve ihracattan yıllık 500.000, belediye de 50.000 lira gelir elde etmektedir. Bu gelir Fransa'nın uyguladığı politika sonucu tehlikeye girmektedir. Bunun için Türkiye Devlet Demiryolları İşletmesinin Meydan-ı Ekbez-Payas arası 240 kuruş olarak uyguladığı nakliye ücreti tarifesini, D.H.P.'nin Halep'ten Meydan-ı Ekbez ve Payas ile İskenderun arasında uyguladığı 125 kuruştan daha aşağıya indirmesi gereklidir. Ayrıca Güneydoğu Anadolu'daki vilayetlerin ürünlerinin İskenderun Limanı üzerinden ihraç edilmesi de

¹⁹ Melek, **a.g.e.**, s.133.

²⁰ **EGMA**, Em. U. M. Evrak kaydı, 26.10.1938, No.115279/59; "Hatay, Suriye'nin Son Kararına Karşı Tedbir Alıyor-Devlet Reisinin Reisliği Altında Mühim Bir Toplantı Yapıldı", **Akşam**, 27 Teşrinievvel 1938 Perşembe, Sene: 21, No:7196, s.1.

²¹ "Société Ottomane du Chemin de fer Damas-Hamah et Prolongements / Osmanlı Şam-Hama Demiryolu ve Uzantıları Şirketi (D.H.P.)". D.H.P. Osmanlı Devleti'nden Suriye sınırlarında kalan 498 km. lik kısmı işleten demiryolu şirketi.

gereklidir²². İran, Türkiye ile iktisadi anlaşma teşebbüsünde bulunmuştur. Bu anlaşmanın Hatay Devleti için önemi, İran ithalat ve ihracat mallarının İskenderun Limanı üzerinden yapılacak olmasıdır. Böylece İskenderun Limanı üzerinden yapılan taşımacılık vesilesiyle Hatay Devleti bazı vergi ve diğer hizmetlerden dolayı gelir elde edecektir. Türkiye bu şekilde Hatay'ı ekonomik bakımdan desteklemiş olacaktır²³. Hatay Devleti'nin Suriye sınırını kapatması üzerine Suriye ile yapılan ticaret azalırken Türkiye ile olan ticaret olabildiğince artmıştır. Bilindiği gibi Fransızlar, İskenderun Limanı yerine Halep'in ithalat ve ihracatını Lazkiye ve Trablusşam'a yönlendirmişti. Bu durum İskenderun ile birlikte Halep'in de ekonomik durgunluk yaşamasına sebep olmuştur. Suriyelilerin Hatay'ı zor durumda bırakma teşebbüsleri ters tepmiş ve Halep transit ticaret gelirleri bakımından ciddi manada zarar görmüştür. Bu yasaktan önce günlük ortalama Halep-İskenderun arasında 300 araç geçiş yaparken şimdi geçiş yapan araç sayısı yirminin altına düşmüştür²⁴.

II. Türkiye'nin Hatay İktisadının Gelişmesi İçin Yaptığı Faaliyetler

II.1. Maliye ve Gümrük Teşkilatının Kurulması İçin Yapılan Yardımlar

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Hatay'da bağımsız bir devlet kurulduktan sonra da önceden olduğu gibi yardımlarına devam etmiştir. Türkiye'nin tecrübeleri Hatay'a aktarılmıştır. Türkiye'nin desteği hem kanun ve yönetmelik yani mevzuat takviyesi, hem de uzman personel gönderilmesi şeklinde olmuştur. Bu çerçevede Dışişleri Bakanlığının isteği üzerine Hatay'da mali teşkilatı kurmak üzere maliye müfettişlerinden Cemal Eyüpoğlu ve Ferit Melen Maliye Bakanlığı tarafından görevlendirilmiştir²⁵. Konu Başbakanlık tarafından da uygun bulunarak ilgililere gerekli talimat verilmiştir²⁶. Hatay'da kurulan Gümrük Muhafaza Teşkilatı Başkanlığına Seyhan Kaçak, İstihbarat Amirliğine de Emekli Jandarma Binbaşısı Cemil Ülgen tayin edilmiştir. Cemil Ülgen, Hatay Zabıta Umum Kumandanlığı emrinde iki yıl süre ile görev yapacaktır²⁷. Hatay Gümrük Teşkilatı

²² EGMA, Em. U. M. Evrak kaydı, 26.10.1938, No.115279/60; **Ayın Tarihi**, S 59 (1-30 İlk Teşrin 1938), 26 İlk Teşrin 1938, s.93.

²³ **Yeniğün**, 14 Mayıs 1939, s.2.

²⁴ Meltem Tekerek, **a.g.t.**, s.1083.

²⁵ **BCA**, 030.10.225.515.3/2.

²⁶ **BCA**, 030.10.225.515.3/1.

²⁷ **BCA**, 030.18.01.02.87.4.15, 004; 87.44.15.

kurulduktan sonra faaliyetlerin yürütülmesi için tecrübeli elemana da ihtiyaç hasıl olmuştur. Hatay Devlet Başkanlığından gelen bu teklif üzerine Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti bir müfettişle iki memurun görevlendirilmesini uygun görmüştür. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu iş için Müfettiş Suphi Okay, tetkik amiri Faik Üçok ve İstanbul gümrük muayene memuru Sabahattin Kutlu görevlendirilmiştir²⁸.

II.2. Maliye ve Ticaret Mevzuatı ile İlgili Yapılan Çalışmalar

İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü aracılığı ile 25 Ocak 1939'da T.C. İktisat Vekâleti Maadin Umum Müdürlüğünden Hatay Devleti'ne gönderilmek üzere bazı kanun ve yönetmeliklerin tespit edilerek bildirilmesini istemiştir. Maadin Genel Müdürlüğü istenenleri 6 Şubat 1939'da İçişleri Bakanlığına göndermiştir. Bunlar, "Maden Yönetmeliği ve bu yönetmeliğin değişiklikleri", "Taş Ocakları Yönetmeliği", "Petrol Kanunu", "Soğuk ve Sıcak Maden Sularının Kullanımı" ve "Kaplıcalar Tesisi" hakkındaki kanunlar ile ilgili mevzuattır²⁹. İçişleri Bakanlığı 13 Şubat 1939'da T.C. Hatay Fevkalade Murahhaslığına Emniyet Umum Müdürlüğü aracılığı ile bir dosya göndererek Hatay Devlet Başkanlığına teslim edilmesini istemiştir. Yazıdan anlaşıldığına göre dosyada, yukarıda bahsedilen kanun ve yönetmeliklerden oluşan mevzuat bulunmaktadır³⁰. Bu dosya Emniyet Umum Müdürlüğü tarafından aynı gün Payas Emniyet Amirliği'ne gönderilmiştir³¹.

Hatay Devleti ile ilgili yazışmaları daha önce Emniyet Umum Müdürlüğü aracılığı ile İçişleri Bakanlığı yürütmektedir. Ancak Dışişleri Bakanlığı 15 Şubat 1939 tarih ve 30.528/341 sayılı yazı ile İçişleri Bakanlığında Hatay Devleti'nin bazı kurumları ile ilgili evrakın kendilerine devrini istemiştir. Bunlar şunlardır: Liman, gümrük, petrol, vapur, turizm, serbest mıntika, seyr-i sefer, nakliyat işleri ve iktisadi vaziyet ile ilgili evraktır³². Bu hususları ihtiva eden 11114/1-11114/8 sayılı sekiz adet dosya ile bunların içeriğini oluşturan 223 adet evrak 6 Mart 1939'da Dışişleri Bakanlığında devredilmiştir³³. Böylece iki devlet arasındaki ilişkilerin Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile yürütülmesi

²⁸ **BCA**, 030.18.01.02.86.13.1-002.

²⁹ **EGMA**, Em. U. M. Evrak kaydı, 25.1.1939, No.04795; 7 Şubat 1939, No.13724.

³⁰ **EGMA**, Em. U.M. Evrak kaydı, 13.2. 1939, No.06912.

³¹ **EGMA**, Em. U.M. Evrak kaydı, 13.2. 1939, No.06913.

³² **EGMA**, Em. U. M. Evrak kaydı, 16 Şubat 1939, No.18487.

³³ **EGMA**, Em. U. M. Evrak kaydı, 6 Mart 1939, No.11265.

kesinleştirilmiştir. Yani iki devlet arasındaki ilişki uluslararası standartlara uygun hâle getirilmiştir. Bu durum kesinleştirildikten sonra Dışişleri Bakanlığı Hatay Devleti ile ilişkileri yürütmek üzere bir kurul oluşturmuştur.

II.3. Dışişleri Bakanlığı Hatay İstişârî Heyeti ve Faaliyetleri

Dışişleri Bakanlığı bünyesinde 24 Şubat 1939 tarihli kararname ile “Hatay İstişârî Heyeti” kurulmuştur. Bu kuruluşun amacı “Türkiye ile Hatay arasındaki yakınlık ve bağlılığı tebarüz ettirerek Hatay’ın anavatanla olan münasebetlerinin faydalı bir şekilde inkişafını temin edecek” şeklinde tarif edilmektedir³⁴. Dışişleri Bakanlığı bu heyetin üzerinde duracağı konuların çerçevesini şöyle belirlemiştir³⁵:

1-Türk parasının Hatay’da kullanılması: Bu çerçevede Türkiye’den Hatay’a ihraç edilecek mallar ile Hatay’dan Türkiye’ye gönderileceklerin bedeli Türk parası olarak alınacaktır. Türk parasının Türkiye ile Hatay arasında giriş ve çıkışı İslahiye ile Payas gümrük kapılarında serbesttir. Gümrük kapılarından geçen mallara ödenecek para miktarı gümrük memurlarına beyan edilecektir. Ancak mal karşılığı olarak gönderilecek paralar, posta veya banka yolu ile gönderilirse hiçbir kayıt ve beyana tabi değildir.

2-Gümrük ve Muhafaza işleri: Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı, 10 piyade, 25 atlı muhafaza memuru, tabur ve bölük merkezlerine verilmek üzere altı mıntika muhafaza memuru görevlendirecektir. Memurlar maaşlarını tam olarak Türkiye’den alacakları gibi, Hatay Hükûmetinden de yarım maaş alacaklardır. Türkiye, İskenderun-Lazkiye arasında kaçakçılığı önlemek üzere bir açık deniz motoru verecektir. Motor, Hatay Devleti Sancağını taşıyacaktır.

3- Posta ve telgraf işleri: Türkiye ve Hatay arasında olmak kaydı ile yurtiçi tarifeler uygulanacaktır.

4-Türkiye ile Hatay arasında seyahat etmek isteyenler, kimlik kartlarını ilgili mahalli makamlara tasdik ettirdikten sonra gümrük görevlilerine göstererek serbestçe geçebileceklerdir.

5-Hatay’da Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası bir şube açacaktır.

³⁴ BCA, 030.18.01.02.86.35.10.004, 005, 006.

³⁵ BCA, 030.18.01.02.86.15.10.

Bu çerçevede Hatay ile Türkiye arasındaki yakınlığı temin edecek uygulamalar Başbakanlığın kabul ettiği 25 Nisan 1939 tarih ve 2/10842 sayılı kararname ile yürürlüğe sokulmuştur³⁶.

II.4. Hatay Serbest Bölgesi Kurulma Çalışmalarına Destek Sağlanması

Hatay'da Türk Dışişleri Bakanı gazetecilere verdiği beyanatta Hatay'ın iktisadi geleceği hakkında açıklamalarda bulunmuş ve İskenderun'da yeni bir liman kurulması uzun zaman alacağı için serbest gümrük bölgesi kurulabileceğini söylemiştir. Bu Hataylıları ve Devlet Başkanı Tayfur Sökmeni memnun etmiştir. Hataylılar, Halep-İskenderun arasındaki tren taşımacılığında indirimli tarifenin uygulanmasını istemektedir. Bu uygulama Hatay'ın ekonomisine katkı sağlayacak ve lehte propagandaya yardımcı olacaktır³⁷. Hatay'da serbest bölge kurulması için çalışmalar yapmak üzere İktisat Vekâleti Limanlar Umum Müdürlüğü Liman Şirketleri Müdürü Asaf Bora, Gümrük ve İhisarlar Vekâleti Müfettişlerinden Suphi Okay, Nafia Vekâletinden Limanlar İnşaat Reisliği Başmühendisi Rıza Berke ve Denizbank Umum Müdürlüğü İstanbul Liman İşletmesi İşleme Merkez Bürosundan Zihni Bilye görevlendirilmiştir³⁸. Başbakanlık, görevlendirilenlere siyasi pasaport verilmesi, harcırahlarından başka ayrıca yevmiye verilmesi kararını almış, kararname 28 Kasım 1938 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından imzalanmıştır³⁹. Dışişleri Bakanlığının 19 Ocak 1939'da Başbakanlığa yaptığı İskenderun Serbest Bölgesinin kurulması ve yeri ile ilgili müracaatı incelenmiş ve 2/10298 sayı ve 23 Ocak 1939 tarihli İsmet İnönü imzalı kararname ile bu istek kabul edilmiştir⁴⁰. T.C. Başbakanlık Müsteşar Vekili imzasıyla Dâhiliye Vekâletine gönderilen bir yazıda Bakanlar Kurulu tarafından alınan karar gereği İskenderun'da serbest bölge kurulmasının kararlaştırıldığı belirtilmektedir. Bu konuda ilgili bakanlıklara tebligat yapılmış ve gereğinin yapılması istenmiştir⁴¹. Kararname ekinde yer alan esaslar şöyledir: Raportörlerin belirttiği serbest bölgenin tapusu Hatay Hükûmetinden Türkiye Cumhuriyeti adına istenecektir. Türkiye Cumhuriyeti

³⁶ **BCA**, 030.18.01.02.86.35.10.

³⁷ **EGMA**, Em. U. M. Evrak kaydı, 7. 8. 1938, No.81608/107, 108.

³⁸ **BCA**, 030.18.1.2.85.99.8-003; 005

³⁹ **BCA**, 030.18.1.2.85.99.8.

⁴⁰ **BCA**, 030.18.01.02.85.117.12.

⁴¹ **EGMA**, Em. U. M. Evrak kaydı, 27 Ocak 1939, No.11796.

ile Hatay Hükûmeti arasında serbest bölgenin nasıl işletileceği hususunda kurallara uygun bir mukavele yapılacaktır. Bu tapu ve sözleşmeden sonra Türkiye'nin Hatay Fevkalade Murahhası ile devamlı temasta bulunmak kaydıyla İktisat, Nafia, Gümrük ve İnhisarlar bakanlıkları ile Denizbank'tan yetkililer görevlendirilecektir. Bu heyet derhal işe girişerek yapılacak işleri tespit edecek ve iş programı hazırlayarak göreve başlayacaktır. İlgili Bakanlıkça bunlara her türlü destek verilecektir⁴².

II.5. Hatay Hükûmetinin Türk Karasularında Avlanma Talebi ve Türkiye'nin Tavrı

Hatay Devleti'nin ekonomik olarak gelişmesi için Türkiye ve Hatay Devleti yetkililerinin bir çaba içerisinde olduğunu görüyoruz. İskenderun Kaymakamlığı Türkiye kara sularında avlanmak isteyen Hatay vatandaşlarının talebini 8 Aralık 1938'de Türk konsolosluğuna iletmıştır⁴³. Türkiye'nin İskenderun Konsolosluğu 13 Aralık 1938'de Emniyet Genel Müdürlüğüne bir yazı göndererek bu müracaatla ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Konsolosluk, Hatay ekonomisinin geliştirilmesi için İskenderunlu Türk ve Alevi balıkçıların Türkiye kara sularında avlanmaları için gerekli izinlerin verilmesini talep etmiştir. Konsolosluk yazısında, Hatay Devleti'nin kurulması aşamasında Dört Yol Kaymakamlığı ve Erginlik Cemiyetinin de görüşleri doğrultusunda kıyı muhafaza teşkilatına talimat verilerek bazı balıkçılara müsaade edildiğini hatırlatmıştır. Şimdi de çerçevenin genişletilmesini ve kurallara bağlanmasını istemiştir. İskenderunlu balıkçılar bu işte oldukça donanımlı ve düzenli çalışmaktadır. İskenderunlular avladıkları balıkları Halep, Şam, Beyrut ve Filistin'de piyasaya sürmektedir. Bu ticaretten de iyi kazançlar elde etmekte ve geçimlerini sağlamaktadır. Konsolosluk, balıkçıların İskenderun Körfezi'ne göre balığı daha bol olan Payas, Dört Yol ve Ayas gibi yerlerde de avlanmalarına müsaade edilmesini istemiştir. Gerekli izin verildiği takdirde bunun balıkçılığın gelişmesine fayda sağlayacağı ve Hatay ekonomisine katkı sağlayacağı bildirilmiştir⁴⁴. Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı bu talebi uygun karşılamış ve konunun taraflarından olan Dışişleri Bakanlığına 2 Ocak 1939'da bir yazı göndererek mesele ile ilgili görüşlerini sormuştur⁴⁵. Hataylı balıkçılar aynı zamanda

⁴² EGMA, Em. U. M. Evrak kaydı, 27 Şubat 1939, No.11796.

⁴³ EGMA, Em. U. M. Evrak kaydı, 2.1.1939, No.137851/41, 44, 45.

⁴⁴ EGMA, Em. U. M. Evrak kaydı, 2.1.1939, No.137851/39, 40.

⁴⁵ EGMA, Em. U. M. Evrak kaydı, 2.1.1939, No.137851/38.

Ceyhan kıyılarında Türk kara sularında da balık avlamak için müracaat etmiştir. Bu istekleri Gümrük ve İnhisarlar, Dâhiliye Vekâleti, Hariciye Vekâleti ve İktisat Vekilliğinin uygun görüşleri ile konu Başbakanlığa intikal etmiştir. Başbakanlık tarafından müracaatları değerlendirilmiş ve bazı şartlarda bu isteğe izin verilmiştir. 29 Ocak 1939 tarihli kararnameye göre sadece Hataylı Türk asıllı balıkçılarla sınırlı kalmak üzere izin verilmiştir. Balıkçılar, Konsolosluklardan alacakları fotoğraflı vesikalarını gümrük muhafaza karakollarına, gümrük muhafaza motor kaptanına göstermek ve Kabotaj Kanunu hükümlerine riayet etmek şartıyla Ceyhan kıyılarında avlanabileceklerdir. Türkiye Hataylıların bu ve benzeri isteklerini mevzuata uygun olarak olumlu değerlendirmekte, Hatay ekonomisine katkı sağlamaya çalışmaktadır.

II.6. İskenderun Liman İşletmesi

İskenderun Limanı'na giren gemilere Hatay bayrağı çekme mecburiyeti getirilmiştir. Alman ve İngiliz gemileri Hatay bayrağını çektikleri hâlde İtalyan ve Fransızların direndikleri görülmüştür. Ancak Hatay Devleti bu hususta ısrarlı davranmış ve katı kurallar uygulamıştır. Yazışmalardan anlaşıldığına göre İtalyan Konsolosu her seferinde yetkililerle görüşmek mecburiyetinde kalmakta ve sıkıntıya girmektedir. Konsolosun samimi ricalarına karşılık Hatay yetkilileri her seferinde müsaade etmiştir. Fransızlar ise bu hususta direnerek bayrak çekmemeye devam etmiştir. Fransızlar, ikazlara rağmen milletlerarası usulde böyle bir mecburiyet olmadığını, sadece “nezaket icabı” olduğunu söyleyerek işi geçiştirmeye çalışmıştır. Ancak Hatay Devleti bu hususta taviz vermemiş, her seferinde Albay Collet'ü ilgili makamlara müracaata mecbur etmiştir⁴⁶. Fransa'nın hâlâ eskisi gibi ısrarla İskenderun sancağını sömürgesi gibi görmesine karşılık Hatay Devleti de aynı şekilde ısrarla Fransızları kurallara uymaya zorlamıştır. Hatay Devleti, ekonomik bakımdan kendisi için önemli olan İskenderun Limanı'ndaki hâkimiyetini ısrarla bu şekilde davranarak göstermiştir.

II.7. Kaçakçılık ile Mücadele

Hatay'a sınırı olan yabancı devletler tarafından yapılan kaçakçılık ile mücadele kapsamında Antakya'da bulunan istihbarat merkezine bağlı olmak üzere biri İskenderun'da, ikisi Suriye'de ve biri de Lazkiye sınırları karşısında

⁴⁶ BCA, 030.10.224.514.6-6/1, 3.

olmak üzere dört adet “istihbarat yuvası” kurulmuştur. Buralar birer yuva başı tarafından idare edilecektir. Bu yuvalar tarafından çalıştırılmak üzere dokuz yerli ajanlık tesis edilecektir. Ayrıca gümrük muhafaza mürettebatı yaya memurlarından 2559 sicil numaralı Medet Lobut ile 493 sicil numaralı Hüseyin Yüksel Antakya İstihbarat Şefi Cemil Ülgen'in emrine verilmiştir. Kararname 10 Haziran 1939'da Bakanlar Kurulu tarafından yayımlanmıştır⁴⁷.

III. Hatay Devleti'nin Fransa ve Suriye'ye Karşı Türkiye ile İş Birliği ve Sonuçları

Hatay Devleti kurulduktan sonra da Fransa, Hatay'da bir süre etkili olmuştur. Hatay Devleti'ne henüz devredilmeyen İskenderun Gümrük İdaresi, Fransızların kontrolündedir. Fransızlar, Hatay iktisadi hayatını olumsuz manada etkilemek için patates, buğday, yulaf, arpa ve mısır gibi hububat ürünlerinin harp tehlikesi bahanesiyle Fransa ve kolonilerinde alınan karara göre ihracını yasaklamıştır. Bu bilinçli olarak yapılan bir uygulamadır. Hatay Devleti, bu gelişmelerden Türkiye'nin Antakya Başkonsolosluğunun ikazından sonra haberdar olmuştur⁴⁸.

Hatay yönetimi ekonomilerini canlandırabilmek için tedbirler almaya devam etmiştir. *Resmî Gazete*'de yayınlanan 3 Aralık 1938 tarihli bir kanun ile Hatay'a dışarıdan giren mallardan alınan gümrük vergisinin %40 indirilmesine karar verilmiştir. Bu indirimden buğday, un ve bulgur ithalatı muaf tutulmuştur. Yani adı geçen ürünlerden vergi alınmaya devam edilecektir.⁴⁹ Ancak ithal edilen mallara uygulanacak %40 indirim Suriye ve Lübnan'dan ithal edilecek mallara uygulanmayacaktır. Hatay Devleti bu hususta 11 Mart 1939'da bir kanun çıkarmıştır⁵⁰. Hatay Devleti, Türkiye'den Türk parası ile satın alınan her türlü malın başka ülkelere ihracını yasaklamıştır⁵¹. Türk parasının kıymetini koruma kanununun, 16 Şubat 1939 tarih ve 45 numaralı kanuna dayalı olarak 109 numaralı karar ile Hatay'da da uygulamaya konulması teklif edilmiştir. 14 Mart 1939 tarihli 121 numaralı

⁴⁷ BCA, 030.18.01.02.87.52.2.

⁴⁸ EGMA, Em. U. M. Evrak kaydı, 8.10.1938, No.105543/99; 29.9.1938, No. 105569/100.

⁴⁹ Hatay Devleti Resmî Gazete, 3 Birinci kanun 1938 Cumartesi, No.45, s.609.

⁵⁰ Hatay Devleti Resmî Gazete, 11 Mart 1939 Cumartesi, No.64, s.1; *Aynı Tarihi*, S 62 (1-31 II. Kanun 1939), 30 Son Kanun 1939, s.102.

⁵¹ Hatay Devleti Resmî Gazete, 13 Mart 1939 Pazartesi, No.65, s.63.

kararla da yürürlüğe konulmuştur⁵². Hatay Devleti 13 Mart 1939'da 51 numaralı kanun ile Türkiye Cumhuriyeti parasını devletin resmî parası olarak kabul etmiştir⁵³. Hatay Devleti 168 numaralı kararname ile Türkiye Gümrük umumi ithalat tarifesi, istihlak (tüketim) ve muamele vergilerini Hatay'da uygulamaya koymuştur. 172 numaralı karar ile de bu husustaki daha önceki uygulamalar kaldırılmıştır⁵⁴. Türkiye Cumhuriyeti Gümrük Tarife Kanunu'nun 19 Nisan 1939 tarihi itibarıyla Hatay Devleti'nde uygulamaya konulduğu Hatay'daki Türkiye Fevkalade Murahhası tarafından merkeze bildirilmiştir⁵⁵.

Hatay Devleti, 13 Aralık 1938 tarihli ve 50 numaralı kararname ile Hatay'da üretilen mahsul ve mamul maddelerin ihracını bazı şartlara bağlamıştır. Hatay'da üretilen ve imal edilen malları ihraç edecek olanlara kurulan komisyonlardan "ihracat menşe şahadetnamesi" almak mecburiyeti getirilmiştir. Bu düzenlemeye göre ihracat yapacaklar ilçelerde kaymakamlık veya belediye başkanlıklarına beyanname vereceklerdir. İmzalanan bu belgeler daha sonra İktisat Vekâleti tarafından kurulan komisyonlara verilecek ve izin belgesi tanzim edilecektir. Kararnamenin 5. maddesinde bu uygulamanın şimdilik Türkiye'ye ihraç edilecek mallara uygulanacağını ayrıca belirtilmiştir. Bu hususlara riayet etmeyenler belli bir süre ihracattan men edilecektir. Ayrıca haklarında kanuni işlem yapılarak suçlu olanlar 100 lira ile 1.000 lira arasında nakdi para cezasına çarptırılacaktır. Burada Türkiye'ye ayrı bir muamele yapılacağı belirtilerek verilen önem gösterilmiştir⁵⁶.

Fransa ve dolayısıyla Suriye'nin Hatay Devleti'ne karşı giriştikleri olumsuz davranışların etkilerini azaltmak için Hatay Bakanlar Kurulu, 31 Ekim 1938'de "Türkiye'den Hatay'a girecek emvalden gümrük resmi alınmayacağına dair" geçici kanunu kabul etmiştir. 30 numaralı geçici kanun,

⁵² **Hatay Devleti Resmî Gazete**, 13 Mart 1939 Pazartesi, No.65, s.62; 16 Mart 1939 Perşembe, No. 67, s.1.

⁵³ **Hatay Devleti Resmî Gazete**, 15 Mart 1939 Çarşamba, No.66, s.1.

⁵⁴ **Hatay Devleti Resmî Gazete**, 26 Nisan 1939 Çarşamba, No.80, s.1.

⁵⁵ **BCA**, 030.10.212.439.1.

⁵⁶ **Hatay Devleti Resmî Gazete**, 15 Birinci kanun 1938 Perşembe, No.47, s.618. (48 numaralı karar: Hatay mahsulat ve mamulâtı listesi: A- Meyveler, B-Sebzeler, C-Hububat, D-Toprak Mahsulatı, E- Sair mamulat, F-Hayvanlar, G-Menşei Hayvani olan Mahsulat, H-Menşei Madeni olan Maddeler, J- deniz Mahsulleri adı altında sınıflandırılmış ve tek tek adları yazılmıştır. **A.g.r.g.**, s.615-617.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE HATAY DEVLETİ'NİN İKTİSADİ İLİŞKİLERİ
(2 EYLÜL 1938-29 HAZİRAN 1939)

3 Kasım 1938 tarihinde yayımlanarak uygulamaya konulmuştur⁵⁷. Kanun tasarısı görüşülürken Türkiye'ye dışarıdan gelen yabancı mal ve eşyadan vergi alınıp alınmayacağı tartışma konusu olmuştur. Hatay Başbakanının izahatından sonra madde “Hatay’a giren eşya ve emvalden gümrük resmi alınmaz⁵⁸” şeklinde oy birliği ile kabul edilmiştir. Hatay Türkiye temsilcisi Cevat Açıklan, 2 Kasım 1938 tarihli bir yazısında Hatay Bakanlar Kurulunun “Türkiye’den Hatay’a gidecek bütün eşyanın gümrük resminden muaf tutulmasına dair geçici kanun”un kabul edildiğini bildirmiştir⁵⁹. Hatay Devleti’nin bu davranışına karşılık T.C. Maliye Bakanlığı 2 Kasım 1938 tarih ve 11692 sayılı tezkere ile Başbakanlığa bir teklif sunmuştur. Bakanlık, Hatay Devleti’nin millî mahsul ve mamullerinin ülkemize ithalinde mevcut gümrük tarifelerinde %99 indirim yapılmasını teklif etmiştir. Bakanlar Kurulu bu teklifi ithalat sırasında gerekli kontrollerin yapılması ve belgelerin usulüne uygun olarak tanzim edilmesi şartıyla 2294 sayılı kanundaki yetkisine dayanarak 2 Kasım 1938’de kabul etmiştir. Cumhurbaşkanı 2/9553 sayılı kararnameyi 7 Kasım 1938’de imzalamıştır⁶⁰. Atatürk’ün ölümünden sonra bu kararnamenin neşri tarihinden itibaren uygulamaya konulması, 15 Kasım 1938 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından uygun bulunmuş ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından da aynı gün kararname imzalanmıştır⁶¹. Hatay ürünlerinin Türkiye’ye gümrüksüz girmesine dair kanunun 1 Aralık 1938’de kabulünden sonra tren ve vapurla Hatay’dan Türkiye’ye sabun, zeytinyağı, sebze, portakal sevk edilmeye başlanmıştır. Buna karşılık Suriye ve Lübnan’dan gelecek mallara %15 gümrük vergisi konulmuştur. İskenderun’dan Türkiye’ye bir ay içinde çok miktarda portakal ve kış olmasına rağmen çok miktarda sebze ihraç edilmiştir. Türkiye’den ise Hatay’a buğday, un, koyun, sığır ve diğer kasaplık hayvan ihracatı yapılmıştır⁶².

⁵⁷ **Hatay Devleti Resmî Gazete**, 3 İkinci Teşrin 1938 Perşembe, No.38, s.574; **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Haz. Mehmet Tekin, Ankara 2009, s.126, 127; Sarıay, **a.g.e.**, s.430.

⁵⁸ **Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları**, Haz. Mehmet Tekin, Ankara 2009, s.126, 127.

⁵⁹ **BCA**, 030.10.224.514.3.

⁶⁰ **BCA**, 030.18.01.02.85.95.8.

⁶¹ **BCA**, 030.18.01.02.85.96.13; 030.18.01.02.85.101.1.

⁶² Mehmet Tekin, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.397.

Tablo 1. 1938 Yılı İçinde Türkiye Cumhuriyeti'nin Hatay Devleti ile Olan İthalat ve İhracatı⁶³.

Malın Cinsi	Yıl	İthalat			İhracat		
		Ölçü	Miktarı	Değeri	Ölçü	Miktarı	Değeri
Fasıl:1- Canlı Hayvanlar	1938	Baş	-	-	Baş	2531	9070
Fasıl: 3-Etler, Hayvanlardan Hasıl Olan Mekulat (yiyecekler)	1938	Kg	-	-	Kg	1627	611
Fasıl: 17-Zehair, hububat ve bunların müstahzaratı	1938	Kg	533	59	Kg	1442616	67784
Fasıl: 18-Meyveler	1938	Kg	222410	15684	Kg	3428	382
Fasıl: 19-Sebzeler	1938	Kg	4363	136	Kg	-	-
Fasıl: 23-Tohumlar	1938	Kg	-	-	Kg	10636	400
Fasıl: 24-Yağlar	1938	Kg	136	31	-	-	-
Fasıl: 25-Sabunlar	1938	Kg	2073	702	Kg	-	-
Fasıl: 30-Müstahsalatı Nebatiye	1938	Kg	-	-		280	70
Fasıl: 32-Ağaç, Kömür, Kereste Ve Ağaç Mamulâtı	1938	Kg	-	-	Kg	130924	6708
Fasıl: 36-Hasırcı Ve Sepetçi Mamulâtı	1938	Kg	-	-	Kg	734	46
47-Taşlar, Topraklar Ve Mamulâtı	1938	Kg	326	6	-	-	-

⁶³ **Harici Ticaret-Yıllık İstatistik-1938-Kısım-2 (Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat)**, T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1939, s.347, 348. (Resmî istatistikte 1938 yılı ithalat değeri toplam 17618 olarak gösterilmiştir (s.IX). Ancak ayrıntılı çizelgedeki rakamları topladığımızda (s.347-348) bu değer 16618'dir. Burada 1.000 liralık bir toplama hatası ortaya çıkmaktadır.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE HATAY DEVLETİ'NİN İKTİSADİ İLİŞKİLERİ
(2 EYLÜL 1938-29 HAZİRAN 1939)

51-Her Nevi Demir ve Çelik	1938				Kg	150	36
Toplam				16618			85107

Yine Türk Tekel İdaresi ürettiği malları Hatay'a özel fiyat uygulayarak göndermiştir. Bu ürünler arasında tütün, sigara, tömbeki, puro, pipo tütünlü ve sigaralar bulunmaktadır. Ayrıca ahududu, kayısı, vişne, portakal, gül ve kınakınalı kırmızı ve beyaz şaraplar, likör, kanyak, şampanya gibi ürünler de bulunmaktadır. Hatay'a özel üretilen rakılar da yine uygun fiyattan verilmektedir. İskenderun'un dışında kaza ve köylerde de bayiler bulunmaktadır. Diğer taraftan her türlü barut, av malzemesi, revolver (toplu tabanca), şenlik fişekleri, dinamit fitilleri satışı yapacak bayilikler de verilecektir⁶⁴.

Suriye'nin Hatay mallarına ambargo uygulaması üreticiyi ve devleti zor duruma sokmuştur. Suriye'nin Hataylı tüccara karşı uyguladığı ambargo üzerine tacirler Devlet Başkanı Tayfur Sökmen'e müracaat etmiştir. Hatay Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen durumu Şükrü Kaya Bey'e yazılı olarak bildirmiş ve yardımını istemiştir. Tüccarın istekleri şöyle sıralanabilir: "Portakal ve limonlar gümrüksüz olarak Türkiye'ye ihraç edilebilmelidir. Türkiye'de İktisat Vekâletine bağlı olarak kurulmuş ve Almanya'ya portakal satışı yapacak olan kooperatif aracılığı ile Hatay portakalının da ihracının Payas'tan yapılmasının sağlanması. Buğday ithalatının Suriye yerine Adana bölgesinden yapılabilmesi için Toprak Mahsulleri Ofisine emir verilmesi. Hatay kasaplık hayvan ihtiyacını Suriye üzerinden temin etmektedir. Suriye'ye de hayvan Türkiye'den gitmektedir. Dolayısıyla Suriye iki defa kazanmaktadır. Bunun yerine Hatay'a hayvan ihracatı doğrudan Türkiye'den yapılmalıdır⁶⁵." Fransızlar Hatay ile Halep arasındaki geçişleri Hataylılar açısından fevkalade zorlaştırmıştır. Millî Emniyet istihbarat raporunda bu konuya değinilmekte ve Fransızların maksadı izah edilmektedir. Buna göre;

Birinci amaç Halep'ten geçişleri azaltmak suretiyle Hatay pazarlarına alış verişe gelen sayıyı azaltarak ticareti baltalamaktır. Halep'ten Hatay'a yapılan un, buğday, eşya, etlik hayvan sevkiyatını durdurarak Hatay'daki halkın hayatını etkilemek ve yönetimle halkı karşı karşıya

⁶⁴ Yenigün, 31 Mayıs 1939, s.4.

⁶⁵ EGMA, Em. U. M. Evrak kaydı, 22.10.1938, No.113147/79; 23.10.1938, No.113798/81, 82.

getirmektir. Zira bu yasağa kadar Halep ve civarından Pazartesi günleri 600-1.000 kişi kadar insan Payas'a gelmektedir. Bu da bölgede ekonomik canlılık sağlamaktadır. Fransa'nın bu yasaklamalarla Hatay ekonomisine darbe vurmak istediği açıktır. Bunun dışında Hatay'ın sağlık durumunu da tehlikeye sokmak istedikleri de anlaşılmaktadır. Zira Hatay'ın doktor ve sağlık araç gerecine ihtiyacı çoktur. Hatay'da kan ve idrar tahlili yapılamamaktadır. Nüfusu 50.000 olan şehirde bir doktor bulunmaktadır. Dolayısıyla bu doktorun tek başına sağlık işlerini halletmesi mümkün değildir. Bölgede Türkiye adına görev yapanların ifadesine göre bu durum halkı tedirgin etmekte ve Hataylı yöneticileri çözüm için zorlamaktadır⁶⁶.

Suriye yönetimi ve Fransa, Hatay Devleti'ni dolayısıyla Türkiye'yi zor durumda bırakmak için elinden geleni yapmaya devam etmektedir. Bu çerçevede yaptıklarından biri de Hatay'a çeşitli mal ve eşyanın girişini engellemektir. Hatay Devleti kurulduktan sonra Suriye'deki Yüksek Komiserlik tarafından Hatay'a buğday satışı yasaklanmıştır. Bu durum Açıkalın tarafından telefonla İçişleri Bakanlığına bildirilmiştir. Açıkalın, bu yasak üzerine Hatay'da iki üç günlük buğday stoku olduğunu ve acilen buğday temin edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Suriye Fevkalade Komiserliğinin bu ve benzeri zorluklar çıkarmasının temel amacı Hatay Devleti'ni iktisadi bakımdan kısaca alarak sıkıntıya sokmak ve halkı mevcut yönetime karşı kıskırtmak ve isyan çıkarmaktır⁶⁷. Türkiye bu yasaklamaya bağlı olarak Hatay'da çıkabilecek herhangi bir un ve ekmek bunalımına karşı tedbirler almıştır. Çeşitli bakanlıklar çıkabilecek olumsuzluklara karşı birbiriyle irtibat kurarak harekete geçmiştir. Bu çerçevede Ziraat Vekâleti tarafından Hatay'ın buğday ihtiyacını karşılamak için Diyarbakır'da 1.800, Suruç'ta 800 ton mevcut buğdayın piyasa fiyatının bir kuruş altında Hataylılara satılmasına izin verilmiştir. Yine aynı bakanlık tarafından acil olarak 300 ton buğdayın da hemen İskenderun Ziraat Bankasına gönderilmesi için Adana Ziraat Bankasına emir verilmiştir. Gönderilecek buğdayın İskenderun'da depolanarak banka tarafından piyasa fiyatından satılarak ihtiyacın karşılanması istenmiş ve durumdan Türkiye İçişleri Bakanlığı Hatay Fevkalade Murahhası Cevat Açıkalın bilgilendirilmiştir⁶⁸. Ziraat Vekâleti sevkiyatta aksaklık olmaması

⁶⁶ **EGMA**, Em. U. M. Evrak kaydı, 30.9.1938, No.104792/97, 98.

⁶⁷ **EGMA**, Em. U. M. Evrak kaydı, 1.11.1938, No.11114-1/76, 77.

⁶⁸ **EGMA**, Em. U. M. Evrak kaydı, 3.11.1938, No.119440/65, 66; 22.11.1938, No.11114-1/63.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE HATAY DEVLETİ'NİN İKTİSADİ İLİŞKİLERİ
(2 EYLÜL 1938-29 HAZİRAN 1939)

için Demiryolları Umum Müdürlüğü ile de temas kurmuş ve gerekli tedbirleri almıştır. Ayrıca İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Açıkalın'a İskenderun'da her zaman 300 ton civarında buğdayın depolarda bulundurulmasına itina gösterilmesini emretmiştir. İhtiyaç hâlinde bu stoklardan uygun fiyatlarla buğday satılabilecektir. Türkiye bu tedbirlerle Hatay Devleti'nin herhangi bir olumsuzlukla karşılaşmasının önüne geçmek istemiştir. Halkın zaruri ihtiyacı olan buğday eksikliğinden dolayı sıkıntıya girmemesi ve yeni kurulan devleti zor durumda bırakmaması için azami derecede gayret edilmiştir⁶⁹. Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer de Ziraat Bankası emrinde Adana'da 280, Ceyhan'da 27, Diyarbakır'da 1.890, Suruç'ta 800 ton olmak üzere toplam 2.997 ton buğday stoku bulunduğunu ve istenildiği zaman hemen kullanılabilceğini Cevat Açıkalın'a bildirmiştir⁷⁰.

Bölgedeki Türkiye görevlilerinin tespitlerine göre Suriye hükûmeti, Hatay'daki iktisadi durumu baltalamak ve ülkeyi çıkmaza sokmak için gümrük memurlarına talimat vermiştir. Talimata göre "Suriyeli görevliler, gümrük kapılarında ihracat ve ithalat işlemi yapacak olan tüccara zorluk çıkararak onları Lazkiye veya Trablusşam iskelelerine yönlendirmektedir. Bunun için de gümrüklerde işleri yavaşlatarak tüccarı günlerce bekleterek yıldırma yoluna gitmektedir. Gümrükten geçecek eşyanın her birine tek tek mühür vurmak suretiyle işleri uzatmakta bu da adeta işkenceye dönüşmektedir. Parça başına 12 kuruş masraf çıkarmakta, İskenderun'dan Halep'e kamyon nakil ücreti olarak ton başına daha önce 440 kuruş alırken şimdi 1.000-1.200 kuruş almaktadır. Lazkiye Limanı'ndan Halep'e nakil ücreti olarak ton başına 500, Trablusşam'dan Halep'e ise 700 kuruş almaktadır. Bu yoldan yapılan gümrük çıkışlarında azami kolaylıklar sağlayarak Hatay Devleti'nin ithalatına büyük bir darbe vurmaktadır. Suriye'nin bu gibi uygulamaları meyvesini vermekte de gecikmemiştir. Mesela İskenderun Limanı'na gelen bir İtalyan gemisi 400 tondan fazla eşyayı boşaltmayarak Lazkiye Limanı'na gitmiştir. Suriye'nin uygulamaları ithalata bu ve benzeri zararlar verirken ihracatta da durum farklı değildir. Hatay Devleti yukarıda bahsedilen birçok sebepten dolayı Suriye mallarına gümrük vergisi koymak zorunda kalmıştır. Suriye hükûmeti de aynı şekilde her eşyaya

⁶⁹ EGMA, Em. U. M. Evrak kaydı, 31.10.1938, No.11114-1/70; 31.10.1938, No.116522/74, 75.

⁷⁰ EGMA, Em. U. M. Evrak kaydı, 31.11.1938, No.11114-1/67.

tek tek mühür vurma yoluna gitmiştir. Ayrıca nakliyatın pahalılığı yüzünden sıkıntılar çıkacağı da açıktır⁷¹.”

Daha önce Avrupa'dan gelen mallar İskenderun Limanı aracılığı ile Suriye'ye giderken, hudutlarda gümrük mevzuatı uygulamaları yüzünden hem İskenderun'da, hem de Suriye sınırında ayrı ayrı işlem yapılmasından dolayı sıkıntılar artmıştır. Bunun üzerine Avrupa'dan Suriye'ye mal sevk eden tüccar İskenderun Limanı yerine doğrudan Lazkiye ve Trablus Limanı'na sevkiyata başlamıştır. Diğer taraftan Halep tacirleri yakın ve vasıta ucuzluğu dolayısıyla mallarını İskenderun Limanı'ndan Avrupa'ya sevk etmeyi tercih etmektedir. Suriye hükûmeti bunu engellemek için mal taşıyan Hatay araçlarının Suriye'ye girmesine müsaade etmemektedir. Bu gelişmeler üzerine Suriye'ye en yakın liman olan İskenderun'dan Avrupa'ya mal sevki zorlaşmıştır. Hatay Hükûmeti, iktisadi bakımdan büyük kayıplara sebep olan Suriye'nin bu uygulamalarını boşa çıkarmak ve zorlukları aşmak için Türkiye'den Halep tren tarifelerinin uygun hâle getirilmesini talep etmiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı Başbakanlığa bu hususta olumlu görüş bildirmiştir⁷². Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı Nafia Vekâletine gönderdiği 9 Şubat 1939 tarihli yazısında konunun incelenerek görüş bildirilmesini istemiştir⁷³. Nafia Vekâleti, Hatay'ın iktisadi bakımdan gelişmesine yardımcı olmak üzere tarifelerde indirim yapılacağını Başbakanlığa bildirmiştir. Bakanlık, Suriye-Bağdat Demiryolu Şirketinin uyguladığı tarifeler dikkate alınarak Halep ve güneyindeki merkezlerden mal getirecek olanlara 15 Mart 1939'dan geçerli olmak üzere yeni bir tarife hazırlamıştır. Meydan-ı ekbez-Payas arasında uygulanacak tarifeyi tespit etmiştir. Buna göre perakende nakliyatta ton başına 276 kuruş, en az beş ton veya beş ton parası vermek şartıyla ton başına 207 kuruş ve en az on ton olmak veya on ton ücreti ödemek şartıyla ton başına 172,5 kuruş ücret alınması kararlaştırılmıştır. Bu tarife ile ortalama perakendede %50,7, beş tonda %62,9, on tonda ise %69,1 oranında indirim sağlanmıştır⁷⁴.

Türk yetkililer tarafından Suriye hükûmetinin bu ve benzeri tavırları ile ilgili olarak bazı çözüm yolları teklif edilmektedir:

⁷¹ **EGMA**, Em. U.M. Evrak kaydı,15.12. 1938, No.02585/31.

⁷² **BCA**, 030.10.225.515.8/4,5,6.

⁷³ **BCA**, 030.10.225.515.8.

⁷⁴ **BCA**, 030.10.225.515.8/2.

Öncelikle görevini kötüye kullanan ve bilinçli olarak işleri savsaklayan Suriyeli memurlar şiddetle protesto edilerek bu tutumlarından vazgeçmeleri sağlanmalıdır. Nakil ücretlerinin artmasının en temel sebeplerinden biri gümrüklerde aşırı bekleme yüzünden fiyatların yükselmesidir. Ayrıca aşırı yük bahanesiyle tüccara yüksek miktarda ceza kesilmesi de bunda etken olmaktadır. Kamyonlardaki malın yükleme ve boşaltılması sırasında uygulanan sıkı denetim de (!) gecikmelere sebep olmakta ve bir kamyon daha önce günde iki defa Halep'e gidip gelirken şimdi 2-3 günde bir sefer yapabilmektedir. Bunu önlemek için malların tek tek mühürlenmesi yerine, yüklendikten sonra kamyonun mühürlenmesi işleri kolaylaştıracak, maliyeti azaltacak ve gecikmelerin önüne geçilebilecektir. Suriye ile bu yönde görüşmeler yapılarak uygulamalarından vazgeçmesi sağlanmalıdır. Durumun devamı hâlinde Suriye hükûmetinin bu davranışına karşılık transit ticaret mallarının Türk trenleri ile yapılması Suriye'nin oyununu bozabilecek bir tedbir olarak düşünülmelidir. Türkiye ve Hatay hükûmetleri aralarında anlaşarak tren nakliye ücretlerini azaltırlarsa İskenderun, Payas ve Toprakkale üzerinden Halep'e düzenli tren işletilirse Suriye hükûmetinin parça başına mühürleme yaparak bol para kazanmasının önüne geçilebilir. Dolayısıyla İskenderun Limanı yeniden canlandırılmış olur. İskenderun Limanı'na gelen gemilerden daha az ücret alınırsa Suriye ile rekabet sağlanabilir. İskenderun ve Hatay genelinde Avrupa ile doğrudan ithalat ve ihracat yapacak bir ticaret odasına ihtiyaç vardır. Hatay'ın Suriye'ye bağımlılıktan kurtarılması için Türk millî bankalarından birinin İskenderun'da böyle bir şube açması gereklidir. Bu müessese aracılığıyla Hatay ve Halep bölgesinde çok sevilen şekerin ithalatı kolaylaşacak ve daha ucuza gelecektir. Zira İskenderiye'den ithal edilen şekerin kilosu 9,5 kuruşa gelmektedir. Teklif edilen yol izlenirse bundan çok kazanç elde edileceği açıktır. Böylece Hatay, Beyrut ve Halep'e bağımlı olmaktan kurtulacaktır. Pirinç ve yağ için de durum aynıdır. Türkiye'de üretilen peynirler burada piyasaya sürülerek rekabet yapılabilir. Ticaret odası tuhafiyeye ve hırdavat gibi malları da doğrudan Avrupa'dan getirterek Beyrut ve Halep ile rekabeti sağlayabilir. Böyle bir müessesenin açılması hem iyi kazanç sağlayacak hem Suriye'nin entrikalarına set çekmiş olacak, hem de propagandaya vesile olacaktır⁷⁵.

Hatay'dan Türk yetkililere gönderilen yazılarda iktisadi ilişkilerle ilgili bir takım tereddüt ve endişelere rastlanmaktadır. Hatay ekonomisinin

⁷⁵ EGMA, Em. U. M. Evrak kaydı, 15.12. 1938, No.02585/32, 33.

düzeltilmesi için bazı tedbirler alınması gerekli görülmektedir. Örneğin Hatay'dan Türkiye'ye satılan mallardan %1 gümrük vergisi alınmaktadır. Hatay'a satılan mallar ise gümrüksüz girmektedir. Her ne kadar bu malların Hatay sınırları dışına çıkarılmaması şartı varsa da bunun temin edilmesinin zor olduğu kanaati yaygındır. Hatay Devleti'nin bunları kontrol edecek memurlarının yeterli olmadığı düşünülmektedir. Hatay dışına çıkarılması muhtemel malların tekrar başka yollardan Türkiye'ye girmesi kuvvetle muhtemel görülmektedir. Hatay'daki yetkililere göre yerli sanayici ve tüccar bunlarla rekabette zorlanacaklar ve dolayısıyla Türkiye maddi kayıplara uğrayacaktır. Bu ve benzeri endişeleri taşıyan çeşitli yazışmalardan elde edilen bilgiler, 13 Ocak 1939 tarihinde İçişleri Bakanlığı tarafından başta Cevat Açıkalın olmak üzere diğer yetkililere gönderilmiştir. Yine tedbirler çerçevesinde Hataylıların sermaye olarak güçsüz oldukları ve paraya ihtiyaçları olduğundan Türk millî bankalarının İskenderun'da şube açmaları istenmektedir. Ayrıca ticari işleri organize edecek bir ticaret odasının da acilen açılması talep edilmektedir. Diğer taraftan aşarın kaldırılması kararı da halk arasında sevinçle karşılanmıştır⁷⁶.

Hatay Devleti'nden ithal edilen belli başlı maddelerden bazıları şunlardır:

Pamuk ipliği, bakır, kalay, ham deri, çuval, jüt ipliği, jüt mensucati, kauçuk vs. Bunların Türkiye tarafından ithali serbest olup %1 gümrük vergisi alınmaktadır. İhracat malları olarak ise buğday, kömür ve her türlü maden cevheri önemli mallardandır. Malların ihracında lisans aranmayacaktır. Bu durumun ekonomik kayıplara sebep olacağı raporlarda ifade edilmektedir. Bu ihracattan elde edilecek paranın yurt dışında kalacağı ve döviz kaçakçılığının önemli bir kaynağı olacağı dile getirilmektedir. Hatay'dan portakal ithalatı her geçen gün artmaktadır. Ancak ticaretle uğraşan Hataylı tacirlerin yeterli miktarda parasının olmadığı da bir gerçektir. Yazışmalarda bu insanlara Türk bankalarının kaynak temin etmesi gerekliliğinden bahsedilmektedir. Bu işlerin gerçekleştirilebilmesi için yukarıda da belirtildiği gibi İskenderun'da bir ticaret evi ve Hatay'da Türk bankaları şubeler açmalıdır⁷⁷.

⁷⁶ **EGMA**, Em. U. M. Evrak kaydı, 13 Ocak 1939, No.02585/26.

⁷⁷ **EGMA**, Em. U.M. Evrak kaydı, 25.1.1939, No.04795/18, 19. (Hatay Hükümeti, Başbakan Abdurrahman Melek başkanlığında 2.3.1939'da toplanmış ve daha önceki listeye ilave olarak ikinci bir liste çıkarmıştır. 48 numaralı karamameye bağlı "Hatay Mahsulat ve Mamulâtını" gösteren listeye ilaveler yapmıştır. Bu maddeler şunlardır: turunç, havuç,

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE HATAY DEVLETİ'NİN İKTİSADİ İLİŞKİLERİ
(2 EYLÜL 1938-29 HAZİRAN 1939)

Hatay'ın iktisaden kurtulabilmesi için alınması gereken tedbirlerden biri de ülkede kullanılacak para meselesinin halledilmesidir. Tayfur Sökmen bu meselenin çözümünün Türk parasının Hatay'da resmen kullanılması ile mümkün olacağını ifade etmektedir. Suriye ve Lübnan'daki altınlar toplanarak Fransa'ya aktarılmaktadır. Ayrıca Suriye ve Lübnan bankaları tarafından çıkarılan Suriye lirasını da Türk lirasıyla değiştirip altın gibi saklamaktadırlar. Sökmen'e göre Hatay'da Türk parasının kullanılmasından başka çare yoktur. Hatay'ın yıllık para hareketi üç milyon Suriye lirasıdır. İskenderun ve Antakya'daki Suriye Bankası şubelerinin kredi kapasitesi ise altmış bin Suriye lirası kadardır. Suriye parasının değeri çok düşüktür. Bir lira on beş Suriye lirası değerindedir. Halk bir Türk lirasının 20 Suriye lirasına kadar çıkabileceğinden endişe etmektedir. Hatay piyasasında Türk parası stoku gittikçe artmakta ve halkın Türk parasına karşı isteği de her geçen gün artmaktadır. Tayfur Sökmen bu durumda Hatay Devleti ile Türkiye'nin alış verişinde döviz kullanma mecburiyetinin gerekmediği kanaatindedir. Hatay'da kurulan Anonim Şirket sermayesini Türk lirası olarak kabul etmiştir. Ayrıca diğer şirketler de sermayelerini Türk parasına çevirmektedirler. Şirketlerin ve halkın bu tavrından dolayı artık Hatay'da Türk parasının kullanılması zaruri hâle gelmiştir. Hatay'da Türk parasının kullanılması Türkiye tarafından resmileştirilmelidir⁷⁸. Hatay hükûmeti bu meyanda ilk adımı atmıştır. Türkiye'nin Hatay temsilcisi Cevat Açıkalmın'ın bildirdiğine göre;

Hatay Hükûmeti yapacağı ödemeleri 11 Şubat 1939 tarihi itibarıyla Türk parası ile yapmak kararı almıştır. Aynı zamanda Hatay Hükûmeti şimdilik kaydı ile Türk parası ile beraber Suriye parasını da ödeme aracı olarak kullanacaktır. Hatay hazinesinde bu tarih itibarıyla 50.000 Suriye lirası bulunmaktadır. Türkiye ile vardıkları anlaşma gereği bu paranın yerine konacak Türk lirasının Payas'a gönderilmesi gerekmektedir. Ancak bundan sonra Türk parası ile işlemler yapılabilecektir. Hatay'daki mali sıkıntıların başında elde mevcut yeterli Türk parası olmadığı için Türkiye'den yapılacak alış verişin sıkıntıya girecek olmasıdır. Bu durum Türk parası kuru üzerinde menfi bir durum ortaya çıkarmaktadır. Hataylıların zaruri ihtiyaç maddelerini

manda, sığır, keçi, koyun, deriler-ham ve tabaklanmış-, alıç, limon, Trabzon hurması. Em. U. M. Evrak kaydı, 17 Mart 1939, No.30530.)

⁷⁸ EGMA, Em. U. M. Evrak kaydı, 26.10.1938, No.115279/60, 61; Yusuf Kodaz, **Türk Basımına Yansımalarıyla Hatay Sorunu (1936-1939)**, Konya 2020, s.289.

(un, buğday, hayvan vs.) yine Türk parası ile alabilmeleri için acilen Hatay Hükümetinin bu kararına karşılık verilmelidir. Böylece Türk parası değer de kazanacaktır. Açıkalm, Türk parası ile alınan malların Hatay dışına satılmasını engelleyeceğini de bildirmiştir⁷⁹.

Karşılıklı teşebbüsler netice vermiştir. Murahhas Cevat Açıkalm, Payas'dan Dışişleri Bakanlığına 17 Şubat 1939'da bir telgraf çekmiştir. Telgrafta, "Türkiye Cumhuriyeti tarafından daha önce Hatay Hükümetine 300.000 Türk lirası verildiğini ve bu paranın Hatay'da Türk lirası olarak sarf edilmesinin de kararlaştırıldığı" hatırlatılmıştır.

Ancak bu paranın Türk lirası olarak tedavüle sokularak harcanabilmesi için bozuk paraya acil ihtiyaç duyulmuştur. Şayet bu bozuk para kısa zamanda gönderilmezse Hatay'da Türk lirası ile alış veriş yapmak imkânsız hâle gelecektir. Dolayısıyla bozuk paranın en kısa zamanda Adana veya Dört Yol Ziraat Bankasına gönderilmesi gerekmektedir. Para bankaya geldiği zaman Hatay Maliye Bakanı ehemmiyetine binaen bizzat Adana veya Dört Yol'a giderek parayı alacaktır. İstenen bozuk para miktarı ve cinsi şöyledir: 1 kuruşluk 50.000 adet, 5 kuruşluk 40.000, 10 kuruşluk 4.000, 25 kuruşluk 40.000, 50 kuruşluk 20.000, 1 liralık 15.000, 5 liralık 10.000, 10 liralık 5.000, 50 liralık 300, 100 liralık 300 adet olmak üzere toplam 186.500 Türk lirasına acil ihtiyaç bulunmaktadır⁸⁰.

Türkiye Cumhuriyeti parasının Hatay'da da kullanılmaya başlanması üzerine ithalat ve ihracat daha kolaylaşmıştır. Hatay hükümetini uğraştıran bir başka konu da Türkiye'den gelen bir kısım tüccarın piyasadan mal toplamasıdır. Dünyanın siyasi vaziyetini dikkate alan yerli ve yabancı bir kısım tüccar da piyasadan mal toplayarak stokçuluk yapmaktadır. Türkiye piyasasına göre daha ucuz olan Hatay piyasasına rağbet fazladır. Bu da yeni kurulmuş ve imkânları sınırlı olan devleti zor durumda bırakmaktadır⁸¹. İlerisi için faydalı olacak bir husus ise Hatay piyasasının Türkiye piyasası fiyatlarına yaklaşmasıdır. Bunun devletin zararına olduğu tenkitlerine Hatay Maliye Bakanı mecliste gerekli cevapları vermiştir. Türkiye'den gelip mal stoku yapan tacirlerin isimleri tespit edilmiş ve İskenderun'daki depoları mühürlenmiştir. Hükümet, Hataylı yerli tüccar için şimdilik sıkı tedbirler

⁷⁹ **EGMA**, Em. U. M. Evrak kaydı, 15 Şubat 1939, No.17596.

⁸⁰ **EGMA**, Em. U. M. Evrak kaydı, 20 Şubat 1939, No.19395.

⁸¹ **Hatay Devleti Millet Meclis Zabıtları**, Haz. Mehmet Tekin, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.383.

almayı düşünmemekle beraber takip etmeye de devam etmektedir. Stokçuların piyasayı kontrol dışı yükseltmelerine müsaade etmemek kararındadır. Ayrıca devlet eliyle bir kısım karaborsaya düşen malları getirmek suretiyle yine piyasayı dengelemeye çalışmaktadır. Bilhassa benzindeki fiyat artışlarına sebep olan bazı şirketlerle konuşarak fiyat artışlarına müdahale etmiştir. Mesela Sokoni Vakum Şirketi yetkilisiyle görüşerek fiyat ayarlaması yoluna gitmiştir. Hatay'da ticaret yapmalarına müsaade edilen şirketin benzin fiyatlarında teneke başına %33 nispetinde indirim yapması istenmiştir. Bunun üzerine şirket yirmi gün zararına satışlar yaparak piyasanın dengelenmesine yardımcı olmuş ve benzin her yerde aynı fiyatla satılmaya başlanmıştır. Milletvekilleri ihtikâr yapanlara karşı Türkiye'de uygulanan İstihlak Kanunu'nu uygulamaya koyarak stokçuluğun önüne geçmeyi teklif etmişlerdir. Buna göre vergilendirme yoluna gidilirse hem devlet hem de halk kârlı çıkacaktır. Küçük tacirlerin bu vergilendirmeden muaf tutulması da istenmiştir⁸². Maliye Bakanının elindeki verilere göre 1939 yılı başından beri 600.000 liralık fazla mal alımı yapılmıştır. Bunun 300.000 liralık kısmı Türkiye'den gelen tacirlere aittir. Geri kalan miktar ise Hataylı tüccara aittir. Dolayısıyla toptan mal satan Hataylı tüccar bulunmamaktadır. Yani Hataylılar küçük tüccardır. Hatta Hatay hükûmeti, toptan mal satışlarını teşvik için %40 indirim yapmıştır. Bundan sonra bile Hataylı bir tüccar 100.000 liralık bir mal satın almıştır. Bu şirket de dört ortaklıdır. Şirket kına, çay, şeker, karabiber, kösele, iplik ve benzeri malları stok yapmıştır. Bunlar da Türkiye ile aralarında fiyat farkı olan mallardır. Stokçuların aşırı kâr elde etmelerini önlemek için milletvekillerinin ısrarla vergi konulmasını istemelerine rağmen hükûmet temkinli davranmayı tercih etmiştir. Hükûmet fazla pahalı mal satan tüccar olursa müdahale etmeyi planlamıştır. Tüccarın elindeki mal ve fatura fiyatı bilinmektedir. Dolayısıyla bu yola başvuran tüccarın malını %5 fazlasıyla alıp piyasaya vermeyi düşünmektedir. Mevcut durumda istihlak (tüketim) vergisi konulursa piyasa fiyatları aşırı derecede artacaktır. Maliye Bakanlığı piyasayı takip ederek acil ihtiyaç duyulan kibrit, tuz, şeker gibi malları satın alarak piyasa vermektedir. Hatay Maliye Bakanı "iktisadi kanunların önüne cebirle geçilemez" diye bilinen bir iktisat kuralını da

⁸² **Hatay Devleti Millet Meclis Zabıtları**, Haz. Mehmet Tekin, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.384.

hatırlatarak milletvekillerini ikna etmeye çalışmıştır⁸³. Yukarıdaki istatistik çizelgesinde ayrıntılı olarak belirtildiği gibi Türkiye Hatay'dan 1938 yılı içerisinde 16.618 liralık ithalat yaparken, Hatay'a ise 85.507 liralık ihracat yapmıştır⁸⁴.

Türkiye Cumhuriyeti Gümrük Tarife Kanunu 19 Nisan 1939'dan itibaren Hatay Devleti tarafından "tamamen ve aynen" uygulamaya konulmuştur. Hatay Türkiye temsilciliğinden gelen bilgi Dışişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlık, Gümrük ve İhisarlar, Maliye ve Ticaret bakanlıklarına bildirilmiştir⁸⁵. Nitekim Hatay ile Türkiye arasındaki gümrük işlemlerindeki uygulamaların gevşetilmesi olumlu gelişmelere sebep olmuştur. Suriye'den Hatay'a mal ve eşya ithalatı ile ihracatı hızlanmıştır. Bu işleri yapmak üzere bazı şirketler teşekkül etmeye başlamıştır. Gelişmelerden cesaret alan Halepli Hariri Zadel, Baki Zadel ve Verrak Oğulları ile Antakyalı Balcı Zadel, Şemseddin Zadel 100.000 liradan fazla bir sermaye ile şirket kurarak ithalat ve ihracat yapmaya başlamıştır. Halep'ten mensucat, şeker, kahve, sigara kâğıdı ve benzeri malları Türkiye'ye satmak üzere harekete geçmişlerdir⁸⁶. Aynı şekilde Antakya'dan Kuseyri Mustafa Ağa ile Rum Ortodokslardan Sükyas Oğullarının da Halepli tüccar Viktor Esved ile birleşerek Antakya'da bir mensucat fabrikası kurmayı planladıkları anlaşılmaktadır. Bu fabrika aracılığı ile ucuza mal üretmeyi ve Türkiye'ye ihraç ederek pahalı olan Türk mallarıyla rekabet edeceklerini düşünmektedirler. Bunlar Türkiye ile Hatay arasındaki yolların açılmasıyla beraber gelecek malların ne kadar ucuz olursa olsun pahalı olacağını düşünmektedir. Bunun yerine Hatay'da üretilip Türkiye'ye gönderilecek mal Türk mallarına göre %40 daha ucuz olacaktır. Böylece Hatay malları maliyetinden üç dört kat daha fazlaya satılabilecektir. Bunun da kendileri açısından daha kârlı olacağını hesap etmektedirler⁸⁷. Bu

⁸³ **Hatay Devleti Millet Meclis Zabıtları**, Haz. Mehmet Tekin, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.385.

⁸⁴ **Harici Ticaret -Yıllık İstatistik-1938-**, Kısım:2, Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat, Ankara 1939, s.IX, XVI.

⁸⁵ **BCA**, 030.10.212.439.1; **Hatay Devleti Millet Meclis Zabıtları**, Haz. Mehmet Tekin, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2009, s.357.

⁸⁶ **EGMA**, Em. U. M. Evrak kaydı, 2 Ocak 1939, No.00235/34.

⁸⁷ **EGMA**, Em. U. M. Evrak kaydı, 2 Ocak 1939, No.00235/34, 35.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İLE HATAY DEVLETİ'NİN İKTİSADİ İLİŞKİLERİ
(2 EYLÜL 1938-29 HAZİRAN 1939)

gelişmelerle ilgili raporlar Türk İşleri Bakanlığı tarafından Türkiye Cumhuriyeti Hatay Fevkalade Murahhası Cevat Açıkalin'a da bildirilmiştir⁸⁸.

Hatay Devleti, Türkiye Cumhuriyeti'ne müracaat ederek mali bakımdan önemli olan damga pullarının ve kibrit bandrollerinin Türkiye'de Damga Matbaası'nda basılmasını istemiştir. Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu bu isteği olumlu karşılayarak 2 Ocak 1939 tarih ve 2/10150 sayılı kararname ile kabul etmiştir. Masrafların Hatay işleri için ayrılan paradan karşılanması için de ilgililere emir verilmiştir⁸⁹. Bu isteğin yanında Hatay Devleti ellerinde mevcut pulların çok azaldığını dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti pullarının üzerine sürşarj edilmek suretiyle kullanılmasına müsaade edilmesini istemiştir. Dışişleri Bakanlığı bu talebi 15 Şubat 1939 tarih ve 30527/63 sayılı yazı ile Başbakanlığa iletmıştır⁹⁰. Maliye Bakanlığı Başbakanlığa yazdığı 6 Mart 1939 tarihli yazıda istenen 24 çeşit pulun olmadığını, 20 çeşit pul bulunduğunu ve pulların sürşarj yapılarak kullanılmasında herhangi bir mahzur olmadığını bildirmiştir⁹¹. Başbakanlık, Dışişleri Bakanlığının 15 Şubat 1939 tarih ve 63/30527 sayılı yazısı ile Maliye Bakanlığının 6 Mart 1939 tarih ve 24315/5821 sayılı yazısında olumlu görüş bildirmeleri üzerine 10 Mart 1939 tarih ve 2/10555 sayılı kararname ile bu teklifi kabul etmiştir. Kararnamede Hatay Devleti'nin ihtiyacı olan 24 çeşit damga pulunun Türkiye'de mevcut 20 çeşit pul üzerine sürşarj edilerek temini uygun bulunmuştur⁹². Türkiye ile Hatay arasındaki bağların kuvvetlenmesi ve bağlılığın artması için 2721 ve 2722 sayılı kanunlarla kabul edilen indirimlerin Hatay'a gönderilen posta maddeleri, telgraf ve posta hizmetlerine de uygulanması T.C. Bakanlar Kurulu tarafından 25 Nisan 1939 tarihli ve 2/10842 sayılı kararname ile kabul edilmiştir⁹³.

⁸⁸ **EGMA**, Em. U. M. Evrak kaydı, 28.12.1938, No. 66273/47, 48.

⁸⁹ **BCA**, 030.18.01.02.85.110.4

⁹⁰ **BCA**, 030.18.01.02.86.21.9.006.

⁹¹ **BCA**, 030.18.01.02.86.21.9.002.

⁹² **BCA**, 030.18.01.02.86.21.9.

⁹³ **BCA**, 030.18.01.02.86.35.10.

SONUÇ

Hatay Devleti, kuruluşundan itibaren yaklaşık on ay kadar yaşamış kısa ömürlü bir devlettir. Hatay, Osmanlı Devleti yıkıldığında Misakımillî sınırları içerisinde kalan İskenderun sancağına tabi idi. Ancak Batılı devletlerin oyunları ve o günkü siyasi, askerî bazı sebepler yüzünden bütün çabalara rağmen Lozan Antlaşması'nda da Türkiye sınırları dışında kalmıştı. Fakat Türkiye başından beri İskenderun sancağını sınırları içine katmayı planlamış ve planını adım adım uygulamıştır. İngiltere ve Fransa'nın diplomatik oyunlarına karşı Türkiye de oyun kurmuş ve Hatay'ın Suriye'den ayrı bağımsız bir devlet olması için olağanüstü bir çaba sarf etmiştir. Nitekim 2 Eylül 1938'de Hatay Devleti resmen kurulmuştur. Bundan sonraki çalışmalar, Hatay'ın uluslararası kanunlara uygun olarak Türkiye'ye iltihakı için yapılmıştır. Bu planın neticeye ulaşması için elbette belli bir zamana ihtiyaç vardı. Dünyadaki gelişmelerin nasıl olacağı tam kestirilemediğinden bir devlet hayatını nasıl devam ettiriyorsa Hatay Devleti'nin de o şekilde hayatını devam ettirmesi lazımdı. Yani bir devlet olarak sınır güvenliğinden, bürokratik yapıya ve iktisadi gelişmelere ayak uydurması gerekiyordu. Nitekim gerek Türkiye Cumhuriyeti, gerekse Hatay Devleti yetkilileri buna göre davranıyorlardı. Hatay Devleti'nin ihtiyacı olan hemen her şey olabildiğince Türkiye tarafından karşılanmıştır. Halkın çoğunluğu Türklere oluşmakla beraber belli bir oranda da Suriye'ye ve Fransa'ya bağlılık gösterenler bulunmaktadır. Zaten Fransa ve Suriye de bu kesimi tahrik için hazır beklemektedir. Ayrıca bu devletler yapılan antlaşmalara aykırı olarak Hatay Devleti'nin iktisadi hayatını baltalamak için kanunsuz uygulamalara da başlamıştır. Bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti, Fransa ve Suriye'nin her adımını takip etmiş ve oyunlarını boşa çıkarmak için gerekli tedbirleri almıştır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Hatay Devleti'ni hem mali açıdan, hem de ticaret, ithalat ve ihracat açısından desteklemiştir. İktisadi hayatın en önemli unsurlarından olan para meselesi Türk lirasının dolaşıma konulmasıyla çözümlenmiştir. Türkiye maliye ve gümrük teşkilatının kurulmasına yardımcı olmuştur. Mevzuat ve uzman personel desteği vermiştir. İki devlet arasındaki gümrük vergileri ile ilgili hususlar gelişen durumlara göre pratik olarak hemen çözülmüştür. Hatay Devleti bankacılık sisteminin geliştirilmesine destek verilerek Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının bir şube açmasına karar verilmiştir. İthalat ve ihracat meseleleri Fransa ve Suriye'nin engellemelerine rağmen Hatay Devleti lehine halledilmiştir. Hatay'da karşılaşılan mal eksikliği

karaborsacılar fırsat vermeden giderilmiştir. Özellikle halkın büyük bir kesimini ilgilendiren buğday karaborsacılığının olası tahribatı alınan tedbirlerle önlenmiştir. Türkiye Hatay sınırına yakın şehirlerde depolarda bekletilen tonlarca buğday anında Hatay'a ihraç edilmiştir. Hataylı balıkçıların Türk kara sularında avlanmalarına izin verilmiş ve bu işle uğraşan esnafın Suriye ve Fransa tarafından mağdur edilmesi önlenmiştir. Hatay Devleti'ne çıkarılan zorlukları aşabilmek için Hatay'da üretilen bir kısım malın ihracı Türkiye üzerinden yapılarak dünya piyasalarına ulaştırılmıştır. Suriye ve Fransa'nın taşımacılıkta bir takım olumsuz davranışlara girerek taşıma fiyatlarını ucuzlatma teşebbüslerinin amacı kavranarak karşı tedbirler alınmıştır. Türkiye Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü ile işbirliği yapılarak Suriye'nin tüccarı ve gemi şirketlerini İskenderun Limanı yerine Trablusşam ve Lazkiye'ye yönlendirme teşebbüsleri akim bırakılmıştır. Netice itibarıyla Türkiye süreci ustaca yönetmiş ve Hatay Devleti'ni iktisadi bakımdan sıkıntıya düşürmeden, toplumsal bir çalkalanmaya meydan vermeden topraklarına katmayı başarmıştır.

Konunun ortaya konulması sırasında karşılaşılan güçlüklerden en önemlisi şüphesiz kaynaklar konusudur. İki devlet arasındaki ekonomik ilişkileri incelerken yeteri kadar, tatmin edici mahiyette bilgiye ulaşmakta güçlük çekilmiştir. Zira Hatay Devleti on ay kadar yaşamış bir devlet olduğu için ekonomik verilerle ilgili yeteri kadar kayıt olmadığı görülmüştür. Türkiye Cumhuriyeti tarafından Hatay Devleti ile Türkiye arasındaki 1938 yılı ekonomik yapıyı ilgilendiren istatistik bilgileri neşredilmiştir. Hatay 1939 istatistiklerinde ise kayıtlara devlet olarak değil vilayet olarak geçmiştir. Yani Hatay Devleti 1938 yılı ihracat ve ithalat listelerinde devlet olarak kaydedilirken, 1939'daki kayıtlarda vilayet olarak geçmektedir. Bununla birlikte Türkiye Hatay Devleti ile olan ithalat ve ihracatını iki devlet arasında olması gereken kurallara göre yapmıştır. Hatay vilayet olarak Türkiye'ye katılınca kadar uluslararası standartlar çerçevesinde ilişkiler devam ettirilmiştir. Gerek Türkiye, gerekse Hatay Devleti yetkilileri profesyonelce davranmışlardır. Mevcut belgeler incelendiğinde bu açıkça ortaya çıkmaktadır. Mevcut tetkik kaynaklarda ekonomik konularla ilgili bilgiler yeteri kadar olmadığından eksikler arşiv belgeleriyle giderilmiştir. Bu makale ile Hatay meselesiyle ilgili daha önce yapılan çalışmaların eksik bıraktığı ekonomik ilişkilere dair bir araştırma ortaya konulmuştur diyebiliriz.

KAYNAKÇA

Ada, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul 2005.

Akşam, 27 Teşrinievvel 1938 Perşembe, Sene: 21, No: 7196.

Ayın Tarihi, S 59 (1-30 İlk Teşrin 1938), 24 İlk Teşrin 1938.

Ayın Tarihi, S 62 (1-31 İkinci Kânun 1939), 30 Son Kanun 1939.

Cumhuriyet, 5 İlk Teşrin 1938 Çarşamba, 15. Yıl, Sayı: 5172.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 31.10.1938, No.116522/74, 75.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 1.11.1938, No.11114-1/76, 77.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 13 Ocak 1939, No.02585/26.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 15 Şubat 1939, No.17596.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 15.12. 1938, No.02585/32, 33.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 16 Şubat 1939, No.18487.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 2 Ocak 1939, No.00235/34.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 2 Ocak 1939, No.00235/34, 35.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 2 Ocak 1939, No.00235/34.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 2 Ocak 1939, No.00235/34, 35.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 2.1.1939, No.137851/41, 44, 45.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı,
2.1.1939, No.137851/39, 40.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı,
2.1.1939, No.137851/38.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı,
20 Şubat 1939, No.19395.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı,
22.10.1938, No.113147/79.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı,
22.11.1938, No.11114-1/63.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı,
23.10.1938, No.113798/81, 82.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı,
25.1.1939, No.04795.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı,
26.10.1938, No.115279/58.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı,
26.10.1938, No.115279/59.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı,
26.10.1938, No.115279/60.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı,
26.10.1938, No.115279/60, 61.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı,
27 Ocak 1939, No.11796.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı,
27 Şubat 1939, No.11796.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı,
28.12.1938, No. 66273/47, 48.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı,
28.12.1938, No. 66273/47, 48.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 29.9.1938, No. 105569/100.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 3.11.1938, No.119440/65, 66.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 30.9.1938, No.104792/97, 98.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 31.10.1938, No.11114-1/70.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 31.11.1938, No.11114-1/67.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 6 Mart 1939, No.11265.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 7 Şubat 1939, No.13724.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 7. 8. 1938, No.81608/107, 108.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U. M. Evrak kaydı, 8.10.1938, No.105543/99.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U.M. Evrak kaydı, 13.2. 1939, No.06912.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U.M. Evrak kaydı, 13.2. 1939, No.06913.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U.M. Evrak kaydı, 25.1. 1939, No.04795/18, 19.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), Em. U.M. Evrak kaydı, 15.12. 1938, No.02585/31.

Harici Ticaret-Yıllık İstatistik-1938-Kısım-2 (Memleketler ve Maddeler İtibariyle İthalat ve İhracat), T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1939.

Hatay Devleti Millet Meclisi Zabıtları, Haz. Mehmet Tekin, Ankara 2009.

Hatay Devleti Resmî Gazete, 11 Mart 1939 Cumartesi, No.64.

Hatay Devleti Resmî Gazete, 13 Mart 1939 Pazartesi, No.65.

Hatay Devleti Resmî Gazete, 14 İkinci Kânun 1939, No.52.

Hatay Devleti Resmî Gazete, 15 Birinci Kânun 1938 Perşembe, No.47.

Hatay Devleti Resmî Gazete, 15 Mart 1939 Çarşamba, No.66.

Hatay Devleti Resmî Gazete, 16 Mart 1939 Perşembe, No.67.

Hatay Devleti Resmî Gazete, 26 Nisan 1939 Çarşamba, No.80.

Hatay Devleti Resmî Gazete, 3 Birinci Kânun 1938 Cumartesi, No.45.

Hatay Devleti Resmî Gazete, 3 İkinci Teşrin 1938 Perşembe, No.38.

Kodaz, Yusuf, **Türk Basınına Yansımalarıyla Hatay Sorunu (1936-1939)**, Konya 2020.

Melek, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kuruldu**, Ankara 1999.

Payaslı, Volkan, **Sancak'tan Vilayet'e Hatay (1921-1960)**, Ankara 2017.

Pehlivanlı, Hamit, Melek, İsmet, **Devletten Millete Hatay Devleti -Bir Sadakat Öyküsü-**, Hatay 2011.

Sarıнай, Yusuf, "Atatürk'ün Hatay Politikası-II(1938-1939)", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

Sökmen, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Ankara 1992.

Tekerek, Meltem, "Hatay Devleti Üzerinde Türkiye Etkisi: "İktisadi Millileştirmeler (1938-1939)"", **Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu (4-6 Nisan 2019/Hatay)**, Ankara 2020, s.1077.

Tekin, Mehmet, **Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.224.513.52/5.

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.224.513.52/2.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.224.513.52/3.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.0.0.182.253.4.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.1.2.86.13.1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.225.515.3/2.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.225.515.3/1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.87.4.15, 004.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.87.44.15, 004.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.86.13.1-002.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.86.35.10.004, 005, 006.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.86.15.10.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.86.35.10.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.1.2.85.99.8-003.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.1.2.85.99.8-005.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.1.2.85.99.8.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.85.117.12.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.224.514.6-6/1, 3.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.87.52.2.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.212.439.1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.224.514.3.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.85.96.13.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.85.101.1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.225.515.8/4,5,6.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.225.515.8.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.225.515.8/2.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.85.95.8.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.85.110.4.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.86.21.9.006.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.86.21.9.012.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.86.21.9.002.**

HAMİT PEHLİVANLI

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.86.21.9.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.18.01.02.86.35.10.**

Yenigün, 14 Mayıs 1939.

Yenigün, 31 Mayıs 1939.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE’DE BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR (1939-1945) *

NADİR YURTOĞLU**

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı’nın gerçekleştiği 1 Eylül 1939 ile 2 Eylül 1945 tarihleri arasında Türkiye’de beden eğitimi ve spor alanında yapılan faaliyetler çalışmanın konusunu ortaya koymaktadır. Makale, İkinci Dünya Savaşı Dönemi’nde beden eğitim ve spor çalışmaları adı altında tek dönem dâhilinde ele alınmıştır. Bu dönem: Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü’nün (BTGM) faaliyetleri; Ülke içerisinde gerçekleştirilen spor müsabakaları; Yurt dışında iştirak edilen müsabakalar; Halkevleri aracılığıyla spora yapılan yardımlar ve bunlarla ilgili yazışmalar; Spora tahsis edilen alanlar olarak beş alt başlık hâlinde toplanmıştır. Savaş döneminde BTGM’nin icraatları sayısal verilerle tespit edilmiştir. Çalışmanın kaynakçasını, Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Belgeleri; Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi ve kanunlar dergisi; Cumhurbaşkanlığı Resmî Gazetesi ve dönemin süreli yayınları meydana getirmektedir. Bu dönemde yabancı ülkelerle yapılan müsabakalar sayesinde sporda yaşanan gelişmeler belirlenip gerekli açıklamalarda bulunulmuştur. Çalışmanın neticeleri şunlardır: İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk ekonomisi sıkıntılı bir sürece girmesine rağmen BTGM bütçesine her yıl düzenli ödenekler tahsis edilmesi, sporun geliştirilerek yatırımların yapılması yönünde ilk adımı oluşturmuştur. Akabinde ulusal ve uluslararası düzeyde gerçekleştirilen müsabakalarla halkevleri etkinlikleri sporla ilgili ikinci önemli adımı teşkil etmiştir. Dahası dünyada yaşanan ikinci büyük harbin askerlikle sporu ilişkilendirmenin

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, nyurtoglu@kastamonu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7478-3149

önünü açması ve sağlam zihin sağlam vücutta bulunur anlayışının ülkede hâkim bir unsur hâline gelmesi, Türkiye’de spor faaliyetlerine önem verilip beden ve ruh sağlığı bakımından sıhhatli gençler yetiştirilmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Atletizm, Balkan Oyunları, Beden Eğitimi ve Spor, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü, İkinci Dünya Savaşı.

**PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS IN TURKEY DURING
WORLD WAR II (1939-1945)**

ABSTRACT

This study addresses physical education and sports activities in Turkey during the Second World War (from September 1, 1939 to September 2, 1945). The study focuses on one period under six headings: (1) activities of the General Directorate of Physical Training (GDPT), (2) domestic sporting events, (3) competitions attended abroad, (4) promotion of sports through community centers (*halk evleri*) and related correspondence, and (5) areas allocated to sports. The activities of the GDPT during the Second World War were numerically analyzed. Data were collected from the Presidency Republican Archive Documents, Memorandum Diary of the Grand National Assembly of Turkey, journal on laws, Official Gazette of the Republic of Turkey, and periodicals published during the Second World War. The study focuses on competitions between Turkey and foreign countries during the war and determines the developments in sports in Turkey and makes explanations about them. The results are as follows: Although the Turkish economy was in dire straits during the Second World War, the GDPT was regularly funded every year, resulting in the development of sports and an increase in investments in sports in Turkey. The second important step towards the development of sports in Turkey was national and international sporting events, activities of community centers. Moreover, World War II led to the linking of military activities with sports, and the understanding of “a sound mind in a sound body” became the dominant discourse in Turkey. Consequently, Turkey attached more and more importance to sports and physical activities and focused on turning the youth into a physically and mentally healthy generation.

Keywords: Athletics, Balkan Games, General Directorate of Physical Training, Physical Education and Sports, World War II.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti Dönemi'nde Spor

Osmanlı Devleti zamanında sporun önemli meşgalelerden biri olduğu bu devirde yapılan uygulamalardan anlaşılmaktadır. Tanzimat Dönemi'nde köylülerin başlıca eğlencelerini teşkil eden güreş ve okçuluğun gelişiminde II. Mahmut'un (1808-1839) etkili olduğu kabul edilmektedir. Türk okçuluğunun ikinci ve son altın devrini yaşamasına katkı sağlayan padişah, İstanbul Ok Meydanı'ndaki Okçular Tekkesi'ni onartıp genişleterek bu tekkenin sporcularıyla güreşçilerini himaye etmiştir. Bu dönemde Anadolu'da *Karakucak*, Rumeli'de ise *Yağlı* güreşler yapılmış, köy harmanı, panayır ve düğünlerin yanı sıra Kırkpınar çayırında cereyan eden yağlı güreşler ön planda yer almıştır. Daha II. Mahmut'un saltanat yıllarında başlayan *Huzur Güreşleri*, 1880'lere kadar sürmüş, adı geçen padişah ve oğlu Abdülaziz'in (1861-1876) güreşe gösterdiği yoğun ilgi, yetenekli pehlivanların ortaya çıkmasına vesile olmuştur¹.

Bu dönemde Batı'ya yönelik ilk kültür ocağı olarak değerlendirilen Mekteb-i Harbiyenin 9. sınıfında kılıç eğitimi verildiği, bu okulun açılış töreninde II. Mahmut'un huzurunda öğrencilerin yaptığı gösteriden anlaşılmaktadır. Yine Galip Paşa'nın okul komutanlığı sıralarında öğrencilerin ders sonlarında toplu ve dağınık hâlde spor öğretmenleri M. Martin ile Sadık Bey nezaretinde çalışmalara katılıp kara ve deniz sporlarıyla yüzme derslerine ağırlık verdiği bilinmektedir².

¹ Cem Atabeyoğlu, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Spor", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Haz. Murat Belge, Fahri Aral, 6. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1474; Özbay Güven, "Atatürk ve Güreş", **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, C 6, S 18, Yıl: 1990, s.626; Spor ve sportif etkinliklerin yararlarıyla ilgili bilgi almak için bk. **Sporcu İstatistikleri 1983-1984**, DİE, Yayın No: 1223, Ankara 1986, s.III; **Sporcu İstatistikleri 1992-1993**, DİE, Yayın No: 1892, Ankara 1996, s.III; **Spor Kulüpleri İstatistikleri 1997**, DİE, Yayın No: 2503, Ankara 2001, s.III; **Sporcu İstatistikleri 1997-1998**, DİE, Yayın No: 2502, Ankara 2001, s.III; **Spor İstatistikleri 2002**, DİE, Yayın No: 2915, Ankara 2004, s.III; **Spor İstatistikleri 2007**, TÜİK, Yayın No: 3182, Ankara 2008, s.III; Eski Türklerde spor hakkında bilgi almak için bk. Doğan Yıldız, **Türk Spor Tarihi**, Eko Matbaası, İstanbul 1979, s.27; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötügen Yayınları, 16. Basım, İstanbul 1998, s.287-288; Nadir Yurtoğlu, "Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Spor Politikası (1922-1938)", **Sporda Finansal, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar**, Nobel Yayınları, Ankara 2020, s.2.

² Atabeyoğlu, a.g.m., s.1474.

19. asrın başlarından sonra dünyada belirli şartlara göre gerçekleştirilen çağdaş spor faaliyetleri, Osmanlı Devleti'nde 1870'den itibaren varlığını hissettirmeye başlamıştır. 1834'te Mekteb-i Hayriye, 1863 yılında Robert Koleji ve 1868 yılında Mekteb-i Sultaninin (Galatasaray Lisesi) faaliyete geçmesi, bu kurumların Batı'ya açılan bir pencere vazifesini ifa etmesinin yanı sıra spora da ön ayak olmasını sağlamıştır. Buna rağmen Tanzimat'ın ilk yıllarında sporun beden eğitimi ve onun özel bir kolu bulunan jimnastik kapsamında değerlendirildiği bilinmektedir. Sporun gerçek manada halk tarafından özümsemiş kabul edilmesi, futbolun Osmanlı Devleti'ne girmesiyle mümkün olmuştur. Bu gelişmenin akabinde lig, federasyon ve kulüp gibi kavramlarının ülke literatürüne dâhil edilmesi, Batılı anlamda spor yapı ve kurumların yerleşmesine de ön ayak olmuştur³.

Futbolun Osmanlı Devleti'nde kurumsallaşmasında II. Abdülhamit Dönemi'nde (1876-1909) yapılan çalışmaların etkili olduğu bilinmektedir. Bu dönemin Saray Nazırı Osman Paşa'nın çocukları ve bunların arkadaşlarının bir araya gelmesiyle Paşanın Serencebey yokuşundaki konağında 1903 yılında Beşiktaş Basiret Osmanlı Jimnastik Kulübü kurulmuştur. Mekteb-i Sultani öğrencileri, Beşiktaş'ın kuruluşundan etkilenerek 1905 yılında Galatasaray Kulübünü tesis etmiştir. Bu okulda saraya yakın aile çocuklarının eğitim görmesi, Galatasaray Kulübünü teşkil edenlerin başında Şemseddin Sâmî'nin oğlu Ali Sami Yen'in yer almasında etkili olmuştur. Bu kulübü, 1907'de faaliyete geçen Kadıköy yakasındaki Fenerbahçe'nin izlemesi, sporun gerçek amacının anlaşılıp kabul görmesinin de önünü açmıştır⁴.

Atatürk Dönemi'nde Spor

Birinci Dünya Savaşı sonucunda işgal edilen ülkeyi kurtarmak amacıyla başlatılan Millî Mücadele hareketinden başarıyla çıkılmasıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti adında yeni bir devletin kuruluşuna öncülük eden Mustafa Kemal Atatürk, kalkınmada siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanda yenilikleri başlatırken beden eğitimi ve spora da gereken önemi vermiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün 1937'de gençlik ve spor hakkında verdiği bilgiye

³ L. Hilal Akgül, "Cumhuriyet Dönemi Spor Adamlarından: Burhan Felek", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 17, S 49, Yıl: 2001, s.206-207; Atabeyoğlu, a.g.m., s.1474.

⁴ Akgül, a.g.m., s.208; Atabeyoğlu, a.g.m., s.1476; Mustafa Kemal Atatürk'ün 1918 yılında Fenerbahçe Kulübünü ziyaretiyle ilgili bilgi alma için bk. Haluk San, **Türk Spor Tarihinde Atatürk**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999, s.65-68.

göre⁵ her çocuğun sağlıklı ve güçlü olması için gerekli sıhhi şartları temin etmek, devlet hâlinde bulunan siyasi teşekküllerin önde gelen görevidir. Ondan sonra küçük yaştan ileri yaşa kadar olan dönemde insan ömrünün ortalama süresince beden faaliyeti önemli yer tutar. Beden hareketlerinde ana unsur, nesilden nesile intikal eden alışkanlıklardır. Yirminci yüzyılda dünya milletleri için spor esaslarının tekniği bundan meydana gelmiştir. Her ulus gibi Türk çocuğu da doğduğundan itibaren el, kol ve bacaklarını hareket ettirmeye başlar. Büyüdüğünde ise yaşadığı çevrenin şartlarına göre tarla, bayır, tepe, orman ve kayalıklarda, yürüyüp koşarak spor faaliyetlerini icra eder. Bunların yanı sıra güreş tutup⁶, ata binip, atlayıp, cirit oynayarak birçok milli sporu yerine getirmeye çalışır⁷.

Sözlerinin devamında gösteriş yapmaksızın müsabakaları kazanma amacı güdülmesini gerekli gören Mustafa Kemal Atatürk, insan sağlığının korunması ve askerlik ile savaşta başarı kazanmanın yollarından birinin de spor ve beden hareketleri olduğunu ileri sürmüştür.

Atatürk'e göre köylü çocuklarının yaptığı doğal ve millî sporlar medeni anlamda belki en az başarı sağlayan bir durumdadır⁸. Ancak Türk toplumunda beden hareketlerinden sorumlu yetkililer çocukların spor hayatını geliştirmeyi düşünürken sadece gösteriş için yarışma kazanmayı amaç edinmezler. Asıl

⁵ Afet İnan, **Mustafa Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s.51-54; Spor yapmanın bir zorunluluk olduğuyula ilgili makale için bk. Behçet Kemal Çağlar, "Spor Lüks Değil İhtiyaç", **Türk Spor Kurumu Dergisi (1936-1938) Seçilmiş Spor Makaleleri**, Haz. Suat Karaküçük, Ankara 1992, s.63; Ayrıca Türk Spor Kurumu Başkanı General Hikmet Ayerdem'in sporun önemiyle ilgili makalesi için bk. Ali Hikmet Ayerdem, "Sporun Ehemmiyeti", **Türk Spor Kurumu Dergisi (1936-1938) Seçilmiş Spor Makaleleri**, Haz. Suat Karaküçük, Ankara 1992, s.2-6; Ayrıca ülkede bir spor seferberliğinin başlatılmasının gerekliliği ve Halkevlerinin de bu konuda üzerine düşene yapmaya çalıştığıyla ilgili makale için bk. Behçet Kemal Çağlar, "Memlekette Spor", **Türk Spor Kurumu Dergisi**, S 6, Yıl: 3, Ağustos 1936, s.2.

⁶ 9 Mart 1938' de Güneş Kulübü tarafından Ankara Halkevinde düzenlenen güreş müsabakalarına Atatürk ve devlet erkânının katılımıyla ilgili bilgi için bk. "Atatürk Ankara Halkevinde", **Ulus**, 10 Mart 1938, s.1; "Büyük Önder Ankara Halkevindeki Güreş Müsabakalarına Teşrif Ettiler", **Kurum**, 10 Mart 1938, No: 7240-1330, s.1, 10.

⁷ Spor ve hareketin vücuda sağladığı yarar hakkında bilgi almak için bk. Hakkı Uzel, "Üşengenler, Günleri Oturmakla Geçenler", **Milliyet**, 18 Nisan 1936, No: 3299, s.4.

⁸ Kasaba ve köylerde spor sahalarının teknik ve ucuz yolla teşkiliyle ilgili bilgi almak için bk. **Köy Spor Sahaları Hakkında Öğütler**, Çev. Süleyman Fehmi, Türk Spor Kurumu Yayınları, Ankara 1938, s.1-36.

olan, her yaştaki insanlar için beden eğitimi gerçekleştirilmiştir. Atalar tarafından *sağlam zihin, sağlam vücutta bulunur* sözü boşuna söylenmemiştir. Asıl olan Türk çocuğunun sporu sevmesi ve fiziki gücünü yerinde kullanabilmesidir. Bunların asker olduğu zaman, savaş meydanlarında başarı kazanmaları için gerekli talim ve terbiyesine önem verilmelidir. Türk milleti ve onun çocukları çelikten yapılmış heykellerdir; onların ne olduğunu anlamak için savaş meydanlarında boy ölçüşmek gereklidir. İşte böyle bir teşebbüstür ki, Türk gençliğinin binlerce yıldan beri bilinen yüksek değer, güç, kudret ve yenilmez zekâsının imtihanı olur. Türk milleti her kiminle olursa olsun böyle bir imtihana hazırdır⁹.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında çeşitli konularda birçok çalışma yapılmasına rağmen, beden eğitimi ve spora eğilinmemesinin literatür boşluğunu oluşturması, bu makalenin yazılmasını zorunlu hâle getirmiştir. Dahası vücut hareketlerinin insan hayatının önemli bir parçası olup yaşam kalitesini artırması ve sağlıklı kalmanın yollarından birini teşkil etmesi, savaşın gerçekleştiği 1 Eylül 1939 ile 2 Eylül 1945 tarihleri arasında Türkiye'de beden eğitimi ve spor alanında yapılan çalışmaların ele alınmasının amaçlanmasını gerekli kılmıştır.

I. İkinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Beden Eğitimi ve Spor Çalışmaları

1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle başlayan İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de yaşanan ekonomik zorluklara rağmen spor faaliyetlerinin sürdürüldüğü görülmektedir. 3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu'na göre ülke gençlerinin sağlıklı ve güçlü yetişmesini sağlamak amacıyla hazırlanan program kapsamında spor öğretmenlerine ihtiyaç duyulması, Yüksek Beden Terbiyesi Enstitüsünün kuruluş çalışmalarına hız kazandırmıştır¹⁰. Bu nedenle Millî Eğitim Bakanlığıyla yapılan anlaşma

⁹ Atatürk'ün güreş sporuna merakı ile ilgili bilgi almak için bk. Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008, s.664-665; **Atatürk'ün Sırdışı Kılıç Ali'nin Anıları**, Der. Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 20. Basım, İstanbul 2017, s.597-598; 1923-1924 yıllarında İngiltere, Almanya, Avusturya, Belçika ve Bulgaristan gibi ülkelerde Jimnastik ve Atletik Spor Cemiyetlerinde aktif üye sayısı hakkında bilgi almak için bk. Henri Bunle, **Jimnastik ve Spor Cemiyetleri İstatistiği**, Çev. Celal Aybar, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1937, s.14-15.

¹⁰ Nüzhet Baba, "Bir Beden Terbiyesi Enstitüsü Esasları", **Ülkü**, C 16, S 92, Ekim 1940, s.123; 3530 sayılı Beden Terbiyesi Kanunu'nun ayrıntıları için bk. TBMM, **Kanunlar**

gereği enstitü teşkil edilinceye kadar Gazi Terbiye Enstitüsünden faydalanılıp 1940 yılında 11 öğrencinin BTGM adına eğitim alması için bütçeye 6.000 liralık bir ödenek konulmuştur¹¹.

Bu dönemde savaş koşulları nedeniyle ülkenin çeşitli şehirlerinde teşkil edilen spor kulüplerinden bir kısmı birleştirilmiş, bir kısmı ise kapatılmıştır. Trabzon, Ordu ve Kırklareli’nde Cemiyetler Kanunu kapsamında kurulan 8 kulüpten dördünün çeşitli isim altında birleştirilmesi, dördünün de kapatılması, Bakanlar Kurulunun 29 Ocak 1942 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır¹².

Yine kuruluşlarından itibaren beklenen icraatı gerçekleştirecek vasıf ve şartlara haiz olmadığı bilinen Diyarbakır’daki Ay Spor Kulübü ile Yıldız İdman Yurdunun kapatılmaları, 3530 sayılı Kanununun 13. maddesinin son fıkrası gereğince 8 Eylül 1943 tarihli Bakanlar kurulu toplantısında kabul edilmiştir¹³.

Spor kulüpleriyle ilgili yapılan çalışmalara paralel olarak bu alanda faaliyet göstermek amacıyla şirketler de ihdas edilmiştir. Her türlü ticaret ve sanayi işleriyle uğraşmak maksadıyla İstanbul’da 50 yıl süre ve 300.000 lira sermaye ile Millî Spor-Yüniş Mensucat ve Spor İşleri Ticaret ve Sanayi Türk

Dergisi, Dönem: 5, C 18, 29.06.1938, s.1160-1164; **Resmî Gazete**, Sayı: 3961, 16 Temmuz 1938; 4047 sayılı Beden Terbiyesi Kanununa, Ek Kanun hakkında bilgi almak için bk. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 22, 30.05.1941, s.661; **Resmî Gazete**, Sayı: 4825, 4 Haziran 1941.

¹¹ TBMM, **Zabıt Ceridesi**, 1940 Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü Bütçesi, Dönem: 6, Toplantı: 1, C 12, 01.06.1940, s.5; Askerî okullar için gerekli eğitim-öğretim ve sanat aletlerinin yanı sıra sporla ilgili dolap, demirbaş ve malzeme bedeli olarak Millî Savunma Bakanlığının Kara Kısmı bütçesinden 1941 ve 1942 yılında 35.000 lira ödenek ayrılmıştır. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 2, C 18, 26.06.1941, s.309; TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 3, C 25, 25.05.1942, s.305.

¹² **BCA**, 30-18-1-2/ 97-112-12, Tarih: 29.01.1942; 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu hakkında bilgi almak için bk. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 5, C 18, 28.06.1938, s.1091-1096; **Resmî Gazete**, Sayı: 3959, 14 Temmuz 1938.

¹³ **BCA**, 30-18-1-2/ 102-64-9, Tarih: 08.09.1943; Daha II. Dünya Savaşından önce 1939 yılının Ocak ayında yayın hayatına başlayan ve aylık olarak çıkarılan Beden Terbiyesi ve Spor Dergisi hakkında bilgi almak için bk. **BCA**, 490-1-0-0/ 1300-320-2, Tarih: 03.03.1941; **Beden Terbiyesi ve Spor**, S 1, Ocak 1939, s.1; Ali Emrah Tokathoğlu, **Biyopolitika Kavramı Çerçevesinde 1938 Beden Terbiyesi Kanunu**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020, s.158.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR
(1939-1945)

Anonim Şirketinin teşkiline başlanmıştır. Adı geçen şirketin Ticaret Bakanlığından gönderilen sözleşmesi ve sermayesinin dörtte birinin tedarik edildiğini gösteren banka mektubu, 10 Ocak 1945'de Bakanlar Kurulunca incelenerek 865 sayılı Kanununun 280. maddesine göre kuruluşu kabul edilmiştir¹⁴.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında spor ve güzel sanatlar konusunda yayınlara da girilmiştir. Tablo 1'de bu dönemde basılan kitap sayıları gösterilmiştir¹⁵.

Tablo 1. Türkiye'de Spor ve Güzel Sanatlar Konusunda Yayımlanan Kitaplar (1939-1945)

Yıllar	Basılan Kitap Sayısı
1939	80
1940	51
1941	58
1942	38
1943	47
1944	48
1945	53

Kaynak: 1959 İstatistik Yıllığı, İG M, Yayın No: 380, Ankara 1959, s.181.

Tablo 1'e göre İkinci Dünya Savaşının yeni başladığı ve etkisini henüz göstermediği 1939 yılı, spor ve sanat konularıyla ilgili yayınlanan 80 kitapla ilk sırada yer alırken, 1941 yılı 58 kitap ile ikinci, 1945 yılı 53 kitapla üçüncü ve 1940 yılı 51 kitapla dördüncü sırada yer almıştır. Savaşın ağırlığını iyiden iyiye hissettirdiği ve ekonomik verilerin daha da kötü duruma geldiği 1942 yılı ise 38 kitap yayımı ile en düşük seviyede bulunmaktadır. Böylece

¹⁴ BCA, 30-18-1-2/ 107-93-16, Tarih: 10.01.1945; 865 sayılı Ticaret Kanununun 280. maddesi için bk. TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 2, C 4, 29.05.1926, s.816; **Resmi Gazete**, Sayı: 406, 28 Haziran 1926.

¹⁵ İGM, 1959 İstatistik Yıllığı, Yayın No: 380, Ankara 1959, s. 181.

1939'dan 1945'e kadar olan süreçte Türkiye'de toplamda 375 adet spor ve güzel sanatlar konusunda kitap basımı gerçekleştirilmiştir.

I.1. BTGM'nin Faaliyetleri

İkinci Dünya Savaşı yıllarında çeşitli spor faaliyetlerinin yanı sıra BTGM kapsamında çalışmalar da yürütülmüştür. 3530 sayılı Kanunla Başbakanlığa bağlı bir kurum olarak teşkil edilen BTGM, Devlet bütçesinden aldığı mali destekle Atatürk Dönemi'nden sonra da faaliyetlerini sürdürmüştür¹⁶. 29 Haziran 1938 tarihli bu kanunun kabul edilmesinden sonra ülkenin her bir köşesinde beden eğitimi ve spor seferberliği başlatılmıştır. Örneğin Balıkesir'de 1918, 1919 ve 1920 doğumlu gençler, mahalli kulüplere kaydedilip 8 Ekim 1939 Pazar günü saat 9'da Beden Eğitimi öğretmenlerinin nezaretinde spor çalışmalarına katılmıştır. Ayrıca 100'ün üzerinde genç çeşitli sınıflara ayrılarak talim ve terbiye konusunda bilgilendirilmiş, kulüp üyesi 350 gencin ise Cumhuriyet Bayramı'na kadar sıkı bir şekilde çalıştırılarak resmigeçit törenlerine katılması kararlaştırılmıştır. Balıkesir'in Havran nahiyesinde 63 genç yine Pazar günü bir öğretmenin nezaretinde gerçekleştirdiği iki saatlik bir çalışmada çeşitli spor hareketlerini yerine getirmiş, haftanın belirli günlerinde de bu hareketlerin düzenli bir şekilde yürütülmesi kabul edilmiştir. Aynı günde Alibey nahiyesinde 42 gence askerlik, atletizm ve jimnastik konularında bilgiler verilip bunların egzersizleri de yaptırılmıştır. 3530 sayılı Kanun gereğince Sındırgı ilçesinde teşkil edilen spor kulübü sayesinde ilk kez Ali Osman Erol adlı bir öğretmenin nezaretinde 50 genç zorunlu spor hareketlerine tabi tutulmuştur¹⁷.

¹⁶ Mutlu Türkmen, **Siyasal Toplumsallaşma Aracı Olarak Beden Eğitimi ve Spor; İşçi Sporları ve Türkiye'deki Etkileri (1923-1938)**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, s.235-236; BTGM'ye dönüştürülmeden evvel Türk Spor Kurumuna 1938 yılı Maliye Bakanlığı bütçesinden 239.570 liralık para tahsisi yapılmıştır. TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: F, C 2, 22.05.1939, s.45; BTGM'nin 1939 Mali Yılı Bütçe Kanun Tasarısı için bk. **BCA**, 30-18-1-2/ 86-17-9, Tarih: 27.02.1939.

¹⁷ "Beden Terbiyesi Kanunu Hükümleri Tatbik Ediliyor", **Türkdili**, 10 Ekim 1939, No: 2503, s.2; Bu dönemde beden eğitimi ve sporun ilçelerdeki kaymakamların gayretleriyle de örgütlendiği görülmektedir. Mardin Kızıltepe'ye Kaymakam vekili olarak atanan Rıza Turgut, bir yandan ilçede gençlik hareketlerinin başına geçip spor teşkilatını kurarken öbür yandan bu teşkilat için gerekli her türlü malzemeyi temin ederek gençleri faaliyete geçirmiştir. "Kızıltepe Kaymakam Vekili", **Ulus Sesi**, 13 Eylül 1939, No: 1325, s.2.

BTGM'nin rehberliğinde ülkede spor çalışmaları gerçekleştirilmesine rağmen adı geçen müessesenin faaliyetlerinin yetersizliği konusunda TBMM kürsüsünden fikirler de ileri sürülmüştür. 1939 yılında BTGM'nin bütçe görüşmeleri esnasında söz alan Konya Milletvekili Osman Şevki Uludağ, kurumu yeterince işlevini yerine getiremediği gerekçesiyle eleştirmiştir. Uludağ'a göre tesis edildiği günden itibaren BTGM'den ülkede yapılmayan farklı şeyler beklenilmesine rağmen mevcut teşkilâta eski düşünceler değişmemiştir. Değişen tek özelliğin kurumun Devlet teşkilâtına geçerek işlerin biraz daha düzenli hâle getirilmesidir. Ancak bu hususun da yeni anlayış, düşünce ve özellik içerisinde gelişmesi beklenmiştir. BTGM'den nesli güçlendirme ve güzelleştirip gürbüzleştirerek ülkenin millî savunmasına sağlam nesiller yetiştirmesi beklenirken bu konunun da anlaşılmadığına dair belirtiler bulunmaktadır¹⁸.

Öte yandan 17 Temmuz 1940 tarih ve 2/13980 sayılı Kararname ile onaylanan BTGM'ye ait kurumlarda çalıştırılacak memur ve hizmetlilere ait kadrolardaki 16 öğretmenin unvanının kayakçı ve dağcı olarak değiştirilmesine, Bakanlar Kurulunun 1 Mart 1941 tarihli toplantısında karar verilmiştir¹⁹.

BTGM ülkede geniş ölçüde uygulanan futbolla ilgili bir yönetmelik de hazırlamıştır. Bu yönetmeliğe göre amatör sporcu şu şekilde tanımlanmaktadır: Beden hareketlerini, sağlık, güç ve moralin artması ve ülke savunmasına faydalı olması bakımından yapan ve içinde bulunduğu cemiyetin yararına fedakârlıktan kaçınmayan sportmen kişiye denmiştir. Herhangi bir kurum, özel bir cemiyet ya da kendi maddi kazancı adına yapılan ve doğrudan şahsi çıkarlarını temin etmek amacıyla gerçekleştirilen faaliyetlerin amatörlükle ilgisi yoktur. Maddi menfaat karşılığında herhangi bir kulübe giren ya da spor müsabakalarına katılanlar ya da hasılatın hisse alan ve yine müsabakadan

¹⁸ TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 6, Toplantı: Fevkalade, C 2, 21. Birleşim, 30.05.1939, s.404; Berlin'de düzenlenen 11. Olimpiyat Oyunlarında ilk kez altın madalya kazanan Yaşar Erkan, maddi durumuyla ilgili devlet yetkililerine bir yazı göndermiştir. Bu yazıya göre; CHP'ce kendisine tedarik edilen evin kalan borcu olan 1.000 liranın Emniyet Sandığına ipotekli bulunması ve borcu da ödeyememesi yüzünden bu mesken satılmak durumuna gelmiştir. Bu nedenle düştüğü bu müşkül vaziyetten kurtarılması ve kendisine verilmesi kararlaştırılan 55 lira aylığın da ödenmesi istenmektedir. **BCA**, 490-1-0-0/ 1095-2-4, Tarih: 04.04.1939.

¹⁹ **BCA**, 30-18-1-2/ 94-15-8, Tarih: 01.03.1941.

önce yapılacak antrenmanlar için bağlı bulunduğu kulüpten tazminat veya zaruri masraf adı altında para temin edenler amatörlüğü ihlal etmiş sayılacaklarından kendileri ceza yönetmeliği uyarınca ihraç edilecektir. Amatörlükten ihraç edilenler Beden Terbiyesi Teşkilatı kapsamında kulüplere alınmayacaktır. Beden terbiyesi yükümlülerinden amatörlüğü ihlal edenler zorunlu spor yapmakla birlikte müsabakalara katılmayacaklardır²⁰.

İkinci Dünya Savaşı'nın şartları daha da ağırlaştırdığı 1942 yılında, BTGM'de yeni bir yapılanmaya gidildiği de görülmektedir. 29 Mayıs 1942'de kabul edilen 4235 sayılı Kanun ile Başbakanlığa bağlı olan bu kurum, Millî Eğitim Bakanlığı bünyesine verilmiştir²¹.

Bu müessesenin bakanı olan Hasan Ali Yücel'in, BTGM'nin 1943 yılı bütçe görüşmeleri sırasında verdiği bilgide sporla ülke savunması arasında bağ kurduğu bilinmektedir. Yücel'e göre yaşı ilerleyinceye kadar yüzme, kayak ve kızıağı bilmeyip vücudunu teknik bir biçimde kullanamayan kitlelerin asker olarak kışlaya geldiğinde problem yaşanacağı kaçınılmazdır²².

Bu arada İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz şartları ve finansman yetersizliğinin had safhaya ulaştığı 1944 yılında, BTGM'ye 63 ilde 765.622 lirası özel idare, 650.318 lirası da belediyelerden karşılanmak üzere toplamda 1.415.940 liralık bir gelir temin edildiği bilinmektedir. Bu miktara genel bütçeden 958.937 liranın da eklenmesiyle BTGM'nin 1944 yılındaki geliri 2.374.877 liraya yükselmiştir²³.

1945 yılına gelindiğinde spor etkinliklerinin yapılabilmesi amacıyla daha önceki yıllarda olduğu gibi, bu yılda da BTGM'ye genel bütçeden 400 liralık ödenek tahsis edilmesi amacıyla bir kanun tasarısının hazırlandığı gözlemlenmektedir²⁴.

²⁰ “Yeni Futbol Müsabaka Talimatnamesi Hazırlandı”, **Ulus**, 16 Eylül 1941, s.5.

²¹ TBMM, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 6, C 23, 29.05.1942, s.611; **Resmî Gazete**, Sayı: 5122, 3 Haziran 1942.

²² TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7, Toplantı: Fevkalade, C 2, 20. Birleşim, 07.05.1943, s.38.

²³ TBMM, **Zabıt Ceridesi**, Dönem: 7, Toplantı: 1, C 10, 52. Birleşim, 05.05.1944, s.11; Nadir Yurtoğlu, “II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Sporunun Önemli Bir Kuruluşu: Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü (1939-1945)”, **Journal of History School**, S 49, Yıl: Aralık 2020, s.4264.

²⁴ **BCA**, 30-18-1-2/ 108-36-4, Tarih: 19.06.1945.

I.2. Ülke İçerisinde Gerçekleştirilen Spor Müsabakaları

İkinci Dünya Savaşı yıllarında BTGM'ce yapılan faaliyetlerin yanı sıra ülke içerisinde farklı spor dallarında müsabakalara da girilmiştir. 14 Eylül 1940'da Fenerbahçe stadyumunda gerçekleştirilen Türkiye Atletizm Birinciliklerine Ankara, İstanbul, İzmir, Eskişehir, Afyon ve Kocaeli atletleri iştirak etmiştir. Yarışmalarda dereceye giren sporcuların 5-6 Ekim 1940 tarihinde İstanbul'da yapılacak 11. Balkan Oyunlarına katılmaları için 20 gün sürecek millî takım hazırlık kampına alınması kararlaştırılmıştır²⁵. Müsabakalara katılacak ordu ve okul mensuplarının isimleriyle çalıştıkları atletizm şubesindeki derecelerinin bildirilmesi ve yarışmalara iştirak etmeleri için gerekli kolaylığın gösterilmesi, BTGM tarafından Başbakanlığa gönderilen bir yazıdan anlaşılmaktadır²⁶.

11. Balkan Oyunlarına hazırlık faaliyetlerini yürütmek amacıyla kadro tahsisine de gidilmiştir. Ücreti 3872 sayılı Kanunun Dördüncü Maddesi gereğince 1940 Mali yılı BTGM bütçesinin 13. Faslıının E Cetveline dâhil 1. maddesine konulan ödenekten verilmek üzere müsabakaların yapılacağı statta yarışma yerlerinin hazırlanmasında kontrol görevini yerine getirecek bir memura ait kadro, Bakanlar Kurulunun 10 Ekim 1940 tarihli toplantısında onaylanmıştır²⁷.

5-6 Ekim tarihleri arasında gerçekleştirilen 11. Balkan Oyunları'nda Türk Takımı 6 birincilik ve 10 ikincilik kazanmak suretiyle 15 yıldan beri katıldığı müsabakalarda en iyi dereceyi elde etmiştir²⁸. Yarışmaların tamamlanması ardından Komite Başkanı Burhan Felek, Balkan Bayrağı'nı 12 Balkan Oyunları Komite Başkanı Rinopulos'a vermiştir²⁹. Rinopulos, yaptığı açıklamada: 11. Balkan Oyunları organizasyonun mükemmeliyeti nedeniyle

²⁵ "Türkiye Atletizm Birincilikleri", **Yeni Sabah**, 15 Eylül 1940, No: 854, s.2; "Türkiye Atletizm Birincilikleri Güzel Oldu", **Hakikat**, 15 Eylül 1940, No: 57, s.4; "Türkiye Atletizm ve Denizcilik Şampiyonası Başladı", **İkdam Sabah Postası**, 15 Eylül 1940, No: 398, s.3; "Dünkü Müsabakalar", **Son Telgraf**, 15 Eylül 1940, No: 1268, s.2; "Balkan Oyunlarında Takımımızın Aldığı Teknik Dereceler", **Tan**, 9 Ekim 1939, Sayı: 1806, s.6.

²⁶ **BCA**, 30-10-0-0/ 145-38-12, Tarih: 23.02.1940.

²⁷ **BCA**, 30-18-1-2/ 92-97-2, Tarih: 10.10.1940.

²⁸ "Türk Atletlerinin Kazandığı Büyük Zafer", **Yeni Sabah**, 7 Ekim 1940, No: 876, s.1, 4; "11. Balkan Oyunları Dün Muvaffakiyetle Neticelendi", **Vakit**, 7 Ekim 1940, No: 8170, s.6.

²⁹ M. Kemal, "Atletlerimiz En Yüksek Dereceyi Aldılar", **Vatan**, 7 Ekim 1940, No: 50, s.2.

öncekilere göre üstün olduğunu, diğer Balkan milletlerinin sonraki oyunlar için Türkleri örnek almaları gerektiğini ileri sürmüştür. Rinopulos'a göre dünyanın içinde bulunduğu zor şartlara rağmen Türkiye'nin gösterdiği başarı her türlü tahmin ve övgünün üzerinde yer almıştır³⁰.

Türkiye'de gerçekleştirilen 11. Balkan Oyunları'nın yanı sıra kürek ve yelken yarışları da düzenlenmiştir. İstanbul Birinciliklerinden sonra İzmit, İstanbul, Kocaeli ve Balıkesir çevreleri arasında Donanma Komutanı Amiral Şükrü Okan'ın himayesinde Türkiye Su Sporları Federasyonu Başkanlığı tarafından kürek ve yelken yarışları yapılmıştır. Müsabakalara Kocaeli'den Kâğıtspor, Herekespor, İstanbul'dan Galatasaray, Beykoz ve Güneş kulüpleri katılmıştır. Hakem ve tertip heyetinin seçkin simalardan oluşması, yarışların heyecanlı, güzel ve sorunsuz bir şekilde sürmesini temin etmiş, 20 yıldır sayısız şampiyonluklara imza atan Galatasaray, burada da birinci gelmesini bilmiştir³¹.

Yine 12-13 Ekim 1940 tarihleri arasında Adana, Mersin, Hatay, Afyon ve Malatya sporcuları arasında Adana'da düzenlenecek müsabakalar için hazırlık ve antrenmanlara devam edilmiştir. Beden Terbiyesi Müdürü Rıza Salih Saray, Spor Eğitmeni Cevad Diblen ve Güreş Ajanı Eşref Çetin, atletizm, güreş, tenis ve futbol alanında yapılacak yarışmalara katılacak gençlerin iyi hazırlanmaları konusunda çaba sarf etmiştir³².

İkinci Dünya Savaşı şartlarının ağırlaştığı 1941 yılına gelindiğinde ise boks alanında da müsabakalara girilmiş, 14 Eylül 1941'de 19 Mayıs Stadyumunda Türkiye'nin en büyük iki şehir boksörleri tarafından binlerce seyircinin önünde yapılan mücadelelerde İstanbul sporcularının ekseriyetle Ankaralı rakiplerine üstün geldiği görülmektedir. Boksörlerin toplamda yaptığı 10 karşılaşmadan ilk dördü şöyledir: İsmet ile Muharrem arasında yapılan ilk mücadele berabere biterken tüy sıklette harp okulundan Seyfi, Ankaralı rakibi Ali'ye galip gelmiştir. Yine harp okulundan Fikret Şefik'in, Ankaralı Sporcu Selim'le yaptığı mücadele berabere biterken yarım orta

³⁰ "12. Balkan Kongresi", **Tasvirî Efkâr**, 8 Ekim 1940, No: 4509, s.4; "12. Balkan Kongresinin Bugünkü Celsesi Münakaşalı Geçti", **En Son Dakika**, 7 Ekim 1940, No: 399, s.1-2.

³¹ Nevin Hassan "Hakikatın Tecellisi", **Haber**, 19 Eylül 1940, No: 3084, s.6.

³² "Altı Bölge Sporcuları Adana'da Karşılaşacak", **Türksözü**, 19 Eylül 1940, No: 4836, s.2.

sıklette aynı okuldan Kenan'ın adı geçen şehirden rakibi Hikmet'e sayı hesabıyla galip geldiği bilinmektedir³³.

Aynı tarihte Ankara'da Beden Terbiyesi Atıcılık Federasyonunun 21 bölge atıcıları arasında düzenlediği müsabakalarda Edirne'den Süreyya Çekveci birinci, Balıkesir'den Rıdvan Özak ikinci ve Trabzon'dan Sabahattin Saygı üçüncü sıraya yerleşmiştir. Bölge itibarıyla Edirne, Balıkesir, Trabzon, Ankara, Samsun sporcuları birinci dereceden; Seyhan, Kocaeli ikinci dereceden ve Gaziantep'te üçüncü dereceden başarılı olmuştur. Müsabakalar neticesinde Beden Terbiyesi Genel Müdürü General Cemil Taner tarafından birinci, ikinci ve üçüncülüğe yükselen sporculara birer saat hediye edilmiştir³⁴.

Ülke içerisinde atıcılık müsabakalarına ek olarak futbol karşılaşmalarının da yapıldığı bilinmektedir. 4 maçlık mücadele için Türkiye'ye gelen Mısır'daki Britanyalıların kurduğu futbol takımının 29 Kasım 1941 tarihinde Türkiye Şampiyonu Gençlerbirliği'yle Ankara'da gerçekleştirdiği karşılaşmadan 1-0 galip ayrıldığı görülmektedir³⁵.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yüzme alanında da yarışmalar düzenlenmiştir. Su sporları federasyonu tarafından hazırlanan yıllık faaliyet programına göre 1942 yılının Eylül ayı içerisinde, Türkiye Yüzme Birincilikleri Adana'da gerçekleştirilmiştir. Grup müsabakaları dışında çocukların serilere ayrılarak yüzdürülmesi federasyonca uygun görüldüğünden yarışmalara 26 bölgeden 250'e yakın yüzücünün katılımıyla başlanmıştır. Adana'da inşa edilen yeni havuzun yüzmenin geliştirilmesine katkı sağladığı, yıllardır su sporlarının her dalında şampiyonluğu elinde bulunduran İstanbullular, bu şehrin yarışmacılarının geride bırakıp Türkiye Yüzme Birinciliklerini elde etmelerinden anlaşılmaktadır³⁶.

³³ “Ankara’da Mühim Spor Temasları Oldu; Edirne Bölgesi Atıcılıkta Birinciliği Kazandı“, **Anadolu**, 15 Eylül 1941, No: 8650, s.4; Ankara’da yapılan boks müsabakalarının ayrıntılıları için bk. “Ankara-İstanbul Boks Müsabakaları Dün 19 Mayıs Stadında Yapıldı”, **Ulus**, 15 Eylül 1941, s.5.

³⁴ “Beden Terbiyesi Mükellefleri Arasında Atıcılık Müsabakaları Dün Poligonda Yapıldı”, **Ulus**, 15 Eylül 1941, s.5; **Anadolu**, 15 Eylül 1941.

³⁵ “İngiliz Takımı 1-0 Gençlerbirliği’ni Yendi”, **Bugün**, 30 Kasım 1941, No: 384, s.1; “Ankara’daki Maç”, **Son Telgraf**, 30 Kasım 1941, No: 1699, s.4.

³⁶ Şazi Tezcan, “Türkiye Yüzme Birincilikleri”, **Akşam**, 19 Eylül 1942, No: 8591, s.2.

Yine 1942-1943 yıllarına gelindiğinde Türkiye’de spor müsabakalarının sürdürüldüğü görülmektedir. Aynı dönemde İstanbul bölgesi atletizm, bisiklet, atıcılık, boks, dağcılık, eskrim, futbol, güreş, su sporları ve tenis alanında şu müsabakalara girişmiştir³⁷:

1. Atletizm: 1942 yılının Haziran ayından itibaren İstanbul, Bölgelerarası ve Türkiye Atletizm Birincilikleri, Kırklareli Temasları, Gülkupası, Triation ve Pentation müsabakaları düzenlenmiştir. Gülkupası’na 306, İstanbul Atletizm Birinciliğine 377 ve Bölgelerarası müsabakalara 21 atlet katılmıştır. Bu karşılaşmaların dışında kadın atletlerin de iştirak ettiği Çukurova Kır Koşularıyla salon atma müsabakaları ve Sakarya koşusu da yapılmıştır³⁸.

2. Bisiklet: 5 Temmuzda Balıkesir Federasyonunca tertip edilen Türkiye Bisiklet Müsabakalarında, İstanbul Bölge Takımı, Türkiye Mukavemet Birinciliğini kazanmıştır. Ayrıca 9 Temmuzda Bursa’da Türkiye Sürat Birinciliği, Mecidiyeköy’de 21 km’lik bir mesafede bisiklet yarışı düzenlenmiş, Ağustos’ta yapılan Ankara-İzmir etaplı bisiklet müsabakasında İstanbul Bölge Takımı yine ilk sırada yarışmaları tamamlamıştır.

³⁷ “İstanbul Bölgesi 1942-1943 Programından Atıcılık, Atletizm, Bisiklet, Boks, Dağcılık, Eskrim, Futbol, Güreş, Su Sporları”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 3, 31 Mart 1943, s.16, 32.

³⁸ Türkiye’de gençlere modern atletizmin inceliğini öğretmek ve bu alanda onları eğitmek amacıyla Türkiye Atletizm Federasyonu tarafından hazırlanan kitabın ayrıntısı için bk. **Modern Atletizm**, Atletizm Federasyonu, Devlet Matbaası, İstanbul 1935, s.1-277; Yine BTGM, 1939’da basılan uluslararası atletizm nizamnamesini tercüme ederek yayınlamıştır. Bu eser hakkında bilgi almak için bk. **Beynelmilel Amatör Atletizm Federasyonu El Kitabı**, Çeviren Burhan Felek, BTGM, İstanbul 1941, s.1-100; 1941 yılı Türkiye bölgelerarası atletizm birincilikleri müsabaka sonuçları için bk. “Türkiye Birinciliğini İstanbul Takımı Kazandı”, **Cumhuriyet İzcileri Spor ve Gençlik Mecmuası**, S 23, Yıl: 2, 31 Temmuz 1941, s.5; II. Dünya Savaşı yıllarında çıkarılan Cumhuriyet İzcileri Spor ve Gençlik Mecmuasının abone talepleriyle ilgili yazışmaları için bk. **BCA**, 490-1-0-0/ 1330-416-1, Tarih: 11.03.1941; Sporun önemli branşlarından olan izcilğin kurucusu Robert Baden Powell’in hayat hikâyesi için bk. Muzaffer İzci, “İzcilik Ne Demektir ve Bizdeki İzcilik-II”, **Cumhuriyet İzcileri Spor ve Gençlik Mecmuası**, S 5, Yıl: 15 Ocak 1940, s.5-6; Ayrıca Türkiye’de izcilğin durumu hakkında bilgi almak için bk. Muzaffer İzci, “İzcilik Ne Demektir ve Bizde İzcilik-II”, **Cumhuriyet İzcileri Spor ve Gençlik Mecmuası**, S 9, Yıl: 18 Mayıs 1940, s.5-6; Yine Ankara Spor Dergisi ile Yarış Gazetesine abone olunması yolunda yapılan yazışmaların ayrıntıları için bk. **BCA**, 490-1-0-0/ 1300-318-4, Tarih: 28.05.1943; **BCA**, 490-1-0-0/ 1358-510-1, Tarih: 27.06.1944.

3. Atıcılık: Federasyonun 18-19 Temmuz 1942'de Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Kocaeli ve İstanbul bölgesi atıcıları arasında düzenlediği karşılaşmalarda 50 metrelik bir mesafeden yapılan atışlarda İstanbul Bölgesi 54 puanla birinci sırada yer almıştır. Aynı tarihlerde çeşitli kurum ve kulüp sporcuları arasında teşvik yarışmaları da tertip edilmiştir.

4. Boks: İstanbul merkez ve Beyoğlu Halkevi Spor Salonlarında çalışmalar yapılmış, Bilhassa Ankara-İstanbul sporcuları arasında şehir tiyatrolarında gerçekleştirilen müsabakalarda İstanbul boksörleri galip gelmiştir³⁹.

5. Eskrim: 1942 yılının Eylül ayında başlanan müsabakalara Dağcılık Eskrim Kulübünde devam edilmiştir. Ekim ayına kadar çalışmalarını sürdüren sporcular 14 Ekim'deki ilk karşılaşmalarındaki flöreye (dürtücü kılıç) 15 erkek, 8 kız; kılıca 11 erkek ve epeye de (delici kılıç) 9 erkek eskrimci ile iştirak etmiştir. 10 Ocak 1943'te tamamlanan ikinci müsabakalar her hafta sonu düzenli bir şekilde devam ederek ilgiyle izlenmiştir.

6. Futbol: İki küme üzerinden yapılan Bölge Birincilik Yarışmalarına Fenerbahçe, Beşiktaş ve Karagümrük sahalarında devam edilerek ilk dönem tamamlanmıştır. Bu karşılaşmalar dışında kupa maçları da düzenlenerek finale kadar gelinmiştir. Birinci küme karşılaşmaları Mart sonuna kadar tamamlanırken millî kümeye girecek dört kulübün belirlenmesi de düşünülmüştür. Ayrıca kulüplerin özel teşebbüsleriyle bir yandan yerli kulüplerle sayısız karşılaşmalar yapılırken öbür yandan yabancı takımlarla temasa geçilmiştir.

7. Güreş: Ajanlıkça düzenlenen güreş müsabakaları programı eksiksiz biçimde yerine getirilmiştir. Ağustos ayı içerisinde Ankara'da yapılan Ankara-İstanbul; Kasım ayında ise İstanbul'da düzenlenen Türkiye Grekoromen Birinciliklerinde İstanbul bölgesi ilk sırada yer almıştır. Ayrıca Eylül 'de gerçekleştirilen İzmir Fuarı Müsabakalarında yine İstanbul bölgesi güreşçileri serbest güreşte birincilik elde etmiştir.

³⁹ Boksun tarihçesi ve tekniği ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için bk. Eşref Şefik, "Bizde İlk Müsabakayı Kim Yaptı", **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 1, 31 Ocak 1943, s.8-17; Millî Eğitim Bakanlığı, BTGM tarafından hazırlanan boks kılavuzu ve müsabaka talimatnamesi için bk. **Boks**, BTGM, Ulusal Matbaa, Ankara 1942, s.1-41.

8. Su Sporları: Mevsiminde icra edilen yüzme, kürek ve yelken dallarındaki yarışlara 912 erkek ve 9 kadın iştirak etmiştir. 14 Haziran'da başlayan ve 20 Eylül'e kadar devam eden yarışlarda su sporları alanında önemle gelişmeler kaydedilmiştir. Yaz döneminde Yedi Kürek Müsabakası dışında Tekirdağ'da yapılan Marmara Şampiyonasına da İstanbul bölgesi takım hâlde birinciliği elde etmiştir. Karşılaşmalara bu bölgeden 36'ı bayan olmak üzere toplamda 679 sporcu ve 175 tekne katılmıştır. Ayrıca yelken yarışlarına 88 tekne ile 178 sporcu iştirak etmiştir⁴⁰.

9. Sportif Oyunlar: Bir teknik komitenin nezareti altında ve belli bir program kapsamında 15 gün süren teşvik müsabakalarına 10 kulüp katılmıştır. 17 takımın iştirak ettiği voleybol turnuvasıyla açılan basketbol hakem kursuna ise 15 katılımcı düzenli bir şekilde devam etmiştir. Ayrıca Mart ayında da aletli jimnastik müsabakaları yapılmıştır.

10. Tenis: Bir önceki mevsim içerisinde bay ve bayan tenisçiler arasında düzenlenen Bölge Birincilikleri, Taksim Kortlarında tamamlanmıştır. Haziran ayı içerisinde Ankara'daki müsabakalara iştirak edilmiş ve Türkiye'yi ziyaret eden Alman tenisçilerle de İstanbul'da sayısız karşılaşmalar yapılmıştır. Ağustos'ta Fener Kortlarında, Marmara Kupasına; Eylül'de İzmir'de Fuar müsabakalarına iştirak edilmiştir⁴¹.

Öte yandan 3 Eylül 1944 tarihinde İstanbul'da düzenlenen Türkiye Ferdi Güreş Birincilikleri müsabakalarını beş devrelik bir mücadelenin ardından 56 kiloda Balıkesirli Ahmet Göker ilk sırada tamamlamıştır. 61 kg'da İstanbul'dan Mehmet Oktav'ın minderde gerçekleştirdiği çaba eşine az rastlanır bir müsabaka örneğini teşkil ederken 66 kg'da Gazanfer, Ankara'dan Nuri Özşen'den birinciliği almış, yarışmaların üçüncülüğünü ise yine İstanbul'dan Bekir Yolcu elde etmiştir. Şeref Stadyumundaki 64 pehlivanın katıldığı Serbest Güreş Müsabakalarında ise Yaşar Doğu birinciliğe,

⁴⁰ Su sporlarının önemiyle ilgili bilgi almak için bk. Şazi Tezcan, "Su Sporlarına Layık Olduğu Ehemmiyeti Niçin Vermiyoruz", **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 1, 31 Ocak 1943, s.11, 31; Türkiye Spor Ansiklopedisi Yönetiminin CHP Genel Sekreterliğinden dergilerine abone olunması konusundaki talepleri için bk. **BCA**, 490-1-0-0/ 1358-510-1, Tarih: 27.06.1944; Yine Koşu Spor ile Gençlik ve Spor Dergisi yöneticilerinin CHP Genel Sekreterliğinden abone istekleri ilgili yazışmaları için bk. **BCA**, 490-1-0-0/ 1306-337-1, Tarih: 31.07.1946; **BCA**, 490-1-0-0/ 1302-326-4, Tarih: 09.07.1947.

⁴¹ Türkiye'de tenis sporunun tarihçesi için bk. Tevfik Taşçı, "Bizde Tenis", **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 1, 31 Ocak 1943, s.9, 25.

İzmir'den Bekir Şahin ikinciliğe, Samsun'dan Gavsi Akal üçüncülüğe yükselmiştir. Ayrıca 79 kg'da Kocaeli'nden İstanbul Topçu ve 87 kg'da da Trabzon'dan Talip Arslan birinci olurken aynı kg'da Seyhan'dan Mustafa Karataş ikinciliği, Samsun'dan Muhsin Naz üçüncülüğü elde etmiştir. Ağır sıklet güreşi alanında yapılan müsabakalarda ise Çoban Mehmet birinciliğe, Seyhanlı Hanefi ikinciliğe ve Samsunlu Seyit Ahmet üçüncülüğe yükselmiştir⁴².

Güreş sporunun ardından, Taksim Dağcılık Kulübünde Sportif Oyunlar Federasyonunun tespit ettiği profesyoneller arasında 3 Ağustos 1945 tarihinde düzenlenen tenis turnuvalarında, eski şampiyonlardan Şirinyan, Varyat'la yaptığı mücadelede 6-3, 6-1, 6-4 skorlarla 3-0 mağlup olmuştur⁴³.

I.3. Yurt Dışında İştirak Edilen Müsabakalar

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de spor müsabakaları düzenlenirken daha harbin başlamasından kısa bir süre önce yabancı ülkelerde de karşılaşmalara katılıp masrafların giderilmesi amacıyla ödenekler tahsis edilmiştir. 14, 19 ve 21 Mayıs'ta Kahire ve İskenderiye'de yapılacak Uluslararası Atletizm Müsabakalarına katılacak bir katile başkan ile 6 atletin masraflarına karşılık, 1939 yılı döviz cetvellerine BTGM adına konulan ödenekten 500 lira ile 7 kişilik dönüş bileti için döviz izni verilmesi, 17 Mayıs 1939 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir⁴⁴.

Ayrıca 25 Mart-19 Mayıs 1939 tarihleri arasında Uluslararası Binicilik Müsabakalarına katılan süvari ekibinin 12 atına harcanan 4.755 lira ile ekip şefi ve beraberinde götürülen 12 erin masrafları için her birine günlük ortalama 3,10 lira yevmiye verilmesi, 13 Eylül 1939 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilmiştir⁴⁵.

⁴² Ömer Besim, "Güreş Birincilikleri Dün Sona Erdi", **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1944, No: 7206, s.1-2.

⁴³ "Profesyonel Tenis Maçları", **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1945, No: 7530, s.2.

⁴⁴ **BCA**, 30-18-1-2/ 87-42-11, Tarih: 17.05.1939; Atletizmin tarihçesi için bk. Firüzan Tekil, "Spor Dünyasında Atletizmin Varlığı", **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 2, 28 Şubat 1943, s.16-17, 26; 1950 yılının sporcuların kendilerini geliştirerek atletizmde başarı kazanmaları bakımından bir fırsat yılı olacağıyla ilgili makalenin ayrıntısı için bk. Naili Moran, "1950 Atletizmi", **Tam Spor**, S 1, Yıl: 1, 21 Kasım 1948, s.7; II. Dünya Savaşı sonrasında çıkarılan Tam Spor Dergisinin abonelik yazışmaları için bk. **BCA**, 490-1-0-0/ 1310-348-2, Tarih: 26.05.1950.

⁴⁵ **BCA**, 30-18-1-2/ 88-89-19, Tarih: 13.09.1939.

Aynı yılda Atina’da yapılacak 10. Balkan Oyunlarının katılacak Türk sporcuları 29 Eylül günü saat 12’de Romen atletlerinde yer aldığı Romanya Vapuru’yla Yunanistan’a hareket etmiştir. 5’i yönetici, 32 kişiden müteşekkil kafileye, Atletizm Federasyonu Başkanı Dr. Adnan Hün başkanlık etmiş, Burhan Felek de delege sıfatıyla davetli olarak katılmıştır. Türk atlet takımının kaptanlığını Semih Türkdoğan, antrenörlüğünü Naili Moran, idareciliğini ise Vamık Gezen yapmıştır⁴⁶.

1-8 Ekim 1939 tarihleri arasında düzenlenen 10. Balkan Olimpiyatları’na Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya iştirak etmiştir. 1 Ekim günü saat 15.00’de yaklaşık 50.000 kişinin katılımıyla Yunan Kralı tarafından başlatılan müsabakalarda, Türk Millî Takımı 10 yılın ardından en iyi dereceyi almıştır. Bir önceki yıl Belgrad’da yapılan 9. Balkan Müsabakalarında alınan bir birincilik, bir ikincilik, iki üçüncülük, sekiz dördüncülük ve bir beşinciliğe mukabil, bu müsabakalarda Türk takımı üç birincilik, iki ikincilik, dört üçüncülük, sekiz dördüncülük ve altı beşincilik elde etmek suretiyle derecesini yükseltmiştir⁴⁷. Müsabakaların son günü 8 Ekim tarihinde başta Yunan Kralı, Veliht ve Başbakan olmak üzere yine 50 bin kişilik bir katılımı gerçekleştirilen yarışmalar neticesinde Yunanistan 112 puanla birinci, Yugoslavya 60 puanla ikinci, Türkiye 34 puanla üçüncü ve Romanya 34 puanla dördüncü olmuştur. Türkiye’nin Romanya ile aynı puanı almasına rağmen sıralamada üçüncülüğe yerleşmesinde Romenlerin bir birinciliğine karşı üç birincilik elde etmesi etkili olmuştur⁴⁸.

⁴⁶ “Balkan Oyunları”, **Akşam**, 30 Eylül 1939, No: 7523, s.9; “Atletlerimiz Atina’ya Hareket Ettiler”, **Son Posta**, 30 Eylül 1939, No: 3295, s.9; “Millî Atletlerimiz Yunanistan’a Gittiler”, **Yeni Sabah**, 30 Eylül 1939, No: 508, s.2.

⁴⁷ **BCA**, 30-10-0-0/ 145-38-8, Tarih: 08.11.1939.

⁴⁸ “10. Balkan Oyunları”, **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1939, No: 5536, s.1, 6; 10. Balkan Oyunlarının 8 Ekim 1939 tarihli son gününde yapılan müsabakalarının ayrıntıları için bk. “Balkan Oyunlarına Atina’da Devam Ediliyor”, **Ulus**, 9 Ekim 1939, s.5; “Balkan Oyunları Bitti”, **Tan**, 9 Ekim 1939, No: 1806, s.1; Yunan Başbakanı Metaksas Balkan Oyunlarına katılan ülkelerin atletlerini kabulü esnasında, spor temsilcileri müsabakalarda kendilerine gösterilen destekten dolayı teşekkürlerini arz etmiştir. Metaksas, sporcuların ülkelerine döndüklerinde orada da Balkan Milletleri arasında kardeşlik hislerinin takviyesine çalışmalarını tavsiye etmiştir. “Balkan Oyunları”, **Yenigün**, 9 Ekim 1939, Sayı: 2300, s.2.

5-6 Ekim 1940 tarihinde İstanbul'da düzenlenen 11. Balkan Oyunlarının ardından 1941 ve 1953 yılları arasında İkinci Dünya Savaşı ve çeşitli siyasi sebeplerle adı geçen oyunların gerçekleştirilemediği gözlemlenmektedir⁴⁹.

Türkiye'nin yurtdışında temsil edilmesi kararlaştırılan yarışmalarından biri de 20 Temmuz-4 Ağustos 1940 tarihleri arasında Helsinki'de yapılması planlanan 12. Uluslararası Olimpiyat Oyunları olmuştur. Finlandiya Komitesi Başkanlığı tarafından organize edilen bu oyunlara Türkiye de davet edilmiş, düzenlenecek müsabakaların programları Millî Olimpiyat Komitesine gönderilip katılımın bildirilmesi istenmiştir⁵⁰. Ancak 1 Eylül 1939 tarihinde İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması, 12. Olimpiyat Oyunlarının gerçekleştirilmesine engel teşkil etmiştir⁵¹.

Bu dönemde Atina Kongresi Kararı gereğince Mısır Hükûmeti Spor Birliği tarafından yapılan davet üzerine 1940 yılının Nisan ayında Kahire'de Türk, Yunan ve Mısır Millî Takımları arasında çeşitli dallarda müsabakaların düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Futbol, güreş ve atletizm alanında yapılacak yarışmalara sporcuların katılımı Dışişleri Bakanlığınca uygun görülmuş ve ilgili Türk Federasyonları da Mısır ve Yunan sporcularıyla gerçekleştirilecek karşılaşmaları yerinde bulmuştur⁵².

Mısır'da düzenlenmesi kararlaştırılan yarışmaların yanı sıra Almanya'da da kayak şampiyonası hazırlıklarına girişilmiştir. Alman Millî Spor Kurumunun 6-12 Şubat 1942'de Germich Partenkirchen'de düzenleyeceği Uluslararası Kayak Şampiyonasının, çeşitli teknik nedenlerle başka bir tarihe ertelendiği, Alman Büyükelçiliğinden yapılan yazılı bir nota ile bildirilmiştir⁵³.

⁴⁹ http://www.balkanpazar.org/spor_2.asp, Erişim Tarihi: 21.12.2020.

⁵⁰ **BCA**, 30-10-0-0/ 145-37-19, Tarih: 29.03.1939.

⁵¹ Haluk San, **Olimpiyatlarda Türk Sporcuları**, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik Yayınları, Ankara 1988, s.37.

⁵² **BCA**, 30-10-0-0/ 229-540-10, Tarih: 21.03.1940; Futbolun tarihçesi için bk. Eşref Şefik, "Tarih Sahifelerinde Futbol", **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 3, 31 Mart 1943, s.5-6, 32; Galatasaray Futbol Kulübünün tarihçesi için bk. Haluk San, "Galatasaray Kulübü Nasıl Kuruldu?-1", **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 1, 31 Ocak 1943, s.23; Haluk San, "Galatasaray Kulübü Nasıl Kuruldu?-2", **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 2, 28 Şubat 1943, s.23.

⁵³ **BCA**, 30-10-0-0/ 145-40-14, Tarih: 30.01.1942; II. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere'de 1940 yılının Nisan ayına kadar 629 profesyonel futbolcu, hizmete alınmıştır. Oldbury'deki

1.4. Halkevleri Aracılığıyla Spora Yapılan Yardımlar ve Bunlarla İlgili Yazışmalar

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yurt dışında iştirak edilen müsabakalarla birlikte Halkevleri vasıtasıyla beden eğitiminin geliştirilmesine yönelik çalışmalar da yapıldığı, kurumlar arası yazışmalardan anlaşılmaktadır. CHP Genel Sekreterliğinden 6 Ekim 1939 tarihinde gönderilen yazıyla Edirne Halkevinde yürütülmesi kararlaştırılan spor türleri tespit edilmiştir. Bahsi geçen Halkevinde spor yapmaya elverişli alan bulunmamakla birlikte partiye ait diğer binadaki 8x8 ebadında bir salon ile yine Halkevinin boş alanlarından faydalanarak çeşitli sporların şu şekilde yerine getirilmesi istenmiştir⁵⁴:

1. Tenis sporu daha da geliştirilmelidir.

2. Mahalli federasyondaki güreş minderi partiye ait alana taşınarak serbest güreş çalışması yapılmalıdır⁵⁵.

3. Genel Sekreterlikçe gönderilecek barfiks ve jimnastik aletlerine mahallinde imal edilenlerin de eklenmesiyle açık hava jimnastik egzersizlileri gerçekleştirilmelidir⁵⁶.

4. Yine Genel Sekreterlik ve mahalli askerî birimlerden temin edilecek tüfeklerden yararlanarak atış sporu başlatılmalıdır.

CHP Genel Sekreterliğince Batı Anadolu Halkevlerinin çalışma ve müsabaka programları ise şöyle belirlenmiştir⁵⁷:

bir fabrikada 18 West Bromwich Albion oyuncusu çalıştırılmış, bazı oyuncu ve antrenörler ise silahlı kuvvetler tarafından beden eğitimi yetkilisi olarak görevlendirilmiştir. Dahası savaş esnasında 80 profesyonel futbolcu öldürülmüş, birçoğu ya yaralanmış ya da savaş esiri olmuştur. <https://www.birgun.net/haber/spor-tarihinin-karanlik-yillari-298702>, Erişim Tarihi: 29.06.2020, II. Dünya Savaşı'nın sporcu hikâyeleri için bk. <https://www.ntv.com.tr/spor/ikinci-dunya-savasi-ve-spor,zb9YM805b0SfN5CfF0OaQw>, Erişim Tarihi: 29.06.2020.

⁵⁴ **BCA**, 490-1-0-0/ 1099-16-1, Tarih: 06.10.1939.

⁵⁵ Türkiye'de güreş türleri ve içerikleriyle tarihçesi için bk. Ahmet Fetgeri Aşeni, "Türk'ün Öz Malı Bu Spordan İki Usul", **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 1, 31 Ocak 1943, s.6-7; Karakucak güreşinin önemi ve tarihçesiyle serbest güreşi etkilemesindeki rolü için bk. Ahmet Fetgeri Aşeni, "Serbest Güreş Bize Avrupa'dan Gelmemiştir", **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 2, 28 Şubat 1943, s.8-9, 31.

⁵⁶ BTGM tarafından jimnastik salonları hakkında hazırlanan rehber kitap için bk. **Jimnastik Salonları Tesis ve Teçhizi İçin Rehber**, BTGM, Ankara 1940, s.1-19.

⁵⁷ **BCA**, 490-1-0-0/ 1099-16-2, Tarih: 20.12.1940.

Kütahya ve Bursa Halkevlerinin Spor Yuva mensupları kayakçı yetiştirmek amacıyla aralarında bir teşvik müsabakası düzenlemiştir. Yarışmalarda İnegöl Halkevinin Spor Yuvası, Bursa Halkevinin faaliyetleri arasında kabul edilmiştir. 1941 yılı Nisan ayının 15'i ile 30'u arasında her iki Halkevi, kaç saat idman yaptığını ve üç km'lik bir mesafeyi yürüyecek derecede kaç kişi yetiştirdiğini isimleriyle birlikte bildirilecektir. Spor Yuvası mensubu olan bu kişilerden dereceye giren birinci ve ikincilere, kayak malzemesi verilmesi düşünülmüştür. Bu çalışmalarını yerine getirmek ve çay ve kanyak gibi masrafları karşılamak üzere adı geçen Halkevleri uhdesine 50 şer lira para tahsis edilmiştir.

Ayrıca Bursa, İzmit, Manisa, Eskişehir, Balıkesir, Bandırma, Adapazarı, İzmir, Denizli, Akhisar, Bergama, Ayvalık, Edremit, Sındırgı, Karamürsel, Gönen ve İnegöl gibi 17 Halkevinde kır koşusu, sıklet atma ve süngü mübarezesi müsabakalarının şu şekilde yapılması kararlaştırılmıştır⁵⁸:

1. 1941 yılının Şubat ve Mart ayı içerisindeki spor komitelerinin belirlediği günlerde 3, 4 ve 5 km'lik mesafede yapılacak üç ayrı kır koşusunda dereceye giren birinci ve ikincilere atlet, şort ve fanila hediye edilecektir.

2. Nisan ayı içerisinde yapılacak sıklet atma yarışmasında birinciye 5, ikinciyeye 2,5 lira değerinde kalem hediye edilecektir.

3. Mayıs ayında gerçekleştirilecek süngü mübarezesi yarışmasında, dereceye giren sporculardan birinciye 5, ikinciyeye 2,5 liralık kalem hediye edilecektir. Bu suretle ödül ve zorunlu harcamalar nedeniyle her bir Halkevine 40 lira yardım gönderilmiş, yarışmalara bu Halkevlerine bağlı spor yuvalarının katılması teşvik edilmiştir.

Bu etkinliklere ilaveten Eskişehir, Edremit, Balıkesir, Manisa, Akhisar, Bergama, Bandırma, İzmir, Ayvalık, Kastamonu, Gönen, Denizli, Sinop ve

⁵⁸ **BCA**, 490-1-0-0/ 1099-16-2, Tarih: 20.12.1940; Sürat koşularında başarılı olmanın yollarıyla ilgili bilgi almak için bk. Semih Türkoğan, "Sürat Koşuları İçerisinde İstirahat", **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 12, Aralık 1943, s.23; Ayrıca mukavemet koşularının ayrıntıları için bk. Şevki Kuru, "Atletizm: Mukavemet Koşuları", **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 4, 30 Nisan 1943, s.9.

Bolu gibi şehirlerde atış talimi ve müsabakalarının şu şekilde düzenlenmesi planlanmıştır⁵⁹:

1. Halkevlerinin atış eğitimine, 10 kez katılan kişilerden, ayakta 25 metrelik mesafe atış müsabakasına 5 mermi ile iştirak edilecektir.

2. Yarışmalar Mayıs ayının başında düzenlenip, hakemliğini BTGM’de Atış Ajansı olarak bilinen görevliler yerine getirecektir.

3. Birinciye 7 lira değerinde mürekkepli kalem, ikinciye ise 3 lira tutarında kurşun kalem verilip harcama giderleri için her bir Halkevine 15 er lira para yardımı yapılacaktır.

Bu arada talimat üzerine Edirne Milletvekili Fuat Balkan tarafından hazırlanan Afyon, Burdur, Isparta, Uşak, Kütahya, Antalya, Çanakkale halkevlerinin ihtiyaçlarını gösteren spor malzemeleri raporu CHP Genel Sekreterliğine sunulmuştur⁶⁰.

Sporun geliştirilmesine yönelik Halkevlerine yapılan malzeme yardımına devam edildiği de görülmektedir. 1940 yılında Karaağaç, Yalvaç, Bolu, Nazilli, Muğla, Ankara, Salihli, Mudurnu, İzmit, Mersin, Antalya, Afyon, Uşak, Burdur, Kütahya, Isparta ve Çanakkale Halkevleriyle Köy Yuvalarına çeşitli spor malzemelerinin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Isparta Halkevinin atış malzemesinin Genel Sekreterlikçe Ankara’dan gönderilmesinin planlanması dışında malzemelerin İstanbul CHP Vilayet İdare Heyeti Başkanlığı tarafından yukarıdaki Halkevlerine sevk edilmesi düşünülmüştür. Ayrıca mahallerinde yapılan incelemelere göre tamamlanamamış olduğu anlaşılan Burdur Halkevine 250 ve İstanbul Halkevine de 150 lira sevk edilmiştir⁶¹.

1941 yılına gelindiğinde vilayet bütçesinden Bitlis Halkevine 1.500, Ahlat Halkevine 150, Adilcevaz’a 100 ve Hizan Halkodasına da 150 lira

⁵⁹ **BCA**, 490-1-0-0/ 1099-16-2, Tarih: 20.12.1940; Yapılan farklı spor müsabakalarında galip takımlara Atatürk büstünün hediye edildiği de görülmektedir. Bu konu ile ilgili bk. **BCA**, 490-1-0-0/ 1099-18-1, Tarih: 10.05.1941.

⁶⁰ **BCA**, 490-1-0-0/ 1126-112-2, Tarih: 20.12.1940.

⁶¹ **BCA**, 490-1-0-0/ 5-24-1, Tarih: 07.01.1941.

yardım konulduğunu, Bitlis Valisi Hulusi Devrimer'in CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği 25 Mart 1941 tarihli bir yazıdan anlaşılmaktadır⁶².

Aynı yılda Burdur Halkevinden CHP Genel Sekreterliğine gönderilen bir yazıya göre, adı geçen kuruma 4 ufki parmaklık, 2 Şakuli çerçeve, 1'i büyük, 2'si küçük olmak üzere 3 atlama kasası, 1 atlama sehпасı, 1 çekme halatı, 3 er kg'lık 2 metsinbol, 1 güreş minderi ve branda, 6 güreş giysisi, 1 masa tenisi, 4 siklet atma güllesi, 4 savurma topu, 4 maske, eldiven, göğüslük, 1 tüfek sehpa, 1 voleybol malzemesi, 6 tahta mübareze tüfeği, 1 demir mübareze tüfeği ve 1 basketbol verilmiştir⁶³.

Yine CHP Genel Sekreteri Ahmet Fikri Tüzer tarafından Erzurum Milletvekili ve CHP Amasya Bölgesi Müfettişi Salim Altuğ'a gönderilen bir yazıya göre: 1941 yılında Genel Sekreterlikçe alınan kayak takımları Doğu Bölgesindeki Halkevlerine dağıtılmıştır⁶⁴.

Benzer şekilde Kastamonu Halkevine CHP Genel Sekreterliğince, 1.500 atış mermisi, 1 nişan sehпасı ve hedef levhasıyla bir atış tüfeğinin verildiği, adı geçen Sekreterliğin Kastamonu Valiliğine gönderdiği 13 Temmuz 1940 tarihli bir yazıdan anlaşılmaktadır⁶⁵.

Sporun geliştirilmesine yönelik Halkevlerine malzeme yardımlarının yanı sıra nakdi yardımların da yapıldığı gözlemlenmektedir. Edirne ve Uzunköprü halkevlerine aralarında yapacakları spor müsabakalarının masraflarını karşılamak üzere CHP Genel Sekreterliğince 60 ar lira para gönderildiği, adı

⁶² **BCA**, 490-1-0-0/ 1478-33-1, Tarih: 07.04.1941; CHP İstanbul Vilayet İdare Heyeti Başkanlığı tarafından CHP Genel Sekreterliğine gönderilen bir yazıya göre İstanbul'un 8 Halkevinde spor malzeme ve teçhizatı tamamlanmışsa da iki tanesinde ancak kapalı spor salonu yer almıştır. Diğer Halkevlerinde bulunanlar ise salon denmeyecek kadar küçük ve kullanışsızdır. Buna rağmen Bakırköy'de ihtiyaca cevap verecek şekilde bir salon yapılmıştır. **BCA**, 490-1-0-0/ 1100-19-1, Tarih: 11.08.1941; Bakırköy Halkevi Spor Kolu tarafından Safra Köyünde yüzlerce kişinin katılımıyla bir spor kulübü açılmıştır. "Safra Köyünde Bir Spor Kulübü Açıldı", **Vakit**, 7 Ekim 1940, No: 8170, s.6.

⁶³ **BCA**, 490-1-0-0/ 1121-90-1, Tarih: 03.05.1941.

⁶⁴ **BCA**, 490-1-0-0/ 1120-85-3, Tarih: 19.12.1941; Halkevlerinin 9. yıldönümü münasebetiyle Başbakan Refik Saydam'ın Ankara halkevinde yaptığı konuşma için bk. "Başvekilimizin Değerli Nutku", **Cumhuriyet İzcileri Spor ve Gençlik Mecmuası** ", S 18, Yıl: 2, 28 Şubat 1941, s.1.

⁶⁵ **BCA**, 490-1-0-0/ 1123-99-2, Tarih: 19.01.1943.

geçen kurumun Vilayet İdare Heyeti Başkanlığıyla yaptığı 22 Ocak 1941 tarihli bir yazışmadan anlaşılmaktadır⁶⁶.

Öte yandan savaş yıllarında CHP Genel Sekreteri ve Erzurum Milletvekili Ahmet Fikri Tüzer tarafından Gümüşhane Bayburt Halkevleri Başkanlığına gönderilen bir yazıda, ilçedeki faaliyetlerinin yetersizliğinden yakınılmaktadır. Tüzer'e göre, BTGM'nin Bayburt Halkevine gönderdiği kayak takımlarının metruk bir hâlde kaldığının müfettiş raporlarına yansdığı, bu nedenle kayağa önem verilmesinin yanı sıra ilçe ve Doğu'nun millî sporu olan cirit ile güreşin himaye edilmek suretiyle canlandırılması gerekir⁶⁷.

Bu dönemde Erzurum'da ise çeşitli spor dallarıyla ilgili etkinlikler yapıldığı, 16 Aralık 1942 tarihli Pasinler Halkevi teftiş raporlarında ileri sürülmüştür. Adı geçen Halkevinin başkanlığına getirilen İlhami Aras'ın gayretleriyle güreş, atlı cirit, avcılık ve kayak sporlarında varlık gösterilmeye başlanmıştır⁶⁸.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Halkevleri aracılığıyla sporun geliştirilmesine yönelik yapılan desteklerin semerelerini vermeye başladığı Tokat örneğiyle karşımıza çıkmaktadır. CHP Sivas Bölgesi Müfettişi ve Kars Milletvekili Zihni Orhun'un bu vilayetin Halkevi ile ilgili hazırladığı 1943 yılı teftiş raporuna göre Tokat Gençlik Kulübünün mevcudu 104, spora devam edenlerin sayısı 45, yükümlü sayısı 273 ve eğitime gelenlerin sayısı 60 iken, bahsi geçen kulüp ile halkevi sporcuları faaliyetlerini birlikte yürütmektedir⁶⁹.

Bu arada Aydın Bölgesi Müfettişi ve Kocaeli Milletvekili Fazıl Şerafettin Birge tarafından hazırlanan teftiş raporunda Muğla Köyceğiz, Marmaris ve Bodrum halkevlerinde deniz sporlarının gelişmeye uygun olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle Köyceğiz'de ihtiyaç duyulan iki çift sandal için 150-200 lira talep edilirken Marmaris'te ise bir kayıkhanesi, 4 kik, 1 şarpi, 1 yüzme atlama kulesi, 1 adet küçük yüzme havuzu, 2 su topu, 14 kişilik mayo ve başlık için 2.500 liralık bir malzeme isteğinde bulunulmuştur. Marmaris'te sadece iki kayık ve harap hâlde bir atlama kulesinin yer alması, yukarıdaki

⁶⁶ BCA, 490-1-0-0/ 1100-20-1, Tarih: 03.09.1943.

⁶⁷ BCA, 490-1-0-0/ 998-855-2, Tarih: 31.12.1942.

⁶⁸ BCA, 490-1-0-0/ 997-853-2, Tarih: 15.05.1943.

⁶⁹ BCA, 490-1-0-0/ 1003-873-2, Tarih: 00.00.1943.

malzemelerin ne kadar gerekli olduğunu ortaya koymasından önemli bir örnek teşkil etmiştir⁷⁰.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Halkevlerinin aralarında çeşitli spor müsabakaları düzenlediği de bilinen bir gerçek hâline gelmiştir. CHP Genel Sekreterliğinden Amasya Milletvekili ve Sivas Bölge Müfettişi A. Kemal Yiğitoğlu'na gönderilen 18 Aralık 1944 tarihli bir yazıya göre Halkevleri, gençliğin birbiriyle tanışma ve kaynaşma isteğini kayak sporu üzerinde yoğunlaştırma çabasıdadır. Bu amaçla Sivas Halkeviyle Kayseri Halkevi kayakçılarının Gemerek'te buluşması uygun görülmüştür. 27 Ocak 1945'de Gemerek'te bir araya gelecek kayakçılar arasında 1,5, 2 km'lik iniş; 12-18 km'lik mukavemet ile kapulu iniş müsabakaları düzenleneceğinden her iki Halkevinin yetenekli sporcularının yarışmalara iştirak etmesi istenmektedir⁷¹.

Bu arada CHP Genel Sekreterliği, Halkevi ve Halkodalarının spor alanları ve araçlarıyla ilgili yaptığı bir ankette, verilen cevapları değerlendirerek kapalı ve açık spor alanlarıyla araçlarının durumunu belirlemiş, bu husus sonraki çalışmaların planlanmasını kolaylaştırmıştır. CHP'nin Halkevi ve Halkodalarının spor faaliyetleriyle ilgili kanaati şöyle tespit edilmiştir⁷²:

Bir kısım Halkevleri, bina ve alan itibariyle yeterli imkânı bulunmamasına rağmen genç ve olgun kişileri bölgenin elverişli alanları üzerinde yoğunlaştırarak kayak, cirit ve güreş gibi sporlarda uğraştırıp yarışmalara teşvik etmiştir.

Diğer bir kısım Halkevleri ise spora hevesli birçok kişiden faydalanmasını bilip çeşitli zorlukları yenerek elindeki imkânları değerlendirebilmiştir. Örneğin tırmanma halatı bir ağaç dalına asılarak veya bir salona duvar parmaklığı, jimnastik çerçevesi, güreş minderi yerleştirilerek çalışmalara hız ve yön verilmiştir.

Savaş Döneminde Halkevlerine yapılan spor malzemeleri yardımlarının sürdürüldüğü, CHP Genel Sekreterliği 6. Büro tarafından, Trabzon Halkevine 28 Aralık 1944 tarihinde 24 çift futbol ayakkabısı ile 4' er adet futbol ve

⁷⁰ BCA, 490-1-0-0/ 1001-867-1, Tarih: 30.11.1944.

⁷¹ BCA, 490-1-0-0/ 5-25-9, Tarih: 18.12.1944; CHP Ankara Halkevi Başkanlığının orta, lise ve yüksek mekteplerin yanı sıra erkek, bayan ve spor kulüplerinin atıcılık müsabakasıyla ilgili programı için bk. BCA, 490-1-0-0/ 1100-21-1, Tarih: 26.04.1945.

⁷² BCA, 490-1-0-0/ 5-27-26, Tarih: 20.10.1945.

hentbol topu gönderilmesinden anlaşılmaktadır. Eksik olan üç hentbol topu lastiğinin ise bir hafta içerisinde gönderilmesi taahhüt edilmiştir⁷³.

Bu arada CHP Genel Sekreterliği tarafından 23 Temmuz 1945 tarihinde Zonguldak Ereğli Halkevine gönderilen bir yazıya göre hentbolun futbola göre kolay öğrenilmesi ve vücudun geliştirilmesine fazla katkı sağlamasının yanı sıra ekonomik bulunması, Halkevi gençliğinden adı geçen spordan daha fazla yararlanmasının istenmesine yol açmıştır. Bu amaçla Ereğli Halkevine 2 hentbol topuyla bir hentbol el kitabının gönderilmesi kararlaştırılmıştır⁷⁴.

Tablo 2’de 29 Eylül 1943 tarihi itibarıyla çoğunluğu doğudaki yerleşim birimleri olmak üzere Türkiye’de bazı şehirlerin Halkevleri bünyesinde yaptığı spor faaliyetleri gösterilmiştir.

Tablo 2. Halkevleri Bünyesinde Yapılan Spor Faaliyetleri (29 Eylül 1943)

Şehirler	Spor Türleri					
	Avcılık	Kayak	Dağ Sporları	Atletizm	Cirit	Paten
Van	+	+				
Erzurum		+				
Pasinler	+	+				
Sivas		+				
Ankara		+				
Kayseri		+	+			
Bursa		+	+			
Ağrı (Karaköse)	+	+				
Kars		+				
Gümüşhane	+	+	+			
Elazığ		+	+			
Malatya				+		

⁷³ **BCA**, 490-1-0-0/ 1125-108-3, Tarih: 15.07.1946; Türkiye’de futbolun tarihçesi için bk. Ali Sami Yen, “Futbolda İlk Adımı Nasıl Attık”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 1, 31 Ocak 1943, s.2-3, 28.

⁷⁴ **BCA**, 490-1-0-0/ 1126-110-2, Tarih: 23.07.1945.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR
(1939-1945)

Bingöl	+	+				
Doğubayazıt	+	+				
Sarıkamış		+				
Artvin	+	+				
Muş	+	+				
Bayburt		+			+	
Hakkâri	+	+				
Ardahan		+				+
Bitlis	+	+				

Kaynak: BCA, 490-1-0-0/ 1115-69-2, Tarih: 18.07.1945.

Tablo 2'ye göre, Malatya dışındaki 20 şehrin Halkevleri uhdesinde yaptığı spor etkinliklerinin başında kayak yer almıştır. Van, Pasinler, Karaköse, Gümüşhane, Bingöl, Doğubayazıt, Artvin, Muş, Hakkâri ve Bitlis'in içerisinde bulunduğu 10 yerleşim biriminde ise av sporları yaygın bir biçimde yürütülmüştür. Bunlara ilaveten Kayseri, Bursa, Gümüşhane ve Elazığ'da dağ sporları, Malatya'da atletizm, Bayburt'ta cirit, Ardahan'da paten sporu ile ilgilenilmiştir.

I.5. Spora Tahsis Edilen Alanlar

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Halkevleri vasıtasıyla sporun geliştirilmesine yönelik yapılan faaliyetlerin yanı sıra bu spora çeşitli alanların tahsis edilmesi çalışmaları da yerine getirilmiştir. CHP Afyon Vilayeti İdare Heyeti Başkanlığı tarafından Parti Genel Sekreterliğine gönderilen bir yazıya göre Teşkilatın elinde bulunup 28 Eylül 1939 tarih ve 17568 sayılı resmî evrakla BTGM'ye devrine izin verilen 15 adet spor sahasının intikal belgesi, adı geçen kurumu temsilen Valiye verilmiştir. Bu suretle spor alanlarına ait tapuların BTGM adına yeniden çıkarılma süreci tamamlanmıştır⁷⁵.

⁷⁵ BCA, 490-1-0-0/ 1110-53-1, Tarih: 31.05.1941; CHP Genel Sekreterliğinden aynı partinin İl İdare Kurulu Başkanlığına gönderilen 28 Mayıs 1945 tarihli Cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 Mayıs 1945 günü Ankara'da yaptığı konuşmayla ilgili yazı için bk. BCA, 490-1-0-0/ 5-26-19, Tarih: 28.05.1945; II. Dünya Savaşı sonrasında Ankara'da kulüp sayısının 40'a çıkması, 19 Mayıs Stadyumunun yükünün artarak yeşil alanlarının bozulmaya başlamasına yol açtığından yeni bir stadyumlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu konu ile ilgili makaleler için

Bu dönemde Gelik, Asma ve Çaydamar kömür ocaklarının ihtiyacı için Zonguldak kumsalına getirilen direklerin tahliyesine, Beden Terbiyesinin spor alanı bulunan Çekek kumsalı tahsis edilmiş, Zonguldak Beden Terbiyesi sahası için de vilayetçe Bölge Başkanlığına başka bir yer verilmesi istenmiştir⁷⁶.

Ayrıca Başbakanlık Müsteşar Yardımcılığından İçişleri Bakanlığına gönderilen bir yazıda: Bafra Belediyesince spor alanı yapılmak üzere bedelsiz olarak alınması istenilen arsa hakkındaki Vakıflar Genel Müdürlüğüne 29 Ağustos 1941 tarihinde yazılan tezkerenin sevk edilip mahkemece verilen hükme göre işlem yapılması talep edilmektedir⁷⁷.

Yine Mardin Derik'te spor sahası yapılmak amacıyla BTGM adına satın alınarak yanlışlıkla CHP adına tescil edilen zeytinliğin, adı geçen partiyle ilgisi bulunmadığı gerekçesiyle tescilinde düzeltme yoluna gidilerek ilgili tapu belgesi CHP Genel Sekreterliğine gönderilmiştir⁷⁸.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir kısım spor sahası içerisinde yer alan arazilerin belediyeye intikal ettiği de bilinmektedir. İmar planı onaylanan İzmit'te tesisi gerekli spor sahası içerisinde yer alan hazineye ait iki arsanın 2290 sayılı Kanununun 8. maddesine göre parasız halde ve üzerindeki binaların da takdir edilecek bedelleri karşılığınca Belediyeye terk edilmesi, Bakanlar Kurulunun 5 Haziran 1942 tarihli toplantısında kabul edilmiştir⁷⁹.

bk. Haydar Özakman, "Ankara'nın Saha Derdi ile Kulüp Adedi", **Tam Spor**, S 9, Yıl: 1, 16 Ocak 1950, s.6-7; Niyazi Sel, "Ankara'nın Saha Derdi", **Tam Spor**, S 8, Yıl: 1, 9 Ocak 1950, s.2; Ferit Karşlı, "Saha Meselesini Halletmeye Mecburuz", **Tam Spor**, S 4, Yıl: 1, 12 Aralık 1949, s.2; Bu dönemde Ankara'nın 4 kapalı spor salonunun da ihtiyacı karşılayamadığı spor yazarları tarafından bilhassa dile getirilmiştir. Konu ile ilgili bk. Salih Even, "Ankara'nın Kapalı Salon Derdi", **Tam Spor**, S 7, Yıl: 1, 2 Ocak 1950, s.6; Merih Germen, "Kapalı Saha Derdi", **Tam Spor**, S 2, Yıl: 1, 28 Kasım 1949, s.6.

⁷⁶ **BCA**, 30-10-0-0/ 175-207-2, Tarih: 27.08.1941.

⁷⁷ **BCA**, 30-10-0-0/ 190-304-18, Tarih: 03.09.1941; Beden Terbiyesi Teşkilatıyla bir bakanlığa bağlı olmayan kurumlarca teşkil edilen, gençlik kulüp, grup ve cemiyetlerinin spor faaliyetlerinde bulunabilmeleri bunların tescilleriyle ilgili bir genelgeye ihtiyaç duymasına yol açmıştır. Bu genelge için bk. **BCA**, 30-10-0-0/ 145-40-15, Tarih: 02.02.1942.

⁷⁸ **BCA**, 490-1-0-0/ 1112-61-1, Tarih: 17.10.1941.

⁷⁹ **BCA**, 30-18-1-2/ 98-48-10, Tarih: 05.06.1942; 2290 sayılı Belediye Yapı ve Yollar Kanunu'nun 8. maddesi hakkında bilgi almak için bk. **TBMM**, **Kanunlar Dergisi**, Dönem: 4, C 12, 10.06.1933, s.941; **Resmî Gazete**, Sayı: 2433, 21 Haziran 1933.

Bu arada General Nazmi Ateş tarafından 8 Nisan 1945 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine, İskenderun gençliğinin spora duyduğu ilgi hakkında bir mektup gönderilmiştir. Bu mektuba 22 Mayıs 1945 tarihinde verilen cevaba göre: Bahsi geçen şehirde yapılması istenen spor alanlarıyla ilgili incelemelerde bulunulmuş, kapalı bir salon inşası için kullanılması planlanan Antakya'nın 50-60 bin liralık bloke ödeneğinin bir kısmının İskenderun'a ait olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle adı geçen merkeze ait bu tahsisatın, gerçekleştirilecek spor faaliyetlerine harcanması için BTGM'ce bir tezkere yazılması istenmiş, İskenderun Deniz Kortları için ise 2.000 liralık bir ödenek ayrılmıştır. Bu hususlar her ne kadar BTGM'nin görevleri arasında kabul edilmişse de Genel Sekreterlikçe yapılacak her türlü yardımın esirgenmeyeceği belirtilmiştir⁸⁰.

Spor faaliyetlerine destek sağlamak amacıyla yapılan maddi yardımlarının yanı sıra Halkevlerinin birer spor salonuna kavuşturulması yönünde çabalar da sarf edilmiştir. 17 Temmuz 1945'de CHP Genel Sekreterliğinden Halkevleri Başkanlığına gönderilen bir yazıya göre Ankara, Kadıköy, Eminönü, Mersin, İzmir ve Elazığ gibi Halkevlerinin kapalı salonlarda yapılacak jimnastik çalışmalarına kavuşturulması istenmektedir. Ayrıca spor faaliyetlerinin çoğunun açık hava çalışmalarına uygun bulunması, Halkevlerinin jimnastik alanlarına bir an önce sahip olmasını da zorunlu hâle getirmiştir. Bu nedenle CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilen açık hava spor alanlarının krokileri, bu yoldaki çalışmalara rehberlik edebileceği düşünülmüştür. Adı geçen kılavuzdan yararlanarak Halkevleri ve Halkodalarının birer spor alanına kavuşturulmaları, gençliğe yapılacak en büyük hizmetlerden biri olarak kabul edilmiştir⁸¹.

⁸⁰ BCA, 490-1-0-0/ 1113-64-1, Tarih: 30.11.1945; CHP 4. Büro Şefliğinden 6. Büro Şefliğine gönderilen bir yazıya göre Giresun Bölgesi Müfettişi Saadetin Uraz'dan alınan Trabzon'a ait sporla ilgili teftiş raporundan 6. Büroyu ilgilendiren kısım çıkarılarak sunulmuştur. Bu durumla ilgili kendilerine bilgi verilmesi talep edilmektedir. BCA, 490-1-0-0/ 1119-83-2, Tarih: 16.05.1946; Türk Spor Nizamnamesiyle ilgili bilgi almak için bk. BCA, 490-1-0-0/ 1115-69-1, Tarih: 22.07.1943; CHP Genel Sekreterliğinin açık hava spor alanlarının kroki çalışmaları hakkında bilgi almak bk. BCA, 490-1-0-0/ 1115-70-1, Tarih: 00.00.1945; CHP Genel Sekreterliği, **Açık Hava Spor Alanları Krokileri ve İzahı**, Ankara 1945, s.1-4.

⁸¹ BCA, 490-1-0-0/ 5-27-2, Tarih: 17.07.1945; Bir süreden beri inşaatı duran Eminönü Halkevinin spor ve temsil pavyonunun yeniden başlayan inşaatı için 102 bin lira ayrılmış ve şubat ayında tamamlanması öngörülmüştür. "Eminönü Halkevinde Yeniden İnşaatı Başlandı", **Akşam**, 9 Ekim 1939, No: 7532, s.4.

Yine CHP 6. Büro Şefi ve Gaziantep Milletvekili Bekir Kaleli'nin bir resmî yazısına göre beden ve karakter eğitimiyle iş sporunun ülkeye yayılarak kökleşmesi için yapılabilecek çalışmaların başında, Halkevlerinin küçük ya da orta büyüklükte bir spor salonuna sahip olmaları gelmektedir. Bu nedenle inşa edilecek her yeni Halkevi binasının projesine, çevre ve iklime göre bir spor salonunun eklenmesi düşünülmüştür. Ayrıca inşası devam eden Halkevlerine yukarıdaki amacı gerçekleştirmek üzere birer basit salonun ilave edilmesi için faaliyete geçilmesi de gerekli görülmüştür⁸².

Tablo 3'te Türk Spor Kurumunun ihdas edildiği 1936 yılında, bütçesinden vilayetlerin spor faaliyetleri için kullanmayı planladığı 1936-1940 dönemi ödeneğinin, İkinci Dünya Savaşı sürecine rastlanan 1939-1940 yıllarına ait miktarları ile il yardımları gösterilmiştir.

Tablo 3. Vilayetlere Spor Faaliyetleri İçin Yapılan Yardımlar

İller	1939		1940	
	İlin Yapacağı Yardım	Spor Bütçesi Yardımı	İlin Yapacağı Yardım	Spor Bütçesi Yardımı
Edirne	21.500	19.000	21.500	19.000
Tekirdağ	9.875	9.625	9.875	9.625
Kütahya	13.212	14.562	13.314	14.564
İsparta	13.312	12.812	13.314	12.814
Adana	8.200	7.700	8.200	7.700
Kırklareli	9.000	9.000	9.000	9.000
Trabzon	43.750	41.500	43.750	41.500
Sivas	11.250	9.500	11.250	9.500
Sinop	10.000	9.500	10.000	9.500
Aydın	11.250	9.750	11.250	9.750
Manisa	12.500	11.750	12.500	11.750

Kaynak: BCA, 490-1-0-0/ 1115-70-1, Tarih: 00.00.1945.

⁸² BCA, 490-1-0-0/ 1115-69-2, Tarih: 18.07.1945.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR
(1939-1945)

Tablo 3'e göre il ve spor bütçesinden yapılacak 170.500 lira yardımla 1939 ve 1940 yılında Trabzon ilk sırada yer alırken bunu 81.000 lira yardımla Edirne, 55.652 lira ile Kütahya, 52.252 lira ile Isparta ve 48.500 lira ile Manisa takip etmiştir. 1939-1940 yıllarında il ve spor bütçesinden yapılacak 31.800 liralık yardımla Adana en son sırada yer almıştır. Ayrıca Adana'ya 270.000 ve Kütahya'ya da 160.000 lira tutarında bir hipodromun inşa edilmesinin düşünülmesi de vilayetlere spor faaliyetleri için yapılan yardım planı kapsamında değerlendirilmiştir.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı; milyonlarca insanın hayatına mal olurken ülkelerin, ayakta kalabilen savaş malzemelerini imal edebilecek işletmeleri dışında, ekonomilerinin verimliliğini azaltıp sermaye kaynaklarını eriterek büyük bir krizin içerisine girmesine yol açmıştır. Bu dönemde harbe dâhil olmamasına rağmen savaşa katılan ülkeler kadar ekonomik kayıplara uğrayan Türkiye'nin beden eğitimi ve spora özen gösteren uygulamalara yer verdiği görülmektedir.

İlk etapta 29 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen 3530 sayılı Yasayla Başbakanlığa bağlı bir kurum olarak ihdas edilen BTGM, ülkede bir spor seferberliği başlatarak sağlıklı ve dengeli biçimde yaşamının önünü açmıştır.

Savaş döneminde ülke içerisinde atletizm, bisiklet, atıcılık, boks, eskrim, futbol, güreş, su sporları ve tenis gibi her çeşit sporlarla yapılan müsabakalarda gösteriş için kazanma anlayışının dışında, beden eğitimi ve sporun yükümlülüğünü yerine getirme bilinci içerisinde hareket edilmiştir. Bu suretle yeni neslin, çocukluktan askerlik çağına kadar, savaşa alıştırmak suretiyle güçlü ve sağlam bir şekilde yetiştirilmesi temin edilmiştir. Türk çocuğunun sporu severek fiziki gücünü kullanabilmesinin yegâne amacı, askerlikte ve savaş meydanlarında başarı kazanmak olmuştur.

Bu dönemde Türk sporcuları, İkinci Dünya Savaşı'nın gittikçe ağırlığını hissettirmesi nedeniyle 1940 yılına kadar uluslararası müsabakalarda ancak atletizm, binicilik ve çeşitli dallarda düzenlenen yarışmalara katılıp ülkeyi en iyi şekilde temsil etme çabası içerisine girerek Türkiye'yi dünyaya tanıtmada sporu önemli bir vasıta olarak değerlendirebilmiştir. Böylece geniş kitlelerin heyecan içerisinde bir araya getirilebilmesi sayesinde izleyicilere görsel bir spor ziyafeti sunularak onların uluslararası düzeyde sosyal ve kültürel münasebetleri artırılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında sporun geliştirilmesine çaba sarf eden kuruluşlardan birinin de Halkevleri olduğu bilinmektedir. CHP Genel Sekreterliğince farklı spor alanlarıyla ilgili farklı tip ve modelde tedarik edilen malzemelerin Halkevlerine gönderilmesi, beden eğitimi ve sporun geliştirilmesi yönündeki uygulamalarının ilk adımını teşkil etmiştir. Ayrıca adı geçen bu kuruluşlar aralarında müsabakalara da girişerek sporu ve sporcuları halka sevdirmeyi başarmış, savaş döneminin olumsuz şartlarına rağmen farklı branşlardaki sporların yapılması, giderlerin karşılanarak derecelere girenlere ödülleri verilmesi fedakârlığıyla gerçekleştirebilmiştir.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR
(1939-1945)

Bir kısım Halkevleri, spor alanı itibariyle yeterli imkâna sahip bulunmamasına rağmen gençleri, yöreye uygun spor branşları üzerinde yoğunlaştırarak onların yetişmesine katkı sağlamıştır.

Savaş döneminde beden eğitimi ve sporun geliştirilmesinde önemli unsurlardan biri de spor alanlarının temin edilmesi olmuştur. Bu dönemde bir kısım alanlar ihtiyaç doğrultusunda belli spor faaliyetlerine tahsis edilirken BTGM bünyesinde yer alanlardan küçük bir kısmı ise kamu hizmetini yerine getirebilmesi için belediye ve farklı kurumlara intikal etmiştir. Çeşitli spor uygulamalarına tahsis edilen bu alanlarla saha ihtiyacının giderilmesi, beden eğitimi ve sporun geliştirilmesi yönünde önemli atılımlardan biri olmuştur.

Sonuç itibariyle Türkiye'de her türlü spor çalışmalarına yer verilip beden ve ruh sağlığı bakımından dengeli gençlerin yetiştirilmesi, ülkeye yapılan en büyük hizmetlerden biri olarak görülmüştür.

KAYNAKÇA

“10. Balkan Oyunları”, **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1939, No: 5536, s.1, 6.

“11. Balkan Oyunları Dün Muvaffakiyetle Neticelendi”, **Vakit**, 7 Ekim 1940, No: 8170, s.6.

“12. Balkan Kongresi”, **Tasviri Efkar**, 8 Ekim 1940, No: 4509, s.4.

“12. Balkan Kongresinin Bugünkü Celsesi Münakaşalı Geçti”, **En Son Dakika**, 7 Ekim 1940, No: 399, s.1-2.

1959 İstatistik Yıllığı, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü (İGM), Yayın No: 380, Ankara 1959.

Açık Hava Spor Alanları Krokileri ve İzahı, CHP Genel Sekreterliği, Ankara 1945.

Akgül, L. Hilal, “Cumhuriyet Dönemi Spor Adamlarından: Burhan Felek”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 17, S 49, Yıl: 2001, s.203-236.

“Altı Bölge Sporcuları Adana’da Karşılaşacak”, **Türksözü**, 19 Eylül 1940, No: 4836, s.2.

“Ankara’da Mühim Spor Temasları Oldu; Edirne Bölgesi Atıcılıkta Birinciliği Kazandı”, **Anadolu**, 15 Eylül 1941, No: 8650, s.4.

“Ankara’daki Maç”, **Son Telgraf**, 30 Kasım 1941, No: 1699, s.4.

“Ankara-İstanbul Boks Müsabakaları Dün 19 Mayıs Stadında Yapıldı”, **Ulus**, 15 Eylül 1941, s.5.

Aşeni, Ahmet Fetgeri, “Serbest Güreş Bize Avrupa’dan Gelmemiştir”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 2, 28 Şubat 1943, s.8-9,31.

Aşeni, Ahmet Fetgeri, “Türk’ün Öz Malı Bu Spordan İki Usül”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 1, 31 Ocak 1943, s.6-7.

Atabeyoğlu, Cem, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Spor”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Haz. Murat Belge, Fahri Aral, C 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.1474-1518.

“Atatürk Ankara Halkevinde”, **Ulus**, 10 Mart 1938, s.1.

Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Der. Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 20. Basım, İstanbul 2017.

“Atletlerimiz Atina'ya Hareket Ettiler”, **Son Posta**, 30 Eylül 1939, No: 3295, s.9.

Ayderem, Ali Hikmet, “Sporun Ehemmiyeti”, **Türk Spor Kurumu Dergisi (1936-1938) Seçilmiş Spor Makaleleri**, Haz. Suat Karaküçük, Ankara 1992, s.2-6.

Baba, Nüzhet, “Bir Beden Terbiyesi Enstitüsü Esasları”, **Ülkü**, C 16, S 92, Ekim 1940, s.123.

“Balkan Oyunları Bitti”, **Tan**, 9 Ekim 1939, No: 1806, s.1.

“Balkan Oyunları”, **Akşam**, 30 Eylül 1939, No: 7523, s.9.

“Balkan Oyunları”, **Yenigün**, 9 Ekim 1939, No: 2300, s.2.

“Balkan Oyunlarına Atina'da Devam Ediliyor”, **Ulus**, 9 Ekim 1939, s.5.

“Balkan Oyunlarında Takımımızın Aldığı Teknik Dereceler”, **Tan**, 9 Ekim 1939, No: 1806, s.6.

“Başvekilimizin Değerli Nutku”, **Cumhuriyet İzcileri Spor ve Gençlik Mecmuası**, S 18, Yıl: 2, 28 Şubat 1941, s.1.

“Beden Terbiyesi Kanunu Hükümleri Tatbik Ediliyor”, **Türkdili**, 10 Ekim 1939, No: 2503, s.2.

“Beden Terbiyesi Mükellefleri Arasında Atıcılık Müsabakaları Dün Poligonda Yapıldı”, **Ulus**, 15 Eylül 1941, s.5.

Beden Terbiyesi ve Spor, S 1, Ocak 1939.

Besim, Ömer, “Güreş Birincilikleri Dün Sona Erdi”, **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1944, No: 7206, s.1-2.

Beynelmül Amatör Atletizm Federasyonu El Kitabı, Çev. Burhan Felek, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü (BTGM), İstanbul 1941.

Boks, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü (BTGM), Ulusal Matbaa, Ankara 1942.

Bunle, Henri, **Jimnastik ve Spor Cemiyetleri İstatistiği**, Çev. Celal Aybar, İstatistik Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1937.

“Büyük Önder Ankara Halkevindeki Güreş Müsabakalarına Teşrif Ettiler”, **Kurun**, 10 Mart 1938, No: 7240-1330, s.1, 10.

Çağlar, Behçet Kemal, “Memlekette Spor”, **Türk Spor Kurumu Dergisi**, S 6, Yıl: 3 Ağustos 1936, s.2.

Çağlar, Behçet Kemal, “Spor Lüks Değil İhtiyaç”, **Türk Spor Kurumu Dergisi (1936-1938) Seçilmiş Spor Makaleleri**, Haz. Suat Karaküçük, Ankara 1992, s.63.

“Dünkü Müsabakalar”, **Son Telgraf**, 15 Eylül 1940, Sayı: 1268, s.2.

“Eminönü Halkevinde Yeniden İnşaata Başlandı”, **Akşam**, 9 Ekim 1939, No: 7532, s.4.

Even, Salih, “Ankara’nın Kapalı Salon Derdi”, **Tam Spor**, S 7, Yıl: 1, 2 Ocak 1950, s.6.

Germen, Merih, “Kapalı Saha Derdi”, **Tam Spor**, S 2, Yıl: 1, 28 Kasım 1949, s.6.

Güven, Özbay, “Atatürk ve Güreş”, **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, C 6, S 18, Yıl: 1990, s.625-658.

Hassan, Nevin, “Hakikatin Tecellisi”, **Haber**, 19 Eylül 1940, No: 3084, s.6.

http://www.balkanpazar.org/spor_2.asp, Erişim Tarihi: 21.12.2020.

<https://www.birgun.net/haber/spor-tarihinin-karanlik-yillari-298702>, Erişim Tarihi: 29.06.2020.

<https://www.ntv.com.tr/spor/ikinci-dunya-savasi-ve-spor,zb9YM805b0SfN5CfF0OaQw>, Erişim Tarihi: 29.06.2020.

İnan, Afet, **Mustafa Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.

“İngiliz Takımı 1-0 Gençlerbirliği’ni Yendi”, **Bugün**, 30 Kasım 1941, No: 384, s.1.

“İstanbul Bölgesi 1942-1943 Programından Atıcılık, Atletizm, Bisiklet, Boks, Dağcılık, Eskrim, Futbol, Güreş, Su Sporları”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 3, 31 Mart 1943, s.16, 32.

İzci, Muzaffer, “İzcilik Ne Demektir ve Bizde İzcilik-II”, **Cumhuriyet İzcileri Spor ve Gençlik Mecmuası**, S 9, Yıl: 18 Mayıs 1940, s.5-6.

İzci, Muzaffer, “İzcilik Ne Demektir ve Bizdeki İzcilik-II”, **Cumhuriyet İzcileri Spor ve Gençlik Mecmuası**, S 5, Yıl: 15 Ocak 1940, s.5-6.

Jimnastik Salonları Tesis ve Teçhizi İçin Rehber, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü (BTGM), Ankara 1940.

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Millî Kültürü**, Ötüken Yayınları, 16. Basım, İstanbul 1998.

Karslı, Ferit, “Saha Meselesini Halletmeye Mecburuz”, **Tam Spor**, S 4, Yıl: 1, 12 Aralık 1949, s.2.

Kemal, M., “Atletlerimiz En Yüksek Dereceyi Aldılar”, **Vatan**, 7 Ekim 1940, No: 50, s.2.

“Kızıltepe Kaymakam Vekili”, **Ulus Sesi**, 13 Eylül 1939, No: 1325, s.2.

Koru, Şevki, “Atletizm: Mukavemet Koşuları”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 4, 30 Nisan 1943, s.9.

Köy Spor Sahaları Hakkında Öğütler, Çev. Süleyman Fehmi, Türk Spor Kurumu Yayınları, Ankara 1938.

“Millî Atletlerimiz Yunanistan’a Gittiler”, **Yeni Sabah**, 30 Eylül 1939, No: 508, s.2.

Modern Atletizm, Atletizm Federasyonu, Devlet Matbaası, İstanbul 1935.

Moran, Naili, “1950 Atletizmi”, **Tam Spor**, S 1, Yıl: 1, 21 Kasım 1948, s.7.

Ökakman, Haydar, “Ankara’nın Saha Derdi ile Kulüp Adedi”, **Tam Spor**, S 9, Yıl: 1, 16 Ocak 1950, s.6-7.

“Profesyonel Tenis Maçları”, **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1945, No: 7530, s.2

Resmî Gazete, Sayı: 2433, 21 Haziran 1933.

Resmî Gazete, Sayı: 3959, 14 Temmuz 1938.

Resmî Gazete, Sayı: 3961, 16 Temmuz 1938.

Resmî Gazete, Sayı: 406, 28 Haziran 1926.

Resmî Gazete, Sayı: 4825, 4 Haziran 1941.

Resmî Gazete, Sayı: 5122, 3 Haziran 1942.

“Safra Köyünde Bir Spor Kulübü Açıldı”, **Vakit**, 7 Ekim 1940, No: 8170, s.6.

San, Haluk, “Galatasaray Kulübü Nasıl Kuruldu?-1”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 1, 31 Ocak 1943, s.23.

San, Haluk, “Galatasaray Kulübü Nasıl Kuruldu?-2”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C.1, S 2, 28 Şubat 1943, s.23.

San, Haluk, **Olimpiyatlarda Türk Sporcuları**, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik Yayınları, Ankara 1988.

San, Haluk, **Türk Spor Tarihinde Atatürk**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1999.

Sel, Niyazi, “Ankara’nın Saha Derdi”, **Tam Spor**, S 8, Yıl: 1, 9 Ocak 1950, s.2.

Spor İstatistikleri 2002, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Yayın No: 2915, Ankara 2004.

Spor İstatistikleri 2007, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Yayın No: 3182, Ankara 2008.

Spor Kulüpleri İstatistikleri 1997, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Yayın No: 2503, Ankara 2001.

Sporcu İstatistikleri 1983-1984, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Yayın No: 1223, Ankara 1986.

Sporcu İstatistikleri 1992-1993, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Yayın No: 1892, Ankara 1996.

Sporcu İstatistikleri 1997-1998, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Yayın No: 2502, Ankara 2001.

“Su Sporlarına Layık Olduğu Ehemmiyeti Niçin Vermiyoruz”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 1, 31 Ocak 1943, s.11, 31.

Şefik, Eşref, “Bizde İlk Müsabakayı Kim Yaptı”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 1, 31 Ocak 1943, s.8-17.

Şefik, Eşref, “Tarih Sahifelerinde Futbol”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 3, 31 Mart 1943, s.5-6, 32.

Taşçı, Tevfik, “Bizde Tenis”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 1, 31 Ocak 1943, s.9, 25.

Tekil, Firüzan, “Spor Dünyasında Atletizmin Varlığı”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 2, 28 Şubat 1943, s.16-17, 26.

Tezcan, Şazi, “Su Sporlarına Layık Olduğu Ehemmiyeti Niçin Vermiyoruz”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 1, 31 Ocak 1943, s.11, 31.

Tezcan, Şazi, “Türkiye Yüzme Birincilikleri”, **Akşam**, 19 Eylül 1942, No: 8591, s.2.

Tokatlıoğlu, Ali Emrah, **Biyopolitika Kavramı Çerçevesinde 1938 Beden Terbiyesi Kanunu**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2020.

Turan, Şerafettin, **Mustafa Kemal Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008.

“Türk Atletlerinin Kazandığı Büyük Zafer”, **Yeni Sabah**, 7 Ekim 1940, No: 876, s.1, 4.

Türkdoğan, Semih, “Sürat Koşuları İçerisinde İstirahat”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 12, Aralık 1943, s.23.

“Türkiye Atletizm Birincilikleri Güzel Oldu”, **Hakikat**, 15 Eylül 1940, No: 57, s.4.

“Türkiye Atletizm Birincilikleri”, **Yeni Sabah**, 15 Eylül 1940, No: 854, s.2.

“Türkiye Atletizm ve Denizcilik Şampiyonası Başladı”, **İkdam Sabah Postası**, 15 Eylül 1940, No: 398, s.3.

“Türkiye Birinciliğini İstanbul Takımı Kazandı”, **Cumhuriyet İzcileri Spor ve Gençlik Mecmuası**, S 23, Yıl: 2, 31 Temmuz 1941, s.5.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi, Dönem: 2, C 4, 29.05.1926.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi, Dönem: 4, C 12, 10.06.1933.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi, Dönem: 5, C 18, 29.06.1938.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi, Dönem: 6, C 22, 30.05.1941.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi, Dönem: 6, C 23, 29.05.1942.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kanunlar Dergisi, Dönem: 5, C 18, 28.06.1938.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, 1940 Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü Bütçesi, Dönem: 6, Toplantı: 1, C 12, 01.06.1940.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem: 6, Toplantı: Fevkalade, C 2, 21. Birleşim, 30.05.1939.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, Toplantı: Fevkalade, C 2, 20. Birleşim, 07.05.1943.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, Toplantı: 1, C 10, 52. Birleşim, 05.05.1944.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: F, C 2, 22.05.1939.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 2, C 18, 26.06.1941.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Masraf Bütçeleri, Dönem: 6, Toplantı: 3, C 25, 25.05.1942.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2/ 86-17-9.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0/ 145-37-19.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1095-2-4.

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2/ 87-42-11.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2/ 88-89-19.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1099-16-1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0/ 145-38-8.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0/ 145-38-12.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0/ 229-540-10.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2/ 92-97-2.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1099-16-2.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1126-112-2.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 5-24-1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1300-320-2.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1330-416-1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1478-33-1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1121-90-1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1099-18-1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1110-53-1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1100-19-1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0/ 175-207-2.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0/ 190-304-18.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1112-61-1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1120-85-3.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2/ 97-112-12.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0/ 145-40-14.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0/ 145-40-15.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2/ 98-48-10.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 998-855-2.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1003-873-2.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1123-99-2.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 997-853-2.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1300-318-4.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1115-69-1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1100-20-1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2/ 102-64-9.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1358-510-1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1001-867-1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 5-25-9.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1115-70-1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2/ 107-93-16.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1100-21-1.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 5-26-19.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2/ 108-36-4.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 5-27-2.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1115-69-2.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1126-110-2.**

**Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 5-27-26.**

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1113-64-1.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1119-83-2.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1125-108-3.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1306-337-1.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1302-326-4.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 490-1-0-0/ 1310-348-2.

Türkmen, Mutlu, **Siyasal Toplumsallaşma Aracı Olarak Beden Eğitimi ve Spor; İşçi Sporları ve Türkiye'deki Etkileri (1923-1938)**, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

Uzel, Hakkı, “Üşengener, Günleri Oturmakla Geçenler”, **Milliyet**, 18 Nisan 1936, No: 3299, s.4.

Yen, Ali Sami, “Futbolda İlk Adımı Nasıl Attık”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, C 1, S 1, 31 Ocak 1943, s.2-3, 28.

“Yeni Futbol Müsabaka Talimatnamesi Hazırlandı”, **Ulus**, 16 Eylül 1941, s.5.

Yıldız, Doğan, **Türk Spor Tarihi**, Eko Matbaası, İstanbul 1979.

Yurtoğlu, Nadir, “Atatürk Dönemi’nde Türkiye’de Spor Politikası (1922-1938)”, **Sporda Finansal, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar**, Nobel Yayınları, Ankara 2020.

Yurtoğlu, Nadir, “II. Dünya Savaşı Döneminde Türk Sporunun Önemli Bir Kuruluşu: Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü (1939-1945)”, **Journal of History School**, S 49, Yıl: Aralık 2020, s.4245-4278.

KIBRIS TÜRKLERİNİN İLK SİYASİ GENÇLİK ÖRGÜTLENMESİ: LEFKOŞA TÜRK MİLLÎ GENÇLİK BİRLİĞİ-1953 (İNGİLİZ BELGELERİ İŞİĞİNDA)*

MEHMET BALYEMEZ**

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim toplumlardan bazıları, Fransız Devrimi'nin etkisinde kalmışlar ve etnik milliyetçiliğe dayalı ayrılıkçı politikalar izlemişlerdir. Rum toplumu da bu akımdan etkilenmiş ve Yunanistan ile birleşmek isteğinin kavramsal ifadesi olan Enosis'i elde etmek için mobilize olmuşlardır. Rumların ayrılıkçı politika takip etmeleri Kıbrıs Türklerinin tepkilerini çekmiştir. Kıbrıs'taki ilk gençlik örgütlenmesi İkinci Dünya Savaşı başlarında Rumlar tarafından oluşturulmuştur. Kıbrıs Türk toplumu, bu dönemde ilk siyasi örgütlenmelerini hayata geçirirken gençlik örgütlenmesi gündeme gelmemiştir. Rum gençlik örgütlerinin başarılı çalışmaları Kıbrıs Türklerinin de benzer girişimlerde bulunmasını sağlamıştır. Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği, bu düşünceyle yapılan ilk siyasi gençlik örgütlenmesi olmuştur. Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği, Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu'nun desteğinde kurulmuş ve Türkiye ile birleşmek siyasi hedefini amaç olarak belirlemiştir. Birliğin belirlediği bu hedef Kıbrıs Sorunu'nun farklı bir sürece girdiği dönemde dikkate alınması gereken bir detaydır. Kıbrıs tarihi ile ilgili literatür taramasında Lefkoşa Millî Türk Gençlik Birliği'ne dair bilgilere rastlanmamıştır. Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği ile ilgili bu çalışma, İngiliz arşiv belgelerine dayalı olması bakımından özgündür. Çalışmanın amacı, Kıbrıs Türklerinin ilk siyasi gençlik örgütlenmesiyle ilgili bilgilerin bilim dünyasında görünür kılmaktır. Bu

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. / There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi, Lefkoşa/KKTC, mbalyemez89@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1532-0643

Çalışma nitel araştırma yntemlerinden doküman inceleme tekniğiyle hazırlanmış ve çoğunlukla birinci elden kaynaklardan istifade edilmiş olmasından dolayı zgündür.

Anahtar Kelimeler: Enosis, Gençlik rgütlenmeleri, Kıbrıs Sorunu, Kıbrıs Türkleri, Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği.

**THE FIRST POLITICAL YOUTH ORGANIZATION OF THE
TURKISH CYPRIOTS: NICOSIA TURKISH NATIONAL YOUTH
ASSOCIATION- 1953 (WITH THE ENGLISH DOCUMENTS)**

ABSTRACT

Some of the non- Muslim societies living in the Ottoman State were under the influence of the French Revolution and followed separatist policies based on ethnic nationalism. The Greek community was also affected by this trend and mobilized to obtain Enosis, the conceptual expression of their desire to unite with Greece. The first youth organization in Cyprus was made by the Greek Cypriots at the beginning of the Second World War. While the Turkish Cypriot community was making its first political organizations in this period, youth organizations did not come to the fore. The successful work of Greek Cypriots youth organizations enabled the Turkish Cypriots to take similar initiatives. The Nicosia Turkish National Youth Organization was the first political youth organization established with this idea. The Nicosia Turkish National Youth Organization was established with the support of the Turkish Cypriot Institutions federation and has set the goal of uniting with Turkey as its goal. This political target determined by the Nicosia Turkish National Youth Organization is a detail that needs to be taken into account when the Cyprus Issue enters a different track. In the literature review on the history of Cyprus, no information was found about the Nicosia Turkish National Youth Organization. This paper about the Nicosia Turkish National Youth Organization is unique in that it is based on British archival documents. The aim of this paper is to ensure the visibility of the information about the first political youth organization of the Turkish Cypriots in the scientific world. This paper has been prepared with the document review technique, which is one of the qualitative research methods and it is original because it mostly uses first-hand sources.

Keywords: Cyprus Issue, Enosis, Nicosia Turkish National Youth Organization, Turkish Cypriots, Youth Organization.

GİRİŞ

Kıbrıs hem Anadolu'nun güneyine ve Orta Doğu'nun batısına çok yakın olması hem de genelde Kuzey Afrika'nın doğusunu özelde ise Süveyş Kanalı'nı kontrol etmesinden dolayı stratejik olarak değerlendirilmiştir. Bu durum egemen güçlerin, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu ile ilgili politikalarını belirlerken Kıbrıs'ı bir atlama taşı olarak değerlendirmelerine yol açmış ve bölgesel politikaları tespit ederlerken bir satranç oyuncusunun ileri görüşlülüğüyle hareket etmelerini zorunlu kılmıştır. Dünya jeopolitiğinin merkezi konumunda olan Orta Doğu ve Mezopotamya'ya yönelik politikalar üretilirken Kıbrıs'a hâkim olmak düşüncesi öncelikli olarak ele alınmıştır¹. Bu durum Kıbrıs'ın farklı devletler tarafından ele geçirilmesine yol açmıştır. Hitit, Mısır, Asuri, Pers, Roma, Haçlı Şövalyeleri, Ceneviz, Venedik, Osmanlı ve İngilizler tarihin farklı dönemlerinde Kıbrıs'a egemen olmuşlardır².

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de egemen olduğu 16'ncı yüzyıl aynı zamanda Kıbrıs'ın da geleceğini etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu yüzyıldaki sınırları; batıda Doğu Avrupa, kuzeyde Rus Çarlığı, güneyde Mısır ve Fas, doğuda ise İran ve Basra Körfezi'ne kadar uzanmıştır. Osmanlı yönetimi, Kuzey Afrika'daki toprakları ile Anadolu arasında kalan ve Venediklerin egemenliğindeki Kıbrıs'ı "Çıbanbaşı"³ olarak değerlendirmiş, Adanın fethi ile ilgili planlar yapmaya başlamıştır. Kıbrıs'ın fethi için uygun koşullar 16'ncı yüzyılın ikinci yarısında oluşmuştur. Osmanlı Devleti, Adada konuşlanan korsanların ticaret gemilerine saldırılarını bahane etmiş ve Kıbrıs'ın fethi planını 1570 yılı Temmuz ayında yürürlüğe sokmuştur. Kıbrıs'ın fethi amacıyla başlatılan sefer, yaklaşık bir yıl sürdükten sonra 1 Ağustos 1571 tarihinde Mağusa Kalesi'nin ele geçirilmesiyle sona ermiştir⁴.

¹ Anıl Çeçen, **Kıbrıs Çıkmazı**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2005, s.22.

² Salahi R. Sonyel, **Cyprus, The Destruction Of a Republic and Its Aftermath, British Documents 1960-1974**, CYREP, Lefkoşa 1997, s.1-2.

³ Nuri Çevikel, **Kıbrıs Eyaleti, Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)**, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Mağusa 2000, s.20.

⁴ **Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2000, s.15-17; Halil İnalçık, **Ottoman Policy and Administration in Cyprus after The Conquest**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1969, s. 8; Çevikel, **a.g.e.**, s.21; Hill George, **A History of Cyprus**, Volume IV, The Otoman Province The British Colony,1571-1948, (Ed.) by Harry Luke, Cambridge at The University Press, England 1952, s.1026-1027; Sonyel, **a.g.e.**, s.2.

Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ın fethinden sonra uyguladığı “Sürgün Politikası” gereğince 6.000'e yakın kişiyi Adaya göndermiştir⁵. Çoğunluğu zanaatkar ve çiftçilerden oluşan bu kişiler aynı zamanda Kıbrıs'taki Türk varlığının da köklerini oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti, sonraki dönemde uyguladığı “İstimalet Politikası” doğrultusunda Kıbrıs'ta adil bir yönetim tesis etmeyi başarmış ve Ada toplumları 19'uncu yüzyılın başına kadar barış içinde yaşamışlardır⁶.

Uzun yıllar Osmanlı yönetimine sadık kalan Rumlar, Fransız Devrimi'nin etkisiyle 19'uncu yüzyılın başlarından itibaren ayrılıkçı politikalar izlemeye başlamışlardır. Kıbrıs Rumları, Yunanistan'la birleşmek idealinin kavramsal ifadesi olan Enosis'i elde edebilmek amacıyla Mora'da 1821 yılında başlatılan isyana destek vermek istemişlerdir. Filiki Eteryay örgütü isyanın hazırlık aşamasında önceden temin ettiği çok sayıda silahı kiliselerde saklamıştır. Rum Ortodoks Kilisesi'nin öncülük ettiği isyan girişimi Kıbrıs Valisi Küçük Mehmet Paşa'nın zamanında aldığı tedbirlerden dolayı gerçekleşmemiş, isyanı destekleyen papazlar başta olmak üzere çok sayıda kişi ya şiddetli şekilde cezalandırılmış ya da sürgün edilmiştir⁷.

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'taki hükümranlılığı, bu girişimden yaklaşık yarım asır sonra, 1878 yılında el değiştirmiştir. Osmanlı Devleti, dönemin şartlarından dolayı 4 Haziran 1878 tarihinde İngiltere ile Kıbrıs Konvansiyonu imzalamak zorunda kalmıştır. Kıbrıs Konvansiyonu'na göre Adanın yönetimi geçici olarak İngiltere'ye terk edilmiştir. İngiltere, yönetimi devraldıktan kısa bir süre sonra Adada kurduğu siyasi sistemle Osmanlı Devleti'nden farklı bir politika uygulamaya başlamıştır. Kıbrıs'taki İngiliz yönetimi, Ada toplumlarına nüfuslarıyla orantılı olarak anayasal haklardan eşit yararlanma hakkını vermiştir. Bu durum demografik olarak Rumlardan daha az nüfusa sahip Kıbrıs Türklerinin Osmanlı Dönemi'nde sahip oldukları hakları bir bir yitirmelerine yol açarken Rum toplumunun Enosis politikalarını daha etkili

⁵ Şenol Çelik, “Türk Fethi Sonrasında Kıbrıs Adasına Yönelik İskân Çalışmaları”, **Türklük Bilgisi Araştırmaları (TUBA)-Journal of Turkish Studies**, S 27/1, 2003, s.265'ten aktaran Haydar Çoruh, **Sultan II Mahmud Döneminde Kıbrıs (1808-1839)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017, s.12; İnalçık, **a.g.e.**, s.8-10; **Osmanlı İdaresinde Kıbrıs...**, s.17.

⁶ İnalçık, **a.g.e.**, s.5-7; Sonyel, **a.g.e.**, s.2.

⁷ Mehmet Balyemez, **İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri (1923-1960)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2021, s.58.

hale getirmelerini kolaylaştırmıştır⁸. Rumların artan Enosis faaliyetleri karşısında iki toplum arasında zaman zaman gerginlikler yaşanmış hatta bu gerginlikler 1882, 1895, 1897 ve 1912 yıllarında küçük çaplı da olsa çatışma boyutuna gelmiştir⁹.

Kıbrıs'taki örgütlenme faaliyetleri daha çok Rumlar arasında olmuş ve çoğunlukla Enosis amacını gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Rumlar bu amaçla öncelikle izci örgütlerini kullanırken gençleri ve çocukları da bu amaç doğrultusunda mobilize etmeyi başarmışlardır¹⁰.

Kıbrıs Türkleri ise ancak 20'nci yüzyılın başlarından itibaren örgütlü faaliyetlere başlamışlardır. Kıbrıs Türklerinin örgütlü faaliyetlerini etkileyen ana faktör Jön Türk akımı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde etkili olan Jön Türkler, Kıbrıs Türklerinin de örgütlü hareket etmesini sağlamıştır. Kıbrıs Türklerinin bu dönemde kurmuş oldukları Türk Teavün Cemiyeti, Terakki Kulübü ile Hürriyet ve Terakki Kulübü gibi örgütlenmelerin isimlerinde bile Jön Türk akımının etkisini görmek mümkündür. Söz konusu bu örgütlenmeler daha çok öğretmenler tarafından hayata geçirilirken bunların kuruluşunda gençler çok da etkili olmamıştır¹¹.

Birinci Dünya Savaşı, hem Kıbrıs'ın hem de Osmanlı Devleti'nin geleceğini belirleyen koşulları hazırlamıştır. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşa katılmasını bahane etmiş, 5 Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs Konvansiyonu'nu feshettiğini ve Ada'yı ilhak ettiğini açıklamıştır¹². Osmanlı Devleti, İngiltere ile savaş hâlinde olmasından dolayı ilhak kararını protesto etmek haricinde herhangi bir başka girişimde bulunmamıştır¹³.

⁸ Salahi Ramadan Sonyel, "Kıbrıs Türklerinin Varlık Savaşımı", *Bellekten*, TTK, C LIX, S 224, Nisan 1999, s.135; *The Colonial Office List 1896*, Thirty-Fifth Publication, Harrison and Sons, London 1896, s.280-281; *The London Gazette*, Number 24639, 1 October 1878, s.1,3; Kenan Olgun, Emrah Balıkcıoğlu, "The Times Gazetesi'ne Göre Kıbrıs'ta İdari İslahat", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C IX, S 1, 2012, s.837.

⁹ Salahi, *Cyprus, The Destruction Of a Republic and Its Aftermath...*, s.4.

¹⁰ CO 883/6/5 Enclosure 5 in No.276, F.D. Newham to Haynes Smith, 4 Ağustos 1902'den aktaran Yuannos Katsurides, *Kıbrıs Komünist Partisi Tarihi, Sömürgecilik, Sınıf ve Kıbrıs Solu*, Khora Yayıncılık, Lefkoşa 2014, s.71.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Balyemez, *a.g.e.*, s.401.

¹² "Declaration by Great Britain, Annexion of Cyprus", *The Times*, 06 Kasım 1914.

¹³ Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, C I, Kaynak Yayınları No:38, İstanbul 1984, s. 66.

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Türklerinin içinde bulunduğu duruma müdahil olmaması hem savaş sırasında hem de savaştan sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından başlatılan Millî Mücadele döneminde devam etmiştir. Kıbrıs Türk toplumu, Millî Mücadele'ye maddi ve manevi destek vermiştir. Bu kapsamda olmak üzere Kıbrıs Türk gençlerinden bazıları gizli yollarla Anadolu'ya geçerek Kuvayımillîye güçlerine bizzat katılmışlar, Adada kalanlar ise Muhâcirin-i İslamiyeye Yardım Cemiyeti'nin düzenlediği piyango, piyes vb. etkinliklerde topladıkları parayı Ankara hükûmetine göndererek mücadeleyi maddi olarak desteklemişlerdir¹⁴.

Millî Mücadele'nin başarı ile sonuçlanmasından sonra yapılan Lozan Konferansı'nda Kıbrıs'ın durumu tali düzeyde ele alınmış, Türkiye'nin her alanda tam bağımsız olmasını sağlayacak koşulların oluşturulmasına daha çok yoğunlaşmıştır. Kıbrıs, İsviçre'nin Lozan şehrinde yapılan uzun müzakereler sonunda 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Barış Antlaşması'nın 20'nci maddesine göre hukuken İngiltere'ye terk edilmiştir¹⁵.

Kıbrıs Türk gençleri hem Osmanlı hem de geçici İngiliz döneminde içinde buldukları siyasi, sosyal ve ekonomik koşulların da etkisiyle örgütlenme girişimlerinde bulunmamışlardır. Özellikle 20'nci yüzyılın başlarında yapılan Kıbrıs Türk örgütlenmelerinde Jön Türk akımının etkisi görülürken gençlerin bu örgütlerin oluşumuna katkısı ise en alt düzeyde olmuştur.

I. İngiliz Sömürge Yönetimi Dönemi Başlarındaki Örgütlenme Faaliyetleri (1925-1945)

Kıbrıs'taki örgütlenme faaliyetleri, Lozan Barış Antlaşması'ndan sonraki dönemde kısmen de olsa canlanmıştır. Bu dönemdeki ilk örgütlenme faaliyeti Rumlar tarafından yapılmıştır. Kıbrıs Komünist Partisi (KKP), Rumların toplum haklarını savunmak amacıyla 16 Ağustos 1926 tarihinde kurulmuştur¹⁶. Rumlar bu örgüt aracılığıyla İngiliz sömürge yönetimine karşı haklarını elde etmeye çalışırken Kıbrıs Türk toplumu arasında iki farklı

¹⁴ Mehmet Balyemez ve Fuat İnce, "Mondros'tan Lozan'a Kadar Olan Dönemde Kıbrıs ve Kıbrıs Türkleri", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 10, S 26, Aralık 2018, s. 863.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Balyemez, **İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri...**, s.27-36.

¹⁶ Katsourides, **a.g.e.**, s.148-149.

görüş ortaya çıkmıştır. Kıbrıs Türkleri; İngiliz sempatizanı Evkafçılar ile Mustafa Kemal Paşa'yı rehber edinen ve toplum haklarının elde edilmesini öncelleyen Halkçılar olarak iki ayrı gruba ayrılmıştır. Halkçıların liderliğini Mısırlızâde Necati Bey, Evkafçıların liderliğini ise Mehmet Münir yapmıştır. Mehmet Münir, öncelikle İngiliz sömürge yönetiminin çıkarlarını korumayı amaçlamış Kıbrıs Türklerinin haklarını ikinci planda tutmuştur. Ancak ne Halkçılar ne de Evkafçılar bu yıllarda örgütlenme faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Kıbrıs Türkleri, dönemin yarattığı koşullar gereğince öne çıkan liderler aracılığıyla toplum haklarını kazanmaya çalışmışlardır¹⁷.

Rumların 1931 yılı ekim ayında çıkardıkları isyan, Kıbrıs'ta örgütlenme faaliyetleri de dahil olmak üzere tüm demokratik hakları sekteye uğratan bir gelişme olmuştur. İngiliz sömürge yönetimi, Rum İsyanı sonrasında Kıbrıs'ta sıkıyönetim benzeri uygulamaları yürürlüğe koymuş, Adada millî duyguları canlı tutan objelerin kullanılmasını yasaklamış, beşten fazla kişinin bir araya gelmesine izin vermeyerek bir bakıma örgütlenme girişimlerinin önünü kesmiştir¹⁸. Bu dönemin karakteristik özelliği isyan ve sonrasında alınan tedbirler olmuştur. İngiliz sömürge yönetiminin uyguladığı politikalar doğrultusunda Kıbrıs'taki örgütlerin faaliyetleri sonlandırılırken yenilerinin kurulmasına da izin verilmemiştir. Ancak bu durum İkinci Dünya Savaşı ilk yıllarında değişmiştir. İngiltere, Yunanistan'ın kendi safında savaşa katılmasından dolayı Kıbrıs'ta uyguladığı baskıcı politikaları 1940 yılından itibaren gevşetme kararı almış ve Adadaki örgütlenmeler ile milliyetçi eylemlere izin vermeye başlamıştır¹⁹. İngiltere'nin bu kararı almasının altında yatan sebeplerden biri de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nde komünist ideoloji eğitimi alan Rumların Kıbrıs'taki faaliyetleri olmuştur. Bu dönemde SSCB'nde eğitilen çok sayıdaki Rum, Kıbrıs'a gelmiş ve Adada örgütlenerek İngiliz sömürge yönetimi politikalarının uygulanmasını zorlaştırmışlardır²⁰. İngiliz sömürge yönetimi, bu gelişme sonrasında Adada

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Balyemez, **a.g.e.**, s.91-93.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. İzzet Öztoprak, "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları", **Belleten**, TTK, C LXII, S 233, 1998, s.209; Kemal Savcı, **Özgürlüğün Zaferi Kıbrıs**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976, s.21.

¹⁹ **Foreign and Colonial Office (Bundan sonra FCO) 141-3205-34**, Lefkoşa Polis Karargâhı Özel Birimi Tarafından hazırlanan OHEN Hakkındaki Bilgi Notu, Kopya No:1, Ref. SB/SF/1024/4, Gizli, 21 Temmuz 1955.

²⁰ **Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi (MAAD)**, C.S. tarafından Kıbrıs Sömürge Sekreteri'ne gönderilen 16 Eylül 1939 tarihli gizli yazı. Balyemez, **a.g.e.**, s.111.

uyguladığı politikayı revize etmiş ve komünizm ile mücadele dönemin ana dinamiklerinden biri olmuştur. İngiliz yöneticileri, komünizm ile mücadelede milliyetçi ve dini örgütlenmelerin daha etkili olacağını değerlendirmiş ve öncelikle dini gençlik örgütlenmelerine izin vermiştir. Başpiskopos Vekili Baf Piskoposu Leontios'un 1938 yılında gündeme getirdiği dini gençlik örgütlenmelerine ihtiyaç olduğu yönündeki düşüncesi 1939 yılında hayata geçirilmiş, daha çok ortaokul ve lise öğrencilerinin üye olduğu ilk dini gençlik örgütlenmesi olan AGAPİ (Sevgi) Lefkoşa'da kurulmuştur²¹.

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin desteklediği daha kapsamlı olan bir başka Rum dini gençlik örgütü ise aynı yıl Ortodoks Hristiyan Gençlik Birliği (Ortodoks Cristihaniki Enosis Neon/ Union of Greek Orthodox Youth/ OHEN) adıyla kurulmuştur²². Genel amacı komünizm ve Hristiyanlık karşıtı örgütlerle mücadele olarak belirlenen OHEN, 1940'lı yılların ortasına kadar 45 şube kurmayı başarmış, çoğunluğunu ortaokul ve lise öğrencilerinin oluşturduğu üye sayısı ise kısa sürede 1800'e ulaşmıştır. Kıbrıs'ta İkinci Dünya Savaşı esnasında milliyetçi ve komünist örgütlenmelerin de kurulmaya başlanması OHEN'in etkinliğinin azalmasına yol açmış ve üye sayısı 1945 yılı sonlarında 500'e kadar düşmüştür²³.

İngiliz sömürge yönetimi, Rum dinî örgütlenmelere ilave olarak Kıbrıs'taki komünizmi kontrol altına alabilmek amacıyla 1941 yılında Çalışan Halkın İlerici Partisi (Anorthotikon Komma Ergazomenou Laou/ AKEL)'nin kuruluşunu da desteklemiştir²⁴.

İngiliz sömürge yönetimi, Rumların hem gençlik örgütlenmesi hem de siyasi örgütlenme faaliyetlerinden kısa bir süre sonra Kıbrıs Türklerinin örgütlenmesini de teşvik etmiştir²⁵. Kıbrıs Türklerinin ilk siyasi örgütlenmesi olan Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu (KATAK) 18 Nisan 1943 tarihinde kurulmuştur²⁶. KATAK'ın kurucuları arasında olan Dr. Fazıl Küçük, yaşanan

²¹ **FCO 141-3205-34**, Lefkoşa Polis Karargâhı Özel Birimi Tarafından hazırlanan OHEN Hakkındaki Bilgi Notu, Kopya No:1, Ref. SB/SF/1024/4, Gizli, 21 Temmuz 1955.

²² **Adı geçen belge** (Bundan sonra **A.g.b./a.g.b.**).

²³ **A.g.b.**

²⁴ Nikos Kranitiotis, **Zor Yıllar**, KKTC Enformasyon Dairesi Yayını, Lefkoşa 1985, s.8.

²⁵ **FCO**, 141-2828-73, 47, Secret, Middle East Supply Center, Economic Survey of Cyprus, Part-I General, s. 25; **MAAD**, KTY 04-1943-70-01; Kemal Tekakpnar, Demiray Doğansal, **Dr. Fazıl Küçük (1906-1984)**, Cilt I, Lefkoşa 1991, s.37.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Balyemez, **a.g.e.**, ss. 129-172 ve 269-329.

bazı fikir ayrılıkları sonrasında 1943 yılı Aralık ayında örgüt yönetiminden ayrılmış ve 23 Nisan 1944 tarihinde Kıbrıs Millî Türk Halk Partisi'ni kurmuştur²⁷. Kıbrıs'ta örgütlenme girişimlerinin hızlı bir şekilde başladığı bu dönemde Kıbrıs Türk gençleri ne dini ne de siyasi örgütlenme faaliyetlerinde bulunmuştur.

İngiliz sömürge yönetimi, bir yandan Adadaki örgütlenmelere destek verirken diğer yandan da Kıbrıs Anayasası'nda değişiklikler yapmaya ve daha liberal bir yönetim sisteminin kurulması politikalarını uygulamaya karar vermiştir. Bu gelişme Rumların Enosis amaçlı girişimlerini daha bütünlükçü ve hale getirmelerini tetiklerken Kıbrıs Türklerinin de karşı politikalar üretmesini sağlamıştır.

II. İkinci Dünya Savaşı Sonrasındaki Örgütlenme Faaliyetleri (1946-1954)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir dünya düzeni kurulmaya başlanmıştır. Yeni düzenin aktörlerinden biri komünizm ideolojisini yaygınlaştırma politikasını uygulamaya koyan SSCB, diğeri ise bu politikaya karşı başta Avrupa olmak üzere Orta Doğu, Afrika ve Balkan ülkelerini kendi kontrolüne almak isteyen Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmuştur. İngiltere ise her ne kadar savaşın galip devletlerinden olsa da ekonomisinin adeta çökmüş olmasından dolayı bu politikalara karşı reaksiyon gösterememiş ve 1940'lı yılların sonunda Hindistan ile Filistin'den geri çekilmek zorunda kalmıştır²⁸. İngiltere'nin hem Asya'daki hem de Orta Doğu'daki kuvvetlerini geri çekmesi Kıbrıs'ın ve Mısır'daki Orta Doğu karargâhının önemini arttırmıştır. İngiltere Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'deki çıkarları için bu iki yeri hayati önemde kabul etmiş ve buralardaki egemenlik haklarından vazgeçmemek üzerine kurduğu politikalarını kararlıkla uygulamıştır. Ancak Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşması İngiltere'nin Kıbrıs'taki sömürge yönetiminin devamlılığını tehdit eden faktör olmuştur. Birleşmiş Milletler

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Balyemez, **a.g.e.**, ss. 152-172.

²⁸ Fahir Armaoğlu, **Kıbrıs Meselesi 1954-1959 Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları (Karşılaştırmalı İnceleme)**, Sevinç Matbaası, Ankara 1963 s. 71; **UN General Assembly, A 364**, 3 September 1947, Official Records of the Second of the General Assembly Supplement, No:11, United Nations Special Committee on Palestine Report to The General Assembly Volume 1, Lake Success, New York, 1947, Ayrıntılı bilgi için bk. <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/07175DE9FA2DE563852568D3006E10F3>, (Erişim Tarihi: 28 Eylül 2021).

Antlaşması'nın "Özerk Olmayan Ülkelere İlişkin Bildirge" başlıklı XI.'inci Bölüm Madde 73'e göre; sömürge toplumlarına kendi geleceklerini belirleme haklarının verilmesi hükümleştirilmiştir²⁹. Bu hüküm, İngiltere'nin Kıbrıs'taki yönetiminin geleceği için alternatif politikalar üretmesine sebep olurken hem Rumların sonraki dönemde uygulayacakları Enosis politikalarının belirlenmesinde hem de Kıbrıs Türklerinin örgütlenmelerinde etkili olmuştur.

İngiltere, 1947 yılında BM hükümleri doğrultusunda Kıbrıs Anayasası'nda değişiklikler yapılması amacıyla Lord Winster'i görevlendirmiştir³⁰. Lord Winster, Kıbrıs'a geldikten sonra İstişare Meclisi'ni³¹ hayata geçirmiştir³². Rumlar, İstişare Meclisi'nin Enosis amacını gerçekleştirmeyeceği gerekçesiyle Lord Winster'in çalışmalarını protesto etmiş ve tüm örgütlerini birleştirerek daha etkili politikaları uygulamaya başlamışlardır³³.

Rumların sonraki dönemde uyguladıkları Enosis politikalarını şekillendiren bir başka gelişme ise Kitium Piskoposu Mihail Christodoulos Mouskos'un 1950 yılında Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposluğuna seçilmesi olmuştur. Başpiskopos seçildikten sonra Makarios III olarak isimlendirilen Mihail C. Mouskas, hem diplomasiye yatkınlığından dolayı Enosis mücadelesinin Kıbrıs dışına taşınmasında hem de bu dönemde Rumların isteklerine mesafeli duran Yunan hükümetinin ikna edilmesinde etkili olmuştur³⁴. Rumların Enosis mücadelesinin yeni yol haritasının belirlendiği 1950'li yılların başında bir başka önemli gelişme daha olmuştur. Albay Grivas'ın öncülüğünde Enosis mücadelesinin silahlı unsurunu oluşturacak EOKA örgütünün kurulması

²⁹ **Birleşmiş Milletler Antlaşması**, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf, Erişim Tarihi: 28 Eylül 2021.

³⁰ İngiltere'nin Kıbrıs'ta uygulamaya çalıştığı politikalar kapsamında oluşturduğu planlar için bk. Resul Babaoğlu, "Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurulması ve Makarios'un Türkiye Ziyareti 22-26 Kasım 1962", **Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi ve Doğu Akdeniz Üniversitesi**, Mağusa, 2014, s.301-328.

³¹ İstişare Meclisi kurulması ve çalışmaları için bk. Balyemez, **a.g.e.**, s.187-189.

³² "Asaletlû Vali Hazretleri Lord Vinster'in Kıbrıs Halkına Hitap Buyurdıkları Beyanname", **Halkın Sesi**, 10 Temmuz 1947, s.1; Kranitiotis, **a.g.e.**, s.9.

³³ Balyemez, **a.g.e.**, s.189.

³⁴ Stanley Mayes, **Kıbrıs'ın İlk Cumhurbakanı Başpiskopos III. Makarios Yaşam Öyküsü**, Khora Yayınları, Lefkoşa 2019, s.58-59.

kararlaştırılmıştır³⁵. Kıbrıs'ta Enosis mücadelesinin yeni safhasındaki bir eksiklik hem Başpiskopos Makarios III'ün hem de Albay Grivas'ın dikkatinden kaçmamıştır: Halk desteği ve gençlik örgütlenmesi³⁶. Başpiskopos Makarios III, Enosis mücadelesinde gençlerin daha aktif kullanılması ve oluşturulacak silahlı unsurun insan kaynağını teşkil etmesi amacıyla 1951 yılında Pankıbrıs Gençlik Örgütü (Pankyprios Ethniki Organosis Neoleas/ Pancyprrian National Youth Organization- PEON)'nü kurmuştur. PEON üyelerinin büyük bir kısmını Kıbrıs Rum Lisesi öğrencileri ile genç işçiler oluşturmuştur. Başpiskopos Makarios III, PEON'un tamamen kendi kontrolü altında olmasını istediğinden dolayı, tüzükteki herhangi bir değişikliğin kendi onayı ile yapılabilmesini hükümleştirmiştir³⁷. Kıbrıs Rum gençlerini Enosis amacıyla mobilize etmek amacıyla kurulan PEON'a ilave olarak, 1939 yılında kurulan, ancak savaş sırasında etkinliği oldukça azalan OHEN'nin 1951 yılından itibaren canlandırılmasına karar verilmiştir. Lefkoşa, Limasol, Larnaka ve Baf'ta örgütlenen OHEN'e öğrenciler üye olmuştur. OHEN'in ilk siyasi etkinliği 15 Ocak 1950 tarihinde yapılan "Enosis Plebisiti"nde görülmüştür. OHEN üyeleri köylere kadar giderek plebisite destek vermeleri için Rum toplumu üzerinde baskı kurmuşlardır³⁸.

Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Sen Sinod Meclisi, 1951 yılında diğer milliyetçi örgütler olan NEK (Neolea Ethnikou Kommados/ Youth of National Party) ve ESEAK (Enosis Syllogon Ellinor Apophiton Kyprou/ Union of Hellenic Associations of Graduates of Cyprus)'ın konsolide edilerek OHEN ile birleşmesini istemiştir. Ancak Başpiskopos Makarios III, OHEN'in dini bir örgüt olarak kalmasının daha faydalı olacağını değerlendirmiş ve öneriyi kabul etmemiştir³⁹.

Başpiskopos Makarios III'ün diplomasideki yeteneği ve Yunan hükûmetinin Kıbrıs Sorunu'nu BM'ye götürmeye ikna etmesindeki başarısı OHEN ve PEON'un amaç birliği yapmasını ve birlikte çalışmasını

³⁵ Makarios Druşotis, **Karanlık Yön EOKA**, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 2005, s.6.

³⁶ **General Grivas Hayatım**, Ed. Charles Foley, Khora yayınları, Lefkoşa 2012, s.40.

³⁷ Mayes, a.g.e., s. 60-61; Yiannos Katsourides, **The Greek Cypriot Nationalist Right in the Era of British Colonialism**, Springer International Publishing, Switzerland 2017, s.205.

³⁸ **FCO**, 141-3205-3,4, From Sir Cilfford C. Norton to British Embassy in Athens, Confidential, 10/51, 2nd March 1951.

³⁹ **A.g.b.**

sağlamıştır⁴⁰. Başpiskopos Makarios III ve Albay Grivas, EOKA'nın faaliyetlerinde PEON ve OHEN örgütlerini kullanmışlardır. Bu iki gençlik örgütünün üyeleri; Enosis gösteri ve eylemlerinde aktif olarak yer almışlar, EOKA'ya militan tedariki, kurye hizmetleri, ajanlık, sabotaj eylemleri, silah sevkiyatları gibi birçok görevin yerine getirilmesine yardımcı olmuşlardır⁴¹. İngiltere, Rumların daha örgütlü olmaya ve etkili Enosis politikalarını bir bir yürürlüğe sokmaya başladığı bu dönemde Türk İşleri Komisyonu adı altında bir oluşumu desteklemiş ve Kıbrıs Türklerinin sorunlarıyla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır⁴². Kıbrıs Türklerinin siyasi faaliyetleri Türk İşleri Komisyonu'ndan sonra daha organize olmuştur. İkinci Dünya Savaşı esnasında kurulan iki Kıbrıs Türk siyasi örgütü olan KATAK ve KMTHP, tıpkı Rum örgütlerinin birleşmesinde olduğu gibi, 1949 yılında birleşerek Kıbrıs Millî Türk Birliği (KMTB) adı altında faaliyetlerine devam etmiş, sosyal, kültürel ve ekonomik amaçla kurulmuş diğer Kıbrıs Türk örgütleri ise Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu (KTKF)'nin çatısı altında toplanmışlardır⁴³. Kıbrıs Sorunu'nun yeni bir safhaya evrildiği 1950'li yıllarda hem KMTB hem de KTKF, toplum haklarının aranması ve Rumların Enosis girişimlerine karşı politikalar üretilmesinde önderlik etmişlerdir.

III. Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği Kuruluşu ve Faaliyetleri (1953-1954)

Kıbrıs Türk gençlik hareketinin ilk ortaya çıkışı 1950'li yılların başlarında olmuştur⁴⁴. Bu dönemde Türk Lisesi Mezunlar Derneği ve Viktorya Lisesi Mezunlar Derneği Kurulu olsa da etkinlikleri çoğunlukla sınırlı düzeyde kalmıştır.

Kıbrıs Sorunu'nun uluslararası boyut kazanmaya başladığı bu dönemde Rumların hem siyasi hem dini hem de gençlik örgütlenmeleri etkili olmaya başlamıştır. Kıbrıs Türkleri, Rumların örgütlenme faaliyetlerindeki bu

⁴⁰ FCO, 141-3205-41,42, Lefkoşa Polis Karargahı Özel Birimi Tarafından hazırlanan OHEN Hakkındaki Bilgi Notu, Kopya No:1, Ref. SB/SF/1024/4, Gizli, 21 Temmuz 1955.

⁴¹ İsmail Şahin, "Düşünceden Eyleme EOKA", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S 37, 2020, s.18.

⁴² FCO, 141-3021, The Commission on Turkish Affairs; MAAD, Türk İşleri Komisyonu Ara Raporu 1949.

⁴³ Ayrıntılı Bilgi için bk. Balyemez, **a.g.e.**, s.270-279.

⁴⁴ Ali Nesim, **Kıbrıs Türk Gençlik Hareketi**, Lefkoşa 1999, s.10; MAAD, Federasyon Dosyası, A-2, s.12-66.

politikası karşısında vakit kaybetmeden karşı hamlelerini yapmış siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel örgütlerini birleştirmişlerdir. Kıbrıs Türklerinin toplum haklarını aramak ve Rumların Enosis girişimlerine karşı politikalar üretmek amacıyla oluşturduğu bu sinerji bir süre sonra siyasi amaçlı ilk gençlik örgütlenmesinin kuruluş sürecini de hızlandırmıştır.

İngiliz arşiv belgelerine göre KTKF Başkanı Faiz Kaymak ve Türkiye Millî Gençlik Teşkilatı Kıbrıs Komisyonu üyesi Mehmet Ali Pamir'in desteklediği Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği (LTMGB) siyasi amaçlı ilk Kıbrıs Türk gençlik örgütlenmesi olarak 1953 yılında kurulmuştur⁴⁵. Aynı zamanda KTKF üyesi de olan; avukat Ayhan Hikmet, eczacı Ferruh Halluma ile gazeteciler Sami Özsaruhan ve Özker Yaşın, Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği'nin kuruluşunda aktif görev almışlardır⁴⁶.

Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği'nin kuruluş toplantısı 17 Mayıs 1953 tarihinde Beliş Paşa sinemasında yapılmıştır. Altı yüze yakın kişinin katıldığı toplantıda Birliğin kuruluş amacı şu şekilde ifade edilmiştir⁴⁷: "... Kıbrıs'ın Türkiye ile birleşmesi ve Kıbrıs Türklerinin sosyal, ekonomik ve kültürel alanda kaybettirilen haklarının geri kazanılması."

Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği'nin kurucu üyeleri toplantıda yaptıkları konuşmada örgütün hedeflerini de açıklamışlardır. Özker Yaşın yaptığı konuşmada; toplumun gençlik örgütlenmesine ihtiyaç duyduğunu belirttikten sonra, Kıbrıs Türklerinin mevcut durumlarının tatmin edici olmadığını, temel hedeflerinin Kıbrıs'ın Türkiye'nin 64'ncü vilayeti olarak kabul edilmesinin ana hedefleri olduğunu, bunun gerçekleşebilmesi için damarlarındaki Türk kanının yeterli olacağını ifade etmiş, Kıbrıs Türklerinin tarihin hiçbir döneminde köle olmadığını ve toplum haklarını geri almak için yeterli güçte olduğunu vurgulamıştır. Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği'nin bir diğer kurucu üyesi olan Eczacı Ferruh Halluma ise yaptığı konuşmada örgütün hedeflerini aşağıdaki gibi açıklamıştır⁴⁸:

⁴⁵ FCO, 141-3283-93, Extract From Commissioner Nicosia Report For June 08. 07. 1953.

⁴⁶ FCO, 141- 3283-02, 01, 21 Mayıs 1953 tarihli Lefkoşa Polis Komiserliğinden Sömürge Sekreterliğine Gönderilen Yazı, S.B. 5143/2, 2149, Gizli ; "Dün Lefkoşa'da Türk Millî Gençlik Birliği Kuruldu", **Bozkurt**, 17 Mayıs 1953.

⁴⁷ FCO, 141-3283-02,01, 21 Mayıs 1953 tarihli Lefkoşa Polis Komiserliğinden Sömürge Sekreterliğine Gönderilen Yazı, S.B. 5143/2, 2149, Gizli.

⁴⁸ A.g.b.

KIBRIS TÜRKLERİNİN İLK SİYASİ GENÇLİK ÖRGÜTLENMESİ: LEFKOŞA TÜRK
MİLLÎ GENÇLİK BİRLİĞİ-1953 (İNGİLİZ BELGELERİ IŞIĞINDA)

- a. Kıbrıs'ın Türkiye ile birleşmesi için mücadele etmek,
- b. Teşkilat sayısını arttırmak amacıyla köy ziyaretlerini sıklaştırmak,
- c. Kıbrıs Türklerinin sosyal, kültürel ve ekonomik koşulları ile Türk işçilerinin ekonomik şartlarının iyileştirilmesi için mücadele etmek.

Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği'nin kuruluş amaçları incelediğinde Türkiye ile birleşmek siyasi hedefine öncelik verilmiş olması ve bunun daha önce hiçbir örgütlenmede öne çıkarılmamış olması dikkat çekicidir. Bu hedefin belirlenmesinde, Rum gençlik örgütleri olan PEON ve OHEN'in Enosis siyasi hedefine yönelik politikalar takip etmesinin etkisi olduğu söylenebilir.

Ferruh Halluma konuşmasının devamında Kıbrıs Türk gençliğinin tehditlere karşı uyanık olması gerektiğini belirttikten sonra söz konusu tehditleri şu şekilde ifade etmiştir⁴⁹: Kıbrıs Türk'ünün her girişimini baltalamaya çalışan ve İngilizlerin kölesi olan Kıbrıs Türkleri içindeki "Evet Efendimci Osmanlılar" ile Kıbrıs Türk halkının toplum haklarını bir bir gasbeden İngiliz sömürge yönetimi. Ferruh Halluma'nın tehdit olarak nitelendirdiği "Evet Efendimci Osmanlıların", sömürge yönetimi ilk yıllarından itibaren Mehmet Münir'in⁵⁰ etrafında toplanan ve Osmanlı tutum, davranışları ile geleneğini devam ettirmek isteyen Evkafçılar olması kuvvetle ihtimaldir.

⁴⁹ A.g.b.

⁵⁰ İngiliz sömürge yönetiminin adamı olan Mehmet Münir, 1925-1947 yılları arasında Kıbrıs Türk toplumunun malvarlığını kontrol eden Evkaf idaresinde, Yürütme Meclisinde üye olarak görev yapmış, bazıları onursal üyelik olmak üzere İcraat Meclisi üyeliği, Eğitimle ilgili Merkezi Kurulun atanmış üyeliği, Merkezi İdare Meclisi atanmış üyeliği, Kıbrıs Müzesi Komitesi üyeliği, Tali Okullar Komisyon Başkanlığı, Borç Para Verme Komiserliği üyeliği, Kıbrıs Müzesi Komitesi üyeliği, Kıbrıs Sosyal Sağlık Kurulu üyeliği, Britanya İmparatorluğu Cüzamlılara Yardım Derneği üyeliği, Müslüman Şer'i Mahkemeleri Başkanı vb. farklı kamu görevlerini aynı zamanda yürüterek bir bakıma Kıbrıs Türklerini her alanda kontrol edecek kurumların içinde aktif olarak bulunmuştur. İngiliz sömürge yönetimi Mehmet Münir'in Kıbrıs'taki İngiliz çıkarlarına hizmet etmesinden dolayı kendisine 1931 yılın *Order of the British Empire*, 1947 yılında ise *Sir* ünvanını vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet An, **Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması (1900-1942)**, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 1997, s.116; **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 30-10-0-0-235-590-35, Dışişleri Bakanlığı Birinci Daire U. Müdürlüğü, "Kıbrıs Evkaf Murahhası Mehmet Münir'e verilen rütbe h.", 11 Temmuz 1947.

Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği kurucularından Sami Özsaruhanlı ise aynı toplantıda üye kaydını yaptırana aşağıdaki yemini ettirmiştir⁵¹:

Vicdanımı ve namusumu temsil eden silaha, dinimin kutsal kitabı olan Kuran'a ve hepsinden önemlisi millî gururumun simgesi olan Türk bayrağı üzerine yemin ederim ki, teşkilatın kuralları ile alınan kararlara uyacağım ve tüm imkânlarımı Türk halkının hizmetine sunacağım.

Aynı toplantıda Birlik tüzüğünün hazırlanması için bir komite de belirlenmiştir⁵². Tüzük komitesinde şu kişiler yer almıştır⁵³: Ayhan M. Hikmet, Kemal Karaderi, Shir Bisikletçi, Özker Yaşın, Samiye Mustafa, Tahiyeye Raşit, Adem Mehmet, Hami Özsaruhan, Ferruh Halluma, Melih İmren, Burhan H. Tahsin, Enver Tuncel, Ali Sitke Korun, Salih Ertaç, Ali Ulgun, Ahmet Muttalip ve Vedat Asaf.

Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği kurucularının ortak bir özelliği dikkati çekmektedir. O da; kurucu dört üyenin de aynı zamanda KTKF'de görev almalarıdır. Avukat Ayhan Hikmet KTKF Eğitim Şubesi Başkanı, Ferruh Halluma Başkan Yardımcılığı görevini üstlenmiş, Samiye Mustafa ve Hani Özsaruhanlı ise aynı şubede görev almış⁵⁴, Özker Yaşın ise şube sorumluluğundaki akşam okullarında ders vermiştir⁵⁵. Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği, kuruluşunu ilan ettiği 17 Mayıs'tan yaklaşık iki hafta sonra İstanbul'un fethinin 500'üncü yıldönümünü kutlamak amacıyla Türkiye'ye gönderdiği telgrafta, Kıbrıs Türk gençliğinin Anavatan Türkiye ile birleşme isteğini belirtmiştir⁵⁶.

Aynı dönemde Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu'nun Kıbrıs Türk ortaokullarının durumunu görüşmek amacıyla organize ettiği toplantı 18 Temmuz 1953 tarihinde Lefkoşa'da yapılmıştır. Yaklaşık 900 kişinin katıldığı toplantıya Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği'ni temsilen katılan Ayhan

⁵¹ **FCO**, 141- 3283-02, 01, 21 Mayıs 1953 tarihli Lefkoşa Polis Komiserliğinden Sömürge Sekreterliğine Gönderilen Yazı, S.B. 5143/2, 2149, Gizli.

⁵² "Dün Lefkoşa'da Türk Millî Gençlik Birliği Kuruldu", **Bozkurt**, 17 Mayıs 1953.

⁵³ **FCO**, 141-3283-02, 01, 21 Mayıs 1953 tarihli Lefkoşa Polis Komiserliğinden Sömürge Sekreterliğine Gönderilen Yazı, S.B. 5143/2, 2149, Gizli.

⁵⁴ **Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu Bülteni**, S 9, Yıl: 1, Şubat 1953, s.2,6.

⁵⁵ **FCO**, 141- 3283-07,06,05, "The New Young Turkish Organisation", Report of Commissioner of Nicosia, 12 June 1953, Secret& Urgent.

⁵⁶ **FCO**, 141- 3283-04, 04 Haziran 1953 tarihli Haftalık İstihbarat Raporunun (Nu:23) Özeti, S.1/53.

KIBRIS TÜRKLERİNİN İLK SİYASİ GENÇLİK ÖRGÜTLENMESİ: LEFKOŞA TÜRK
MİLLÎ GENÇLİK BİRLİĞİ-1953 (İNGİLİZ BELGELERİ IŞIĞINDA)

Hikmet, Ferruh Halluma, Hami Özsaruhanlı ve Samiye Mustafa; Türk ortaokullarının sorunlarını gündeme getiren konuşmalar yapmışlar, Özker Yaşın ise Kıbrıs'ın Türkiye ile birleşmesi gerektiğini bir kez daha belirtmiştir⁵⁷.

Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği, kuruluşunu ilan ettikten sonra aktif politikalarına devam etmiştir. Bu kapsamda örgüte yeni üyelerin kazandırılması amacıyla 26 Temmuz 1953 tarihinde Lefkoşa'da bir toplantı düzenlenmiştir. Aynı zamanda KTKF Merkez Komite üyesi Ayhan Hikmet toplantıda yaptığı konuşmada örgütün kurallarını okuduktan sonra Kıbrıs Türklerinin aşağıda belirtilen sorunlarına çözüm bulunması amacıyla KTKF ile iş birliği içinde olacaklarını belirtmiştir⁵⁸:

- a. Kıbrıs Türk ortaokullarının yönetiminin Kıbrıs Türklerine verilmesi ve Ortaokul Komitesine Kıbrıs Türklerinden de üye seçilmesi,
- b. Evkaf'ın yönetiminin Kıbrıs Türk toplumuna bırakılması,
- c. İngiliz sömürge yönetiminin kontrolünde olmamak kaydıyla Lefke'de bir ortaokul açılması,
- ç. Federasyon adayı Dana Efendi'nin Müftü olarak atanması,
- d. Kıbrıs'ın Türkiye ile birleşmesi.

Toplantıya katılan KMTB Genel Başkanı Dr. Fazıl Küçük de, yapılacak Müftü seçiminde Dana Efendi'nin desteklenmesini gündeme getirmiştir⁵⁹. Kıbrıs Türklerinin siyasi örgütlenmesi olan KMTB ve KTKF ile LTMGB toplum sorunlarının gündeme taşınmasında birlikte hareket etmişlerdir. Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu'nun 9 Eylül 1953 tarihinde düzenlediği toplantıya KMTB ile LTMGB temsilcileri de katılmıştır. Türkiye Konsolos Yardımcısı Yılmaz İkizer'in de hazır bulunduğu ve yaklaşık 1300 kişinin katıldığı toplantıda ilk sözü alan KTKF Başkanı Faiz Kaymak, Kıbrıs'ta Türk bayrağının yeniden dalgalanacağı günü ümitle beklediğini ifade etmiş, KMTB Başkanı Dr. Fazıl Küçük ise İngiliz sömürge yönetiminin Kıbrıs Türklerinin toplum haklarını gasp ettiğini belirtmiş ve ancak birlikte hareket edilmesi

⁵⁷ FCO, 141-3283-84, Extract From Letter From the Comisioner of Police, No. SB.51-1/7, 18 June 1953.

⁵⁸ FCO, 141- 3283-09, Haftalık Polis İstihbarat Raporu,Nu:31, S.1/53, 30 Temmuz 1953.

⁵⁹ A.g.b.

halinde bu hakların geri kazanılacağını vurgulamıştır. Aynı toplantıda söz alan LTMGB Merkez Komite Üyesi Ferruh Halluma ise İngiliz sömürge yönetiminin Kıbrıs Türklerine baskı uyguladığını, birlikte hareket etmenin önemli olduğunu, Kıbrıs'ın Anavatan Türkiye ile birleşmesini ümit ettiğini ve Kıbrıs Türk toplumunun gençliğine güvenmesi gerektiğini belirtmiştir⁶⁰.

Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği Tüzük Komitesi çalışmalarını eylül ayında tamamlamıştır. Örgütün tüzüğünde; KTKF'nin amaçlarının olduğu gibi benimsendiği belirtildikten sonra millî günlerin kutlanması, belirlenen yerlere Atatürk büstlerinin konulması, sosyal yardım faaliyetlerinin yapılması ifade edilmiş ve Kıbrıs'ın Türkiye ile birleşme isteği bir kez daha vurgulanmıştır⁶¹.

Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği'nin bir yandan üye sayısını arttırmak diğer yandan ise örgüte bağlı teşkilatların sayısını çoğaltmak için gayretlerini arttırdığı 1953 yılı Ekim ayında bir başka olaya yoğunlaşmıştır. Lefkoşa Türk Lisesi son sınıf öğrencilerinden bazıları İngiliz müdürün yetersizliğinden dolayı derslerini boykot etmişlerdir. Türk Lisesi yönetimi öğrencilerin bu davranışı karşısında cezai tedbirler uygulayınca KTKF ve LTMGB ile Kıbrıs Türk basınından bazı kişiler öğrencilerin isteklerinin dikkate alınması gerektiğini okul yönetimine iletmışlerdir⁶².

Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği'nin iştirak ettiği bir başka etkinlik 29 Ekim 1953 tarihinde yapılmıştır. Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu'nun düzenlediği Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılan Ferruh Halluma yaptığı konuşmada; Kıbrıs Türk gençlerinin eğitim sorunlarının giderilmesi için İngiliz sömürge yönetimi ile iyi ilişkiler içinde olunması gerektiğini ifade ederek⁶³ Kıbrıs Türklerinin kültürel gelişimindeki hassasiyeti ortaya koymaya çalışmıştır.

Kıbrıs'ta 1953 yılı Aralık ayında dramatik bir olay yaşanmıştır. İngiliz sömürge yönetiminin ilk yıllarında Kıbrıs Türk toplumunun liderliğini üstlenmiş, 1931 yılında Kıbrıs Türklerinin sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel haklarının yazılı olarak ilk kez ilan edildiği Millî Kongre'yi

⁶⁰ FCO, 141- 3283-12, Polis Raporu, Nu:38, S.1/53, 18 Ekim 1953.

⁶¹ Nesim, a.g.e., s.10.

⁶² FCO, 141- 3283-14, Komiser Raporu, S.45/53 (S.6/53), Lefkoşa Türk Millî Gençlik Teşkilatı, 4.10.53, Secret.

⁶³ FCO, 141- 3283-13, Polis Raporu, Nu:43, S.1/53/2, 23 Ekim 1953.

düzenlemiş Mısırlızade Necati Özkan'ın toplum nezdindeki itibarı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde düşürülmeye başlamıştır.

Mısırlızade Necati Özkan ile Dr. Fazıl Küçük arasındaki çekişme daha İkinci Dünya Savaşı devam ederken gündemi meşgul etmiştir. KATAK yönetiminde de görev alan M. Necati Özkan ile Dr. Fazıl Küçük arasında 1943 yılında başlayan çekişme 1950'li yıllara kadar artarak devam etmiştir. M. Necati Özkan, Dr. Fazıl Küçük'ün başkanlığını yaptığı KMTB'nin uyguladığı politikalara muhalif olmuş ve 1950 yılında Kıbrıs Türk Birliği İstiklal Partisini kurmuştur⁶⁴. Dr. Fazıl Küçük ile M. Necati Özkan arasındaki görüş ayrılıklarından kaynaklanan gerginlik bir süre sonra şiddete dönüşmüştür. Mısırlızade Necati Özkan, 4 Şubat 1950 tarihinde Türkiye Millî Gençlik Teşkilatı Kıbrıs Komisyonu üyesi M. Ali Pamir'in kardeşi Enver Pamir'in saldırısı sonrasında ağır şekilde yaralanmıştır⁶⁵.

M. Necati Özkan'ın KMTB ve KTKF'nin uyguladığı politikalara karşı tepkisi LTMGB'nin kuruluş aşamasında da yaşanmıştır. Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği'nin kuruluş toplantısında M. Necati Özkan'ın başkanlığını yaptığı Kıbrıs Türk Birliği İstiklal Partisi'nden Muzaffer Aktuğoğlu ve Sadi Erkut yeni oluşuma karşı düşüncelerini ifade etmek için söz almak istemişler de kendilerine bu hak verilmemiştir⁶⁶. M. Necati Özkan'ın gerek Dr. Fazıl Küçük ile arasındaki ihtilâfi gerekse de LTMGB'ye muhalefeti bir başka dramatik olayın yaşanmasına sebep olmuştur. M. Necati Özkan'a ait Lefkoşa'daki işyerleri 5 Aralık 1953 tarihinde kundaklanmıştır⁶⁷. Mısırlızade Necati Özkan, yaşanan bu olaydan sonra aktif siyasi hayatını sonlandırmaya karar vermiştir.

Kıbrıs Sorunu'nun yeni bir safhaya evrildiği 1953 yılının sonlarında bir başka gelişme daha yaşanmıştır. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu Makarios III, Kıbrıs Sorunu'nun geleceği ile ilgili girişimlerde bulunmak amacıyla Atina'ya gitmiştir. Başpiskopos'un bu ziyaretine karşılık olmak

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Balyemez, **a.g.e.**, s.270-310.

⁶⁵ Hikmet Afif Mapolar, **Aslar, Bir Devre Adını Yazanlar-1987**, Necati Özkan Vakfı Yayınları, Lefkoşa 2016, s.364-369; "Başyazarımıza Yapılan Çirkin Taarruz", **İstiklal**, 5 Şubat 1950, s.1.

⁶⁶ **FCO**, 141- 3283-02, 01, Lefkoşa Polis Komiserliğinden Sömürge Sekreterliğine Gönderilen Yazı, S.B. 5143/2, 2149, Gizli, 21 Mayıs 1953.

⁶⁷ "Necati Özkan'a Ait Bulunan Büyük Bir Blok Baştanbaşa Yandı", **Bozkurt**, 07 Aralık 1953.

üzere KTKF Başkanı Faiz Kaymak ile LTMGB Merkez Komite üyesi Ferruh Halluma 27 Aralık 1953 tarihinde Ankara'ya gitmişler ve siyasetçilerle yaptıkları görüşmede Kıbrıs'taki gelişmeler hakkında bilgi vermişler, LTMGB'nin Türkiye tarafından desteklenmesini istemişlerdir⁶⁸. Bu isteğin kabul edildiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılmamış olmasına rağmen 1953 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'taki gelişmelere temkinli duruşundan dolayı talebin kabul görmediği söylenebilir.

Kıbrıs Sorunu'nun dinamik bir sürece girmesi 1954 yılından itibaren başlamıştır. Yunanistan, Kıbrıs Sorunu'nu BM'ye götürmek düşüncesini 1954 yılında yürürlüğe sokarken Türkiye ise Kıbrıs politikasını belirleyecek yeni girişimlerde bulunmaya başlamıştır⁶⁹. Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği, Kıbrıs Sorunu'nda yeni gelişmelerin yaşandığı 1954 yılı Mayıs ayında yaptığı bir çağrı ile diğer kulüp ve örgütlerin kendi bünyesinde toplanmasını istemişse de bu istek karşılık bulmamıştır⁷⁰.

Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği, Kıbrıs Sorunu'nun 1955 yılından itibaren şiddet boyutuna evrilmesi ve uluslararası aktörlerin de soruna bir bir müdahil olmasıyla birlikte etkinliğini yitirmeye başlamıştır. Bu durum 1959 yılına kadar devam etmiştir. Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği, Kıbrıs Sorunu'nun çözümünü sağlayan Zürih ve Londra Antlaşmalarının imzalanmasından sonra kurulan Kıbrıs Türk Gençlik Hareketi'nin çekirdeğini oluşturmuştur⁷¹.

⁶⁸ FCO, 141- 3205-16, Komiser/Polis Raporu, S.45/53 (S.1/53/2), Lefkoşa Türk Millî Gençlik Teşkilatı, Secret, 31.12.1953.

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Balyemez, "Kıbrıs Sorunu Kapsamında 1954 Yılındaki Siyasi Gelişmeler", (Osmanlı'dan Günümüze) Kıbrıs, Dün, Bugün, Yarın, Ed. Fatma Çalık Orhun, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s.183-218.

⁷⁰ FCO, 141- 3283-18, Lefkoşa Komiserinin Raporu, S.45-53 (S.6/54), Turkish Youth, Secret, 7.5.54.

⁷¹ Ahmet C. Gazioğlu, **Direnış Örgütleri, Gençlik Teşkilatı ve Sosyo-Ekonomik Durum (1958-1960)**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa 2000, s. 63.

SONUÇ

Siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel amaçlarla kurulan Kıbrıs Türk örgütleri, Kıbrıs Sorunu ile ilgili gelişmelerin yeni bir safhaya evrildiği 1950’li yılların başında tekrar organize olmuşlardır. Bu dönemde özellikle Rumların PEON ve OHEN gibi dinamik gençlik örgütleri kurmaları veya yeniden canlandırmaları karşısında Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu üyelerinden bazıları da Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliğini kurmuşlardır.

Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği’nin; KTKF’nin amaçlarını olduğu gibi benimsenmesi, üyelerinin aynı zamanda Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu’nda aktif olarak görev almaları ve KTKF Başkanı Faiz Kaymak’ın örgütün tüm etkinliklerinde yer almasından dolayı KTKF’nin gençlik örgütlenmesi olarak kurulduğu söylenebilir. Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu’nun bir gençlik örgütlenmesi hayata geçirmesi; Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu (1943), Kıbrıs Millî Türk Halk Partisi (1944), Kıbrıs Millî Türk Birliği (1949) ve Kıbrıs Türk Birliği İstiklal Partisi (1950)’de böyle bir örgütlenme olmamasından dolayı özgün bir girişimdir.

Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği kuruluş hedeflerini elde edebilmek için askeri bir anlayışı kabul etmiştir. Bu yargıyı destekleyen en önemli olgunun LTMGB üyelerinin silah, Kur’an ve Türk bayrağı üzerine yemin ederek üyeliklerini başlatmaları olduğu söylenebilir.

Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği’nin diğer Kıbrıs Türk örgütlerinden farklı olan bir başka özelliği ise örgütün ismindeki “Lefkoşa” sıfatıdır. İngiliz yönetimi döneminde yapılan tüm örgütlenmelerde Kıbrıs ya da Kıbrıs Türk sıfatı kullanılmasına rağmen Lefkoşa sıfatının ilk ve son kez kullanılması düşündürücüdür. Örgütün amaçları Kıbrıs Türk toplumunu kapsamaması ve örgütlenme faaliyetlerinin Ada geneline yayılmış olmasına rağmen daha kapsayıcı bir sıfat olan “Kıbrıs” yerine bölgesel bir ifadenin kullanılması kuruluş sürecindeki gelişmelerden kaynaklanmış olabileceğini düşündürmektedir. Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği’nin kurulduğu 1953 yılı Kıbrıs Sorunu’nun uluslararası boyut kazanmaya başladığı dönemin arifesidir. Bu dönemde Rum gençlik örgütlerinin Enosis faaliyetlerini arttırması karşısında Türkiye’deki gençlik örgütleri Kıbrıs’taki örgütlenmelere müdahil olmuşlardır. Muhtemelen Türkiye’deki gençlik örgüt yöneticilerinin tavsiyeleri doğrultusunda bu sıfat kullanılmıştır.

Kıbrıs Türklerinin ilk siyasi gençlik örgütü olan LTMGB'nin tüm kesimlerin onayını almadığı söylenebilir. M. Necati Özkan'ın başkanlığını yaptığı Kıbrıs Türk Birliği İstiklal Partisi ile KTKF üyelerinden Ahmet Gürkan, Ümit Süleyman ve Osman Örek⁷² LTMGB'nin politikalarına karşı muhalif olmuşlardır. Ancak M. Necati Özkan'ın muhalefeti, şahsına ve ticarethanelerine yapılan yıkıcı saldırılardan bir süre sonra bitmiştir.

Lefkoşa Türk Millî Gençlik Birliği, kurulduktan hemen sonra bir yandan kaza ve köylerde teşkilatlanıp üye sayısını arttırmayı çabalarken diğer yandan da Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu ile Kıbrıs'ın geleceğine dair oluşturulan politikaları şekillendirmeye çalışmıştır. Kıbrıs'ta 1955 yılında başlayan toplumlararası çatışmalar LTMGB'nin çalışmalarını olumsuz etkilemiş ve Birlik uzun bir süre sessiz kaldıktan sonra 1959 yılında kurulan Kıbrıs Türk Gençlik Hareketi'nin nüvesini oluşturarak üstlendiği misyonu sonraki dönemde yerine getirmeye çalışmıştır.

⁷² FCO, 141-3234-93, Extract From Commissioner Nicosia Report for Une Dated 08/07/1953, Orginal in 6/53.

KAYNAKÇA

An, Ahmet, **Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması (1900–1942)**, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 1997.

Armaoğlu, Fahir, **Kıbrıs Meselesi 1954-1959 Türk Hükümeti ve Kamuoyunun Davranışları (Karşılaştırmalı İnceleme)**, Sevinç Matbaası, Ankara 1963.

Babaoğlu, Resul, “Kıbrıs Cumhuriyeti’nin Kurulması ve Makarios’un Türkiye Ziyareti 22-26 Kasım 1962”, **Uluslararası Boyutlarıyla Kıbrıs Meselesi ve Geleceği Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi ve Doğu Akdeniz Üniversitesi, Mağusa, 2014, s.301-328.

Balyemez, Mehmet, “Kıbrıs Sorunu Kapsamında 1954 Yılındaki Siyasi Gelişmeler”, (**Osmanlı’dan Günümüze) Kıbrıs, Dün, Bugün, Yarın**, Ed. Fatma Çalık Orhun, Gazi Kitabevi, Ankara 2020, s.183-218.

Balyemez, Mehmet, İnce, Fuat, “Mondros’tan Lozan’a Kadar Olan Dönemde Kıbrıs ve Kıbrıs Türkleri”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 10, S 26, Aralık 2018, s.855-870.

Balyemez, Mehmet, **İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri (1923-1960)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2021.

Birleşmiş Milletler Antlaşması, https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf,
Erişim Tarihi: 28 Eylül 2021.

Bozkurt, 07 Aralık 1953.

Bozkurt, 17 Mayıs 1953.

Çeçen, Anıl, **Kıbrıs Çıkmazı**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2005.

Çevikel, Nuri, **Kıbrıs Eyaleti, Yönetim, Kilise, Ayan ve Halk (1750-1800)**, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Mağusa 2000.

Çoruh, Haydar, **Sultan II Mahmud Döneminde Kıbrıs (1808-1839)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017.

Druşotis, Makarios, **Karanlık Yön EOKA**, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 2005.

Foreign and Colonial Office (FCO), 141-2828, Turkish Affairs General.

Foreign and Colonial Office (FCO), 141-3021, The Commission on Turkish Affairs.

Foreign and Colonial Office (FCO), 141-3205, Union of the Greek Orthodox Youth 1951-1956.

Foreign and Colonial Office (FCO), 141-3283, Nicosia Turkish National Youth Organization.

Gazioğlu, Ahmet C., **Direnış Örgütleri, Gençlik Teşkilatları ve Sosyo-Ekonomik Durum (1958-1960)**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa 2000.

General Grivas Hayatım, Ed. Charles Foley, Khora Yayınları, Lefkoşa 2012.

Gürel, Şükrü S., **Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika**, Cilt I, Kaynak Yayınları No:38, İstanbul 1984.

Halkın Sesi, 10 Temmuz 1947.

Hill, George, **A History of Cyprus, Volume IV, The Otoman Province The British Colony, 1571–1948**, (Ed.) by Harry Luke, Cambridge at The University Press, England 1952.

İnalçık, Halil, **Ottoman Policy and Adminastriation in Cyprus after The Conquest**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1969.

İstiklal, 5 Şubat 1950.

Katsurides, Yuannos, **Kıbrıs Komünist Partisi Tarihi, Sömürgecilik, Sınıf ve Kıbrıs Solu**, Khora Yayıncılık, Lefkoşa 2014.

Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu Bülteni, S 9, Yıl: 1, Lefkoşa 1953.

Kranitiotis, Nikos, **Zor Yıllar**, KKTC Enformasyon Dairesi Yayını, Lefkoşa 1985.

KIBRIS TÜRKLERİNİN İLK SİYASİ GENÇLİK ÖRGÜTLENMESİ: LEFKOŞA TÜRK
MİLLÎ GENÇLİK BİRLİĞİ-1953 (İNGİLİZ BELGELERİ İŞİĞİNDA)

Mapolar, Hikmet Afif, **Aslar, Bir Devre Adını Yazanlar-1987**, Necati Özkan Vakfı Yayınları, Lefkoşa 2016.

Mayes, Stanley, **Kıbrıs'ın İlk Cumhurbaşkanı Başpiskopos III. Makarios Yaşam Öyküsü**, Khora Yayınları, Lefkoşa 2019.

Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi (MAAD), Federasyon Dosyası Federasyon Dosyası, A-2, s.12-66.

Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi (MAAD), Türk İşleri Komisyonu Ara Raporu 1949.

Nesim, Ali, **Kıbrıs Türk Gençlik Hareketi**, Lefkoşa 1999.

Olgun, Kenan, Balıkcıoğlu, Emrah, "The Times Gazetesi'ne Göre Kıbrıs'ta İdari İslahat", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C IX, S 1, 2012, s.816-844.

Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2000.

Öztoprak, İzzet, "Kıbrıs'ta 1931 İsyanı ve Yankıları", **Belleten**, TTK, C LXII, S 233, 1998, s.207-236.

Savcı, Kemal, **Özgürlüğün Zaferi Kıbrıs**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1976.

Sonyel, Salahi Ramadan, "Kıbrıs Türklerinin Varlık Savaşımı", **Belleten**, TTK, C LIX, S 224, Ankara 1999, s.133-188.

Sonyel, Salahi Ramadan, **Cyprus, The Destruction Of a Republic and Its Aftermath, British Documents 1960-1974**, CYREP, Lefkoşa 1997.

Şahin, İsmail, "Düşünceden Eyleme EOKA", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S 37, 2020, s.18-49.

Tekakpınar, Kemal, Doğansal, Demiray, **Dr. Fazıl Küçük (1906-1984)**, Cilt I, Lefkoşa 1991.

The Colonial Office List 1896, Thirty-Fifth Publication, Harrison and Sons, London 1896.

The London Gazette, Number 24639, 1st October 1878.

The Times, 06 th November 1914.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0-235-590-35 (Dışişleri Bakanlığı Dosyası).

UN General Assembly, A 364, 3 September 1947, Official Records of the Second of the General Assembly Supplement, No:11, United Nations Special Committee on Palestine Report to The General Assembly Volume 1, Lake Success, New York, 1947, Ayrıntılı bilgi için bk. <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/07175DE9FA2DE563852568D3006E10F3>, Erişim Tarihi: 28 Eylül 2021.

Yiannos, Katsourides, **The Greek Cypriot Nationalist Right in the Era of British Colonialism**, Springer International Publishing, Switzerland 2017.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, güz ve bahar olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır.

Derginin Yayın Amacı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgelerle ilgili bilimsel araştırma ve çalışmaları yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk ve dünya tarihi kapsamındaki konular çerçevesinde, Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin konuları ele alan yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içine doğduğu siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlu ulusal ve küresel ortamı; beşerî ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen araştırmaları, değerlendirmeleri ve çalışmaları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

- Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;
- İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;
- XIX. yüzyıldan günümüze değin Türkiye Tarihi, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;
- Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayım organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, yeni bilgi, belge ve

yorum ilave edilmek kaydıyla ve yeni hâliyle çalışmanın özgün olduğunun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulunun eleştirisi, önerisi ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

252

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti ödemesi yayın tarihinden sonra yapılır. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yayınlanacak makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulması zorunludur.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle ortalı olarak yazılmalıdır.

2- Dergide kör hakemlik sistemi uygulandığından makalede Yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı yer almamalıdır. Makalenin yayımlanma aşamasında Yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı, kurum, akademik unvan, adres, ORCID gibi bilgiler dergi editörlüğüne eklenir.

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir giriş, ana metin bölümleri, sonuç ve kaynakçayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Özet

75 kelimedenden az, 200 kelimedenden fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Özet, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtmak nitelikte olmalıdır. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime alfabetik sıra ile verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda, üst/alt/sağ/sol 2,5 cm sayfa kenarlığı boşluğu bırakılarak, cilt payı 0 cm olacak şekilde, paragrafın ilk satırının 1 cm içeri girintilenecek, satır aralarında önce ve sonra 12nk 1,5 satır aralığı ile ve 12 punto (Öz ve Abstract 11 punto ile) Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar en fazla 10.000 kelimedenden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (Makale Türkçe ve İngilizce başlıkları, ÖZ, ABSTRACT, GİRİŞ, SONUÇ, KAYNAKÇA, EKLER) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Ara başlıklar Romen rakamlarıyla I-II-III... şeklinde ara başlıkların alt başlıkları ise I.1-I.2-I.3... şeklinde düzenlenmelidir.

Örnek 1:

II. Büyük Buhran ve Buhran Vergisi

II.1. Buhran Vergisinin Yasal Çerçevesi

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Tırnak içerisinde verilen ifadeler ayrıca italik olarak yazılmamalıdır. Üç satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 11 punto büyüklüğü ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, Times New Roman yazı biçimiyle 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a- Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, kitabın adı (koyu karakterde), (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 2:

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.18.

b- Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, makalenin adı (tırnak içinde), içinde yer aldığı yayının adı (koyu karakterde), Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Örnek 3:

Abdurrahman Bozkurt, “Gelibolu Yarımadası’nda İtilaf Bloğuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVIII, S 84, Ankara 2013, s.57.

Çok yazarlı kitap ya da makalelere atıf yapılırken ilk yazar adı mutlaka belirtilmeli, diğer yazarların adları araya virgöl gelecek şekilde belirtilebileceği gibi ilk yazardan sonra “vd.” şeklinde belirtilmek koşuluyla yazılmayabilir. Ancak Kaynakçada bütün yazarların isimleri mutlaka yer almalıdır.

Örnek 4:

(İkiden fazla yazarlı) Durmuş Yalçın, vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.511.

Mülakat ve röportaj tarzı görüşmeler, metin içinde ad-soyad ve tarih belirtilerek değinilmeli, ayrıca Kaynakçada da gösterilmelidir.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.**, makale ise a.g.m., yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Saray, **a.g.e.**, s.82.

Bozkurt, a.g.m., s.5.

Kaynakça

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

a- Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı (Koyu Karakterde), yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Örnek 5:

Bayındır Uluskan, Seda, **Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı (koyu karakterde), Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 6:

Tokluoğlu, Ceylan, “Ziya Gökalp: Turancılıktan Türkçülüğe”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XXVIII, S 84, Ankara 2013, s.103-142.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi,

Bildiriler, varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Örnek 7:

Şimşir, Bilal N., “Atatürk ve Avusturalya”, **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi, Ankara, 12-16 Kasım 2007, Bildiriler**, Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.35-73.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi’nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine ve Türk Dil Kurumu yazım kurallarına ve TDK Güncel Türkçe Sözlüğüne (bu şart Türkçe makalelerde istenir) uygun olarak hazırlanmış yazıların başvuruları, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun web sayfası üzerinde yer alan <https://giris.ayk.gov.tr/signin> uzantılı Yayın Takip Sistemi (YAYSİS) üzerinden yapılacaktır. Yazarlar Yayın Kurulu’nca ve dergi editörlüğünce esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

256

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı

Ziyabey Cad. No:19 Balgat – Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 – 285 55 12 – 284 34 18

Belgegeçer: (0 312) 285 65 73

E-mail: dergi@atam.gov.tr • Web: <https://atamdergi.gov.tr/>

<https://giris.ayk.gov.tr/signin>

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER PUBLICATION PRINCIPLES

The Journal of Atatürk Research Center which began publishing in November, 1984 is published in two issues per year in Spring and Autumn.

Publication Purpose of the Journal

Within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, the aim is to share the scientific researches and studies about the information and documents relating to Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey with science world by publishing on both national and international levels.

Topics of the Journal

Journal of Atatürk Research Center, within the frame of topics as part of Turkish and world history since the second half of the 19th century, is a contemporary history journal in which a wide range of topics relating to “Turkish History”, “Atatürk” and “Republic of Turkey” are handled. The Journal includes the researches, evaluations and studies which inspect the political, socio-economic and cultural dimensional national and global atmosphere which Atatürk and the Republic of Turkey were born into according to scientific criteria in terms of humanities and social sciences.

Studies to Take Place in the Context of the Journal

They should be:

- Original articles, filling the gap in their field, based on research
- Research, review and compilation articles which evaluate and criticize the reviewed subjects according to a rich bibliography and put forward new and noteworthy opinions.
- Developed researches within the scope of projects about Turkish History, Atatürk and Republic of Turkey History since the 19th century.
- Articles promoting the works, personage and scientific events about National Struggle and Republic of Turkey Articles which will be sent should not be published elsewhere previously or accepted for publication. Papers presented in a scientific congress previously can be issued providing they are

added new information, document and review, and stated as original with their new edition.

Evaluation of articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees expert in their field. In case of one of the reports is positive and another negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) takes into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they have right for justification report. They give information to the author of articles / writings shall be accepted or not for publication, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over Department of Atatürk Research Center. The copyright also includes to be published in the written, visual and virtual environment.

258

Responsibility of the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Copyright and investigation fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is fixed according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of “Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History” and related institution.

It is compulsory to abide by research and publication ethics in papers to be published.

Official Language

The official language of Journal’s Atatürk Research Center is English and Turkish. However, articles written in other languages can be allowed by the decision of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

English and Turkish summary of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Spelling Rules

Structure of the article

In general, the article must be taken into the order specified below:

1. The title should be written in bold capital letters.

2. Author's name(s) and surname(s) should not be included in the article, as the blind peer-review system is applied in the journal. During the publication of the article, information such as the author's name(s), surname(s), institution, academic title, address, ORCID are added by the journal editorial.

3. Abstract (with keywords)

4. English title and abstract in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography.

Abstract

The abstract should have no more than 200 words or less than 75 words and it should be written separately in Turkish and English. The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. Minimum 4 and maximum 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in A4 size, with a margin of 2.5 cm above/bottom/right/left. The gutter should be 0 cm, the first line of the paragraph should be indented 1 cm, before and after the lines with 12nk 1.5 line spacing and 12 point (Abstract and Abstract with 11 points) Times New Roman font in MS Word program. Article length should be 10.000 words.

Section Headings

Intermediate and sub-headings can be used in the article to determine the structure of the article and to provide a regular information transfer in the main text. Main headings [Article Turkish and English titles, ÖZ (ABSTRACT), ABSTRACT, GİRİŞ (INTRODUCTION), SONUÇ (CONCLUSION),

KAYNAKÇA (BIBLIOGRAPHY), EKLER (ATTACHMENTS)] in capital letters; Intermediate and sub-headings should be written in lowercase letters with the first letters in capital letters and in bold.

Example 1:

II. Büyük Buhran ve Buhran Vergisi

II.1. Buhran Vergisinin Yasal Çerçevesi

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them. Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing three-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a-Book: Author's name and surname should be written in capital letters; title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.

Example 2:

Abdurahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication's, Ankara 2002, p.130.

b-Article: Author's name and surname should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold, Volume, Number, publisher, date (if any), place, year and page numbers of the publication should be given.

Example 3:

Mehmet Ali Beyhan, “The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II”, **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57.

When citing books or articles with multiple authors, the name of the first author must be specified, the names of other authors may be specified with a comma in between, or they may not be written on the condition that “etc.” is indicated after the first author. However, the names of all authors must be included in the bibliography.

Example 4:

Durmuş Yalçın, etc., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Cilt I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.511.

In the repeated references: surname should be written; if work is a book, you should write **ibid** but if work is an article you should write **ibid**; page number should be added.

Çaycı, **ibid**, p.11.

Beyhan, **ibid**, p.60.

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

a- Book: Author’s (s’) surname, name, the book’s title, publisher, place and date of publication.

Example 5:

Çaycı, Abdurahman, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (The Leader of National Independence and Modernization)**, Atatürk Research Center Publication’s, Ankara 2002.

b- Periodical: Author’s (s’) surname, name, title of article (in quotes), periodical’s full name, Volume, Number, place and date of publication, page range.

Example 6:

Beyhan, Mehmet Ali, “The Literature of Reforms and Depressions: The Era of Selim III and Mahmut II”, **Literature Journal of Research on Turkey**, Volume I, Issue II, Istanbul 2003, p.57-99.

c- Papers: Author’s (s’) surname, name, title of declaration (in quotes), symposium’s or congress’ name, name of organization place, date of issue, Declarations, (if any) editors’ name, Volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range.

Example 7:

Şimşir, Bilal N., “Atatürk ve Avusturalya”, **Sixth International Atatürk Congress, Ankara, 12-16 November 2007, Papers**, Volume I, Atatürk Research Center Publications, Ankara 2010, p.35-73.

Submission of Writings

The applications of the articles to be published in the Journal of Atatürk Research Center, prepared in accordance with the publication principles, are to be made via YAYSIS (Publication Tracking System) which can be reached at <https://giris.ayk.gov.tr/signin> on the website of Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History. Authors are deemed to have accepted that minor corrections which do not target the essence may be made by the Editorial Board and by the editor of the journal.

CONTACT INFORMATION

Presidency of Atatürk Research Center

Ziyabey Street No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA

Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18

Fax: (0 312) 285 65 73

e-mail: dergi@atam.gov.tr • **web:** <https://atamdergi.gov.tr/>

<https://giris.ayk.gov.tr/signin>